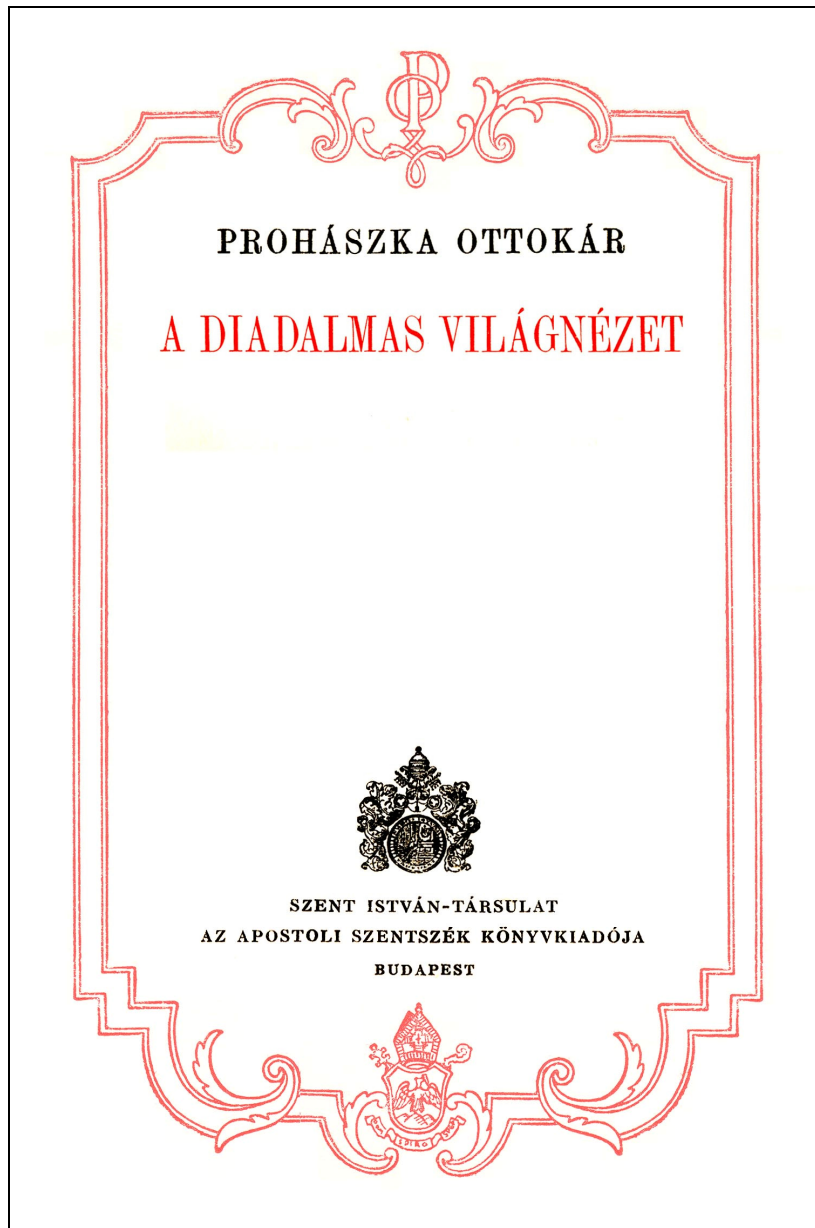

Prohászka Ottokár

A diadalmas világnézet

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Prohászka Ottokár
A diadalmas világnézet

Nihil obstat. Nr. 2940. Dr. Theophilus Klinda, censorum praeses.
Imprimatur. Strigonii, die 10. Novembris 1927. Dr. Julius Walter, vic. cap.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció *Prohászka Ottokár: Új elmékedések* című gyűjteményének elektronikus változata, amely híven követi a Schütz Antal által sajtó alá rendezett 25 kötetes *Prohászka Ottokár: Összegyűjtött munkái* 19. kötetét. A könyv 1927-ben jelent meg a Szent István Társulat kiadásában. Az elektronikus változat a Szent István Társulat engedélyével készült.

A helyesírást, kevés kivétellel, a maihoz igazítottuk. Például a következő igazításokat végeztük az eredeti szövegben: katholikus → katolikus, programm → program, himnus → himnusz, ethika → etika, épen → éppen, theológia → teológia, éther → éter.

A könyv szövegét P. Mityók János vitte számítógépbe.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezetés	4
Pro domo	6
I. A szél fordul	11
II. Világnézetet keresünk	17
III. Harmonikus világnézet kell	20
IV. A vallásos világnézet	23
V. Honnan?	25
VI. Hová? Minek?	29
VII. A vallásos világnézet hatalma	32
VIII. Ki ad nekünk erőteljes, harmonikus világnézetet?	37
IX. A természettudomány világnézetet nem ad	41
X. A modern filozófia sem nyújt világnézetet	45
XI. Az eszmék esélyei	52
XII. Az esélyek törvényei	60
XIII. A természet szeretete	64
XIV. „Erős érzékiség”	72
XV. Kéj és szeretet	80
XVI. Élet és egyéniség	86
XVII. „A szép egyéniség”	93
XVIII. Az arisztokrata-nemzetség	98
XIX. A mi Urunk Jézus Krisztus	103
XX. Az Isten országa	113
XXI. A halhatatlanság	120
XXII. Egyház és modern világ	135
XXIII. Tekintély és szabadság	146
XXIV. Az evangélium s a munka	154
XXV. Az evangélium és a szociális fejlődés	160
Függelék	166
Harc a félszepségek ellen (1892)	166
Régi és új utak a hitvédelemben (1906)	175

Bevezetés

A Diadalmas világnézet-nek ugyanaz a keletkezéstörténete, mint az *Isten és a világ*-nak, s a *Föld és Égnek: a Magyar Sion*-ban megjelent cikksorozatnak könyvkiadása. Azonban ennek a könyvnek a két másikkal szemben az a sajátossága, hogy nagyobb méretű átdolgozás nyomait viseli. Egészen új a fősleges előszó. Az első 20 fejezet a Magyar Sion 1902-i évfolyamában jelent meg Két világnézet címmel; a könyvalakban itt-ott csekélyebb retusírozás nyomai észlelhetők. A XXI-XXIII. fejezet a Magyar Sion 1903-i évfolyamában *Egyház és modern világ* címmel megjelent cikkeknek ugyanolyan jellegű lenyomata; a XXI. fejezet azonban a cikk végéről a könyvben előre került és több bővítést meg simítást kapott. A XXIV. és XXV. fejezet a Magyar Sion 1899-i évfolyamában A XX. század szociális irányzata címmel megjelent cikkeknek irodalomtörténetileg nem érdektelen átdolgozása: néhány bekezdés kimaradt; helyükbe egészen új részek jöttek, melyek a jelen fejezet-címekben kifejezett vezérgondolatokat voltak hivatva jobban kiemelni. Némely megmaradt rész enyhe átdolgozásban részesült.

Az első kiadás nemcsak új tördelés (kis nyolcadrét, XVI és 412 lap; 1903), hanem új szedés is. A második kiadás megjelent 1906-ban (nagy nyolcadrét, XII és 292 lap), a harmadik 1912-ben (nagy nyolcadrét, XII és 309 lap); mind a három Esztergom, Buzárovits Gusztáv kiadása. A negyediket 1925-ben adta ki a Vörösmarty nyomda, Székesfehérvárt (XII és 216 lap). Mind a négy kiadás teljesen azonos szövegű.

Amit ez a keletkezés-történet mutat, azt nem nehéz a tartalomból is megállapítani: az első 23 fejezet *egységes koncepciónak egyöntetű alkotása*. A XXI. fejezet elméleti része corpus alienum-ként hat, hasonlóképpen nem tendenciájában, hanem irodalmi jellegében a XXIV. és XXV. fejezet.

Ez az egységes alkotás irodalmi tekintetben egészen sajátos, kiemelkedő helyet foglal el Prohászka irodalmi művei közt.

Ami Prohászka-ból az esztergomi visszavonultság áldott csöndes éve alatt kiérlelődött, az itt mind kezdet fogott ritka remeklésre: régi igazságok diadalmas bajnoka és új irányok sастekintetű prófétája, a lélekjárás minden mozdulását ismerő és a lelki kínok minden vonaglását megérző lelkiatya, az ész és szív minden húrján teljes biztonsággal játszó tüneményes konferencia-teremtő, a természetnek, életnek és kegyelemnek ihletett énekese itt az élmények mélységével, a gondolatok ragyogó eredetiségével, a meggyőződés és felsőbbes szellem sugallta nemes retorikával, kimeríthetetlen alakító erővel olyan művet alkotott, minőt a magyar irodalom addig nem ismert; művet, melyben egyesül Kölcsy nemes lendülete és heve Vörösmarty dús lelkületével, Széchenyi pátosza Gyulai Pál klasszikus művészetű egyszerűségével, Petőfinek mindig rohamra kész demokratsága Kemény Zsigmond szellemi előkelőségével... S mindez a lelkiség, az evangélium, a katolikum szolgálatában! Valóban, ilyen hangokat még nem hallatott a magyar nyelv!

A Diadalmas világnézet óriási jelentőségű és kihatású irodalmi tett, melyet csak azért nem lehet Prohászka művei közt *első helyre* tenni, mert az ő szellemi arcképe is, miként a testi, a kivételes nagyokat jellemző plaszticitással folyton új meg új gazdagságokkal lep meg. A Diadalmas világnézet-be a negyvenötéves, férfikora virágjában álló Prohászka bűvöli belé gazdag mély egyéniségének egész színpompáját; de még nincs, még nem lehet meg benne az Élő vizek forrásá-nak szeptemberi tölgyerdő-szerű érettsége és az örökkévalóságba nő, a végtelent szinte szemléltető egyszerű mélysége.

Azt azonban el lehet mondani, hogy a Diadalmas világnézet Prohászka *legegyénibb* műve. Maga mondja, hogy itt nem akar magáénak vallani mást, mint az igazi monachos-nak, az egymagában járónak lantját. Valóban, a Diadalmas világnézet-be behárfázta a maga

kimélyült, egészséges, kegyelemmel átítatott, zseniális, diadalmas nagy egyéniségét. A Diadalmas világnézet a negyvenötéves Prohászkanak tökéletes arcképe.

S ezzel egészen sajátos apológiáját adta az örök evangéliumi igazságnak. Ő óvást emel ugyan az ellen a gondolat ellen, hogy *apológiát* ír. S csakugyan nem írt apológiát sem Bellarmin vagy Schanz súlyos fegyverzetének stílusában, sem Chateaubriand, vagy akár csak Duilhé de Saint-Projet vagy Bougaud szellemében. Azonban egy diadalmas egyéniség maga is páratlan apológia. „Mikor Marius Victorinus, a kristály jellemű, felsőbbes szellemű római szenátor megtért – mirante Roma, gaudente Ecclesia: Róma álmélkodott, az Egyház nem tudott hová lenni örömeiben. Mikor Newman, a XIX. század egyik legfinomabb szelleme, konvertált, az angol katolicizmusnak nem sejtett új erői és kilátásai nyíltak. Egy ilyen név századokra dönti el a szellemek csatáját, és századokon túl szabja meg a vezérségre hivatottak orientációját”.

S a Diadalmas világnézet-ben az örök igazság a nagy egyéniség sajátjaként a tökéletes művészet színeiben jelenik meg. Ez az apológia a világirodalomban is páratlanul áll. *Szent Ágoston* Vallomásaira lehetne gondolni. Azonban Szent Ágoston műve sokkal inkább magán viseli a küzdelmes lélek sebforradásait, semhogy a Diadalmas világnézet egyöntetű, varrat nélküli „egészség”-ének pendant-ja lehessen. Az ember önkéntelenül *Dantera* gondol, mikor ilyen jellemzéseket olvas: „Mikor e művek (a skolasztika klasszikus alkotásai) elkészültek, az emberi szellem kifonta és kiszótta összes értelmi tartalmát, s mikor már nem pergett az orsója, ölbe tette kezeit és szószátyárrá lett” (77. lap). Csakis Dantehez lehet hasonlítani azt az erőteljes felsőbbes egyéniséget, mely a hit igazságait nemcsak nem tekinti magától idegeneknek, hanem annak az erőteljes egyéniségnek kohójában egészen eredeti, bűvös ragyogású zománcba vonja – nemcsak, hanem erőt érez arra, hogy ennek vértetében diadalmasan megjárja a világnézetek és szellemek minden poklát és vélt mennyországát. Voltaképpen azonban csak *Platon* javakorabeli dialógusaiban, a *Phaidros*-ban, *Symposion*-ban találok a gazdag szellemnek, túláradó üde életnek és fogyhatatlan alakító erőnek azt a frigyét, mely egy műbe nem-öregedő ifjúságot önt, és az írásművet időtlen időkre szóló tette varázsolja.

Időtlen időket mondok. Prohászka ugyan ebben a munkájában talán inkább, mint másutt figyeli korának széljárását. De itt is annak a felsőbbes vates-nek bizonyult, akit csak a következő nemzedékek fognak teljesen igazolni. „A szél fordul” – ez volt első megállapítása. S a szaduceusok akkoriban hajtogatták a fejüket: dehogy fordul! S a világháború és az utána következő idők a hályogszeműeknek is megmutatták, hogy javában benne állunk a nagy világtörténeti fordulóban. – Természetes, hogy a diagnózisok és prognózisok mélyen a kor talajába eresztik gyökerüket. De a lángelme megállapításai túlélnek a korokat. Hisz a szellemi élet kulisszáit örökösén ugyanazok az akarások, erők, feszülések, tragikumok mozgatják.

Ezzel a meggondolással vettem föl a függelékbe a kortörténeti betétektől nem mentes, ma már elfeledett dolgozatot: „Harc a félszepségek ellen”. Hosszú, kínos hallgatások után ez volt az első diadalmas harsonszó a magyar Sion ormáról. Az odaadó olvasó egykettőre meg fogja állapítani, hogy hangja teljesen a Diadalmas világnézet hangja, tendenciája a Diadalmas világnézet kivirágzása.

Budapest, 1927. okt. 30. Krisztus királysága ünnepén.

Schütz Antal

Pro domo

Lehet-e a keresztény világnézetet beleállítani a mai kultúrvilágba? Ez az én problémám.

Segítségére akarok lenni a modern embernek a keresztény világnézet kialakításában, mert tudom, hogy sajátos nehézségei vannak.

A törtető koroknak ragyogó eszméik, nagy erényeik, bűneik s forró szenvedélyeik vannak, melyektől elváltozik a fölfogás s az ízlés s új irányt nyer az érdeklődés. A modern korszaknak is van sajátos szelleme, mely oly benyomást tesz ránk, mint egy önhitt, merész, kíméletlen ember arca. Más ember, más arc; más korszak, más szellem. E szellemtől függ a korszak élete s világa. Nem a dolgok változnak el, hanem a megvilágítás, – nem az érvelés logikája, hanem a lelkek fogékonysága vész a tárgy s a hagyományos érvelési módszer iránt. Ez erőszakos lelkületben rendszeren az érzelmi elem van túlsúlyban. A szenvedély nagy érzésekkel dolgozik s lelkesülésében a fanatizmus túlzásai jelentkeznek. Csak a maga nyelvét érti s idegen beszéden nem töri fejét; aki beszélni akar vele, attól követeli, hogy tanulja meg az újkor nyelvét.

Én beszélni akarok a modern emberrel; de értem-e érzését és nyelvét? értem-e befejezetlen lelkének botránkozásait és vádjait?

Mindenekelőtt elnézéssel kell lennem metafizikája iránt. A modern világnak gyerekes, sőt szörny-fogalmi vannak a kereszténységről; karikatúrák kísértének fejében; s világhírű emberek is valami elmaradt s külsőségeken rengő gondolatszegénységet tartanak kereszténységnek. Az egyházi kereszténység nekik nem egyéb mint szellemtelen sémák összefoglalása s a fetisizmusnak valamelyes európai kiadása. Mily fogalma van az „egyházi” kereszténységről még Tolsztojnak s Chamberlainnek is, kik benne az igazi kereszténységnek lényeges tanait nélkülözik s a helyett a pogány mitológiához hasonló mennyei hierarchiának térfoglalását siratják, minek következtében alacsonyabb fogalmakat látnak benne érvényesülni mint a stoikusoknak s Julian császárnak vallásosságában. A morálisnak irányát vak engedelmességgel s indítóokainak non-plus-ultráját a pokol kínjaitól való félelemmel s a mennyei gyönyörök reményével azonosítják. Ilyeneket gondolnak ők, kik idegenek a hit s az érzés e világában s azt maguk át nem élték! Mint riporterek jelennek meg az extatikus szentek előtt vagy a massabiellei szikla mellett s életről referálnak, melyet át nem éltek. E fölfogás mellett természetesen „az európai társadalom nemes, gazdag és művelt osztályaiban kétségek merülnek föl az élet azon fogalmának igazsága iránt, mely az egyház kereszténységében van kifejezve. A magasabb osztályok megismerkednek a klasszikus írók bölcsességével s midőn egyrészt a görögök tanításainak józanságát s világosságát, másrészt az egyház tanainak Krisztus tanításával való összeférhetlenségét látják, lehetetlen nekik tovább az egyház tanát hinniök”. (Tolsztoj, *Mi a művészet?* 58. l.) Igen, ily egyoldalú s téves értesülés mellett valóban igaz, hogy nem lehet hinniök, sőt a modern érzés a régi eszményeken, melyek mint égbemeredő hegyek állnak történelmének látóhatárán, nem épül, hanem botránkozik. Nehézségeket lát mindenütt, mert félreértésekkel kínlódik. A tekintélyt az egyéniség sírkövének, a formák harmóniáját békónak ítéli; a kedély bensőségét síró, beteges hangulatnak, a hagyományokhoz való ragaszkodást türelmetlenségnek nézi. Nagyot a kereszténységben nem lát sehol s elkeseredésében már az az érzés is kerülgeti, hogy ugyan korszerű s világraaló-e még egyáltalában a kereszténység?

Nem lehetne-e már most e szomorú s szerencsétlen állapoton lendítenünk? E benyomásokon tépelődve az a gondolatom támadt, melynek Kunovszky adott némi kifejezést, midőn írja: „Ha a vallásosságot föl akarjátok ébreszteni, járjatok iskolába a Sixtina-kápolnába; öltöztessétek szépségbe az igazságot s lendületet adtatok a vallásosságnak”. (Durch Kunst zum Leben.) Nekem pedig az a nézetem: *állítsuk a régi igazságokat modern*

megvilágításba, hozzuk közelebb a mai kor érzéseihez s mi is föllendítettük a vallásosságot. Hogyne volna a kereszténység világra való, mikor oly mély, oly isteni, mikor a fölség méltósága s a szépség igézete van rajta; mikor tele van erővel, szeretettel, irgalommal, türelemmel! Mikor oly isteni s ugyanakkor oly emberi! Misztériumoknak épít dómokat s befuttatja azokat a kultusz fölfutó rózsakoszorújával; szereti a gyermekek alázatát s dicsekszik a hősök vérével. Nem vagyunk-e már udvarképesek, mi, kik Európát trónra emeltük? Vagy úgy változott el a világ, hogy a fa koronája a maga virágos díszében megvetendőnek tartja gyökerét és törzsét? Vagy olyat fordult talán, hogy kijózanodott a kereszténység isteni előkelőségének hitéből s csak tettetés és alkalmazkodás árán tarthatjuk föl a világ szemei előtt a keresztény ideál presztízsét?

Nem; mi nem így gondolkozunk; nekünk a kereszténység „szellem és élet” s azt szeretnők, hogy mindnyájunknak az volna! Mi azt látjuk, hogy a vallásos érzésnek egységéből s mélységéből ered a nagy egyéniség s az élet virágzó pompája, a fénytől átítatott tudomány, a meleg érzéstől átjárt közélet s a hatalmas lendületű művészet. A népéletnek leghatalmasabb ideáljait a vallásos érzés hordozza, azokban nyilatkozik meg az élet legközvetlenebb s legelevenebb hatalma. A népekbe bele van oltva a keresztény vallás s ez előbb volt ideáljuk mint a nemzeti eszme. A régi istenekhez vissza nem térhetünk, mert nem hiszünk bennük. Történelmet hamisít s képtelenségekben utazik, ki Hadúr oltáraival akar minket lelkesíteni vagy a német népből Wotan-imádót nevel. Aki oltárokat keres, az ne zárándokoljon Hadúrhoz, de még Sámsonhoz s Gideonhoz sem; itt állnak Krisztus oltárai s öröklámpák égnek előttük.

Az egyénnek sem lehet mély, őszinte s harmonikusan eszményi élete, ha kiveszett belőle a vallásos bensőség melege. Az olyan lélek nem nézi a lét mélységét s nem sejtí az élet magaslatait, – dacára a természettudományokra való hivatkozásnak, – benne nem ébredtek föl a lét feszülő kilengései s a bensőség inspirációinak szavát nem hallotta. Empirizmus s agnoszticizmus itt nem segít; ezek absztrakciók; a titokzatos élet azalatt is, míg okoskodnak s váltig állítgatják, hogy nekik a mosolygó életen kívül más nem kell, gazdagon bugyog körülöttük, virágok nyílnak s gyermekek születnek, mélységes életáram jár végig a természetben; ki állhat meg itt bambán, s ki mondhatja: mi közöm hozzá?

A haladás pszichológiája is zavarja a modern embert, nem a haladás, hanem a haladás pszichológiája, mely elkapatottá teszi őt s gyanakodóvá az ősi, hagyományos szellemi világgal szemben.

E részben is tehát segítenünk kell rajta.

De mi sem vagyunk kifogástalanok s többször betegesen érezzük meg az időváltozást. Mert mikor a kultúra új eszméket vet föl, jót, rosszat, kísértetbe esünk, az újat egyszerűen visszavetni; s gyakran le akarnók szegezni a régiséget mindenestül, hogy gyönyörködjünk a változatlanban. Még inkább szokta elmergesíteni a kedélyeket az a körülmény, hogy mindkét fél kísértetbe esik, azt mondani, hogy készen van az étellel s a világnézettel, pedig egyre javítgat s változtat rajta, ami folytonos félreértésre és hercehurcára ad alkalmat. Legtöbb összetűzésünk merő határvillongás. Legyünk szerények s értsük meg egymást. Nézetünk sok tekintetben elváltoznak s az igazság térfoglalása követeli a jobb belátás elől el nem zárkozó, értelmi fogékonyságot. Válgék önelégültségünk tavaszi görönggyé, mely szétesik ugyan, de azért esik szét, hogy csíra bújjék ki alóla, mely majd kalászos szárrá, majd gyümölcsös fává fejlődik.

E pszichológiai tekinteteken kívül szem előtt kell tartanunk a kor irányát s eszményeit, hogy alkalmas világításba helyezhessük a keresztény világnézetet.

A modern kornak iránya az *intellektualizmus* s eszménye a *humanizmus*. Az intellektualista irányzat abban jelentkezik, hogy érteni, tudni s látni akar. Cseppet sem akarom ez irányt elítélni, sőt értem szimpátiáját a tudomány iránt, miután vívmányait neki köszöni s számtalan nyomorúságának földi megváltóját üdvözli benne. A tudomány lett

betegségeinknek enyhítője s csökkentője, a bacilusok s az éhhalál üldözője, a tenger árjainak s az atmoszféra villámainak meghódítója. S a világosság terjedni akar; a vívmányokat közkinccsé akarja tenni; siet és ideges. Ez irány áthat a tudás sokféle terére, s azt megakasztani nem lehet, sem tilalommal, sem elzárkózással, sem ignorálással. Nemcsak hogy nem lehet, de a hívó világnézetnek bele kell állnia e korszellembe. Fokozott szellemi munkát kell kifejtünk erkölcsi s eszményi irányban is, mely méltányolni tudja s szívesen átveszi azt, ami jó, mely megérti a világ folyását s fölhasználja vívmányait. Ne nevesse, ne kicsinyelje, ne rágcsálja meg a törtető irányzatot senki, ne legyen kárörvendő botlásain, hanem értse meg gyöngéit s javítsa ki tévedéseit.

A szellemek mindig megtermékenyülnek, valahányszor az igazsággal, bármilyen legyen is az s bármely téren tűnjék is föl, eleven összeköttetésbe lépnek. Hogy zavarodás, túlzás, félreértések nélkül e megtermékenyülés alig esik meg, azon ne csodálkozzunk! Melyik bor nem volt must?! De bizonyára számot kell vetnünk a kutatást sürgető időknek kíméletlen igényeivel, be kell látnunk, hogy azokat ki nem elégíthetjük, hacsak a mai műveltségnek keretébe bele nem állítjuk a régi igazságot. A kultúra sok új gondolatot vet föl; e gondolatokat le kell foglalunk s e világosság mellett egyre arra az égi fényre kell utalnunk, mely tény s nem vívmány, s melyet nem lehet kimagyarázni sem természetrajzi evolúcióból, sem történeti fejlődésből.

Így tettek a Gergelyek, Vazulok, Ágostonok az antik kultúrával, így a Szent Tamások az arabs-zsidó világnézettel, s mit tegyünk mi? Kövessük őket.

A második irányzata a modern életnek a humanista ideál, melynek „természet”, „emberi élet”, „szép világ”, „föld” a vezérszava s <ezt> az irányt szolgálja a technika s a művészet.

A kultúra egy szép világot igyekszik teremteni s azt fénnyel s kellemmel eltölteni, melyet nem a természetfölötti rendből, hanem magából a természetből merít. A szép iránti érzéket keltik művészek és költők s azokra a nemes örömökre oktatnak, melyeket a természetből meríteni lehet. Lelkes gondolkozók kifejtik az igaznak s a jónak fogalmát s mialatt minden ismeretnek kiinduló pontjául az öntudatot, a Cogito ergo sum-elvet veszik föl, addig másrészt az erkölcsi törvénynek járó hódolatot még az esetben is sürgetik, ha nincs is rajta a kereszténység bélyege. A költők megéneklék az emberi szívnek küzdelmeit s fájdalmait s lelkesítenek az életnek eszményeiért. Mindenütt az emberit keresik: művészetben, vallásban, történelemben, életben. A történelem egyre jobban az emberi életnek történelmévé minősül s a történelmi szellem ébredésével s kivált a napóleoni harcok befolyása alatt fölébredt a nemzeti érzés s erősbült a fajszeretet is. A kultúra így lefoglalja a földet, a világot s a történetet s azt a földi életnek s az emberi törekvéseknek körvonalával határolja. (Martensen, Christliche Ethik.)

Most nem arról van szó, vajon igazak-e vagy nem ez ideálok, de annyi bizonyos, hogy ez a kultúrirányzat is gazdag tartalmat rejt magában s haladásában új meg új oldalait mutatja be az életnek. E kultúrirányzattal nagyon könnyen lehetne végezni, ha valaki rámutat a benne rejlő hiányokra s tévelyekre, ha sötéten áll ki eléje s ráciálja a „vade retro satanas”-t; de kioltja-e ezzel a természetes örömök édes színeit, ellensúlyozza-e vele annak a relatív értékű, de megnyugodni akaró életbölcességnek azt a kedves temperamentumát, mely rokonszenvet ébreszt az átlagos halandókban s értékeket léptet föl, melyeket elbírálni lehet, de eltagadni nem; ilyenek a természet, az emberiség, a művészet, a földi élet s földadatai. Ne ignoráljuk őket s ne nézzünk rájuk sötéten, hiszen sok igazságot mondanak. Mondják, hogy a világ az Isten műve s hogy gazdag és szép, mint gondolatainak tükre; hirdetik, hogy a természet is érték s erő, melyet Isten teremtett, s ha van is eredeti bűne, de a bűn nem szüntette meg az emberek földi feladatait. „Dominamini” mondotta az Isten az emberiségnek; terjeszd ki uralmatod földre és tengerre. Ez a szépség – tudom – sok érdes fonállal van átszöve, melyek vezeklő övvé vastagodnak a világi ember derekán; tudom, hogy a komfortos élet mézcseppjeivel szemben tengernyi keserűség hullámszik s az esztétikai világnézet világos

feltjait sötét éj váltja föl, mely elnyeli az emberi gondolatnak szikráit; tudom mindezt, de azt is tudom, hogy ez a természet s ez a világ az én életem fájának talaja, melyet elhanyagolnom nem szabad, hanem művelnem kell, hogy azután a kegyelem erejével s napsugarával új energiákat kelthessek benne.

Van a humanista irányzatban természetesen túlzás is. Van a föld szeretetének s az ember istenítésének olyan túlzása, mely egész a természetfölöttinek tagadásáig fokozódik; vannak sötét és káromkodó próféták, milyen Nietzsche; vannak pizsokban turkáló világbírák, milyen Zola, de azért van igen sok jóindulatú ember, ki a humanitásnak káprázatos befolyása alatt áll s akit meg lehet a kereszténység számára nyerni, ha nem beteges világ-undorral s eremita-hajlamokkal közeledünk feléjük. Mutassuk be nekik azt a kereszténységet, mely nem embertelen, rideg, idegen, hanem mely meg tud felelni az ember összes igényeinek. Ne álljunk a középkori „fratres spirituales” álmodozó, zavaros, fájdalmas világnézetének keretébe; legyünk meggyőződve, hogy a modern kornak elváltozott érzésébe kell beleállnunk s hogy a régi gondolatokat nem szabad a múltnak idegenszerűségében bemutatnunk, ha azt akarjuk, hogy megértsenek. Hagyjuk meg kultúránknak tartalmát, de egészítsük ki azt; ha kiegészítjük a világról való fogalmakat a szellemi s természetfölötti világnak oly fölfogásával, mely a mai kultúrfoknak imponál, bizonyos vagyok róla, hogy hitünk nem lesz idegen a földön. Nemcsak hogy nem lesz idegen, de feléje repülnek a lelkek, hiszen szükségesebbet s fölségesebbet nem találnak! Ők érzik majd ki leginkább, hogy a „szép föld” s a „kellemes élet” kultúrája magára hagyatva, szegényes s elégtelen, – hogy arcának piros rózsáit hamar fölváltják az idegláz feltjai, – hogy metafizikai elmélyedés nélkül az élet céltalan ébredés s keserű enyészet. Minden lapos és unott benne. Hiányzik belőle az igazi inspiráció és intuíció, a művészet lelke s az erény pátusza. Minden a földön kúszik; mindegy ha virágok közt is, mégis a porban kúszik s földet eszik:

Schon krieche ich zwischen Stein und Gras, hungrig auf krummer Fährte
Zu essen, was ich immer ass, dich Schlangenkost, dich Erde.
(Nietzsche.)

Emellett pedig az emberiség tele van vággyal a nemes ideálok után. Gnosztikus agyrémek s édeskés, ömlengő, de zűrzavaros panteizmus keres egy felsőbb, tisztább religiót. Lépünk eléjük s mutassuk ki nekik, hogy magasabb kinyilatkoztatás, nagyobb erő s tökéletesebb fejlettség, mint amelyet a kereszténység nyújt, sehol sem létezik. A legtisztább s legfelsőbb religió az Isten fiainak szeretetében, a szabadság e legszebb érvényesülésében rejlik. Mihelyt eziránt megegyeztünk, közelebb jutottunk a lelkiélet gyakorlataihoz is s nem lesz azok körül nagyobb nehézségünk. Hogy bűn is szennyezi az ember lelkét, azt közösen érezzük, s hogy a rosszat bántani s a jóra alázatos s bátor reménnyel törekedni kell, azt szívesen elfogadjuk. A bűnbánó lelkeket pedig a kereszt igazítja el s ugyancsak a kereszt vonzza s emeli föl azokat. Így érünk el Krisztushoz s ha Mártaként sürgölődünk is a világon, de Máriával szívesen ülünk le lábaihoz, hogy ajkain függjünk s lelkébe elmerüljünk. Ő a mi utunk, igazságunk és életünk. Életünk, célunk, boldogulásunk a fizikán túl terjed; azokban a régiókban a természettudománytól hiába kérünk tanácsot; az nem érti nyelvünket. Ott Krisztus Urunk a tanító; szerinte ítélünk s nemcsak ítélünk, de úgyis élünk, amint ő élt, hogy örökké éljünk.

Mélyen meg lévén győződve arról, hogy csak a „szépen” kialakított élet vonz s hogy megreformálni az életet s az embereket nem az erőszak, hanem a harmonikus lelkület van hivatva, bizvást bocsátom közre e fejtegetéseimet, melyek egy keresztény embernek eligazodását tükröztetik modern filozófián, művészetben és életben. Azzal az öntudattal járok e világban, hogy semmit sem vesztettem el abból, amit hiszek s remélek s bízom benne, hogy még másoknak is, kik a gondolat s a kétely betegek, visszaszerezhetem az egyedül fölséges, egyedül boldogító világnézetet. Fájdalmam nem sorvasztja el bizalmamat, az a fájdalom,

melyben a modern élet gyötrelme ég, hogy látom a reményvesztett pesszimista, szkeptikus érzületet terjeszkedni s tért foglalni életre teremtett és alkotni hivatott lelkekben. Mi legyen belőlünk, ha nincs küzdelmes s törekvő akaratérőnk, ha a művészetet pepecselő dilettantizmus, a tudományt szkepticizmus s az életet fatalizmus foglalja le? E végzetes fejlődés átka számtalan vezető szelleme is meglátszik, mely ha egyszer letörte az örök igazságokban s az ember céljában való hitet, lassanként elfojtja a morális érzésnek ösztönszerű visszahatásait s megfosztja az embert akaraterejétől is. Sokan akartak akarni már, de a szkeptikus árkon át, melyből az sötétlett feléjük, hogy minek... hiszen minden hiábavaló, – átugrani nem bírtak. Lelkükre mély bánat szállt, akaratuk pedig először élvezetbe, azután szégyenbe, végül undorba merült s ott pusztult el.

Ilyenek élték át azt, amit átélt s megírt Beaudelaire „Les fleurs du mal” c. művében, hogy azután öngyilkos kézzel életét vegye. E styxi mezők helyett, hol csak gyöngye árnyak járnak, vezessük az embereket inkább a jónak, a szépnek, a fölségesnek virányaira; élvezzék a jót is, „Les fleurs du bon”, hogy az élet, az akaratérő, a lelkesülés szelleme hassa át őket.

Ez erőteljes szellem megreformálja majd az életet is, azt az eltorzított s elerőtlenedett életet, melyet korunkban „a gazdagok és tétlenek s kivált a nők élnek, távol a természettől, mesterséges feltételek közt, a tornától eltorzított vagy idomtalan izmokkal, gyógyíthatlanul elgyengült életerővel, kiket csak a szórakozás és multság tart fönn az élet képtelenségei közt s csak az szabadít meg némileg a halálos unalomtól”. Ahol a lélek vész, ott a test is romlik s a nemzedék elsatnyul s viszont ahol ideális lendület s tiszta életkedv honol, ott az emberi élet az egész vonalon fellendül. Hacsak némi kis részben járulok is hozzá az életnek ez igazi „renaissance”-ához, gazdagon kárpótolva érzem magam minden fáradásomért.

Végül meg kell jegyezni, hogy e fejtegetéseimben nem terjeszkedem ki mindenre, minden tanra s minden kapcsolatra élet és hit közt, de hisz nem is akarok nyújtani apológiát, hanem harmóniát s beérem a középkori egyházreformerek, Joachim de Florisnak példája szerint... a citharával: „Qui vere monachus est, nihil suum reputat nisi citharam”, az Istenben megnyugodott léleknek öröme a világi s az örökkévalóság összhangja.

Ez álláspontra helyezkedjék a szíves olvasó s merítsen e fejtegetésekből megnyugvást, vigaszt s erőt.

Esztergom, 1903. szept. 16.

A szerző

I. A szél fordul

Tagadhatlan, hogy az idealizmus ébred. Az egyoldalú, szétszedő, analizáló irányzat háttérbe kezd szorulni s az ember nemcsak tudni, hanem... élni akar; élni akar erő- s életteljesebben.

Azért kiindul új világot s bele új embert, új típust, új ideált teremteni.

Egyelőre a materializmus lejátszatta szerepét... még pedig bátran mondhatjuk, hogy minden téren. Az a bölcsesség, mely kizárólag anyaggal s erővel dolgozott, „mit Kraft und Stoff”, gondolatsegénységnek s vakságnak bizonyult. Akik azzal dolgoztak s művüknek örvendtek, azok a lélek világában a baglyok, denevérek s éji pillék szerepében jártak. Szerény élet az, de hiába, más élet nem adatik, mikor a nap leáldozik s éj lesz. Az idealizmus a nap; a materializmus az éj; a zsoltáros azt mondja róla: „in ipsa pertransibunt omnes bestiae silvae”; a bestiák fölébrednek, mikor az emberek elaluszhatnak. Most pedig az éj foszladozik s a nap kel; a világ színei kigyúlnak, alakjai megelevenülnek, a lélek lehelete reszket át a tájon. Az éj s a gondolatsegény világnézet nem kell már senkinek.

Az idealizmus tehát föltámadását üli s világnézete a napkelet jegyében áll. A gondolkozó s érző emberek kidörzsölik szemeikből az álmodást s úgy érzik, hogy az élet vágya átbizsereg rajtuk s jelentkezik az alakító génusz szenvedélye bennük. Nekik is mélyebbre hatolni s magasabbra emelkedni szenvedélyük lett. E szenvedély boldogít, szép világot lát, mert mindenütt az egészet látja s a látszaton túl a lelket keresi.

Az új irányzat kilengései oly erősek, hogy a hindu szemlélődésre emlékeztetnek. Az alakot csodálják; hipnotizálva állnak az erdő homályában; leborulnak s imádkoznak a tengerpartokon; tisztelik az alakító erőt; a forma, az individuum, a génusz állnak előtérben. Minden fűszálban, minden virágban az élet mélységeit szemlélik; e szemlélet örömmé s az élet öntudatában lelkesüléssé változik. Valóság, élet, szemlélet kell nekik; ez kincsük; ez többet ér mindennél. Nem adna közülük senki egy csepp életet tenger-értésért s tudásért.

Ich sag' es Dir: ein Kerl, der spekuliert,
Ist wie ein Tier, auf dürrer Haide,
Von einem bösen Geist im Kreis herumgeführt,
Und rings umher liegt schöne, grüne Weide.
(*Faust.*)

Ez bizonyára nem haldoklás, nem sorvadás. Így nem beszélnek este, hanem reggel. Ezek nem mondanak le, hanem akarnak valamit.

Az bizonyos, hogy akarnak; élni, örvendezni, lelkesülni akarnak s idegenkednek az eddig divatos gondolatoktól. Tágra nyitják szemeiket, mikor arról hallanak legendákat, hogy a darwinizmus életet magyaráz. Hogy is lehetett ilyesmit elhinni róla, mikor az élet határa felé sem jár? Hogy lehetett azt róla elhinni, hogy egy kis harccal és alkalmazkodással elővarázsolja a kakukkfüvet a hegyoldalon s a szeszélyes kakukk madarat a vadkörtefán? No, de ilyen legendák jártak akkor, mikor az emberek oly egyoldalúak voltak, hogy az életet mozgásnak nézték s mást nem is láttak benne. Mi már értjük, hogy hogyan járhattak s uralkodhattak ily szegényes gondolatok. Értjük, hogy azért jártak, mert akkor éj volt, sötét volt, az emberek álmodtak. Azt is mondták, hogy harc van a természetben s azért oly változatos az élet! S mi bölcses mondtak ezzel? hát ki ne harcolna, mikor forró vér lüktet ereiben s törtető plazma épít izmaiban sejteket? Azt mondták, hogy az alkalmazkodás alakító elvként uralkodik az élő természetben s azért oly szép harmonikus minden. No ez is csak szép szó s nem ok. Hát hogyne volna alkalmazkodás ott, hol titokzatosan idomítható s idomokat

alkotó élet van? De honnan az a plazma, az a vér, az az idom, az az alakulás... az a bűvös bájós élet?

Nem, nem; hagyjuk az álmokat. Előttünk a legnagyobb tény az élet, az eleven alak, az öntudat, ez hordoz harcot s fejlődést; ez hordoz gondolatot, eszmét; ez állít létbe géniuszt, költőt, művészt, bölcsét; ez hordoz kultúrát, vallást; ez élvez örömet, bensőséget, békét; ezt koszorúzza meg a boldogság.

Tíz év óta a darwinizmus megrendült; egyik főoszlopa kidőlt: a kiválasztás elve illúzióknak bizonyult; azzal nem lehet többé a természet csodálatos életszövedékét kiszőni. S így az út megint kanyarodik... a lélek felé.

Azért mondom, hogy fordul a szél!

Lélek kísért mindenütt. Szinte azt mondanám, hogy a lélekből kísértet lett. Ahol a gondolat megáll, s megzörgeti a bokrot, mindenütt lelket ébreszt.

A tudomány is beszél a természetnek, a világnak lelkéről. Leereszkedik a kutatás titokzatos, homályos mélységeibe, s elátkozott tömlőcéből visszahozza az *életerőt*. *Lélek, életerő, vitalizmus*, mintha már hallottuk volna e neveket emlegetni; de úgy emlékszünk, hogy akkor eltemették őket; ha tehát megint élnek, akkor föltámadtak.

Valóban a szél fordult, s a világ megérezte, hogy tavaszodik s föltámadás készül.

A szélfordulást elsőnek a művészet jelezte. A szellemi életnek legérzékenyebb szenzóriuma a művészet. A csömör rajta látszik meg legelőször, s a szikra benne vet lobbot.

Bátran mondhatjuk, hogy a művészet elfordult attól a materialisztikus naturalizmustól, melynek szemében nem volt tűz, nem volt ihlet. A mérleg s a méter reális adatai s a laboratóriumoknak hűvös légköre nem foglalhatta le az alakító géniuszt sokáig. Hamar fölismerte, hogy a létet nemcsak a matézis, vagyis a kvantitás oldaláról, hanem más szempontból is lehet nézni s e szempontra éppen a művészetnek kell helyezkednie. Mit csináljon hideg, józan, lábvizés motívumokkal? Mit csináljon a „bête humaine”-nel? Ebből héroszt s ideált faragni lehetetlen. Kitért tehát belőle a sokoldalúságnak vágya s az érzéki naturalizmusban a valóságnak elnyomorítójára ismert, mely a létet egyoldalúan fogja fel s kiéheztetésre ítéli a gazdag természetnek más elhanyagolt irányait. Merész s erőteljes emberek jelentek meg a színen, kik le akarták győzni az egyoldalúságokat, a szenzitivizmusnak gyöngé, túlságosan finom levegője helyett erőteljesebb, éltetőbb légkör után néztek. Mindegyikről el lehetett mondani, amit Roland-Holst a naturalista Gorter-ről mond: „Ein nackter, starker Mann erschien Gorter und führte die Kunst über den Abgrund... über die hohen Kämme der Naturphilosophie hinweg erklomm er den Punkt, wo neue, unvermutete Länder sich seinem Blicke eröffneten”.

Ez új látnokok közé tartoznak a szociáldemokraták is. Sok látnok támadt föl mindegyik mást látott; de a látomások fölirata egy s ugyanaz: új világ, új élet.

Új világot új társadalommal, új életideállal és életcélokkal ígér a szociáldemokrácia is, bár bevallja, hogy ideáljai mind a földet nézik s hogy életcélja beéri egy szerény, de biztos földi boldogsággal; azontúl pedig nem várhatunk semmit. Nem csoda, hogy e szerény, földi ideál ki nem elégíti a modern embert, azért a lendületesebb kiindulások a szegényes szociáldemokratikus „ideállal” szemben a szubjektívizmus alapjára állnak. Ott a vezérgondolat az individuum, a géniusz; keresik az „erős ember” ideálját.

Nézzétek Nietzschét, az öntudatlan szolgát, aki tör, zúz mindent; aki kalapácsával elékteleníti a századok hódolatos dicsfényétől sugárzó Krisztus-arcot, s vele szemben fölállítja a maga ideálját, az „Uebermensch”-t. Nietzsche az igazi képpromboló. Pusztító munkájában nem tartja őt fel sem hagyomány, sem erkölcsi nagyság; neki nem imponál sem évezredek kegyelete, sem másoknak tiszteletet s kíméletet érdemlő nézete; ő kiáll a XIX. század alkonyán a világ színterére s új napot ígér. Szava ének és melódia, de gondolatai torzonborzak. Uebermensch-e nem szép; fésületlen, elvadult, erőszakos. Logikája nincs, csak fantáziája. Próféta hivatást fedezett föl magában. Orákulumnak tartotta magát; a mélységbe

iparkodott; de alapot nem tudott vetni kínzó s elkínzott ideáljának, melynek nincs más értéke, mint az, hogy a jövő embert keresi s nem éri be a materializmusnak s a naturalizmusnak lapályaival.

Az új s jobb világ vágyától égnek a többiek is, a misztikus Tolsztoj, a sötét Ibsen, az idealista Hart-testvérek, Haberkalt a matematikus, Holländer a filozofáló regényíró, aki regényében ily eszméket hirdet: „ich will den Menschen im Sinne des Christus empfinden. Ich will mich in seine Größe und Ewigkeit senken... ich will versuchen zu leben nach der Lehre des Christus... ich will dadurch die harmonische Auflösung der Lebensdissonanzen”. Íme, mily érdekes szélfordulás! Költők, művészek, tudósok az idealizmusnak kapujánál ülnek s várják a jövő ember ideáljának napkeltét. A szellemi élet vajúdik. Valóságos láz töri s e lázban nemcsak sejt s lát közelgő új világokat, hanem rohamosan, szenvedélyesen iramlik felénk s bízunk magában, hogy megfejtje a világproblémát s kiegyenlíti a természet s a szellem közt kiélesedő ellentéteket.

Kivált a német szellemi életet törte az újvilág-látomásnak láza. Ott indulnak meg az öntudatos újító mozgalmak „zur Umwälzung der Geister”; ott jelennek meg nyakra-főre művek ily címek alatt: Weltenträtselung, Die Religion der Zukunft, Wellenschläge der menschlichen Kulturentwicklung, Zur Wiedergeburt der Kulturmenschheit, melyek 100-150 lapon merik az új világ s az új ember problémáját megoldani.

Az egész mozgalmat az idealizmus szelleme járja át. Vallásosak akarnak lenni, a szellemet nem tagadják, a materializmust utálják, nekik egy ideal-realizmus vagy real-idealizmus kell telve bensőséggel, mélységgel, áhítattal és érzéssel.

De ez ideális irányzat még nem tisztult meg a ködös, erőszakos, rohamos zűrzavartól. A próféták betegek s ebben a modern pszichológiában is roppant nagy szerepe van a patológiának. Ezek a mi idealistáink lázban égnek; ezek a mi prófétáink kiállhatatlanul idegesek és türelmetlenek.

Minél forróbban kívánják ugyanis az újat, annál őszintébben utálják a régít. Lelkesedésük telve van ellenszenvvel, sőt gyűlölettel. A káprázatos, ragyogó ideál, melyről álmodoznak, kioltja a régi, nagy gondolatok fényes vonásait lelkükben s ők azokat sötétekné látják; legsötétebbnek a katolikus egyházat. Sohasem hittem volna, hogy idealizmusra törő lelkek annyi elfogultsággal s ellenszenvvel rendelkeznek, ha közvetlen benyomásaim alapján nem szerzek magamnak arról tüzetes tudomást. Izgatott lelkiállapotukban egyes szavak tüzes csóvákka válnak, melyek a modern szellemi élet égboltjára mindenfelől emelkednek s reakciót, modern világnézetet, klerikalizmust, politizáló egyházat, római uralomvágyat, inferioritást, germán renaissance-t emlegetnek. A művek, melyek erről tárgyalnak, olyanok, mint az égő tövisbokrok, recseg, pattog, csattog, szikrázik minden águk-boguk. Jelszavak, izzó eszmék, még izzóbb szenvedélyek pattognak körülöttük, gyors és végleges döntést sürgetnek, mialatt egy kalapba dobnak kinyilatkoztatást és középkort, apostolokat s egyházi birtokot, evangéliumot és kúriát, Szent Pétert s VI. Sándort, isteni jogot s klerikalizmust. A kultúrát szembe állítják a kereszténységgel, az újkort a középkorral, a vallásosságot a liturgiával, a vallást a hittet. A különbségeket ellentétekké fokozzák, fogalmat fogalom ellen állítanak. Összezavarnak mindent. Azonosítanak dolgokat, melyek egymástól távol állnak s összekötnek olyanokat, melyeket szét kellene választani. E fogalmi tutti-fruttira ráterítik végre a régiség ellenszenvét s az újdonság pátozát, úgyhogy káosz s nem rend, zűrzavar, nem pedig új világ, sötétség, nem pedig új világnézeteknek aranyos napja támad e lelkiismeretlen hamarkodásból.

Ily izgalmakban az appercepció törvényénél fogva a szellemek elfogultak. Csak azt látják, amit látni akarnak, s azt hallják meg, ami az ő nézeteiket visszhangoztatja. A modern eszméket az egész soron dogmatizálják, a keresztény igazságokat pedig anathematizálják; a renaissance hőseit vagy a tudósokat gloriolával ékesítik; a szentek fejéről pedig a koszorút letépi. Ítélszékük elé citálják az egyházat s nyakába varrnak minden középkori bünt.

Jeanne d'Arc máglyája elé állítják; borzadnak azon, amit Rouenban az egyházi ítélőszék elkövetett s nem veszik észre, hogy ők is így tesznek azzal a másik hősiessé szüzzel, a „szepültelen s makula nélküli jegyessel”, az anyaszentegyházzal, akit boszorkánynak, „infame”-nak, alávalónak mondanak; akiről a XX. század elején történeti könyvekben így írnak: „Le ciel, au lieu de foudroyer les criminels, qui agissaient en son nom, se couvrit d'un nuage sombre; de caractères sataniques apparurent dans la nue sinistre ou l'on put lire ces deux mots à jamais exécrés: *Église Romaine*”. (C. Bouglé: *L'Église Romaine*. 251. l. 249. l.) Ezt látják az ég haragos felhőjében, ezt a két mindörökre átkozott szót: „Église Romaine”. S ismét: „Impudique Église, fléau de l'humanité, quand donc ton règne finira-t-il?” S ebben a stílusban ír Chamberlain is „Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts” című művében, gazdag költői vénával föleresztve, toldva, csűrve, másítva, magyarázva a kultúrtörténetet, mely pedig valóságos s nem csinált történet s élet akar lenni. Ez úton nem jutunk el az igazsághoz s igaza van annak, aki azt mondta: „man improvisiert einen Justizmord am Christentum”.

Gondolják-e, hogy így boldogulunk s remélik-e, hogy ily alapokon tisztult, harmonikus világnézetre teszünk szert?

Különösen sajnálatos tünemény, hogy a tudomány is mennyire bennúszik az elfogultságban, midőn Mommsen, a Jupiter tonans, kiadhatja a jelszót a katolicizmus ellen, hogy hívei tudományos elismerésre igényt nem tarthatnak, mert „föltevésekből” indulnak ki; Mommsen ellenünk sürgeti a „voraussetzungslose Wissenschaft”-ot.

Hogy pedig a felekezetiesség is duzzadhat elfogultságtól, – s hogy a föltevések szempontjából az ateizmus s a panteizmus csakúgy hitvallások, mint a katolicizmus, hogy minden hithű katolikusról azt mondani, hogy színlel, mégis csak a legnagyobb elfogultság, azt Mommsen bizonyára meg nem gondolta.

A mommseni deklamációk által megindított mozgalmakban kiváltképp a katolikus filozófok és történetírók tudományossága vonatott kétségbe. Eszerint Möhler, Duchesne, Janssen, Ehrhard nem történetírók, míg a protestáns s a hitetlen tudósok teljesen megütik a mértéket. Halle, Rostock, Lipcse egyetemén föltevések nem léteznek s ott a katolikus egyház is a legigazságosabb megítélésben részesül. Hát még a katolikus filozófia! Hát van katolikus filozófia is? Paulsen kijelentette, hogy a thomizmus az egyháznak a pápa által dekretált, hivatalos filozófiája. Mi diktálta Paulsen-nek ezt a kijelentést? gonoszkodás vagy elfogultság?

Úgy-e így nem boldogulunk? Azért szívünkben fakad a vágy, hogy teremtsünk tiszta helyzetet s ne növeljük a zűrzavart! Ismerjük föl az eszmék járását; ismerjük föl a modern ember pszichológiáját és kedélyének pathológiáját. Vizsgáljuk meg nézeteit; értsük meg izgatottságát és ellenszenvét. Födözzük föl az appercepciónak behatásait s annak következtében az eszmék eltorzulását, melyet fölfogásában a mi nézeteink szenvednek!

Ez egy nagy föladat, ez egy nagy kultúrtörténeti probléma!

A modern világnézetben, s mindabban, ami a modern ember gondolatait ezidőszert színezi, bizonyára lesz sok szép, nemes, erőteljes, s egészséges elem; ezeket az elemeket meg kell különböztetni s egymástól elválasztani. Tarthat-e igényt a modern kultúra arra, hogy mindenképpen igaza legyen? Lehet-e a modern szellemi világot mint az igazság s a belátás napjának zenitjét magasztalni? Szabad-e a lélek modern életét mint a harmóniák világát eszményképp az emberiség szemei elé állítani? Mire valók az efféle túlzások? Egyet biztosan tudunk, hogy a modern ember szempontja, ahonnan a világot nézi a természettudomány vívmányainak s a materialista irányzattal szemben felébredt misztikus s romantikus idealizmusnak kettős nyomása alatt eltolódott; azt is tudjuk, hogy látószöge, mely alatt a világot, a földet, a földi életet s az embernek ez életben megoldandó föladatait nézi, elváltozott; tudjuk tehát, hogy kortársaink sokat másképp, más világitásban, más oldalról s következőleg más érzésekkel is néznek, s ezt is modern világnézetnek hívják. Lehet-e már most ezt az őserdejét a virágos s a korhadó fáknak, az illatos gyógyfüveknek s a mérges légy-

gombáknak, a tarka pilléknak s a napsugár melegében kikelt kígyóknak és skorpióknak egy kalap alá fogni s mindig e címmel illetni „modern világnézet” s számára föltétlen hitelesítést kívánni? Viszont, lehet-e az e név alá foglalt tarka-barka világot mindenestül elítélni, azt tévesnek kijelenteni s anathematizálni?

A modern szellem bizonyára sok termékenyítő magvat hint el a revolúciók által fölszántott mezőkön; bizonyára sok lendületes motívummal szolgál az ósdi maradiság letörése után fölébresztett építési jókedvnek; bizonyára sok jó irányt nyit az ember szellemi tevékenységének érvényesítésére. Ezt el kell ismernünk s a lelkvilág e gazdagodásán örvendeznünk kell.

Annál inkább kell ezt tennünk, mert friss vére minden oly szervezetnek s pünkösdi tűzre minden oly intézménynek van szüksége, mely emberekből áll s melynek szellemére az emberi szellem, a kor fölfogása és érzése befolyással van. Nem is szigetelheti el magát az emberi élet bármely alakja a gondolatok s érzések járásától; már csak azért sem, mert a gondolatok s érzések ez áramaiból bizonyára sok erőteljes impulzust s töméntelen elevenítő csírákat meríthet.

Némelyek az előnyök kihasználásában oly buzgók lesznek, hogy könnyen túlzásba esnek. Lelkesülésükben ugyanis mindent, ami modern, vagy legalább sok olyasmit a modern gondolatokból és irányzatokból, ami tarthatatlan és túlzott, vívmánynak tekintenek s lelkesen dicsőítenek; mások meg az ellenkező túlzásba esnek s nyakig begombolódnak, hogy az újdonság szele meg ne ártson szellemi integritásuknak.

Nem kell kijelentenünk, hogy sem ezekhez, sem azokhoz nem csatlakozunk. A modern eszméknek „in globo” kárhóztatását utáljuk és sajnáljuk; azt a tehetetlenséget, mely nem érzi, hogy a modern embernek más benyomásai, más nehézségei, más látószöge, más érzései vannak sok dologban, saját magunk embereiben nagyon röstelljük s csak egyet sürgetünk, azt, hogy érleltessük magunkban a sokoldalú, méltányos fölfogást s a pszichológiai érzéket.

Magában a katolikus egyházban is¹ emelkednek lelkes hangok, melyek reformot sürgetnek, panaszok hallatszanak, melyek maradiságokat siratnak meg; – erőteljes, szabadabb kiindulások vehetők észre a tudományban s az irodalomban, melyek a katolikusoknak világravalóságát nevelik s a világtól elfordult szellemnek gyöngé, beteges irányzatát, azt amit a „weltentfremdet” és „weltentrückt” szóval bélyegeznek, helyes irányba terelni vállalkoznak. Kant filozófiája megérzik a tudományosság hangulatán: erős individualitást, bensőséget, önmagunkba térést hangoztatnak s e szempontból éles támadásokat intéznek a „politizáló katolicizmus” ellen. Politizáló katolicizmus alatt azt értik, mely politikai hatalmi állásra törekszik az államban s az egyháznak a politikai szervezkedésben védő bástyát emel. A katolikus reformpárt, melyhez első sorban Schell, Müller tartoznak, e törekvésekben s kivált a német centrum hatalmában, nem lát diadalt, hanem ellenkezőleg „visszaélést az emberiség legszentebb kincsével, a vallással”. A politikai szenvedélyek – mondják ők – elragadják a tömegeket s látszatra nagyszerű hatalmi megnyilatkozásokat teremtenek az egyháznak, mialatt a belső csupa rothadás és enyészet; a vallásosság nem tüntet; az egy csendes folyam, mely a lelkeken átömlik s Isten felé tereli őket; tehát befelé forduljunk s a katolicizmus is ott érvényesüljön, hol az Úr a mennyország útjaira rámutatott, mondván: a mennyország bennetek van.

Istenem! ki ne akarná a bensőséget s hol vannak bensőségesebb emberek, mint a szentek?! De nem kell-e e részben is egyoldalúságtól s elfogultságtól félnünk, mikor az emberi életnek egy irányt nyitnak s csak szeretetre buzdítják vagy mikor csak a bensőségbe utalnak? Az élet nemcsak szeretet, hanem jog is, s a bensőségnek eo ipso külsősége is lesz.

¹ A századeleji katolikus megmozdulásokban sok tiszteletreméltó szándék mellett nem kevés tisztulatlan törekvés búj meg, melyekből kinőtt többek közt a modernizmus. Akikre a szerző itt utal, a modernizmus dogmatikai tévedéseibe nem estek bele.

Ezekkel szemben igaz az, hogy a kert nem kertfal, s a tövises növényzet nem virág. Teljesen hiábavaló volna erős falakat emelni s tövises ágakat egymásba fonni, ha a bensőségben virágágyak nem terülnének el, gyöngéd plántákkal, finom virágpártákkal, ittasító illattal. A kertfal s a sövény a bensőség miatt van. Csakis a bensőség képezi e külsőség célját; de épp azért nem szabad a falat, a hatalmi pozíciót ledönteni, bár elismerem, hogy a kertészeknek kőművesekké való átvedlése veszedelmes, s nagy körültekintést igényel e két funkció széjjeltartása.

Így néz ki a modern szellemi világ arculata! Ellenszenvek, féltékenykedések, túlzások mindkét oldalon!

Mi itt a főadat? Ismerjük föl a helyzetet, különböztessük meg a jót a rossztól, vessük el a rosszat, ítéljük meg méltányosan az újat; más szóval: állítsuk a kereszténységet a modern gondolatoknak s érzéseknek jegyébe, s vizsgáljuk meg, hogy mily szint, mily alakot ölt, amely új alakjában régi igazsága ugyan változatlanul megmaradna, de a szívek fölötti hatalma az újkorban örvendetes föllendülésnek indulna.

II. Világnézetet keresünk

A világhoz szem kell; olyan szem, amilyen az a legsimább tükör; mert csak akkor lesz hű a kép, akkor látjuk meg a világot s a világban önmagunkat.

Jó szem, jó tükör, hű kép, igaz világnézet! Enélkül ember a szó igaz értelmében nincs. Ezt hangoztatja a goethei szó

Dich im Unendlichen zu finden
Musst unterscheiden und verbinden.

Ha látunk s értünk... akkor fölhaláltuk magunkat. Valóban, mi volna szükségesebb, mint hogy megértsük önmagunkat.

Mit ér az élet, ha az ember nem érti meg önmagát, – ha a lét óceánjába tekintve, nem látja meg ábrázatát, – ha a végtelenbe, a mindenségbe kiáltva, elvész hangja, szava s nem kap feleletet aggódo kérdéseire.

S mégis mily különös, szinte idegenszerű gondolat az, hogy keresnünk kell önmagunkat?!

Igen; furcsa, ötletszerű gondolat; de egyszersmind mély mint a lét, magas mint a cél s vonzó s biztató mint az öröm s a boldogság. Mindenekelőtt pedig szükséges e föladatnak megoldása; mert ha nem találtuk meg önmagunkat, ha nem ismertük föl a létben helyünket s a törtető életben útjainkat: akkor az életnek előttünk nincs észszerősége, nincs érdeme, nincs értéke.

Mink van, ha magunké nem vagyunk? S vagyunk-e egyáltalában, ha magunkat meg nem találtuk?!

Hogy pedig megtaláljuk önmagunkat, ki kell indulnunk a világba s vissza kell térnünk önmagunkba. Azt a töméntelen sokadalmat, a mindenség tarka világát, az élet és érzés és küzdés végtelenségét szét kell szednünk s önmagunkban ismét *egységes, harmonikus világgá* kialakítanunk. Ha ez sikerült, megtaláltuk önmagunkat. Tehát, aki a nagy világot, a létet s az életet önmagában harmóniává emeli, – aki azt önmagában egységesen kiépíti, aki a létet s annak sötét és derült oldalait s millió apróságait oly mozaikká tudta összerakni, hogy örömet, megnyugvást s élvezetet talál szemléletében, aki a világot önmagában virágos kertté, lelkének gyöngyfoglalatává, reményeinek s áhítatának templomává, vágyainak virágos folyómedrévé tudta kialakítani, az megoldotta a problémát, annak sikerült a goethei tanácsot tette váltani

Dich im Unendlichen zu finden,
Musst unterscheiden und verbinden.

Az ilyen ember a teremtés központja, szíve a teremtés szíve, s lelke a világnak tükre. Szíve átérzi a teremtésben lüktető életet, s lelkén tükröződik a nagy világ kedves, egységes, harmonikus képe. E képen fény és árny, béke és mélységes, ünneplő komolyság ömlik el, mint egy napsugaras alpesi vidéken.

Vannak szerencsés, harmonikus lelkek, melyek olyanok, mint a legfinomabban köszörült velencei tükrök, melyek épp azért a világnak harmonikus képét bírják s gyönyörködnek a kép szemléletében. Objektív lelkeknek mondhatnám, kik eltelnek gyönyörrel a konkrét világ fölött s megittasodnak a színek, vonalak, formák bájától. Ezek azok a plasztikus, inkább festő-, mint költőlelkek, kik a színek nyelvét is értik. Ezek azok az érzékeny, finom lelkek, kiknek nyelvében a dolgok zenéje hallatszik. Gyönyörük telik az életben; egyéniségük átéli a világot, s kitapasztalja, életté tapogatja azt ki önmagában. Hiszen tapasztalni annyi, mint tapasztani, mint tapogatni, kitapogatni; tapasztalni világot annyi, mint életté kialakítani azt.

Ezekben a lelkekben formát nyer a világ s életté válik bennük; ezek a lelkek az ő életük derűjébe s fényébe merítik a világot; mindent megaranyoznak a derült fölfogás szellemével. Él bennük a mindenség, mert ők az élet melegét és örömét öntik ki rá.

Vannak mások, kik olyanok mint a homorú s domború tükrök. Ezeken a világ eltorzulva látszik. Fölfogásukból a remekművek is eltorzulva vigyorognak felénk s kacagnak saját éktelenségükön. Ily lelkekben a világ elveszti fényét, harmóniáját, eléktelenedik s elpusztul. Ezek a lelkek oly szerencsétlenek, hogy semmit sem tisztelhetnek, mert a legszebbet s a legnagyobbat is elkínózzák s komikumba öltöztetik. Bennük minden szenved, minden fél és ijeszt; a szép világ kínpadra van vonva. A világ nem tehet róla. A hiba nem benne, hanem bennük van, mert rosszul fogják föl s még rosszabbul vetítik képét. A művész tehát hamisít s saját diszharmóniáját és sötétségét önti kifelé s ettől a napfény is éjjé, a gyermekszem a hülyeség odújává, a virág a mérges kígyó pártájává válik. Hány ily hamisító, hány ily karikatúra-festő van a világban! Ők is készítenek a világról képet, de a kép nem mosolyog, hanem vigyorog, vagy múmia-arccá válik. Ennek a képnek zenéje a diszharmónia, – színezése sötétség. Nem csoda, hogy az ilyenek, ha mély szenvedélyek laknak bennük, törnek, rontanak; a tagadás világnézetének homályában ülnek s vádolják, gyalázzák s elítélik a világot, hogy végre... megvessék önmagukat is.

Bármint alakítsuk pedig ki a világot önmagunkban, ha sötéten, ha derülten, mihelyt képet teremtettünk róla, van világnézetünk. Mi legyen a világnézet más, mint világszemlélet? Mi legyen egyéb mint a világ képe, melyet a lélek teremtett a maga sajátos alak-érzéke szerint? Ez egységes foglalatban legyőzte a sokféléte; – a minden egy lett.

De győzött-e az, aki szerencsétlenné lett, mikor öntudatra ébredt? Fölebredt-e az, aki kínra ébredt? S ér-e valamit az az öntudat, mely a nyomornak s a kinnak öntudata? Lehet-e az felsőbb foka a létnek, melynek elmaradhatlan árnyéka az elégedetlenség s a kétség? Mit ér összefoglalni a világot, mit ér azt szétszedni és összerakni – unterscheiden und verbinden –, ha a létnek diszharmóniáját öntudatunkban siketítő zajjá növeltük, ha a mosolygó virágokban a lét hamis hieroglifjeit s a ragyogó csillagokban a mélységben fuldokló élet villanásait látjuk? Mit ér, mindent, a sok érthetetlenséget az érzés desperációjává fokozni? Valóban így bizonyulna be rajtunk Schiller szava: der Mensch wurde aus einem glücklichen Objekt ein unglücklicher Künstler! Szerencsétlen a művész, ki világát sötétséggé, létét kinná alakította, – ki a napsugarat kioltotta s az életet érthetetlen tépelődéssé változtatta! Művészete az ilyen művészeknek csak a méregkeverés lehet, mellyel megmérgezi önmagát s gondolatait fertőző anyaggá változtatja. Szava mételyt terjeszt s tolla élével fölhorzsolja az egészséges lelkeket s a halálnak injekcióit oltja beléjük. Minek volt annak születnie, születnie az öntudat, a gondolat világában? Az ilyen bátran fölpanaszolhatja Jóbbal születését, a napot, az órát, melyben a világba lépett; de Jób az Isten-látogatásnak csak átmenő, viharos felhőjére haragszik, máshol ő nem lát kietlen boldogtalanságot; de mit csináljunk az új Jóbokkal, kik az egész világot szemétdombnak, a létet kinnak, a testet fekélynek s az Istent az egyre viharzó és mégis kitölthetetlen harag forrásának nézik?!

Ezek pesszimisták; lelkük domború tükör; a legszebb angyalarc is múmiává nyúlik meg rajtuk; ők a csúfnak s a csúnyának művészei... unglückliche Künstler!

De a szerencsétlenség nem egyféle. Vannak más szerencsétlen művészek, kiknek lelke szintén görbeség és csupa anomália. Vannak olyanok, kik a szembeötlő világ bájain, mint mézcseppeken rengenek, kik a phaenomenon-ért rajongnak, az életet mohón szívják, kik örvendeznek a május összes trilláival, s a rét zümmögése az ő zenéjük s e zenében ők a lét boldogságának összhangját hallgatják. A lepkekkel karikáznak, a tücskökkel ciripelnek, a verebekkel csiripelnek, örülnek a napsugárnak s amellet szívtelenek gondolatlanságukban s kegyetlenek örömeikben, mert az epedő, az életet megörökíteni vágyó léleknek kérdéseire süketek. Ha eped és szenved és vágyik és kutat bennük a lélek, ők csak a napsugárra s a virágra mutatnak s a mélységbe gravitáló s a mindenség mennyországába magát beleszántó

lelket magára hagyják, magára, az ideiglenes, haldokló létnek nyirkos, ködös környezetében. Mily szerencsétlen művészek ezek s mily fölületes s kisszerű a művük? Biztatnak, hogy a májusnak örvendjünk, de nem távolíthatják el tőlünk a gyorsan közeledő őszt! Virággal koszorúznak s a koszorúban hervadást s telet hoznak ránk. Minden perspektívájuk végén ott borong az életvég, az elmúlás, a semmi. Minek akkor az élet, az alakulás, a megkülönböztetés, az elkülönülés s az öntudatnak egyedi kialakítása? Minek az a művészet, mely összefoglalni kényszerít minket létet, életet, mindenséget harmonikus képben, mikor ez a kép hazugság és önámítás s maga is szétfoszlik? S miféle édes akkord az, mely kízó, sivár diszharmonióba megy át s úgy akar végzödni? Ezek is határozottan „unglückliche Künstler”.

Mélyen meg vagyok gyöződve, hogy az nem találta meg önmagát, aki nem a boldogra, a meglegedettre, a gyönyörításra akadt önmagában. Ismétlem, az nem találta meg önmagát! Annak a világkép kialakítása nem sikerült; az romot épített huhogó bagolyoknak; az tulajdonképp nem is épített, hanem rombolt. Aki boldogságot nem teremtett, az egyáltalában nem teremtett, hanem pusztított; mert teremteni csak jót lehet. Az ilyen nem is él, aki ha nem is pesszimizmussal, de megint más méreggel mérgezte meg életét. Aki nem alakított erőteljes alakot az életnek, az egyáltalán nem tudta, hogy min dolgozik kezdet óta s szét is esik a műve, még mialatt kezei közt tartja, aminthogy meg sem állhatott összetartás, tehát szeretet, összeforrás, tehát meleg s bensőség, harmónia, tehát boldogság nélkül.

S ne mondjátok, hogy a boldog, a meglegedett ember, hogy az mámor s álmokép! Ne mutassatok rá a szenvedők, a betegek, a rabszolgák, a szegények, a gyármunkások, a kőszénbányászok elaszott, elsenyvedt alakjaira, s ne kérdezzétek győzelmes öntudattal, vajon ezek is boldogok legyenek? Én az Isten művét nézem s nem az ember szerencsétlen kontárkodását. Annyi tény, hogy az ember elronthat mindent s elronthatja az Isten képét önmagában. Ha a társadalmi rend az Isten képét milliókban eltorzítja, ha őket a munka jármában kifejlődni nem engedi, azt teszi velük, amit én a pázsittal, mikor köveket hengeríték rá. A kő alatt a fűszálak összezsugorodnak, elhalványodnak; szomjazzák a napsugárt s a levegőt, melyet elfogtam tőlük. A nyomorúság által megakasztott öntudatlanságról nem tehetek. Hengerítétek el a köveket, s meglátjátok, hogy a lelkek mint a pázsit, fejlenek, színesednek, örvendeznek.

Tekintve a léleknek e szerencsétlen behelyezkedéseit a világba, a legtöbbről azt mondaná az ember: inkább ne keresne semmit, inkább ne ébredne, inkább ki ne indulna; élne öntudatlanul, tengődnék egy igézet, egy elfogult érzés nyomása alatt... inkább, inkább!

Azonban az emberben az individualitás törzsökös, hatalmas ösztön; azt kialakítani neki csak oly természetes szükséglet, mint amily természetes szükség a tölgynek, a bükknek csírázni, fejlődni, nőni. Csak az a különbség, hogy míg számtalan tölgynek s bükknek sikerül erőteljes fává válni: addig ember, ki a létet az öntudat harmóniájává kialakította s a lét kérdéseire a megnyugvás s a boldogság érzéseivel megfelelt, vajmi ritka. A többi vagy fejletlen alak, mint a csírák, az álcák, vagy szerencsétlen művész, – homorú és domború tükör.

III. Harmonikus világnézet kell

A harmonikus világnézet a világnak s a végtelennek tükröződése a normális és szerencsés individualitáson. Igazi világnézet csak szerencsésen kialakított individualitásban, szerencsés individualitás csak helyesen megalkotott világnézetben van; mintha azt mondanám: jó kép csak finoman köszörült tükörben van s jó tükör az, melynek képe a szép, harmonikus világ.

Segítsétek jó világnézetre a modern embert. Segítsétek, mert beteg; mert lázas a feje s rémképeket lát. Sokat lát; képet is lát; de milyet? Szecessziós, szimbolikus agyrémeket. E kísértetei sötétségbe vezették az embert s parodizálták a világot. Homorúvá majd megdomborúvá nyomták lelkét s ha belenéz önmagába, torzalakot lát, elképed s elborzad tőle. A beteg gondolatok úgy kísérik őt, mint a hallucinációk, s játszanak vele s bolonddá tartják őt. Ha fölneéz az égre, ködöt lát s az nem tetszik neki; akkor ott terem a szép föld szerelme, igézően néz szeméibe s visszacsalogatja őt az égről a földre. Ha megint a földre néz, a sejtelmes ég, mint valami feneketlen mélység úgy húzza át, szelleme ott settenkedik körülötte a mulandóság érzéseiben, a szívnek kielégíthetlenségében. Hová nézzen tehát? Ha a tudományra bízta magát, az élet neveti, az az élet, melyet a teóriától elfelejtett; ha megint az életre veti magát s a szürke teória helyett az aranyos élet zöld ágát hajhássza, hülyének, csalódottnak, rászédettnek érzi magát. Ha a tudomány lámpájával jár, e kurta fénysugárú lámpa mellett vaksinak bizonyul, ki a közvetlen, égbemeredő dolgokat sem látja; ha pedig az intuícióra, Plátó szárnyaló gondolataira bízta magát, úgy látszik neki, mintha az elhagyott lámpa refraktorral válnék bosszúságában, mely megvakítja megvetőjét. – Ha a kultúra himnuszát zengi, s a munkába veti a földmehódítás reményét, e himnusz csakhamar elégiává válik; ha megint elszontyorodva a lét elégiáit zokogja, akkor az élet örömei pajzánkodnak vele.

Segítsetek e jó bolondon, az emberen, s a bolondok legbolondabbján, a modern emberen! Láttatok már baglyot, amint a napfényben nagyokat pislant s a vadásztól magas póznára állíttatik? Minden csíz és veréb nekimegy Minerva bölcs madarának, melyet épp a ragyogó nap vakít meg s ezáltal a verébszerű firmáknak csúfságát teremti meg benne! Ily jó bolond lett a bölcs ember; bagoly lett. Van is szeme: de az ő szeme az éjnek való szem. Gondolataival, tudományával örökös, ködös szürkeségben leledzik, s csúfot üz belőle életöröm, praktikus fölfogás, ösztön, jókedv. Ezek kompromittálják őt s annyira viszik, hogy aki Minerva híve és szimbóluma volt, ugyanaz az élet tehetetlenségének kitevője lett.

Segítsünk tehát a modern emberen; segítsük őt mély, józan, igaz világnézetre!

Értsük meg önmagunkat, hogy megértsük őt.

A modern ember érzésébe más világ vegyül bele, mint a X. századnak világvéget váró, a XII. századnak keresztes hadat járó, a XV. századnak régi világokat támasztató, a XVI. század újjászületni vágyó, a XVIII. századnak barokk-pásztoridilleket játszó gyermekének érzéseibe. Más világ... hogyne volna más? Más, biz az, mert sokkal tágabb lett tudománya, – más lett irányzata a reális, a pozitív munkában, más a jogi állapota, – más a társadalmi helyzete! A modern ember érzésébe sok szál szövődik, – mely régen még nem volt megsodorva; értsük meg tehát, hogy mi minden folyik bele a lelkébe. Mennyi történetté vált folyamat, hány kis és nagy revolúció, hány katasztrófája a gondolkozásnak, a munkának, a jogviszonyoknak, hány új társadalmi elhelyezkedés! Új perspektívák nyíltak meg neki, mélyek gyakran csak színpadi falak, csak kortinák, fantasztikus csalódottaktól s vizionáriusoktól megfestve. Az élet egy sokkal gazdagabb, mélyebb valóságba állítja az embert most mint régen, mert amit előbb nem ismertünk, az most elénk tárult; de azonkívül az életnek tempója is megváltozott; élénkebb, frissebb, rohamosabb lett. A modern élet színpompája, a tendenciák harca, a reklám megtévesztő zsvaja megzavarja ítéletében s

érzésében az embert. Az újdonság vágya hirtelenkedővé, elhamarkodottá teszi; kapkod; gyorsan lelkesül s ismét nagyhamar lehül. A modern áramok, épp azért, mert újak, úgyis mindig erőszakkal lépnek föl; ami új, az friss, az erőteljes, sőt erőszakos is. A benyomás, az impresszió előtérben áll; a realitás az alatt föltételeztetik, s sértés volna, arról kételkedni. A világos látás nem az új gondolatok hajnalhasadásának jellege. A tisztulási folyamat már a csendes nyugalomnak, a békés időknek munkája. Addig pedig szenvedélyesség, lelkesülés, tüzes nyelvek s impresszió járják. Az emberek még nem látnak, csak a lökést érzik.

Ilyen a modern ember hangulata. Hogy erőszakos is s nem igazságos, azon nem szabad megbotránkoznunk. Az új idők áramlata mindig erőszakos. Az újságnak pszichológiáját jellemzi a törtető erő. Az emelkedő osztályok mindig tele vannak erővel. Spartacus rabszolgái, Dózsa György parasztjai, a francia sansculotte-ok, a modern szociáldemokraták mind radikálisok. A modern ember is ilyen; romantikus a jövőre és revolúcionárius a múltra nézve. Még a szociáldemokrácia is kérdezi: „Sind wir Romantiker? Ja, mehr als die Welt denkt. Aber man verfallt nicht dem Irrtum, den Begriff Romantik im Sinne des Erdverloren-Schwächlichen zu fassen. Zola ist („Arbeit“ című regényéről van szó) eine kraftvolle Kampfnatur. Der Roman „Arbeit“ atmet den revolutionären Geist, der ihn von jeher beseelt hat. In ihm zuckt die Ungeduld des Kämpfers. Wenn aber Kämpfer etwas taugen sollen, so müssen sie vom Optimismus beseelt sein, und das ist umso notwendiger für Kämpfer des Sozialismus, wenn sie ernstlich daran glauben, dass ihr Kampf weltumgestaltende Wirkungen erzeugen wird.” Ez az optimizmus így egyoldalúság, de nem tehetünk róla s még kevésbé lehetünk meg nélküle! Hisz ez is erő; erő bizony, még pedig milyen! de erejét a hitben, az intuícióban bírja, mely az új világ képét vetíti a bámulók szemei elé.

A modern ember is különféle színpompás, lázító, hitben erős, szellemi áramlatok közt áll; ezeket meg kell ismernünk s befolyásukat lelkületére méltányolnunk. Lelke tele ivakodik az új Thetis vizeivel, s azok ellenszenvet ébresztenek benne a régi források ellen.

A szellemi világban az uralkodó csillagzat a pozitív tudomány, az ész, az értés! Presztizsének fényét még nem vesztette el. A modern ember lelkében ez az irány a maga kizárólagos egyoldalúságában is még mindig kifogástalan és megtámadhatlan. Az *értés* erős hitet támasztott egy jövőendő, új, földi világ iránt; e világnak a tudomány az evangéliuma! Új világot azonban nem lehet alkotni, ha a régít romba nem döntjük. Megteszi tehát azt is; romba dönti, mert tagadja. De nem akar puskaporral s karddal dolgozni, azt megveti; neki más hatalom áll rendelkezésére; ő a tudományos elvek által létesítendő forradalmakat sürgeti. Ilyen elv az *evolúció*, ilyen rendszer a *történeti materializmus*. Az elv is, a rendszer is materialista. Az evolúció nem szükségképpen az, de erős hajlamai s ösztönei vannak rá s tulajdonképpen az evolúció inspirálja egyoldalúan a történeti materializmust s jót áll az új világ ránkhasadásáért.

A korszellem prófétái, – nem a tudósok, hanem azok, kik a tudósok nyomában az inspirációnak, az ihletnek, a lelkesülésnek erejében lépnek föl, azok a praktikusok, kik a tudomány vívmányaiból mindjárt messzemenő következtetéseket vonnak, kik egy gondolatot, egy eszmét általánosítanak, azt gondolják, hogy most már valóban lehet az új világnak megteremtéséhez fogni. Eddig nem lehetett. Eddig a tervek utópiákká s a fejtegetések legjobb esetben társadalmi regényekké szublimizálódtak, még pedig azért, mert nem volt tudományos alapjuk s nem értették meg a létet, nem értették át az élet törvényeit s az összefüggést ember és természet közt: míg most minden világos... Tehát teremtsünk új világot, új társadalmat s fejlesszük ki az embert szabadon s bensőségesen.

Kedves pártfeleim! Ilyen a modern ember pszichológiája! Világnézete nélkülözi a befejezettséget s tele van rohamossággal, hamarsággal, szenvedélyes izgatottsággal, pátosszal a múlt ellen, a hatalom ellen; ezekben nem bízik és semmit sem akar tőlük elfogadni. Hitet sem. A múltnak tekintélye elhomályosult szemeiben s a hatalomban érdekszövetkezést lát a maga lenyűgözésére. A víziószerű vágy a jobb s közel jövő után természetellenesen színezi a

modern ember lelkületét s lejtőre állítja az ő fölfogásában a mi rendíthetlenné tartott meggyőződésünket.

Ezt a lelkiállapotot át kell értenünk s át kell éreznünk, ha akarjuk, hogy megértsék szavunkat. Át kell értenünk, hogy a modern ember érzése elváltozott, s hogy aki beszélni akar neki világról, hitről, Krisztusról, annak nem szabad ezt a pszichológiát szem elől tévesztenie. Beszéljen a mai világ érzéseinek alapján, aki akarja, hogy a mai világ befogadja szavát.

Mi gondoljuk, hogy azt meg lehet tenni. Mi meg vagyunk győződve, hogy jó értelemben egészen modernek, s egészen keresztények lehetünk. Mi úgy érezzük, hogy mi a modern kornak gyermekei vagyunk s hitünkkel s meggyőződésünkkel nem kívánczunk vissza a múltba!

A keresztény világnézet köztünk és a kor színvonalán álló emberek lelkében él, tehát a szó igaz értelmében modern. A keresztény világnézet nem múmia. Átszövődik millió szíven s átreszket millió lelken; éltet s életerős hajtásokat hajt ma is. Hogy él, azt bizonyítja az a harc, melyet ellene vívnak! Itt és most, a kornak millió fiát s leányát hevíti, tehát él, s élni akar. Modernnek tartja magát; nem kívánczik vissza a múltba és közöttünk él, a villamos, telefonos, telegrafos, telepathikus világban. Büszke korára, de elég ifjú még, mert haladni s többet tudni s alkotni akar; nem érzi, hogy idegen volna. Nem haragszik a tudományra s nem vette föl liturgiájába Rousseau imáját: „Mindenható Isten, ments meg minket a tudományoktól s apáink sorvasztó művészeitől! Add vissza a tudatlanságot, az ártatlanságot s a szegénységet; ezek azok a javak, melyekből a boldogság támad s melyeknek egyes-egyedül van értékük előtted”. Ilyen imát a mi katakombáinkban sem recitáltak. Mi nem küzdünk a kultúra ellen s nem kívánczunk vissza az erdőbe; tehát miért gondolják, hogy korunk ellen küzdeni akarunk? Kor? mi az kor? mondtam, hogy őserdeje az életnek, s a korban sok a kór; az ellen szabad s kell is küzdeni. Tehát nem a kor ellen, hanem a kort az egyoldalú és szélsőséges áramlatokkal azonosító irányzat ellen küzdünk mi. Az ateizmus ellen, – az ateizmus sötét csillaga és jegye alatt borongó világnézet ellen foglalunk állást, s ha akarjátok, azt megengedem, hogy modern, keresztény világnézetet vezetünk harcba modern ateizmus ellen, – modern, keresztény szellemet modern pogány szellem ellen; ezt igen, de azt már nem engedjük, hogy reklámhősök a modernséget kisajátítsák, s minket a modern kultúra kapuja elé dobjanak. Minek túrnók ezt?

A modern korban is még teljes érvényben áll a keresztény világnézet. Még-e? S mi áll fönn kívülről? Mely világnézet önti harmóniába a létet? Melyik még? S melyik úgy, mint ez?

Különben ezek későbbi kérdések. Mi most csak az útra mutatunk, melynek végén Krisztus int felénk, nem mint tan, hanem mint tény, még pedig mint a legnagyobb, a legplasztikusabb tény, mint imádandó Istenember. Embert keresnek itt a tökéletes ember! Bensőséget sürgetnek: Jézus önmagunkba int! Inkarnációjáról álmodnak a nagynak, fölségesnek, hatalmasnak: ezt az inkarnációt sürgeti az Úr Jézus; életet, tökéletes életet, örök életet sürget. „Die volle Plasticität gewinnt die Religion im Leben des religiösen Menschen: sonst ist sie siech und schwach. Sie will einen vollgültigen Ausdruck, aus einem Guss. Sie will das Heldenhafte. Alle Menschen sind „Heldenverehrer“. (Chamberlain: Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts.) Ez mind szóról-szóra igaz; egész, egyöntetű emberek után vágyódunk, kik szerencsés kifejezései az igaz, mély, örök életnek; ezek a mi hőseink. Nekünk van ilyen hősrünk: Krisztus az!

Az emberiség zászlajára ezt a képet tűzzük. Régi mint az igazság, s modern mint az élet!

IV. A vallásos világnézet

A világnézet az embernek öntudatra ébredése.

Csak a világnézet kialakításával kezdődik az ember; addig az ember csak név, csak szám, de nem lélek. Világnézet pedig ott kezdődik, hol az a valaki, ki a világot nézi, észreveszi, hogy ez mind nem ő, hogy az mind más. S milyen idegen az a furcsa „más”! Mialatt nézi, elkomolyodik, mert kezd látni valamit, amit addig még nem látott soha, kezdi látni a napsugaras, mosolygó, virágos szülőföldön a néma, rejtélyes szfinx vonásait.

A szfinx oly komoly, oly fölséges, oly idegenszerű, pedig a neve oly közönséges, oly köznapi, oly egyszerű: világnak, létnek, életnek hívják. Ha nem gondolunk rá, természetes és édes, mint az otthon; de ha gondolunk rá, hideg és néma lesz.

Igazán hideg s idegenszerű. Úgy tesz, mintha nem törődne velünk; napsugaras, mikor szomorkodunk s felhős, borús, mikor vigak vagyunk; havat hoz húsvétkor és sarat karácsonykor; hamvazó szerdán fölkelti napját s pünkösdkor felhővel borítja égét; szomorkodik, mikor vigadunk s ragyog menyegzői díszben, mikor sírunk; bizony úgy tesz, mintha cseppet sem törődne gondolatainkkal s érzelmeinkkel; másrészt meg mégsem mondhatjuk, hogy mi közünk hozzá, mikor ő szült s ápol, virágot fakaszt, meleg vért pezsdít. Szemébe kell tehát néznünk s bemutatnunk neki magunkat, s érdeklődő tartózkodással kell a néma szfinxet kérdeznünk: te ki vagy?

E bemutatkozástól s a felelettől függ, hogy mit ért meg, s mily helyet szemel ki magának a világban az ember. Hol lesz az az ő helye? a mindenség perifériájának igénytelen pontjára vagy a világ központjába helyezkedik-e? A kuckóba áll vagy a trónra ül? A sarokba húzódik vagy a csúcspontra törekszik? Koszorúnak tartja-e magát a teremtés homlokán vagy porhamu-semminék a szükségesség vastalpai alatt?

Amilyen helyet szemelt ki magának, olyan lesz világa, olyan lesz élete. Tiszta, derült, úri, öntudatos lét lesz, ha előkelő helyet választott; sötét, ízetlen, kegyetlen tengődés lesz, ha szolgának, béresnek szegődött. Szárnyaló, ideális lesz lelkülete, ha az életet s a lelket megtisztelte magában; ellenben alacsony csúszás-mászás lesz tengődése, ha a lelket eltagadta, s önmagát degradálta.

Tegyünk tehát róla, nézzünk utána, válasszunk, de jól válasszunk, hogy nekünk való helyet találjunk.

Ez a mi belső világunk világnézetünktől függ. Égboltja, tengere, fénye, viharjai, éjszakái olyanok, amelyeneket mi magunk teremtünk. Ha ideális a világnézetünk, akkor égboltunk tiszta, kristályos olasz-ég, amilyen Catánia fölött ragyog; ha pedig szkeptikusoknak vagy pesszimistáknak csapunk föl, akkor az égbolt is savó színű, felhős, alacsony és ködös lesz, s alatta nem Catánia virul, hanem a lappok földje álmodik, s nem pálmák, hanem borókák nőnek rajta.

Ki akarna tengődést lendület helyett s sarkövi éjt tavasz helyett? Aki azt akarná, az a szeretetet s örömet nem ismeri; annak élete nem élet.

Nekünk tehát erőteljes, lendületes, bensőséges, hatalmas világnézet kell. Hatalmasnak kell lennie, mely az élet mélységes mélyeiből törjön föl s megrendítsen s magával ragadjon; lendületesnek kell lennie, mely az égbe emeljen s élni, s tenni tanítson; bensőségesnek kell lennie, melynek szavára, mint ezüstharang-szóra mosolyra fakadjon az öntudat s öröm s béke lejtessen végig a lelken s mindenekfölött pedig igaznak, tehát reálisnak s egyben ideálisnak kell lennie, mely az embert az Isten gondolatai szerint kialakítsa s méltósággal koronázza.

Erőteljes, lendületes, bensőséges, reális s ugyanakkor ideális világnézet csak a *vallásos világnézet* lehet; mert csak a vallásos világnézet öleli föl a mélységet, a létnek, a világnak mélységét, ahol az ő forrásai fakadnak. Csak a vallásos világnézet áll ki a semmiség s az

elmúlás mélysége fölé s lelkesülve nézi az örök szépet, mint Szent János Patmoszban a napövezett, csillagkoszorús asszonyt. Csak a vallásos világnézet győzi le a napszámos, robotos élet örömtelenségét s az fejt ki teljes plaszticitással az embert, ki hősnek és szentnek született. Csak a vallásos világnézet az a magasba emelkedett gondolat, mely átfogó létet, életet, végtelent és örökkévalót s lendületet vesz a halhatatlan életbe.

Ki is akarna e nélkül világnézetet formálni? Aki azt akarná, falusi kovács pörölyével fogna hozzá áttört művű, cizellált, gót kehelynek kialakításához. Chamberlain az oly világnézetet „die Religion des Blödsinns”-nek hívja, a bárgyúság vallásának; kemény, de igaz szó!

A világnézetnek okvetlenül kell vallássá szublimizálnia. Amely világnézet vallássá nem válik, az még ki nem virágzott; annak sem díszje, sem értéke nincs; az egy oly inda, mely a földön leúszik. Azon az alacsony fokon erőteljes gondolat nem terem, s a még romlatlan lélek azt a poros laposságot ki nem tartja: neki ösztönszerűen emelkednie kell. Alacsonyságban csak addig marad, míg kenyeret és pénzt keres; mihelyt a megélhetés gondjain túlra emelkedett, szívének érthetetlen mélységeiből hangokat hall s a mindenség óceánjáról szózatok sutognak féléje, melyek azt hajtogatják, hogy honnan, hová s minek élünk? E szózatoktól a léleknek azonnal szárnya nő s repül. Igen, ezek azok a bűvös, titokzatos hangok, hogy honnan, hová, minek?

V. Honnan?

Ha jól hallok, ez a teológia hangja; arca le van fátyolozva, de szava édes s motívumai fölségesek.

E motívumok az élet értelmét fürkészik s szomjaznak tartalmat és mélységet. E motívumok életet, örök életet sürgetnek! „Was soll ein dem Tode verhaftetes Leben” – mondja még Harnack is? Mit csináljunk az élettel, mely a halálba vész? E motívumok harmóniát sürgetnek a lét disszonanciáiba s nem akarnak diszharmóniába fűlni. Az bűnös végromlás, sőt öngyilkosság volna s gyilkos csak az ördög, a Mefiszto, ki megásatja a megvakult Faustnak sírját s tudja, hogy a vak Faustnak még a sír szélén is:

Vágya be nem telék, az élv sem volt elég,
Mindig a változót áhítván,
Ha jó a végperc, az üres, a hitvány,
Szegény, azt megragadni vágya még.

Tehát honnan, hová, minek? E motívumok szálai vannak beleszöve a menyasszonyi fátyolba s a szemfödőbe; s ezek nélkül a komoly világnézet fonalát fenni s az életet szöni nem lehet.

Aki a világnézetből kihagyja a legfontosabb problémát s ignorálja a legelső, világraszóló kérdést, az hamisít és erőszakot követ el a természet ellen; az mérgezi, az irtja, az gyilkolja a természetet, mert leggyökeresebb ösztönét nyomja el s legnemesebb hajtásait töri le. A vallásos ösztöneiben megnyomorított természet a legnyomorultabb és legterméketlenebb; éktelenségét csak szerencsétlensége haladja fölül. Az ilyen lélek sötét és nyugtalan, nem érti meg önmagát s élete kínná válik.

S méltán, mert a természetnek tősgyökeres ösztönét elfojtani szenvedés és romlás nélkül nem lehet. Nézzétek az agávét, fejlődik, zöldül, nyúlik éveken, évtizedeken, századokon át, végre kivirágzik; miután kivirágzott, miután erejét abban a fehérvirágú, omló bokrétában kiadta, megnyugszik; nem feszül, nem nő tovább. A lélek is így tesz: gondolatai emelik, nyújtják, vágyai feszítik, küzd, törekszik, emelkedik; nyugalmat s koronát keres. Virágja azonban csak akkor lesz, ha lendületes, bensőséges, tündöklő világnézetbe, ha vallásba virágzott! Jól mondja Chamberlain: „Jedes zu der Höhe einer Weltanschauung sich erhebende Denken schiesst in Religion.”

A vallásosság tehát természetes; oly természetes, mint a természet, melyből a vallás fakad, melyből a vallás mint *ösztön*, mint *érezék* és *hajlam*, azután mint *értés* és *ézés* és *akarás* és *lendület* fakad.

Kérlek teológus barátaim, ne tagadjátok, hanem ismerjétek el, hogy a vallás ösztön is,² érezék is, hajlam is, s hogy értés és ézés és akarás is. Ez utóbbit megengeditek; de az előbbitől féltek. Azt gondoljátok, hogy lefokozzuk a vallást, ha ösztönnek s érelemnek mondjuk. Féltetek, hogy belevezünk a szubjektivizmus mámorába s a pietizmus érzélgősségébe. Ne féljete; ez a veszély csak akkor fenyegetne, ha a vallás nem volna egyszersmind értés, ismeret, akarás is, – ha kizárólag ösztön s érelem volna; de az távol áll tőlünk. Mi tudjuk, hogy a vallás, mint igaz s a szó teljes értelmében befejezett világnézet, ismeretben s

² A kifejtés nem hagy kétséget aziránt, hogy a vallásosság „ösztön”-jellegével csak azt akarja mondani, hogy az mélyen belegyökerezett természetünkbe; maga a szerző világosan kizárja, hogy valaki „vak” ösztönre gondoljon (lásd [XI. Az eszmék esélyei](#)).

akarokban nyeri kifejezését; de ugyanakkor a természet ösztönszerűségében bírja meggyőzhetlen erejének titkát.

Mert a tősgyökeres, természetes ösztönt elfojtani s kiirtani nem lehet. A koporsóból is kikel az s eget kér. Azért ébred a vallás is, bár annyiszor temetik, bár tűzzel-vassal pusztítják. A természet elpusztíthatatlanságával lép föl mindannyiszor s létet is meg eget is kér, s nemcsak kér, hanem követel, s ki is küzdi azt. A vallás ösztönében a természet őserije lép sorompóba, s az győzhetetlen. Ez az ösztönszerű természet, melyet a filozófiálás, a szofisztika még meg nem tévesztett, úgy harcol a maga igazaiért, hogy azokat mindig kivívja. Kivívja most is.

S miért ne legyen az Isten képeire teremtett lélekben vágy és hajlam és ösztön Isten felé?

Minden tehetségnek vannak spontán megnyilatkozásai, vannak hajlamai, melyeket gravitációjuknak hívnék. A léleknek ösztöne van az értésre, tudásra, kutatásra, ezt a *tudás ösztönének* mondom. Van érzéke a szimmetria, harmónia, a szép iránt; ez a művészeti, az *alakító ösztön*. Van érzéke, finom észrevése, spontán ítélete a jó és rossz körül; ez az *erkölcsi ösztön*. Végre az Isten fölismerésében van természetes könnyűsége, van finomsága arra, hogy szinte megérezze az Istent; ezt *vallási ösztönnek* mondom. Bizony vannak lelkek, melyek bámulatos gravitációval vonzódnak az Isten felé, melyek „érzik” őt, beléje ütköznek s bár a kultúrának szkepticizmusa és a „filozófia” szofisztikája durvítja ez érzéket, mégis csak igaz, amit nem Szent Ágoston, nem Szent Tamás, hanem Goethe mond: „Die Ueberzeugung, dass ein grosses, hervorbringendes, ordnendes und leitendes Wesen sich gleichsam hinter der Natur verberge, um sich uns fasslich zu machen, eine solche Ueberzeugung drängt sich einem jeden auf, ja wenn er auch den Faden derselben, der ihn durch's Leben führt, manchmal fahren liesse, so wird er ihn doch gleich und überall wieder aufnehmen können”. (Wahrheit u. Dichtung. IV.)

Az Istenhez vezető fonalat az embernek gondolata, metafizikai érzéke ragadja meg s ez a fonál végre is, bármint nevezzük azt, az okság elve lesz.

Ezt az elvet magából ki nem irthatja, Kantnak szubjektivizmusába az éppúgy bele van szöve, mint a napfogyatkozástól féltő négeknek gondolatába. Ezt az elvet ki nem irthatja még akkor sem, mikor új világot teremteni, a régi Istent ledönteni akarja; akkor is egy új Isten előtt rogy térdre. Az ember nevetheti a fetiseket; gúnyolhatja Jahvet, Brahmát, Zeust, Allaht; vállat vonva mehet el Buddha, Mohamed ereklyéi, sőt az Úr Jézus keresztje mellett is; de azt az acélsodronyokból szőtt kötelet, mely a világot okához, s az emberi gondolatot az okság elvéhez köti, el nem szakíthatja. A kauzalitás vasmarkából nem szabadít ki semmiféle hatalom, s bármily kultúrára s civilizációra is tegyünk szert, ez elven túl nem adhatunk soha. Nyelvünk, fölfogásunk, nézeteink e részben a régiek. Dadogunk oly nyelven, melyen a Nílus, Ganges, Eufrát, Jordán partjain is csak dadogtak. Ha valaki azután az okság ez elvében az emberiségnek átkát látja s haragszik az okság Istenére; ha a vallás szellemeiben apokaliptikus lovasokat lát, kik végigvágatnak a földön s kiöntik edényeiket, melyekből méreg, gyűlölet, vér ömlik az emberiségre; ha nevezetesen a kereszténységben az ázsiai szellemnek végső föllépését látja, s azt fogja rá, hogy megmérgezi az emberiséget, mert félelmet inspirál az élettől, undort a tettek iránt, gyáva alázatot, hülye meghódolást prédikál, kövé meresztő tiszteletre tanít az érthetetlen végtelen iránt, a szenvedésben kéjt keres, tompa, fáradt türelmet dicsér, s kedvetlenséget nevel híveiben a munka iránt; ha végre a kauzalitás elvét szürke póknak mondja, mely helytelenül nevelt lelkünk egy zugában leleselkedik s az okság szálaival köti le szárnyainkat: mind e dühös gyalázkodás, mind e kegyetlen vérig sebesítő sértés és szemtelen rágalom annak a szürke póknak egyetlen egy pókhálószálat sem képes szétszakítani, mert ez a pók maga a józan, a természetes észszerűség.

Egy tekintet a szentekre s a népek életére a tények hatalmával bizonyítja a vallásos ösztön mélységes valóságát. Mik a szentek? Típusok, melyeket a vallásos ösztön tett lehetségesekké s a kegyelem alakított ki remekekké. S mik a népek vallás nélkül? Olyanok nincsenek, mert nem is lehetnek; természetes ösztöneikből ugyanis ki nem vetkőzhetnek.

Elismerem, hogy a vallási ösztön nem egyformán erős az emberekben, mint ahogy az értés s az alakítás ösztöne sem egyforma. Hiszen vannak vallástalan nemzetek is. Arabs földön a kereszténység sohasem vert gyökeret. A beduin lelke olyan, mint a pusztai; szegény és néma. A szellemtelen materialista kínai nép hasonlóképp szinte képtelen a keresztény idealizmusra. Lendület, mélység, bensőség nincs bennük. Nincs filozófiájuk, nincs metafizikájuk. Nincs érzékük a titokzatos, a fölséges iránt. Gondolom a modern zsidóság is ilyen. Credójuk csupa tény, de bensőség nélkül. Ők konstatálnak, szövegeznek hitet, de a régi formákból kiesett az érzés parazsa. Ők számítanak s nézik érdeküket s mennek tovább. Olyanok, mint a cigányok, nem imponál nekik a lét s az élet kérdése. A cigányok hozzá még lusták és blazírtak; viccelnek, de nem nevetnek; nem is nevethetnek, mert az ő tompa blazírtságuk csak nekünk nevelés, nekik nem az. Ideális népeknek a kínai, a zsidó, a cigány mindig neveléses figura lesz; az eszménytelen, lapos szellem, ha különben éles is és átható, olyan mint egy lapos, sunyi arc; nevetünk rajta.

A szeretet s a hősiesség sem imponál nekik s a magasztost mindjárt ellapítják. Ők a nagy szívnek inspirációit nem érzik s rögtön valami oly motívumot léptetnek föl, mely a fölségesnek kisszerű keretet teremt, s így azt agyonüti. Gondolatomnak illusztrálására hallgassuk meg a Jeruzsálemi Talmudnak sabbath-traktátusából a következő történetet s figyeljük meg a zsidónak lapos, szellemtelen fölfogását, mely a nagy, nemes motívumot megközelíteni sem képes. Van egy zsidónak egy rabszolgája, aki nem zsidó. Rabbi Hila meglátogatja a zsidót, s mikor visszatér haza, a rabszolga elkíséri őt. Útközben a rabbira veti magát egy veszett kutya, de a rabszolga a kutyát magára rántja s harapásától maga elvész. S mit gondol az áldozatos, hősi hűségéről a jámbor zsidó? Nem dicséri, nem magasztalja azt, hanem Izaiás szavait citálja: „tiszteletes lettél szemeim előtt és dicsőséges (ó Izrael), én szeretlek téged és embereket adok érted és népeket a te lelkedért”. (43,4) Így tükröződik a hősi emberszeretet egy rabbinak lelkén! A szolga kiadta lelkét érted; élvezd Izrael az életet! Remélhetőleg találkozik még elég pogány, aki odaadja életét érted! Neked lesz annyi eszed, hogy hasonlóképpen nem cselekszel.

Ezek a lelkek nem alkalmasak az elmélyedésre, a mély érzésre, a szeretetnek s a szemléletnek elragadtatására.

De ha vannak sekélyes és szegényes érzésű népek, vannak megint mélyen vallásos lelkek természetüknél fogva, kiknek vallási ösztönük oly mély s érzékeny, mint Rafael s Michelangelo s Leonardo da Vinci teremtő géniusza. Vannak Isten felé igazodó lelkek, oly finomak, hogy a „lágyszellő suttagásán” is föl ismerik s megérik az Urat. Istennel szemben nekik oly tájékozódásuk s behelyezkedésük van, mint a delejtűnek a sarkkal szemben. Nézeteik, vágyaik, ízlésük, energiájuk szerinte igazodik. Igaza van Fabernek, mikor írja: „Némelyek örömök, mások szenvedések, némelyek erkölcsi elváltozások vagy szellemi forradalmak szerint osztják korszakokra életüket. Némelyek a helyek szerint osztályozzák éveiket, ahol laktak, mások a foglalkozás szerint, melyet űztek. Vannak, kiknek életét a betegség szántja, míg másoknak egyenletes s boldog napjait csak a gyermekség, az ifjúság s a megérett kor éve osztályozzák. De az életnek eseményszámba menő fordulatait nem ezek. Események az ember életében azok a napok vagy órák, amikor az Istent új szempont alatt ismerte föl. Ezek a tulajdonképpen nagy események! Talán minden embernek, de bizonyára a legjobbaknak életét az Istennek egyre mélyebb s tágabb s igazabb megismerése jellemzi. Ez nem akkor áll be, amikor több teológiai kérdést ismerünk, hanem akkor, midőn Istenbe mélyebben behatolunk. Régi igazságok új megvilágítást nyernek, új igazságok a hajnalpír rózsás arcával tekintenek ránk. Egy új fogalom Istenről újjászületést jelent! Mily szellemi elváltozás ment végbe Szent Péter lelkében, midőn az örök Atya, ki Fiának buzgó, lelkes hívét szerette, e Fiúnak, az ő Mesterének, istenségét kinyilatkoztatta! Akár álomban közeledett Péter felé ez ismeret, akár imában, vagy egy hosszú gondolatsor végső föl villanásaképp, mindegy, isteni ismeret s isteni ajándék volt, melyből új élet fakadt, az

egyház ereje mind e mai napig. A maga nemében minden új gondolat így hat”. (Das kostbare Blut. 21. l.)

Az ily lelkek jelszava mindig az: duc in altum, evezz ki a mély tengerre s merülj be mélységeibe.

Azért mondom: értsétek meg önmagatokat, s érezzétek át az ösztönt, mely titeket Isten felé ragad. Ha ki akarjátok lelketekből irtani, vagy el akarjátok azt hanyagolni, vétkeztek, s ugyanakkor lehetetlenségen dolgoztok, hisz egy darabot akartok kitörni abból az egységes, osztatlan természetből, mely édes-magatokban ébred öntudatra. Abból kitörni egy szemet sem lehet. Bármit tesztek tehát, ez ösztönt a lélekben el nem fojthatjátok. Ez ezüstsavú harangot, mely éteri szférákban cseng s titeket a magasba hív, el nem némíthatjátok soha.

Mert ha a világ a végtelennek mélységeiben úszik s e hajónak ti vagytok őrszemei, lehetséges-e, hogy e mélységbe meredve virrasztó, kíváncsi szemmel, ne kérdezzétek, hogy mire való ez iszonyú nagy világ, s hová tart ez a szünetlen iramlás? S ha a világ e titokzatos mélységnek szülöttje, lehetséges-e az, hogy anyátok útra engedett s nem oltott szívetekbe hazavágyó, anyja után síró érzést? Lehetséges-e, hogy ne legyen bennetek a rokon végtelennek ereiből egyetlenegy vércsepp sem, mely ösztönszerűen fölforrjon a kezdet és vég gondolataitól s titeket haza felé ne tereljen? Ha lelketek arra van teremtve, hogy a létet nézze, lehetséges-e az, hogy e lét örök, néma szfinx legyen, melyen ne tükrözzék soha az érthetőség reflexe? Nem, nem, az nem lehet; ha lelketekről igaz, hogy

zum Sehen geboren,
zum Schauen bestellt,

akkor úgy kell néznie, hogy lásson, hogy lássa a világ harmóniáját, s e harmonikus világban kiérezze rokonságát s szoros összeköttetését a végtelen Istennel.

Aki ezt ki nem érzi, az a mindenség óceánján úszik ugyan, de nem hajó, hanem wrack; nincs árboca, nincs kormányrúdja s főbaj, hogy vak a kormányosa.

VI. Hová? Minek?

S valamint a „honnán” néma kérdése hangos lesz, valahányszor gondolkozó lélekkel nézünk a világba: úgy a „hová” is ránk erőszakolja magát, s feleletet sürget.

Végig tekintve az életen, a küzdelmen, a harcon, melybe bele uszítanak ideális irányú ösztöneink, meg kell találnunk a pihentető, nyugasztaló pontot, mely a törekvések s törtetések távlataiba érhetőséget önt: cél kell, nem elmúlás! A célt tisztelő világnézet semmi egyéb, mint vallás.

Igaz, hogy mindenütt kell cél. Minden világnézet azzal izgat és lelkesít, hogy jót s boldogságot ígér; amely azt nem ígéri, abban nincs feszítő erő.

A realiztikus világnézetek is emlegetnek kincseket; azok is mesélnek a boldogságnak kéklő, illatos szigeteiről! Vannak ugyan optimisták, vannak a világot élvező, gondtalan lelkek, kiknek jutott az élet bankettjén teríték, kik nem a messze jövőben, hanem a közelben keresik az élet célját, s az élet örömenél egyebet nem ígérnek! Élünk, mondják Nietzsche, Wagner, Hart, élünk! elmúlt az éj, a nap int felénk, az élet napja, melyet eddig elborítottunk felhővel és köddel. Bíborszínben égnek a felhők, virágoly lehelnek illatot, ünnepnapi fuvalmat; a nap sugarai fölviannak a magaslatokon s világosság lesz. Minden fényben s életben fürdik. A tó felületén csillognak a hullámfodrok; meleg légáramlat szárnyai fodrozzák a tükröt; ébrednek a madarak, emelkedik a pacsirta, füttye hallatszik a rigónak, vígan kalapál a harkály. Ó csakhogy eljöttél életöröme napja! Mit keressünk életet s örömet? Itt az élet; igyunk belőle, míg eltelünk vele.

Vannak ilyenek; de kevesen még a felsőbb tízezer közt is! A többinek nem ily napsugaras s illatos az élete. A kultúr világ egyáltalában nem ismeri még a pihenést. Osztályharcok tépik a társadalom keblét, milliók nyakában a kényszermunkának járma. Üres, sivár, elnyűtt, fáradt a lelkük. Nekik nem kel föl bíborszínben, hanem füstösen a nap; nekik nem a rigó, hanem a gőzgép füttyül; nekik nem a harkály kalapál, hanem a gyárak zakatolnak; nekik nincs meleg, illatos légáramlatuk, de még levegőjük sincs. A kultúr munka elfogta a napot, a levegőt, az erdőt, s a gyárak olajos, kócos, poros börtöneiben tartja fogva rabszolgáit. Szép, szép a haladás himnusza; szép a munka dicsőítő éneke; de e himnuszt nem azok éneklék, kik a munkát végzik, azok nyögnek és sírnak. A munka templomai az elcsenevészedett emberiségnek kórházaivá lettek, melyekben az ember tönkrement; lefokozták géppé, elbutították, beteggé tették s azután az utcára dobták. Ah, ezek a roncok nem útmutatói a paradicsomnak. S amilyen a munka világa, olyan egyáltalában a szellem világa: vergődő, vajúdó, elégedetlen. A prófétáknak azért is nagy keletük van, kik megmásszák az ormokat s új világot néznek ki a nyomorultaknak. Azalatt pedig folyik a társadalom minden rétegében a szüntelen versenyekben szakadásig fokozott munka s hangzik a biztató szózat: haladás, szebb jövő! Amit a jelen még el nem ért, azt elérik a jövőndő nemzedékek s bár sok áldozat és sok keserűség árán, de föltaláljuk majd az elveszett paradicsomot... itt a földön.

Föld, föld, szép föld, – boldog élet a szép földön, ha nem is nekünk, hát majd másoknak; ez a kultúra célja!

Borzasztó, kemény beszéd ez, melyben nincs lágyság. Mintha csontokat zörgetnének, úgy hangzik; nincs benne harmónia. Hogy is lehet ilyesmit mondani? Föld, föld s megint csak föld? Mily üres és ízetlen ez a földíz! Milyen száraz és kietlen mindaz, amit róla mondanak. Nem hiába ez az a föld, mely por és sár. Azt gondolják, hogy itt rajta otthon vannak; pedig dehogy; úton vannak, s mi lesz az a szép föld nekik? Végre is sírűreg és sírdomb! Ki bírja el ezt a kemény, csontzörgésű beszédet, mely boldog életet ígér a szép földön? Hiszen erre a visszhang mindig csak azt feleli: finis, finis, venit finis! Vég, vég, pusztulás, semmiség! No, ez ugyan kedves refrén!

Körülnézünk, hogy megtudjuk, hol van az a gonosz démon, ki a képzelet szép földje fölött denevérszárnyakon elrepül és a harmóniákba véget, romlást rikácsol? Jól látunk-e? Nem is démon az, hanem a tudomány! Maga a tudomány az, mely hirdeti, hogy a nap kihűl, a föld pusztasággá válik, tengerei kiszáradnak vagy megfagynak. Minden tevékenység lassanként kifárad, lassul; végre elfogy és megszűnik. A szellem elbutul; nem farag, nem vés, nem fest többé. A sark-övek kitágulnak, jégterítőiket lecsúsztatják a szép Európára, Amerikára, Ázsiára, s mikor már Indiában is jég lesz, akkor a braminok bölcsessége többé nem bántja az embert, mert a kontempláló keleti bölcsből halzsírt ivó eszkimó lett. Tudomány, művészet, szabadság, haladás mind lefokozódik megint abba a bamba, lusta, örömtelen tengődésbe, ahonnan a kultúrmunka által kiemeltetett. Így hirdeti a tudomány a kultúra végét; behamvazza büszke homlokát; port, hamut hint a fejére, mondván: „Memento, quia pulvis es et in pulverem reverteris”.

Beérik-e e borzasztó kilátással? Az életnek, munkának, kultúrának e teljes megsemmisülésével? Nemcsak, hogy az élet vész, de a mechanizmus is megáll. Lassanként visszafejlődik minden, míg végre elpusztul. Hol előbb pálmák virágoztak, ott moszatok és borókák tengnek majd; hol Michelangelók faragtak, majd eszkimók fogdosnak fókákat! S hová lesznek a kultúremberek? Valamint vadakból művelődtek kultúreemberekké, úgy majd visszafejlődnek vadakká; nem emészti azokat majd epedő vágy; bamba nyugalmukat nem zavarja kultúr-probléma.

Íme a kultúra halála... íme a szép földnek „boldog” jövője, jövő, mely még a legsötétebb pesszimizmusnak is sötét. No, ragyogó legyen az a kultúreszmény, melyet ily iszonyú, sötét, hideg háttér el ne nyeljen. A mi eszményünkről, a keresztény mennyországról azt mondják, hogy „Wolkenkuckusheim”; s foszlik-e az úgy szét köddé, semmiséggé, mint ez a „szép föld”? Rólunk mondják, hogy váltót állítunk ki a szép mennyországra: ugyan kérem, mennyit ér a váltó a „szép földre”? De azt tudjuk, hogy a szép föld jég, por, füst, köd, semmi, tehát hogy ez nem lehet cél; a másikat ugyan nem láttuk, de tudjuk, hogy kell léteznie, s elévülhetlennek, virágosnak, boldognak kell lennie, mert ez a cél, s a célnak kell léteznie, hogy érthető legyen a lét!

Ez az a „civitas coelestis”, melyről az apostol beszél, s mely felé sietünk mindnyájan, nem lévén itt maradandó városunk.

A nem „maradandó város” a „szép föld”. Ebben a „civitas terrestris”-ben alkot, teremt az ember kultúrát s szép világot; kifejti rajta erőit, hogy azután mint fejlett típus átmenjen az örök hazába.

Ne gunnyasszatok tehát csalódott lelkek a jégbe fagyott kultúra romjain! Van szárnyatok, repüljétek! Ha a göröngyhöz ragaszkodtok, ha ideális ösztöneiteket követni nem akarjátok, visszafejlődtök, repülni elfelejtetek, szárnyaitok leszáradnak, s ti magatok is meggémberedtek az örömtelen, borongó, esztelen tengődéstől. Természettudománytok e sötét kinyilatkoztatásaitól szétfoszlanak eszméitek, elhervadnak örömeitek, megfogyatkozik alkotó erőtök. A mechanizmus kerekei megőrlik szabadságtokat; végre azután a kerekek is megakadnak s marad az esztelen, az örült semmiség! Laokontok összetörtek; virágaitok elszáradnak; rombadőlt gót dómjaitok oldalában vityillókat építenek hülye unokáitok! Istenem! ezért dolgoztatok?

Ez a credo az anarchizmus és nihilizmus credója! Akik ezt hiszik, azok elkárhoznak, s a céltalanság poklába esnek! Akik e keresztvízbe merülnek, azok holttengerbe merültek, hol a lélek, a génusz, a lelkesülés megfúl! Akik önmagukban csak egy kapricra, csak egy fölhúzott órára ismernek, hogy ketyegjen s azután végsőt nyekkenjen, azoknak jobb lesz önmagukat feledni, mert öntudatuk csak kín és borongás lehet. Ha moralitást igényelnek, a kategorikus imperatívusokhoz folyamodhatnak, melyek kínpadra húzzák az embert esztelen pózért, az ostoba emberi méltóság megóvásáért. No, akkor csak ide az abszint-pohárral; legyünk Wertherek; az érdekesebb is s a foka-periódust meg sem várja.

Akinek pedig a Werther is ostobaság s az örök cél álmom és „Wolkenkuckusheim”, az legyen erős, szenvedélyes állat; abban legalább meleg vér van s kipusztíthatlan ösztön.

Valóban Raoul France eltalálta: „Wenn nicht das unausrottbare Tier in uns den Heroismus des Affektes bewahrt hätte, es wäre unerträglich schal und dumpf auf Erden”. (I. m. 82. l.)

Emberek! meneküljünk hát legalább az ösztön heroizmusához, az jobban fog eligazítani minket cél, élet, lét iránt, mint a kultúrideálok!

VII. A vallásos világnézet hatalma

A lélek oly érző, sejtő, értő, vágyódó, nagy világ, hogy a külső világ nemcsak elfér, hanem teljesen el is merül benne.

De a lélek világa nem kész. Az Isten azt is úgy teremtette, mint mindent; ösköd, életerő, csírák, tehetségek az ő műve. Káosz ott, káosz itt. A világnak a kezdetleges állapotból kell szép világgá, a léleknek a hajlamok, ösztönök, tehetségek kezdetlegességéből fejlett, szép harmonikus lélekké fejlődnie.

A lélek ösztöneit már említettem. Ez ösztönöket mint megannyi tengelyt húzta át a lelken az Isten keze. E tengelyek irányában kell kialakulnia a léleknek, színpompás, virágos, életerős, boldog öntudattá. E tengelyek irányában kell kiépülnie az emberiség tudományának, erkölcsének, művészetének, vallásának.

Tökéletes és szerencsés lesz az emberiség fejlődése, ha *tudomány s művészet* tekintetében éppoly előnyösen fejlődik, mint *vallási* és *erkölcsi* életében. Az élet a léleknek e négy kifeszített húrját a maga részéről egyaránt pengeti, mert váltakozva majd kutatásra s értésre, majd művészi alakításra s teremtésre ingerli, majd pedig a vallási s erkölcsi életnek motívumait üti meg oly erőteljesen, hogy mindenki meghallja s alig van ember, ki teljesen elzárkózhatik előlük. Mikor pedig szerencsés kialakulást teremthetnek maguknak, akkor típusokat állítanak a világba: *a tudósoknak, a művészeknek, a szenteknek* típusát.

Mindenki, aki sikerült ember és nem torzó, lehetőleg mind a három irányban fejleszti ki magában a természetes ösztönt: kifejleszti érzékét a tudás, érzékét a művészet, s nemkülönben a vallásos, bensőséges élet iránt. Miért is nyomorítaná el magában a valóságot, miért fojtaná el az életet s törné le az aranyos természetet? Ha a tudást tiszteli s a művészetért lelkesül, miért vetné meg az életnek legmélyebb s legfölségesebb irányát, a vallásos életet?

Ha ezt megveti, elrúgta lábai alól emberi méltóságának piedesztálját s romba döntötte a lélek világát, mert *embert s embernek való világot* vallás nélkül teremteni nem lehet.

Végzetes hibát s nagy bűnt követtek el a modern tudósok s művészek, mikor csak egy irányban fejlődtek s a lélek többi ösztöneit s tehetségeit elhanyagolták. Egyoldalú, szögletes, torzalakok lettek, kik a gondolatnak s a közérzésnek helytelen irányt mutattak. Ha pl. a művész ki akarta magában fejleszteni az alakító ösztönt, akkor kiirtotta magából a többit, a vallási, a tudományos, a praktikus életre irányuló hajlamokat. Így járt el a tudós, az is mindent elhanyagolt, ami a tudást elő nem mozdította. Ha a vallásos ember is így cselekedett, azt sem veszem ki kárhozzátásomból, az is hibázott. Ezek mind vandálok és képrombolók. Másképp kellett volna cselekedniök. A művészeknek úgy kellett volna a művészi tehetségeit ápolnia, hogy valamennyi ösztöne tisztult, fejlett volna tőlük; a tudósoknak úgy kellett volna értenie s behatolnia a világba, hogy nagy eszméitől fölzendül belső világa. Mert végre is mit akarnak? Tudósok, művészek az élet felsőbb, tisztább, nemesebb formáján dolgoznak s azt alakítják ki, ahhoz pedig ember és embernek való világ kell.

Annak az embernek vallásosnak kell lennie, mert nagynak s méltóságosnak illik lennie. De az embernek nincs hite saját méltóságába és nagyságába, ha Istentől elvonatkozik. Az ember nem érez tiszteletet önmaga iránt, ha nem hiszi a végtelennek őbenne való jelenlétét. Az ember nem képes becsülni az életet, ha nem sejtí a végtelen, természetfölötti erőknek s gondviselésnek benne való érvényesülését. Azért a gazdag, a mély, a boldog élet csakis a vallás hatalmában áll fönn. Embert az teremt.

E hatalom érintésétől nyílik meg a szív; e hatalom befolyása alatt lesz mély a lélek; lesz érző, lendületes, erőteljes, szent és szabad.

Mert a lelket gazdaggá nem az önkényes és erőszakos akarat, nem az éles, analitikus értelem, hanem az összefoglaló, harmonizáló érzék, a teremtő erő, a művészi alakítás, a nagy

s nemes szív teszi. Az önkény s az éles ész egoistákat s fanatikusokat teremt. Azokban a tehetségekben nincs lendület, nincs bensőség; nincs érzék az érthetetlen, a titokzatos, a fölséges, az imádandó iránt. Konstatálni, szétszedni, lesben állni, érdekeket hajhászni, arra jók; de az életet átérezni; vagy pláne azt alakítani nem képesek.

Nézzétek a mély érzésű népeket; ezek alkotnak, alakítanak, teremtenek kultúrát s civilizációt, s e kultúráknak őrlő szúi és férgei a szofista, egoista irányzatok.

A szemita népek ridegek, számítók, önzők, kemények. Mit teremtettek? Az ideális kereszténység nem vert köztük gyökeret. Ők szikla voltak, melyen az őstradíció s a próféták ültek, dörögtek és sírtak, de erdő nem virult a sziklán, gazdag szellemi élet nem fejlett ki rajta. A kiélt, kimerült Graecia elvesztette minden idealizmusát, szolgálékűség foglalta el helyét a marathoni vitézségnek. Ha a kétes Dionysius Areopagitát leszámítjuk, a klasszikus görög népnek nincs egyetlenegy keresztény szentje. A görög nagy szent atyák mind barbár vérből valók s az ő szellemi örökségüket is felemészttette a bizantinizmus. Hanem a hatalmas, mély érzésű germán és szláv népekben s a vérükkel fölfrissített, föllocsolt román keverékekben mély s bensőséges vallási élet indult meg. Az árfai népfajok örökölték az észnek s a szívnek azt a szerencsés egyensúlyát, melynél fogva sem az ész nem nyomja el a szívet, sem a szív nem burjánzik az ész rovására.

Ember a szó nemes értelmében, az az univerzális ember, ki tudós, művész és szent, csak e vérből való.

S ha Európa eltompul és blazírt lesz, itt is ki fog veszni az idealizmussal a kereszténység. Ha valamikor a mechanikus munka válik egyetlen szenvedéllyé s a technikát emelik az oltárokra; ha valamikor az európai szellem a kvantitástól nem lát végtelen perspektívákat s mindent mozgásra vezet vissza s nem kérdi, hogy mi az, ami mozog: akkor majd itt is kivész az ideális ember s nyomott, kietlen, sivár világ nyomorítja majd a lelket.

Nem is nyomott s kietlen lesz az az élet, hanem tagadása lesz az életnek, halál lesz; mert vallás nélkül nem sikerül világot s életet teremtenünk.

Az emberi lélek négy ösztöne közül világnézetet alakító csak egy van: a vallás. Minden egyes közülük oly szükséges, mint a darab kenyér, de egységesítő s az élet ellentétjeit harmóniává alakító erő csak egy van s az a vallás. Ez az, mely a mélybe s egyszersmind az égre mutat. „Auf das ganze zu sehen – mondja Lienhart (Neue Ideale) – das Elend mit Sonne zu überwinden ist nur dem möglich, dem das Weltall bis in die tiefsten Sternnebel eine gewaltige Harmonie ist, nur dem, der den ruhenden Pol in der Erscheinungen Flucht gefunden, der aus irgendwie religiöser Weltanschauung seine Kunstanschauung ableitet. Die Kunst wäre bei all ihrer lebensstrotzenden Kraft unverstänlich, wenn man ihr diesen unendlichen Horizont wegnähme.”

„Unendlicher Horizont”, végtelen szemhatár kell már a művészetnek, hogy költsön és teremtsen! Hát mily végtelen szemhatár kell akkor a léleknek, hogy éljen. Aki színben alkot, aki kőben alkot, annak kell végtelen szemhatárú eszme: hát aki életet alkot, annak mi kell? Ha van a végtelenben fokozás, akkor azt mondom, hogy annak végtelenszer végtelen szemhatár kell.

Igen, végtelen szemhatár kell az embernek. Végtelen s mégis derült, kristályos égbolt kell tekintetének; e nélkül elfajul, eltörpül s elernyed egészen. – E végtelen szemhatár nélkül nincs a gondolatnak tere, az eszmének lendülete, az életnek boldogsága; e végtelen szemhatár nélkül az ember gondolataiban szkeptikussá, érzelmeiben cinikussá válik. A szkepszisnek s cinizmusnak pedig nincs világa, nincs világnézete.

Aki szkeptikus, az mindig törpe. A szkepszis a szellem marazmusa. Nem mert legyőzte vagy meghaladta a világot s az örök problémákat, nem azért lesz valaki szkeptikus, hanem azért, mert kedvetlen s vénhedt ember lett. A vallás horizontját legyőzni vagy meghaladni egyáltalában nem lehet; az mindig a régi s oly fix, mint a ptolemeusi asztronómiának kristályos szférái.

Hogyan is tudnánk fölemelkedni a végtelen szemhatárok fölé? Azt nem tehetjük, mert a végtelennek tornácaiból soha ki nem kerülünk. Mi mindig a végtelennek tornácaiban állunk; innen nézünk a csillagos világba. Így látjuk, hogy ragyogó flottán evezünk; admirális hajónk a nap s földünk s a többi bolygó körülötte imbolyognak s vele együtt iramlanak. Az egész csillagflotta előretör az ég mély óceánján s megy, siet. Hová? bárhová megy, bárhová ér, mi semmivel sem vagyunk előbbre, nem értünk semmivel sem mélyebbre; Flammarionnal szólva „nous sommes dans le vestibule de l’infini”; mindig „dans le vestibule”, s mikor érünk a koronázó terembe?

Íme a föld egei s az ég földjei! Aki e tornácban áll, akár P. Secchi refraktorjával, akár Flammarionnak népszerűsítő képzeletével, akár Du Prel okkultizmusával, akár Mädler költői vénájával: az mind a végtelenbe néz; azt megszállja a függésnek s az alázatnak érzete. Ez érzet borzalommá válik Jób szívében s imává magasztosul Descartes ajkain: érzem, hogy véges, korlátolt, gyarló lény vagyok, melynek mindig a jobbra, a nagyobbra kell törekednie.

Hogy akartok a tornácból kilépni? Hogy akarjátok szemeiteket elfordítani? Hogy akartok e végtelen szemhatáron átlépni?

Ezt a hatalmas, mélységes valóságot föl kell fogni s át kell érezni s rajta kell az igazi filozófiát fölépíteni. Aki ezt nem érti s nem érzi, az egy elevenholt, ki csak szánalmat kelthet bennünk. Aki a végtelen égbolt alatt csak azt tudta kifilozofálni, hogy „primos in orbe deos fecit timor”, annak a szája járt, de a szíve nem vert. Az fölnézhetett ugyan a csillagos égboltra, de annak az égboltnak tükrözését saját szívének mélységeiben észre nem vette. Ezek a fáradt, szkeptikus gondolatok Tolsztoj szerint olyanok, mint a krumplinak hajtásai a pincében, halványak, sápadtak s terméketlenek.

Az erőteljes s egészséges vallásosság nincs ellentétben semmiféle tudománnyal, semmiféle ébredéssel s rinascimentoval; sőt ha valami, hát ez inspirálja az alkotást, a föltalálást s lelkesíti a géniuszt. A föltalálónak inspirációra, a fölfödözőnek tájékoztató gondolatokra, a filozofálónak intuíciókra van szüksége; ezeket a géniusz, a lendület, a szeretet adja. Ahol mély szellemi mozgalom indul meg, hol a lelkeket az igazság revelációi vonzzák, hol az ismeret látóhatára tágul, akár a mélybe induljanak, Roger Bacontól Kantig, akár a magasságba szárnyaljanak Dantétól Beethovenig: ott mindig az egész embernek kell érvényesülnie s a természet őserőinek összhangzatosan szerepelniök.

Ha a tudományról igaz ez, mit szóljunk a művészetről! Csak az imént idéztem Lienhart szavait „Die Kunst wäre bei all ihrer lebensstrotzenden Kraft unverstündlich, wenn man ihr diesen unendlichen Horizont wegnähme”. A művészet is csak az örök gondolatoktól melegszik. Vegyétek el azokat, s tél borul rája. Jégvirágai lesznek, melyeknek színük s illatuk nem lesz.

Teremteni csak hitben lehet, az eszményekbe vetett hitben, mely szeretetre s lelkesülésre ragad. S mi a vallástalanoknak hite? Hisznek az enyészetben, a semmiségben, a hiábavalóságban, a lemondásban. Próbáljátok a hitetlenségnek motívumaival dolgozni, értük lelkesülni. Ugyan mit fogtok teremteni? Szeretnék e műveitekkel rátok cáfolni, hogy lám hit nélkül tehetetlenek, semmik vagytok.

Nem is csoda; a vallástalanság passzivitásba s hervadásba terel s elvezeti az öröm s a tettvágy eleven vizeit; a kiszáradt mederben nem marad más, mint homok és görgeteg, melyen nem tükrözik az ég. S ahonnan az öröm s az életkedv elvonult, ott természetesen nincs lendület, nincs művészi ihlet. A művészi tehetségekből is sötét Ibsenek, terméketlen Björnsonok, meghasonlott Gerhard Hauptmannok és Sudermannok válnak s ájuldozás, álmodozás, félrebeszélés, jajveszéklés lesz a múzsák állandó nyavalyája. Bekötött fejű, borogatott mellű, köszvényes lábú múzsák! Hogyan lejtsenek, hogyan énekeljenek ezek?

Pedig a múzsák nem tehetnek róla, hogy így elnyomorították őket. Ők nem voltak ilyenek, mikor otthon voltak. De Graecia s Itália kéklő ege alól rabságba hurcolták őket berlini homok-pusztákba s rideg, ködös fjordok sziklafalaira. S ha még csak ez éri őket. De

ott a köd, mely szemüket fátyolozta, rászállt lelkükre s a köszvény belevette magát csontjaikba; sötét, kedvetlen, kétkedő, borongós lett génuszuk. Az eszük megmarad, de a lendületük s az életörömtől elhervadt.

Ha pálmát ültetnénk át Siracusából Trondhjembe, az megfagyna; nos és ha lelket ültetünk át melegből hidegbe, az nem fagy meg? Megfagy biz az, s ha mégis él, az tengődés inkább, mint élet s ha verseket költ is, az mesterség inkább, mint művészet, s ha lendül is, az a repülőgép vergődése inkább, mint sas- vagy pacsirtaszárnyalás.

Buckle ki akarta mutatni, hogy az indiai kultúrát rizsevésből lehet kimagyarázni. Ez az angol spleen igen mulatságos, s nagy kár, hogy búvárlatait nem folytatta s nem mutatta ki, hogy az olasz kultúrát articsókából, a tót kultúrát krumpliból, s a zsidó kultúrát foghagymából kell eredeztetnünk: annyi azonban bizonyos s nem is spleen, hanem tiszta igazság, hogy a kultúra, a művészet s az élet szoros viszonyban áll a világnézettel. A világnézet olyan, mint az égbolt, melynek különböző zónái alatt más-más élet, más-más fauna s flóra tenyész. Annak a flórának égbolt kell; mindegyiknek a maga ege. Az a szőke primula az aranyos napsugárba s a kék harangvirág a sötétkék égre néz, s ahol egének vége szakad, ő maga sem megy tovább, egy lépésnyire sem.

Igy vagyunk az alkotó szellemmel, az ihlettel s az inspirációval; ezek nem szeretik a sötétséget, a kétséget, a lemondást; hit és lelkesülés, világosság s mély meggyőződés kell nekik.

Bátran mutathatók e részben a modern irodalomra, a modern költészetre, melynek nincs művészete, mert nincs vallásossága. Maga is béna s kétségekben vajúdik. Hogy emeljen, hogy lelkesítsen akkor másokat? Lantja el van repedve, húrjai elszakadtak, tapogatózó keze reszket, szeme vak; nem is a siralmak költészete ez, hanem inkább siralmas költészet. A nagy problémákat fölveti, de nem bírja megoldani; kérdéseket feszeget, s nem tud rájuk felelni; „Ich frage meist; antworten ist mein Amt nicht”, mondja Rosmer prédikátor Ibsen drámájában. Hát miféle költő az, aki az életről fölvilágosítást nem ad? Miféle látnok az, aki nem lát? *A tudatlanság* a lét kérdéseiben, a *szepticismus* a léleknek a végtelenbe törő ösztöneivel szemben, a *tehetetlenség* az állati ember megfékezésében, jellemzik e nyivákoló, melankóliában elázott modern költészetet.

Ibsen „Gespenster”-jeit vágyódó kiáltás zárja a „nap” után. Hauptmann harangöntője panaszkodik, hogy az ő harangja csak lent, a mélységben szól, fönt a magasban néma. Pedig ő szeretné a magasság szavát harangércbe önteni. Ami harangot önt ő, az mihelyt a hegytetőn álló templom tornyára fölhúzza, lemerül a mély tóba. S ő mégsem nyugszik; az alacsonyosság, a mélység ki nem elégíti; a völgyek békéjét nem élvezheti. Mióta a hegyen állt, fölfelé tör, a felhők fölött kíván lebegni s a magasság erejében akar nagy dolgokat művelni, „Werke wirken aus der Kraft der Höhen”. Krisztus harangjait el akarja némítani s új harangszót teremteni, mely hegynek-völgynek hirdesse „die Neugeburt des Lichtes in der Welt”. Újjászületést keres, a fénynek újjászületését!

A harangot még azóta sem tudta megönteni, mert legújabbán egyik alakja, a „Michael Kramer” így filozofál: „Wo sollen wir landen, wo treiben wir hin? Warum jauchzen wir manchmal ins Ungewisse? Wir Kleinen, im Ungeheuren Verlassenen? Als wenn wir wüssten, wohin es geht... Von irdischen Festen ist's nicht – der Himmel der Pfaffen ist's nicht, – das ist es nicht und das ist es nicht, aber was?”

S ez akkorddal búcsúzik el a költészet az embertől, kit vezetnie kellene s elmerül az érthetetlen létnek gomolygó ködében!

Ó hát félre veletek, ti tehetetlen árnyak, ti kísértetek! Nekem ideálok, reális ideálok kellene! Ideálokkal, melyek az ember szubjektív világának illúziói, be nem érem! Ideálokkal, melyeknek önmagukban valóságuk nincs, melyeket mi alkotunk meg magunknak, mert készletet rá ideálszomjas természetünk, nem alkuszunk. Nekünk reális ideálok, nekünk ideális valóságok kellene. Az kell nekünk, hogy az örök élet, az erény, az érdem, valóságok

legyenek s az élet határán ránk várjanak. Az kell nekünk, hogy egy valóságos mennyországba vezessen el az Isten-félelem s az Isten-szeretet. Az élet útjai kurták, a lélek perspektívái pedig végtelenek: mi azt várjuk s reméljük, hogy halálunk után életünk a kurta, keskeny utakról az örök élet beláthatlan világába térjen.

Kant szubjektivizmusa szép, de nekünk nem elég. Mi nemcsak vallást, de igazságot s valóságot sűrgetünk s másnak oda sem nézünk. Hogy természetünk ideálokat sűrget, azt érezzük; hogy azok nélkül nincs érthetősége, nincs mélysége, nincs tartalma életünknek, azt tapasztaljuk; de nekünk az ideál mint elvont szükséglet nem elég; mi csak akkor nyugszunk meg, ha az ideált reálisnak tudjuk. Azzal ugyancsak nem vigasztalnak meg, hogy természetünk ideálokat követel, ha egyszersmind nem biztosítanak róla, hogy azok az ideálok nem a képzelet szülöttjei, hanem valóságok. S e részben sem Kant, sem Harnack, sem Chamberlain tekintélye nem segít rajtunk; mert mit használ nekünk az idealizmus, ha az csak képzelet? S mit használ nekünk tudni, hogy ez a képzelt idealizmus szükséges? Vigasztal-e a szemfényvesztés, ha szükségszerű és végzetes?

Nekünk reális, ideális és transzcendens vallás kell, olyan, mely a földön, a világon, a csillagokon, a mulandóságon túlra, az örök életbe visz, s mely nem szubjektív képzeteken, hanem ideális valóságokon épül.

Ilyen vallás a kereszténység, még pedig annak eredeti, tősgyökeres alakja a katolicizmus. A katolicizmus a reális ideálok vallása; ideáljai nem az ember lelkében, hanem rajtunk kívül a valóságban ragyognak. Itt a vallás valóságos igazság.

S mivel ilyen, azért van világnézete s van lelke. Azért van ihlete és költészete. Azért hat ki az emberiségre az ideálok elragadó hatalmával, a valóság józanságával s a transzcendentális irányzat szabadító hatalmával; azért vonzza magához azokat, kik teremtenek színekben, kőben, s kivált pedig életben remekeket.

VIII. Ki ad nekünk erőteljes, harmonikus világnézetet?

A kereszténységnek megvannak a maga ideáljai, transzcendens és reális ideálok; a súlypontjuk túl van, azért transzcendensek s azért reálisok, mert igazak és valók.

Élet az ideálunk, élet, még pedig örök élet. Halhatatlanságot szomjazunk, melyet szívünk biztos ösztöneiből olvasunk ki, nem a faj, nem az élet, nem a fejlődés halhatatlanságát, az nekünk nem elég. Arra mi azt mondjuk, amit svéd Krisztina mondott Gusztáv Adolf koronájáról: non mi bisogna e non mi basta; nincs szükségünk rá, s nem érjük be vele. Mit nekünk a faj, ha mi nem vagyunk? Mit nekünk a világ, ha a világban mi semmi sem vagyunk? Engedjétek meg nekünk az értelmes önzésnek legalacsonyabb fokát: a létet. Ezen alul nincs gondolat, nincs érzés, tehát a szó is csak levegőverdesés. Nekünk a léleknek, az individuumnak halhatatlansága kell: élek én mindörökké. A mi ideálunk a föld, a szép föld, oly föld, melyből mennyország lesz. A mi ideálunk az erény, a harmónia, a boldogság, de amelyeknek akkordjai ebben a sűrű, zsvajjos légkörben még nem olvadnak egymásba. A mi ideálunk erő, törtetés, fejlődés, küzdelem sötét, alacsony elemekkel, melyeknek bennünk is van része s melyeket itt legyőzhetünk, de teljes békét tőlük nem élvezhetünk.

Ezek a mi ideáljaink, melyeket nem mi teremtettünk érthetetlen lelki világunk sivárságának enyhítésére, melyek nemcsak bebizonyíthatlan posztulátumok s ütött-kopott idealizmusunknak mentsvárai, hanem valóságok. Valóságok egytől-egyig; mert az örök élet valóság. Nem az ember költötte, hanem öntudatában készen föltalálta. Ösztöneink ideális, magasztos irányzata valóság, melyről nem tehetünk, mert nem mi alkottuk azokat, hanem ők minket. Az élet értékét nem önszeretetünk inspirációjából tanultuk, – hogy a haladás és fejlődés van a létben, – hogy a tökélesbülés lelkünknek törvénye, az nem önámítás, hanem hasonulás az élet eszményképéhez, az élet Urához, Istenhez.

Csak egy nagy hibájuk van ez ideáloknak – hibának mondják, kik a létet a földi élethez kötik s a sírban nem választó árkot, hanem végleges határt látnak, – egy nagy hibájuk van ideáljainknak, hogy transzcendensek; súlypontjuk túl van. E transzcendens ideálokkal szemben kultúr-ideálokat akarnak az elégedetlen elemek, melyek kitöltsenek, nemesítsenek, boldogítsanak, de ne utaljanak túlra. Mit nekik az az ismeretlen túlvilág?

Ők haragusznak ránk, hogy szétszakítjuk az embert s meghasonlást teremtünk lelkében, minek következtében éj és nap, ég és föld, Ormuzd és Ahriman küzdenek egymással, s vallások s filozófiák ellentétekké élesednek s felszántják lelkünket. Szerintük a holt fogalmaknak, a holt nézeteknek, a holt cselekedeteknek terhe borul lelkünkre s mindennek árát mi fizetjük. Mire való e küzdelem, ez ingadozás Isten és ember, ég és föld, síron innen, síron túl való élet közt? Mire való a határozatlanságnak ez örökös átka? Nem kettő, egy a valóság. Egy a lét, az élet, a boldogság!

Tehát csináljunk rendet, vezessük be az új ideálokat.

S tényleg a modern gondolat ráadta a fejét, hogy teljesen új, úgynevezett kultúr-ideálokat teremt, s hogy az emberi gondolkodásnak s érzésnek ezáltal új irányokat nyit. „Új ideálokat”, melyek egységet teremtsenek az emberben s harmóniát öntsenek lelkébe, ez lett a csatakiáltás, az átérzett s épp azért kiállhatatlan nyomorúságnak kiáltó szava. Ez lett az elszegényedett világnak s ugyanakkor az öntudatra ébredt idealizmusnak szózata, melyet a realizmus fogva tartott.

Tagadhatlan, hogy van e mozgalomban sok idealizmus s az idealizmusban sok lelkesülés! Ezt a fölszabadult idealizmust az alkotás vágya tölti el. Aki erősnek érzi magát, az mindig ideálok után néz. A XIX. századvégi idealizmus is ideálokat ígér, még pedig új ideálokat,

mert átlag elvesztette az összeköttetést a keresztény ideálokkal, sőt ellenszenvét irántuk gyűlöletté fokozta. Ideáljait nem akarja a kereszténységtől kölcsönözni, alkot tehát újakat.

S mit szólunk mi ehhez az ideális mozgalomhoz?

Senkitől sem irigyeljük ideáljait. A legrosszabb ideál is jobb a sötét pesszimizmusnál! Mihelyt ideálok, valamiféle rokonságban állunk velük, mely a közeledést lehetségessé teszi. Sőt a velük való érintkezésünkben kiérezzük azt is, hogy hogyan mutassuk be modern mezben a modern embernek a mi ideáljainkat, ha akarjuk, hogy azok vonzzák s ne taszítsák az embereket. Tanuljunk bemutatkozást, ha akarunk szíves fogadtatást! Az idők változtával elváltozik a fölfogás s az ízlés, minek következtében a nagy gondolatok is háttérbe szorulnak más ragyogó eszmékkel szemben s nem vonzanak lelkeket. A megszokottság s az ódiság úgy vonja be foltokkal az eszméket, mint a rozsdá a kardpengéket. Ezeket tűzbe, azokat a modern gondolkodás áramába kell dugnunk; ott megtisztulnak, ott visszanyerik azt az imponáló fényt és sugárzást, mely kápráztatja s impresszionálja az embereket. Minden régi, változatlan igazságnak lehet új kifejezést adni, mint ahogy azt új meg új nyelven lehet kifejezni. S minden korszaknak gyermeke megkívánja, hogy a maga nyelvén szóljanak hozzá s úgy mutassák be neki a változatlant is, amint reá hódítólag hatni képes legyen.

Mi tehát modern stílusban akarjuk kifejezni az örök, változatlan ideálokat; ők pedig a modern stílusnak egészen új ideálokat keresnek.

Ez a modern idealizmus a maga ideáljait két irányban keresi; az egyik irányzat *az észre mutat s a tudásban reménykedik*; sibolejtje az „igazság”; s költőjük azt éneкли róla:

Im Norden – ich gesteh’ s mit Zaudern
Liebt’ ich ein Weibchen, alt zum Schaudern:
„Die Wahrheit”... hiess dies alte Weib...

a másik irányzat *az akarat, a fantázia, a művészet* oltalma alá fut s jelszava „erős individuum”, „szép élet”.

Akik az „igazság”-hoz menekülnek, azoknak egy része az egzakt tudástól várja az ideális életnek megteremtését, mialatt a másik párt Kant szubjektivizmusával akarja megoldani az ideális lét problémáját. Kinek lesz nagyobb szerencséje? A tudósnak vagy a filozófusnak?

De a tudomány vezérszerepe ellen az életideálok megvalósításában nagy ellenkezés támad. A tételek, a fogalmak, a nézetek, azok nem az élet. „Das Wesen der Welt und unseres eigenen Seins kann nicht mit Begriffen, mit Erkenntnissen allein erfasst werden, sondern es will mit der Gesamtheit und Ganzheit des Menschen umspannt, d. h. es will gelebt werden.” (Hart, Die neue Gemeinschaft. 9. l.)

Élni, nemcsak tudni; azt akarjuk! S tán bizony a tudósokat tartasuk az élet ragyogó típusainak? Hol van több kétség, több bizonytalanság és több élettelenység mint éppen köztük?

Annál jobban fölhangzik a szózat: „egészséges idealizmust!” Félre a meghasonlott világgal, akár keresztény legyen, mely földet égtől választ el, akár tudományos legyen, mely a belsőt a külsővel ellentétbe állítja, vagy a belsőt tekintetbe sem veszi. A teljes, egészséges, életvidám, harmonikus ideálok csak akkor mosolyognak reánk, ha egészen az életbe, az átél, nem az okoskodó életbe, ha egészen erre az édes, szép földre állítjuk őket, – ha a más világnak, a beteges ingadozásnak, a kétségbeejtő kettősségnek végső nyomát is eltöröljük. Egy világ van, nem kettő, – föld van, nincs ég, – egy élet van, melyet élünk; a belső és külső közt nincs ellentét, egy az mind; s ez a világ, ez a föld s ez az élet minden nekünk.

Ezek is ideálisták! S új ideáljaik mik?

„Der Wille zur Macht.” Akarj hatalmas, erős, fejlett, független lenni; független a jótól is, a törvénytől is; független a könyörülettől s az irgalomtól is. Igazsággal ne törődjél. Te tűzz ki magadnak célt, életednek irányt; menj, siess, törtess, vágtsd át rajta s megszabadultál a holt fogalmak átkától, a lelketlen, üres tradíciók csontvázaitól.

Ez Nietzsche kultúr-ideálja.

Szemeink előtt fölvonul az imperiális ember, a klasszikus ember, az erő, gőg és dac embere; az „ego” féktelen és vad alakja, vívmányainak s hódításainak diadalmi szekeren! Neki szolgálnak az emberek, a művészetek, de műveltsége mégis rideg. Ez az imperiális ember visszaesést képez a harmonikus, szelíd erő magaslatáról az erőszak ösztöneinek világába. Az „Io triumphe” rikácsoló vezényszó a harmóniákban; hiszen rabszolgavilág fölött hangzik el; – millióknak szenvedéseiből merít egynek örömöt; – görnyedt háta fölött épít egynek hatalmi trónt; – általános sötétség árán az egyéni érvényesülés villámával akarja a világot megvilágítani. Ezt kópiázta a renaissance, ezt kópiázza Nietzsche.

Van az antik embernek egy szelídebb, emberségesebb kiadása, mely a szép világnak mintáján s motívumain indult meg s harmonikus embert kívánt teremteni, nem a hatalom s a rideg önzés, hanem a művészet sugallatából.

Wagner Rikárd az ember futamodását az őt környező, kiállhatlan világból az esztétika felé tereli. Fussatok, mondja ő – a valóság zavarából és fölületességéből a költészetbe, a zene, a művészet harmóniáiba, s ott merítetek erőt s lelkesülést egy magasabb rendű életre.

Esztétikai világnézet, ez a modern kultúr-ideálok legillatosabb virága.

Van még más is! Az „új község” az életideált a vallás, művészet, tudomány s az élet legbensőbb egymásbaolvadásában keresi, melyet ha valaki átél, teljes, tökéletes, harmonikus ember lesz. Eddig ez ideált nem lehetett elérni, mert nem értettük meg a világot; féltünk s nyögtünk a kauzalitás elvének uralma alatt s mindig önmagunkon kívül kerestük a célt. Ez tévedés volt. Nincs az önmagunkon kívül. Mi vagyunk a cél, a koszorú is. Ha élünk gazdag, telített, bensőséges, örvendező életet, mindent elértünk.

Ezek az új kultúr-ideálok! Azt dicsérik rajtuk, hogy idevalók, nem idegenek, hogy mind e „szép földnek” s ez „édes életnek” leányai. Test és vér, emberi szív és érzés, anyanyelv jellemzi őket; nem ködösek, nem éteriek, nem kísértetek. Ezeket megértitek; hangjuk zene, szavuk ének.

Ezek nem szakítják szét az embert két részre: testre és lélekre. Ezek nem dobják oda testünket hazánknak, lelkünket az égnek. Holt, elvont fogalmakat, milyenek a lélek, a sírontúli élet, nem ismernek; nekik a lélek s az élet ez az itteni, földi, meleg élet. Ők nem tapogatnak szellemeket; tudják ők azt jól, hogy a szellemnek teste s csontja nincs; hát mi je van?

Ezek az ideálok mind e földben, ez életben gyökereznek; gravitációjuk a föld, súlypontjuk a világ. Ők életet fakasztanak s lelkesülést gyújtanak az életért! Az észnek határt vonnak számokkal; a szívet csitítják zenével s színekkel. Isten helyett a természethez utasítanak s a religió helyébe a kultúrát léptetik; az az előbbi tútra intett, s az égbe jutni buzdított; ez az utóbbi földi értékeket („Diesseitswerte”) nyújt, s az imperiális emberért lelkesül.

Lépjünk tehát sorompóba s mérkőzzünk! A mi mérkőzésünk a körül forog, amit már a Teremtő Isten célul tűzött ki: Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra! Ebben lesz mérkőzésünk! Aki embert teremt, aki embert teremt a javából, aki igazán imperiális, sőt aki isteni embert teremt, azé a győzelem. Aki föld és ég, nap és éj, élet és halál, én és világ, ember és Isten, szív és ész, ész és ideál közt harmóniát teremt, azé a győzelem! Aki a teljes, tökéletes, harmonikus embert tudja megalkotni; akinek ideálja a világnézetek tengeréből izzó nap gyanánt kel s derút s örömöt hint szerteszéjjel; akinek ideálja életre zendít s mélyebb, bensőségesebb, teljesebb életre nevel; akinek ideálja harmóniát önt az ember belső, sejtő, vágyódó, fejlődő világába: azé legyen a győzelem. Részemről elfogadom a költő szózatát is:

Aus der Ewigkeit Schoss
Ringt schwellend sich ein neues Leben los.
Ein Leben, das von grosser Freude glüht;

Ein Leben, das in stolzer Freiheit blüht;
Ein Leben, das auf Lichtesflügeln schwebt;
Ein Leben, das in Seligkeiten webt.
Ja unser Tag bricht an, Der Morgen
Des Menschentages, purpurn flammt er auf.
„Lebt, lebt, und krankt am Zweifel fürder nicht.
Mit Grübeln nicht, nicht auf der Worte Sand,
Baut ihr das Reich, das allem Sturm hölt Stand,
Das Reich, das aller Träume Wirklichkeit,
Das Reich der Freude, Schönheitsglanz-geweih!
Lebt, schafft und wirkt! Schöpft dürstend alles Sein,
Lebt All und Ewigkeit in euch hinein!”

Mindenki érzi: ez az igazi.

Nekem is élet a vágyam s öröm a himnuszom, de mindkettőt nem elégítem ki frázissal s csillogó retorikával; nekem biztos megokolt gondolatmenet kell, mely a legközvetlenebb tényből, az öntudatból kiindulva halálon s világvégen át vezessen az igazi, valóságos, örök életbe, melyet én, én magam, élni akarok.

Kinek fog sikerülni teljesen e mélységes és boldogító harmóniának megteremtése?
Ezeknek az új kultúridealoknak bizonyára nem.

IX. A természettudomány világnézetet nem ad

A modern kultúrideálok egyik része az „igazság” napjának fölkelését várja; attól reméli az élet s a lét harmóniáját. Típusuk a tudós; szenvedélyük a tudomány.

Honnan jött ez a kiszáradt, halavány, fázékony típus az eleven, hatalmas, őserős világba?

Az antik ember a művészet vezércsillaga és jegye alatt állt. Világnézetét nem a tudás, hanem az érzés inspirálta. Ideáljait ecsettel s vésővel kezében a fantázia kereste. S nem keresett hiába, mert alkotott szép világot s szép testeket formált. Teológiája az istenségnek esztétikai vetítése. A szép Olympus, s ami lejtőin él, a múzsák, nimfák, parkák, géniuszok, félistenek, mind a harmóniának s a szépségnek gyermekei.

Az antik embernek nem esett nehezére a szívnek s a fantáziának átengedni a tért, hogy töltsen ki sejtelmek s ösztönei szerint a világot s adjon formát a meg nem értett természeti tüneményeknek, formát, mely az embert megnyugtassa s világnézetét harmonikusan kialakítsa. Ő még nem volt tudós, még a szemléletnek embere volt. Neki még nem imponált a rész, mert gyönyört s kielégítést talált az egészen. Ő még nem szedte szét rostokra, sejtekre a virágot; még nem értette, hogy a víz két légneműből áll; ő egyáltalában még spektátor volt s minden ügyekvése arra irányult, hogy a szép világot meghódítsa s élvezeteinek tárgyává tegye.

Azonban e nyugalom nem lehet tartós, mert lesznek emberek, kikben az értés s a tudás vágya áttöri a keleti édes pihenésnek vagy az indiai kontemplációnak vagy a görög esztétikai harmóniának sima tükrét s az emberi törekvéseket abba az irányba tereli, hol az emberből tudós lesz s az élet súlypontja az értésbe csúszik le.

Ez a fordulat nem állt be mindenütt. Indiában az ember lába gyökeret vert, mikor a szép világot meglátta s itt metafizikáját is a fantáziára bízta. Gondolatai oly virágosak, mint flórája s oly szeszélyesek, mint a magnóliák közt repdeső madarak. Az igazságot tiszteli, de úgy tartja, hogy az igazság templomának kapui az ember számára mindig zárva maradnak; leül tehát lépcsőikre s játszik. Máshol a gondolatot be nem burjánzott a fantázia, ott erősebb és szárazabb s józanabb volt s ott indultak ki a tudásnak ösvényei, keskeny, köves, vigasztalan ösvények, melyeken néhány görög bölcs indult meg, kik a világot megérteni akarták.

Ez az irányzat az igazságot tűzte ki megoldandó problémául; érteni, lett a jelszó; ha értünk, akkor boldogulunk.

Az értéstől, a megértéstől függ a boldog vagy a boldogtalan élet, mondotta a szokratikus bölcs; csak az értés, a megértett világ állíthatja a létbe az ideális embert. A bramin mosolygott e kijelentésen, neki az naiv értelmetlenség volt. Plátó és Zenó csak az egyik kezét nyújtotta oda ez irányzatnak; Aristoteles azonban nekilátott az analízisnek s Demokrit kezében pláne homoksivataggyá, számumszéléllé esett szét a világ s az európai szellem azt a szűk ösvényt országúttá szélesítette s a szellemi életet zárt sorokban arra felé terelte; tudomány, tudomány, érteni, tudni... ez a világ boldogítása.

Hogy tisztában legyünk az értésnek itt nyújtandó megbíráásával és senki félre ne értsen, ki kell jelentenem, hogy én az észet nem vetem meg s nem akarom lefokozni. Tudom, hogy a kultúrát, amennyiben az világhódítás, az ész hordozza. Új fölfödéseket, találmányokat, új világokat, mélyebb betekintést a világ s a gazdasági élet folyamataiba, mindezt az észnek köszönjük. Az ész szétszedi a természetet, adatokat gyűjt, elemeire bontja szét a történetet, erőkre a folyamatot. Ellenben a metafizikai gondolkodás nem igen halad; s ha a tapasztalat nem nyújtana neki új tárgyat, dologtalanul ülne rendszereinek főliánsain s egyre ismételné, amit már ezerszer hallottunk. Mihelyt a tapasztalat új adatokat nyújt, mihelyt a kutatás új irányokat nyit, azonnal fölpezsdül a rendszerezítő ész, földolgozza az anyagot, rendszerbe önti, taglalja, rendezi s fölépíti szisztémáit s azután megint úgy kering fölöttük, mint a vércse

a várrom fölött; de maga a metafizika valami igazán újat nem talál. Tehát szükségünk van a kutató, a természetet szétszedő, a világot darabokra bontó tudásra; újságot, fejlődést, haladást csak tőle várhatunk.

Íme, tehát szívesen beismerem, hogy az egzakt természettudás lendíti a haladás kerekét s fölpezsdíti az életet; a kérdés azonban nem ez, hanem az, vajon a világnak ez az ismerete nyit-e új utat az életnek, – megváltoztatja-e lényegesen az élet tartalmát, – megteremti-e az ideális, a boldog életet?

Más lesz-e az ember az ő irányában, az ő természetében, a tudás által? A tudásból való-e a harmónia, az élet értéke? Meg van-e fejtve az élet, átéltük-e az életet a tudás és értés funkciójában?

Nem marad-e minden a réginél akár gyalog járunk, akár gőzkocsin? Akár faggyúgyertya mellett virrasztunk, akár villamos lámpák mellett olvasunk? Akár falusi takács, akár birminghami gyárak szövik ingeinket? Változott-e az ember, mióta nem hiszi, hogy a forrásokban nimfák laknak, s mióta tudja, hogy a víz nem elem, hanem oxigénnek és hidrogénnek egyesülése? Van-e befolyása e tudásnak az élet értelmére, tartalmára, boldogságára?

A tulajdonképpeni görög, klasszikus világ nem a tudásnak világa volt. A görögnek a valóság, az egész, az élet, a szemlélet, az ember az ő érzéseiben, több volt, mint a szétszedett, a részekre bontott, rendszerekbe szorított, fogalmakká vékonyított világ; a szemlélet, a valóság neki több volt, mint az absztrakció s a teória. Maga a görög filozófia sem az, amit mi most tudománynak mondunk; mert végre is minden igaz filozóf élni s nemcsak érteni akar. A filozófia végelemzésben az élet nemes és szép formáját keresi, míg a modern, egzakt tudomány érteni akar. A modern tudománynak eszményképe az „igazság”, vagyis az értés; az igazi filozófiának eszménye a valóság, vagyis az élet.

A régi filozófnak feje nem camera obscura, nem mauzóleum, ahol holt fogalmak vannak raktáron; a régi filozóf élni akart; tudni is csak az élet helyes alakjának feltalálására akart. „Élni és jól meghalni”, az embert a boldog ember képére megteremteni; az életnek jó, helyes alakot teremteni, ez a régi, igaz filozófia feladata.

De a régi filozófiában is ki van kezdve már az irány, mely a filozófiát, az „élni-tudást” tudománnyá sorvasztotta, az az irány, mely a sokoldalú életvalóságot síklappá nyomta össze s ez absztrakt képtől elfelejtette s elhanyagolta az életet. Hozzájárul, hogy ez egyoldalúságban az ember fanatikus is lett s azt hitte, hogy mindent lehet megérteni, mindent tudni s minden értést életcélá, az élet érthetőségét dogmává emelte.

S mit nyert vele? Tesz-e tudni annyit, mint élni? Lehet-e kettőt valamikor azonosítani?

A modern fanatizmus nem sokat törődik e kérdésekkel. Előre csörtet és törtet és lelkesül. A hit pátosza szól belőle, s jól mondja Raoul France, egy az egzakt tudástól a filozófiához tért tudós: „Dasselbe Pathos des Glaubens lässt auch unserer Zeit das unbegreifliche Abstractum »Wahrheit« als möglich und mächtig erscheinen – – deshalb treiben unsere »gelehrten Sätnde« jetzt einen Götzendienst der Wahrheit, ein Cluniacensertum, so hart, so starr ndu streng, dass dagegen auch die fanatischste Askese aller Zeiten und Religionen noch lassig erscheint.” (Der Wert der Wissenschaft 73. l.) Kemény, merev, rideg a modern szellemnek ez az egyoldalú iránya, mely a tudást fölvnek, az értést célnak mondja, mely az értést és tudást az élettel azonosítja; melynek felekezetét alkotják az úgynevezett „gelehrten Stände”, melynek ideálja van s az a *tudás*.

Az igazi életnek fölkelő napja a tudás! Így tartja azt a korszellem. E hajnalhasadásnak leheletétől megrezdül minden fűszál, minden levél; minden ember megborzong tőle s fölfrissül, hiszen újságot s új világot ígér. Azért azután nekivágtat a munka, az erő. Könyvet könyv után nyelnek el; betűözön lepi el a világot; minden szem lázban ég; látni akar. Az emberek kutatnak, boncolnak, bontanak, kísérleteznek; mást nem becsülnek. Mi legyen még értékes a világon? A tudáson kívül a többi mellékes. Ez a ragyogó eszme elhomályosít

mindent; csak egyet nem tud földéreni, egyet nem tud eltüntetni: a nyugtalanságnak, a békétlenségnek, a ki nem elégített léleknek árnyát a világ arculatán.

Nyugtalanság és hamarosság kísért a tudás világban. Különösnek látszik s némelyik tán meg is akad e kijelentésen, de mégis csak annak kell azt mondanom. „Je länger und durchdringender ich in das Antlitz des künftigen Wundertäters, in die Naturwissenschaft, (mely az élet harmonikus ideálját fogja megteremteni) schaue, desto klarer wird mir darin der Zug unmotivierter Hast, der Ausdruck der Eilfertigkeit, der mit dem Idealbild eines Gelehrten durchaus nicht vereinbar ist. Wenn ich auf das werdende Geschlecht der Naturforscher blicke, befällt mich immer ein misstrauisches Erstaunen, wie bald sich Einer heute »fertig« fühlt, wie rasch er reif wird, »schaffen« will und seltsame Nötigung jetzt alle treibt, nur fortwährend zu schaffen, zu suchen, zu entdecken, niemals aber beschaulich zu werden, das Entdeckte zu geniessen und für ihr Leben zu verwerten.” (Raoul, i. m. 5. l.)

Emberek, kortársaim! azt kiáltja felénk e magábaszállt természettudós: élni, ez a lét célja, nem tudni.

De a mai tudomány tudni akar s élni elfelejt. Ez a világnak óriási baja s az egész kultúra s a gondolatok világa, mely ez alapon épül, beteg lesz tőle. Az élet elsorvad, örömtelen, szegényes lesz; a világnak szétszedett dirib-darabjai száraz mechanizmussá válnak.

Hogy is szokott tenni ez a világnézet?

A céllá emelt tudás merít a szép, hűs, titokzatos, erdei forrásból vizet s siet vele el a laboratóriumba, ott alkatrészeire bontja, csinál belőle könyvet s élenyt, ahelyett hogy a forráshoz leülne, a ligetben gyönyörködne, érző lelkét telítené, s merítve a hűvös forrásból innék s föléledne.

Ez a hűs, kellemes ital, ez a föléledés élet volna; mialatt az oxigén és hidrogén tudás. S mit tud s mit ért benne végre is? Az oxigén és hidrogén nem víz, s a víz nem oxigén és hidrogén; a víz víz s az oxigén és hidrogén megint csak oxigén és hidrogén s mi ezzel sem nyertünk semmit!

S így vagyunk az egész vonalon. Tudunk, értünk, bontunk, osztunk, de ez még mind nem élet. S hacsak az volna! De úgy gondoljuk, hogy ez az irány szegényíti az életet, mert a valóságtól s annak átélésétől elidegenít. Elfelejtjük, hogy szemünk vannak s hogy a szem nem rezgést, hanem színpompát lát; elfelejtjük, hogy füleink vannak, s hogy azok hangokat, énekeket, ritmusokat s nem hang-hullámokat adnak tudunkra; kivetkőztetjük a világot alakjaiból, színeiből, hangjaiból s a meztelen mechanizmusról azt gondoljuk, hogy íme megvan, ez a világ, ezt keressük.

Ez nem a világ! Az embernek való világ, az emberi élet kifejtésének s kialakításának tere nem a lebrezgetés, nem a hanghullám, hanem a színek, a hangok; nem az atomok, hanem az alakok; nem a tört, hanem az egész. Milyen bűbájos boszorkány ámíthatott el titeket, hogy a rezgést, a hullámot, a törtet világnak nézzétek? A világ nem atomhalmaz, hanem minket környékező, titokzatosan alakuló, színben ragyogó, hangba olvadó, meleg, igaz valóság.

A tudás ezt a szép világot a mechanizmusnak meztelenségére, pörére vetkőzteti, halálfejeket mutat virágzó arcok helyett s sürgő-forgó atomtölcséreket a tölgyet, a liliomot, a sást, az embert kialakító természetes erők helyett. Az embert leköti az anyagnak, melyet nem értünk, gályapadjára, s biztatja, hogy evezzen, evezzen a megszakadásig a realizmus tengerén. Ezen a nagy illúzió, mely nem létezik, csak a könyvekben, csak a fogalmak világában, ahol úgy hívják őt, hogy kémia, fizika, technika, nemzetgazdaság; de a valóságban ezek helyén a gazdag, szép világ áll és él.

Érdekes megfigyelni, hogy mily biztosan ismerik föl a józan, természetes érzékű emberek ennek az egyoldalú iránynak helytelenségét s mily kevéssé imponál nekik a nagy tudomány is, ha elfogult. Különös, de igaz, hogy a tudomány is elfogult, sőt nagyon is elfogult. Goethe szerint az egyoldalú s kizárólagossá vált világnézet elvesztette ártatlanságát s nem bírja a világot úgy nézni, hogy lássa, nem tudja úgy látni, amint van. „Die Weltanschauung aller

solcher in einer einzigen ausschliessenden Richtung befangener Theoretiker hat ihre Unschuld verloren, und die Objekte erscheinen nicht mehr in ihrer natürlichen Reinheit.” (J. P. Eckermann, Gespräche mit Goethe III. 39. 1.)

Tehát hamisítani akar talán a tudomány? Nem hamisít készakarva, de a tudósok saját pápaszemükön át nézik a világot, s mindenkinek csak azíránt van szeme, amit ismer. Amit nem ismer, azt nem látja. Goethe a „Götz”-ben is föltünteti a tudományos elfogultságnak e nemét, mikor Götz fiacskája a sok tudománytól nem ismeri meg apját: így találkozunk a tudományos világban is férfiakkal, „die vor lauter Gelehrsamkeit und Hypothesen nicht mehr zum Sehen und Hören kommen”. (I. m. 40. 1.)

S mily bambán néz ez az egyoldalú tudás a világfejlődés jövőjébe!

Nemcsak hogy pőrére vetkőzteti a szép világot, de biztos kilátásba helyezi a végmegdermedését minden mozgásnak s ezzel a világvéget. Megdermed a világ, megalszik a fehérnye, megfagy a víz, sarkvidék lesz a szép földből s akkor természetesen mi is megszűnünk! „Mi nem leszünk”, ez az utolsó szava az egzakt tudósnak!

Istenem! mi lesz azokkal, kik így hisznek? Kiknek ily sötét, egyoldalú, szegényes, végzetes hitük van? Kik nekiindulnak az értésnek? Ők tudnak; egy darabig előrehaladnak; de a szétszedett világból a létet mélyebben meg nem értik, mialatt az életet, a lélek kialakítását elfelejtik; s végre a világvégre mutatnak. Nem mérgez-e, nem öli-e meg az ilyen irányzat a lelket?

Ezzel a biztosan kiszámított világvéggel s ezzel a mechanizmussá szegényített világgal győzelmesen ellenkeznek a mi életbölcességünknek ösztönei. Ez a mechanizmus igaz, de ez nem az élet; ez a világvég igaz, de ez nem az én világomnak vége. Mindez csak egy oldala, csak egy része a világnak; amellet s azontúl van még más; s ez a más a mi világunk, az egész, a való világ, hol nemcsak értés, hanem érzés, művészet s vallás van; hol ez a négy egymásba olvadva alkotja, emeli, neveli, lelkesíti az embert.

Élni, élni, ez a cél! Az életet harmonikusan kialakítani, bele értelmet, tartalmat, fényt, világosságot, örömet teremteni, ez törekvésünk, ez vágyunk. Akinek ez sikerült, az a mi ideálunk. Az élet harmóniája azonban nem állhat az egzakt tudásban. Méltán mondja róla Chamberlain: „Ein ausschliesslich praktisches, auf Tatsachen und auf Industrie gerichtetes Wissen entbehrt jeglicher Bedeutung”. Mit használ ismereteket, találmányokat s aranyat halmozni? Adjatok az életnek szerencsés, megnyugtató, fénytől s melegtől átjárt alakot, akkor megváltottátok az emberiséget.

Az egzakt tudás nem nyújt megváltást. Keressük azt máshol.

X. A modern filozófia sem nyújt világnézetet

A filozófia közelebb jár az élet nagy céljához, az a filozófia, mely nemcsak tudni, hanem élni, intenzíve s gazdagon élni akar.

Igazi filozófiának csakis azt a harmonikus fölfogást és fölértést nevezem, mely az intenzív életnek tud alakot teremteni; az igazi filozófus az, ki élni tud, ki művész az élet kialakításában.

Ez a filozófiának klasszikus fogalma, melyet a régi bölcsek kiváltani iparkodtak s melyet tapogatózva, kísérletezve több-kevesebb szerencsével érvényesíteni törekedtek. De az igazi filozófok a filozófiának e klasszikus értelmében a keresztény szentek, milyenek Szent Ágoston, Assisi Szent Ferenc, Neri Szent Fülöp; nagy filozófok, mert élni tudtak. Mások nagy tudósok lehetnek, s életük mégis gyöngye, beteges silány; tudományukkal ezek is hasznunkra lehetnek; de az emberiségre nézve a legnagyobb haszon látni a gazdag, mély, bensőséges, megnyugvó, hívó, bízó, boldog életnek eleven megtestesüléseit.

Krisztus Urunk kimondta ezt: én vagyok az élet... jöttem, hogy életük legyen, hogy gazdag, túláradó életük legyen. A kereszténység e nyomokon halad: életet sürget, életet ad. A kereszténység tehát az igazi, klasszikus filozófiának új, természetfölötti kiadása. Hogy mire képes s mily stílusban s mily motívumokkal dolgozik, azt később meglátjuk, most azonban azt a kérdést vetjük föl, hogy melyik filozófia vállalkozik még a gazdag, mély, boldog élet megteremtésére? Melyik? Lépjen elő, s alakítsa szabadon ideálját.

Az első a materialisztikus világnézet. Hogy lehet ilyen két szót egymáshoz fűzni: merő anyag és világnézet? A materializmus világnézetet nem adhat, mert nem karolhatja föl a lét összes kérdéseit.

Mit nyerünk vele, ha az evolúció igaz? Tekintsetek arra a miniature-képre, arra a huszonnégy órára, melybe Schmidt H. szorította bele a természettudományos bölcsességet. E képben a föld élete a mai napig éjfélől éjfélre terjedő történetben van összefoglalva. Éjfélől délig csak egysejtű ázalagok, majd molluszkok, férgek, csigák, ízállatok laktak a földet. Este nyolckor megjelentek a halak is; 11-ig éjjel szerencsétlettek a hüllők és csúszó-mászók. Maradt még 3/4 óra; ebből a madaraknak és emlősöknek kifejlődésére 43 perc esik; az utolsó két perc pedig az emberé. E két percből a tulajdonképpeni világtörténetre csak 5 másodperc esik; ez az öt másodperc a 6000 év.

Így tesznek azok, kik egy távcsővel játszanak s majd a szűk nyíláson, majd a tág nyíláson nézik a vidéket. Egyszer piciny, elenyésző, máskor meg óriási nagyméretű a kép; de a dolgon a nézegetés nem változtat semmit. Így vagyunk e vetítésekkel; akár elhiszi valaki a miniature-képet Schmidtnek, akár nem hiszi, akár elfogadja az evolúciót, akár nem, az a dolgon semmit sem változtat, mert semmivel sem hoz közelebb a lét fölértéséhez. A kételkedő majd azt mondja Goethével

Der Erdenkreis ist mir gut bekannt (bár az volna)
Nach drüben ist die Aussicht uns verrammt.

S mennyire „verrammt”?! Annyira, hogy arra felé egyáltalában ki sem indulhatunk, mert a természettudomány a földön, a természetben jár, s ahol az végződik, ott az ő útjainak is vége szakad, tehát tovább nem is mehet. Erre nézve mondta Dubois-Reymond 1880-ban a berlini akadémiának Leibniz-ülésén azt a hírneves szót: *ignoramus et ignorabimus*. Galiani ellen tartott fölolvasásában megkülönböztetett hét világrejtélyt, melyek közül hármát-négyet megoldhatónak mond, többet nem. S ez még most is így van; jóllehet az öreg Haeckel 1900-ban kiadott „*Welträtsel*” c. dilettáns művében mindent megold.

S mit old meg a „szellemes könyvcímek föltalálója, a jelszó- és címke-költő”, Nietzsche? Semmit s nekem úgy látszik, hogy ő nem is akart megoldani valamit. Ő ittas lesz a szép szavak szellemességétől; azzal itatja le olvasóit. De ha ezek kialusszák a mámort, látnak... semmit.

Az ő filozófiája szerint fejlődés nincs is, csak körben futás. Minden visszatér, minden, a leghitványabb semmiség is. „Das war mein Ueberdruss an allem Dasein. Ach Ekel, Ekel, Ekel!” (VI. k. Leipzig. 1896. 320. l.) „Ich komme wieder mit dieser Sonne, mit dieser Erde, mit diesem Adler und dieser Schlange, nicht zu einem neuen Leben oder besseren Leben oder ähnlichen Leben, im Grössten und auch im Kleinsten, dass ich wieder aller Dinge ewige Wiederkunft lehre.” (322. l.) Ez borzasztó unalmas; ettől az unalmas verklítől csömört kapott már a régi Ecclesiastes, ettől az unalomtól feküdt sírjába a bramín szent s várta a halált!

„Alles geht, alles kommt zurück; ewig rollt das Rad des Seins. Alles stirbt, alles blüht wieder auf. Ewig läuft das Rad des Seins.” (317.) Ha pedig ez unalmasan s folytonosan forgó kerék elé be is van még fogva az ember, akkor két lába dacára is nagyon hasonlít a szárazmalomba fogott lóhoz.

Van-e az ilyen léten harmónia, szépség, van-e az ilyen életben értelem és öröm, van-e rajta fény és világosság? Adj örömet és kedvet az élethez! Olts bele boldogságot és lelkesülést! Töltsd el tisztá, nemes érzésekkel s öntudattal! Ezt tegye az igazi filozófia; ez volna méltó az életbölcességhez! E helyett undort, unalmat, kedvetlenséget, megvetést, önzést prédikálni, eszeveszett dolog.

Ki él meg az undor jegye alatt? Még az a pocsolyás béka sem; még annak is öröm kell és zene! Nézzetek kérlek e nagyhangú, de képtelen filozófiának szemébe, s nevéssétek ki; hátha elszégyenli magát. Nézzetek azután annak az igazi életbölcességnek arcára, mely „sub specie vitae aeternae” állítja bele az életet, mely fényt sző az élet sötét éjtszakáiba is, mely a végtelen igazat, jót és szépet gondolatokban kiváltja, mely boldogsággá s meglegedettséggé varázsolja át a harcot s küzdelmet is! Nézzetek kérlek e két arcba! Melyiktől kértek inspirációt az élethez, szívetek vágyaihoz, éltetek kifejlesztéséhez? Az undortól vagy az örök boldogságtól? Amely világnézet nem tud életet teremteni, amely nem tud tudományt, művészetet, erkölcsi ösztönt, szenvedést, keresztet, szeretetet és örömet, betegséget és halált harmóniába önteni, az elvesztette a csatát; annak nincs sem prófétai lelke, sem királyi méltósága, sem szívetboldogító bensősége. A tudománynak s művészetnek festékeket s ecsetet, márványt és vésőt kell e munkához szolgáltatnia; de maga a tudomány is csak napszámos, csak robotos munkás! A mester, a művész az lesz, ki az ecsetet s a vésőt kezelni, ki a festékeket keverni, a márványt faragni tudja... a végtelen örök, boldog élet mintája és ideálja szerint. Minek a színek s az ecset, minek a márvány s a véső, ha nincs örök ideál? S ideált ott kerestek, hol így köszöntenek: Ach Ekel, Ekel, Ekel?!

No, én Raoul France-szal tartok: „az iskolák filozófusaira az életnek nincs szüksége; ők csak a festéket s az ecsetet szolgáltatják. Igazi filozóf, amilyenre a kultúrának szüksége van, csak az lesz, ki erőteljes, s bensőséges életformát alkot”... ki szellemet s életet lehel az emberiségbe!

Ha a filozófiának ezt a mélységes értelmét fölfogtuk, akkor bírjuk megítélni a kultúrának azon végzetes hibáit, melyekbe az emberi szellem beleesett, mikor a filozófiát, mint bölcsességet összezavarta s fölcserélte a filozófiával, mint tudománnyal. A „philosophia sub specie vitae”, melyet az antik szellem művelt, s melynek a kereszténység adott igazi tartalmat, mikor a vita-t vita aeterna-nak jellemezte, ez az igazi életfilozófia háttérbe szorult a tudománytól, s az emberből, ki életbölc lehetett volna, könyvmoly lett.

Nekünk ember s nem könyvmoly kell; mi életet keresünk, s aki életet ad nekünk, az a mi emberünk.³

Nem is adhatja azt nekünk senki, sem betűkkel, sem tanokkal, hanem csak tényekkel. S nem is elszigetelt, bár fölséges tényekkel, hanem csak oly ténnyel, amilyen az élet, amilyen az egyöntetű, az embert átragyogó, átjáró élet. A nagy tényeket, akár fölfedezések legyenek azok, akár remekművek, a kultúra fölszívja, s a fölfedező s az alkotó maga elvész a nagy tények árnyékában; de aki nekünk életet nyújt egységes, harmonikus kifejtésben, az nem vész el, annak meleg, fönnkelt, impozáns egyénisége egyre előttünk áll és jár s követésre buzdít. „Nur das Leben wird vom Leben aufbewahrt, weil es immer erneuert und nachgeahmt wird. Christus hat sein Leben uns gegeben...!” (Raoul France, *Der Wert der Wissenschaft*.)

Próbáljunk-e még másfelé szerencsét? Merre tetszik menni? Kant szubjektivizmusa, Schopenhauer pesszimizmusa vagy a legújabb Hart-féle panteizmus felé?

A pesszimizmus mindenben csak önámítást, öncsalódást s mámort lát. Ami az életnek lendületet, meleget, erőt kölcsönöz, az Schopenhauer szerint olyan, mint az injekció a súlyos betegnek. Az ember ide-oda dőlöng az élet tövises avarjain; néha-néha vannak világos, öntudatos percek, amikor belátja a lét alávalóságát és nyomorúságát, de azután megint mámorba merül. Minden öröm, kedv, lelkesülés, minden ami az életet feszíti s az életkedvet ébreszti, az mind csak morfium-injekció és ópium-szippantás. Az ember ezek által feledteti önmagával az élet nyomorát. Az egyik vallással, a másik tudománnyal, a harmadik művészettel, a negyedik dicsőséggel, az ötödik szerelemmel, a hatodik kényelmes, zavartalan étellel, a hetedik az arany vöröses fényével ámitja el magát. Kell nekik foglalkozás, kell nekik fájdalomnyhító cseppek, kell önfeledés! Mi is volna velünk, ha ez a sok mámor fölmondaná szolgálatát? Mindnyájan elemésztenők magunkat; a folyókon hullák úsznának, a fákon akasztott emberek lógnának, a bokrokban revolver-dörrenések némítanak el a legszebb májusnak csalogányait. De a világ tervét ez az életundor megghiúsítaná. A gonosz, embert kínzó természet, a gyűlölet Istene fölsülne! Következőleg a „ratio vitae” egyre gyógyítgat, ha ópiummal s morfiummal is, s belelovalja az embert az élet s az öröm szomjába. Így megittasodva, így elkábítva tovább töri magát, küszködve, vergődve, nehéz fejjel suttogja: „csak előre”.

S hová előre? Hisz az élet mezeje tövises tarló? Hisz a világ nem is a Salve-Regina-imának a vallis lacrimarum-ja, hanem az a dantei erdő, hol az átkozottak eleven fák, melyeknek ágai hajtanak levelet, de minden levél, s minden ág a szenvedésnek szerve, melyhez ha nyúlsz, sikít a lélek; s e kietlen, örömtelen völgyben, abban a tövis-öserdőben látsz néhány rózsát, mely int feléd, mely vonz és húz. Az sem illatos valóság, hanem képzeleted játéka, melyet te vallásnak, tudománynak, művészetnek, szerelemnek, dicsőségnek hívsz. Szerencsétlen ittasfejű ember, mi lesz veled? Ezért töröd magad? Igen; a rózsza int, s te neki vágatsz a tövis-öserdőnek. Megviselve, rongyosan, megtépett testtel iramodol, futsz, törsz előre s mikor már odaérsz, s kiterjeszted kezedet utána, elhervad. No, de se baj, előtted a látóhatáron nyílik egy más, egy sokkal szebb s bájosabb virág; ez megéri a vért, az áldozatot; tehát rajta; újra előre, neki! Így rohan az ember, a szegény, csalódott, ittasfejű ember, s a „ratio vitae” dörzsöli kezeit s nevet, nevet oly hangosan, hogy azok, kik a hajszában nincsenek érdekelve, meg is hallják kacagását.

Emberek, kértek e bölcsességből? Nem látjátok arcán a hülyeség és bambaság kifejezését? Nem veszitek észre, hogy ki az ittas közülünk, mi-e vagy ő? Az élet fejlík; fejlík az önámítás útján s hová fejlík? S mi lesz e nagy csalásból? S ki a csaló? S mit akar az a csaló? Hogy lehet a lét a tökéletlenség szítója? Hogyan lehet az állítás a tagadások édesanyja?

³ Az „élet”-ben természetesen benne van az elmének élete is. Tehát a teljes, harmonikus élethez hozzátartozik az elme igényeinek is megfelelő kielégítése, amint ezt a szerző más helyeken világosan meg is mondja (lásd [57.](#) és [158/9.](#) lap).

Halljátok csak! A pesszimizmusnak az ördög, nekünk meg az Isten, neki a tagadás, a semmi, nekünk meg az örök, a végtelen tökély az értésnek kulcsa; mit gondoltok, melyik részen van az igazság? Ott-e, ahol van minden, vagy ott-e, ahol semmi sincs? Mire való az, mily észszerűtlen örütség az, az emberiséget egy tövises tarlón végigkergetni s mikor a végén fáradtan, csalódottan összeroskadt, akkor vigyorogni és kacagni? Minek ez? Találtok ebben ész, gondolatot, virtust? Hiszitek-e, hogy az a bölcsesség, mely a földet alakította s a napsugár munkáját kipontozta, hogy az az érzék, mely a búzavirágot s a liliumot megfogalmazta s kimintázta, hogy az a bölcsesség az ember csodálatos, mélységes ösztönei és tehetségei elé az egzisztenciának örült karneválját tűzte ki célul?!

Feleljetek; én bátran nézek döntéstele elé.

Azután pedig hagyjátok ott az ész hajótöréseinek e szomorú roncsait; ti annyira megvethetitek őket, hogy meg nem mérgezhetik természetes ösztöneiteket.

S ez kell; félre a méreggel, mely életet pusztít! Félre a sötétséggel, nekünk napsugár kell! Félre a lemondással, a hervadással, nekünk élet, erő és boldogság kell. Van a világon tövis, van éj, van halál is; de az erdő nem a tövis miatt, s az égbolt nem a sötétség miatt s az élet nem a halál miatt van. Van lét, s lesz lét... ez az igazság; van lét, van tökéletlen, hiányos, küzdelmes lét; de majd lesz erőteljes, hatalmas, tökéletes lét! Az kezdet, ez vég és cél.

Vannak materiális, vannak ideális javak; ezek is, azok is javak; sem azok, sem ezek nem ópiumgolyócskák! A tudomány, a művészet, a szeretet, a dicsőség, ne legyen önfeledtetés, hanem könnyebbülés. Legyen az örökkévalóság sarkcsillaga felé fordított életnek lendítése, vigasza és díszje. Efemer vigaszok, hervadó lombok ezek, bevalljuk; de az nem baj; hiszen ezeken túl s ezek fölött van az, ami állandó és örök; ezek fölött ragyog az, ami az életnek vezérsillaga: Krisztus, ki a mi életünk!

Tovább megyek! Ha valaki e sötét gondolatokat föl akarja váltani derült, fényes kiindulásokkal s a pesszimizmust az élet könnyelműségével fejeli meg, annak is állunk elébe. Nem zavar meg minket, ha mondja: egyszer élek, hát élvezek! Helyesen; feleljük mi; de ha már az élvezetre tértünk, olcsó, szegényes élvezettel be nem érjük. Mi igazán, s szenvedélyesen akarunk élvezni! Adjatok hát élvezetet! Mit hoztok? Kitaláljátok élvezeteiteket, koszorúztok rózsákkal, itattok a Wertherek, a Byronok abszintes poharaiból s azután? Hát nem látjátok, hogy ez az életöröm annak a nagy, mély életszomorúságnak, annak a pesszimista szomorú ábrázatnak festett lárvája? Ti más címkék alatt ugyanazt a mérget áruljátok! Hisz ez mind ópium és mámor! Menjetek vele a kínai kocsmákba, a törtető szellem halhatatlanságának temploma körül ne ólalkodjatok.

Élvezni akarunk, de nem ópiumot. Teleszívjuk lelkünket örömmel, de nem mámorral. Lelkünk ne legyen ittas az abszinttől, hanem az örök élet boldogságától! A szentírás is mondja: „inebriabuntur ab ubertate Domus Dei et torrente voluptatis tuae potabis eos.” (Zsolt 35,9) Nem cseppek, „torrens”, hegyi folyó kell neki az isteni élvezetből; csak az oltja ki szomját. Hervadó rózsaszíromért ezt nem adjuk. De a rózsaszíromnak is elismerjük létjogosultságát s örülünk neki. Azt sem tartjuk ópiumnak, ha észszerűen használjuk. Nem is lehet ópium és csalódás semmi, amiben igaz szépség és ésszerűség van.

Annál kevésbé lesz ópium a vallás, mint amely a lélek legmélyebb s legideálisabb ösztöneinek hajtása s nem lesz ópium az a természetfölötti hit sem, mely a szent kereszténységben lép elénk. A vallás nem ópium, mert ez annak a „ratio vitae”-nek a legszükségesebb alkatrésze. A kereszténység sem ópium, mert a vallásos természetet megalkotó Istennek hozzánk való leereszkedése. Különbösen is az ópium altat, a hit pedig fölnyitja szemeinket, s a tünékeny, az ideiglenes, látszatos léten túlra igazítja. Látókká tesz, kik a láthatatlant látják. Ráállít arra a sziklára, a gondolatok s az érzelmek nyugvó s nyugtató pontjára, melyet bú és öröm, kín és élvezet, idő és örökkévalóság, élet és halál ki nem emel, el nem söpör; melynek fényét nem csökkenti tudomány, művészet; melyre árnyat nem vet erkölcsi süllyedés; melyhez folt, rozsdá nem tapad időtől s mulandóságtól.

Pesszimizmus, szenzualizmus e szerint ki nem elégít. Kihez fordulhatnánk tehát még s kitől kérhetnénk még ideális ösztöneinknek kielégítést s enyhítést? Bizonyára az idealista filozófiának korifeusaitól, tehát Kanttól vagy a költő-filozófus panteistáktól.

Valóban a modern idealizmus egyik hatalmas árama teljesen Kant szubjektivizmusának jegyében törtet előre s midőn az ideálokat akarja a phaenomenon-ok játszi világából kimenteni, az ember belsejébe mutat. Szereti a szentírás szavát idézni, mely hirdeti, hogy a „mennysország bennetek vagyon” s kap rajta s dobolja, hogy bizony ott van, s hozzáteszi, hogy csakis ott van s megokolja, mert hát hol is volna másutt.

Mennysországtok s összes ideáljaitok mind ott belül vannak; csakis bennetek, fölfogástok s lelkesülétek belső világában bírnak léttel s értékkel; többet mondok: künn nincsenek. Kerestek mennysországot? Az csakis bennetek van. Kerestek Istent, halhatatlanságot, örök életet?... Kívül, kívül az nincs! De hát nem elég, hogy belül, hogy bennetek van?

A józan ész megdöbbenve hallja e végzetes distinkciót, mely a belső s a külső világ közé a valóság határvonalát vonja. E határvonalon belül van a belső világ; ott van a képzelődés, a vágyak, a remények ködös, fatamorgánás, délibábos világa; mi alakítjuk, mi színezzük; s mi van kívül? S ha meghalunk, mi lesz akkor a képzelet világából?

Még a protestáns teológia is ráment erre a lépre. Rálépett erre az ideálisan szűk ösvényre s nem vette észre, hogy ez az út a hitnek s az ideáloknak vesztőhelyére vezet. Nem teológusok, hanem szemfényvesztők járhatnak csak rajta vagy mondjuk, gyöngé emberek, kik ellentmondást konstatálnak a reális s az ideális világ közt s ez ellentmondásból ideáljakkal a szubjektív érzések meleg, de szerintük is teljesen megbízhatlan világába menekülnek. Ott biztonságban érzik magukat, mert érvük minden nehézséget leteremt, az az érv, hogy „én így érzek”.

Mi lesz a teológiából, ha ez útra lép? Elvész reális értéke; igazságaiból eszmék válnak, melyeket bizonyítani fölösleges s nem is lehet. Ha az igazság csak az, amit szemmel látni, tapintani, mérni lehet; ha az érzéki tapasztalat adatain épül föl a tudomány temploma, akkor abban Istennek, léleknek, szabadakaratra, halhatatlanságnak nincs helye; akkor az ideálok nem férnek bele e tudománynak keretébe.

Mindezt megdöbbenő őszinteséggel mondja ki Harnack: „Wir vermögen unsere raumzeitlichen Erkenntnisse mit dem Inhalt unseres Innenlebens nicht in die Einheit einer Weltanschauung zu bringen. Nur in dem Frieden Gottes, der höher ist als alle Vernunft, ahnen wir diese Einheit”. (Wesen des Christentums 95. l.) Íme az ideálok ellenkezése a tudománnyal! S ismét: „Alles religiöse ist, gemessen an der sinnlichen Erfahrung und dem exakten Wissen, paradox; es wird hier ein Element eingeführt und für das wichtigste erklärt (pl. Isten, lélek, kegyelem, halhatatlanság, örök élet), welches den Sinnen gar nicht erscheint und dem Tatbestand der Dinge in's Gesicht schlägt.” (44. lapon).

S mi sors éri akkor az ideált? „Eloszlik, mint a buborék, s marad, mi volt, a puszta lég.” Igazak-e, valók-e azok az ideálok? Nem illúziók-e, mint hímes képzetek, mint édes álmok? Ne kérdezd, hogy valók-e? Légy hős! Légy bátor s vedd őket úgy, mintha valók volnának s akkor érezni fogod, hogy a mennysország van benned s az Isten van veled.

Így foszlik szét az ideállal a mennysország, a lélek, a halhatatlanság, s az ideális irányzatokba behajszolt ember az emmausi tanítványok szavait ismételhetheti: nos autem sperabamus..., s fájdalommal tapasztalja, hogy ez az idealizmus maga töri össze az ideálokat.

„Átkozott filozófok”, kiáltják erre Hart és társai.

„Átkozott tudomány”, kiáltja Raoul France.

„Átkozott scientia, mely a sapientiát számúzi”, kiáltják Scotus Erigena óta az életbölcsek.

„Félre veletek, kik megmérgeztétek a lélek forrásait; takarodjatok! Te pedig szenvedő emberiség, hallgass ránk! Éljetek, fejlődjétek, teltekezzétek! Gondolataitokból ne fonjatok magatoknak töviskoszorút! Ne kutassátok az életet, hanem szeressétek s élvezzétek!” „Lebe

dich und dein Leben.” Ne boncoljátok szét a virágot, hanem éljetez úgy, mint az. Tanuljatok tőle. A virág nem tudja, hogy gyönyörködtek-e színein, vagy rá nem hederítve toporzékoltok el mellette; nem törődik veletek; feslik, pompázik, illatozik; ti is úgy tegyetek! Szívjátok magatokba az életet s az illatot, s ragyogjon föl lelketeken a virág szépségének ihlete. A nap ragyog, felhőket tornyosít, villámokat tüzesít, szőlőt érlel, epret, őszi barackot zamatosít. Nem tud róla, hogy mennyi áldás áramlik sugarainak rezgő hullámain a földre; nem is kell azt tudnia; elég, hogy minden virágos s illatos, hova sugara ér! Élet! élet! ez legyen evangéliumotok! Hiszen az Úr is mondta: „Én vagyok az élet.” Mi vagy Te Úr, Te Minden? Mi vagy? Mi a te neved? Élet. Mit hoztál nekünk? Mit akarsz tőlünk? „Azért jöttem, hogy gazdagabb, bőségesebb életetek legyen.”

Mily kedves szirén-hangok ezek! Kinek ne tetszenének? „Lebe dich und dein Leben; erfülle dein Wesen” s prófétai ihlettséggel mutatnak az ideálra... az édes, a boldog életre! Legyen örömünk az életen! Teljünk el élvezettel minden fűszál, minden szín és hang fölött. Pihenjünk meg a természet kebelén, rengjünk rajta, mert mi vagyunk virága s gyümölcse. Érezzük s élvezzük az élet hullámlását; merengjünk az életnek csodálatos kiadásain s nézzük tüneteit, mint a végtelennek álmait. Fejtsük ki magunkban a nemes, a fennkölt gondolkodás és érzés hatalmát! Ébresszük föl a természet pompáját önmagunkban öntudatra, a boldogság öntudatára.

Úgy-e ez is ideál? Hogyne volna. De hánynak? Csak azoknak, kik poétikus, indiai önfeledésben tölthetik napjaikat. Mindez ideálok erős, boldog, független individuumokat sürgetnek. A hódító, igézetes vonás rajtuk az erőteljes individualitás. Ajkukról egy szózat hallatszik: légy Apolló, légy Héra!

S mit csináljunk a tömegekkel, kik Apollók és Hérák nem lehetnek? Hagyjátok el, ne zavarjátok a hatalom álmait ily csúnya reális képekkel! Ideálok nem a tömegeknek, hanem a sors választottainak valók! Örüljünk, hogy mások nyakán ülhetünk; hogy pedig azok ott lent nyögnek és sírnak, azt bízzuk rájuk; az az ő dolguk.

Íme az erős, az imperiális individuum, mely életkedvtől s erőtől duzzad!

Bár az volna! Ne bízzatok benne! Nézzétek, hogy mivé foszlik az erős, független individualitás álma a sors választottjainak legtöbbszörében? Merő, tisztátlan, érzéki élvezetté, melyet az abszintpohár s a revolver keretez. A kultúremberen győz az állat, „das unausrottbare Tier”.

O homo europaeus! én értem kínodat. Miért nem születél kínainak, miért nem passzív hindu kontemplátornak? Minek jöttél Európába, a nagy türelmes, csendes Ázsiának e geográfiai foszlányára, hogy itt láz gyötörje agyvelődet s öntudatod kínokra ébredjen? Itt Isten, itt alkotó, itt művész akartál lenni, s ördög, romboló, kontár lettél, s teremtettél ideálokat, melyek gyötrelmeidet nem enyhítik

O homo europaeus! Értsük meg egymást s egyezzünk meg! Abban a nemes, a művészetért lángoló irányzatban sok szép vonást látunk s mi vagyunk az elsők, kik azokat méltányoljuk. Az erős individuum az a mi ideálunk is, bár a testvériség szeretete a mi első, imádandó testvérünk öröksége. Harmóniát, békét, boldog életet mi is áhítunk; mi is ez eleven forrásokat keressük, melyekből életet ihatunk. A természet nekünk is kedves; minden vonásán, rajzán, színén gyönyörködünk s úgy szívjuk magunkba benyomásait, mint az édes mézet. De az útirányban eltérünk, ideáljaink másfelé terelnek.

„Élet, élet”. Mi is ezt mondjuk; ez tulajdonképp a mi evangéliumunk. De mi ezt az evangéliumot tetté váltjuk azáltal, hogy az idealizmust valóságnak s nem érzélgésnek nézzük. Mi nemcsak azt mondjuk, hogy „Vissza az idealizmushoz”, s még kevésbé hirdetjük: „travailler sans raisonner”, „éljünk s ne okoskodjunk”; ezt Voltaire mondotta desperációjában. Nekünk ez nem elég. Mi értelmesek és idealisták vagyunk egy személyben. Mi azt mondjuk: „Vissza a valláshoz! Éljen az élet és a gondolat! Éljen a föld s az ég!” A síron-inneni ideálok gyöngeségek, nincs értékük; a kultúra, mely ezekkel a földízü ideálokkal

dolgozik, felhőkre épít s ki nem elégít. Menekülnünk kell tehát azokhoz az ideálokhoz, melyek síron innen s síron túl érvényesülnek. Csak ezek azok a hatalmak, melyek életet hordozhatnak, lelket kitölthetnek, ösztöneinket csitíthatják. Ezek azok a szuverén hatalmasságok, melyek az életet nem metszik át a sírnak árkával; az ő jegyük alatt a földi s az égi lét, az élet s az örök élet egy áram, egy lendület, mint a gyökér s a virág is egy s nem kettő. Nem két lét, nem két élet, hanem egy, egyetlen, egységes áramlat. Nunc per speculum et in aenigmate, tunc facie ad faciem! Most hajnal van és pirkadás, azután ragyogó napvilág lesz! Most álcák és tökéletlen alakok vagyunk, azután fejlett, tökéletes, szárnyaló lelkek leszünk. Ne mondjátok, hogy ez lehetetlenség! Vegyetek kézbe februárban egy tulipángumót, májusban szedjétek le az eresz alól egy álcagubót; nézzétek meg jól! Ugy-e, ezek nem maradnak meg így? Nem; hiszen ez ésszerűtlen, csúnya, buta lét volna! Nos? Valamennyi nemes ösztönötök mind transzcendentális, mind a halhatatlanságba van igazítva; hát nem érzitek-e, hogy befejezetlen, fejlődésben levő teremtmények vagytok?

Ha szívetek, ha ösztöneitek, ha eszetek szavára hallgattok, mind beismeritek, hogy nektek a föld, a világ, a síron-inneni lét nem elég. Csak ha az utcák szenvedélye, csak ha a nemtelen ösztönök gőze száll lelketekre, – csak ha auktoritásokra hagyatkoztok, melyek mind vagy vakmerően merednek bele a tagadás éjébe, vagy lármával siketítik egymást s fojtják el magukban a jobb érzést: csak akkor veszitek rá lelketeket arra a másik hitvallásra, hogy én hiszem, hogy nincs örök élet.

Ez is egy actus fidei! Kietlen, buta, hideg! S miféle tekintélyekre támaszkodik? Olyanokra, melyek nem tudnak, nem látnak, hanem azt mondják: gondolom, hogy nincs örök élet.

Ó ti szegény bölcsek! Gyönyörű a ti koponyátok inventárium! Ez az inventárium így szól: én hiszem, hogy nincs örök élet, mert mások azt gondolják, hogy nincs.

S ezt is filozófiának hívják?

Mégis csak jó címet adott Marx Károly a maga könyvének: „Das Elend der Philosophie!” No ezzel a hajótörött filozófiával szemben ismételhetjük méltán Geibel szavait:

Studiere nur und raste nie;
Du kommst nicht weit mit deinen Schlüssen.
Das ist das Ende der Philosophie,
Zu wissen, dass wir glauben müssen!

XI. Az eszmék esélyei

Föl akarom most érteni a modern ember pszichológiáját, mely a kereszténységgel szemben új elhelyezkedést keres.

Ez a pszichológia őserdő; vannak uralkodó eszméi, irányzatai, ellenszenvei; vannak hagyományai; van átörökölt terheltsége; mindenekelőtt pedig van története, mert ez a pszichológia is lett; befolyással bírt reá sok századnak élete.

Ne haragudjunk rá, hanem értsük meg. Ne haragudjunk rá támadó ingerlékenységéért vagy tompa érzéketlenségéért; tartsuk inkább szem előtt, hogy ritka az a lélek, mely sima tükör; a legtöbbje domború vagy homorú tükör; képek, melyeket vetítenek, torzképek, s azokért lelkesülnie senkinek sem lehet. Igaz, hogy jó volna, ha minden ember egységes, harmonikus képben foglalná össze a világot, de mikor a művész, a lélek elfogult, ügyetlen, szeszélyes s mindent összefoglalva szerencsétlen, ki tehet róla, hogy műve nem sikerül. S nemcsak hogy torzít, hanem hamisan is színez.

A színeket az uralkodó eszmék s az azok nyomában járó érzületek adják. Az egyes korszakoknak más-más uralkodó eszméik vannak, melyeket ha sikerülne találoán szimbolizálni, minden korszakot egy-egy emberarc képviselne; tipikus fejek sajátos kifejezéssel, sok szenvedéllyel. Ez eszmék váltakozásának törvényét mi most nem kutatjuk; elég azt tudnunk, hogy az eszmék váltakoznak, fölküszködnek, uralkodnak, azután hanyatlanak s lealkonyodnak, régi egyiptomi dinasztiákhoz s modern parvenü-családokhoz hasonlóan.

Az uralkodó eszmék mint vívmányok, mint reakciók, mint intuíciók, mint remények s törekvések jelentkeznek a történelemben. Egy-egy fölfödözés, amilyen a gravitáció törvényének vagy az újvilágnak, Amerikának fölfödözése, a papír vagy a könyvnyomtatás föltalálása, lángba borítja a szellemi világot; egy-egy szerencsés irányzat a művészetben vagy a technikai fejlődésben vérmes reményekbe ringatja bele a közérdeklődést; azután ismét intuíciószerű gondolatok, amilyen pl. az evolúció, lefoglalják az emberi szellem összes erőit s királynéjának csapnak föl. E vezető gondolatoknak hatása meglátszik azután mindenben: irodalmon, művészetben, ízlésben, politikán, kiváltképp a közérzésben. Az appercepció törvényénél fogva az uralkodó irányzat fásulttá s érzéketlenné teszi a lelkeket más irányzatok iránt; különös hangulatokat, szimpátiákat s antipátiákat támaszt. Mialatt a közérdeklődés az uralkodó gondolatnak és érzésnek tág országútján jár, addig a gondolatvilág más vidékei elhagyatott pusztaságokhoz hasonlítanak; útjaikon fű nő s csak archeológusok járnak rajtuk. Ha beszélnek is róluk, érzést s lelkesülést nem váltanak ki; valami érthetetlen, sajátos nehézkesség jellemzi gondolatvilágukat. Nem a szavakon múlik, nem a mondatalkotáson, nem az alany és állítmány száraz összefűzésén vagy elválasztásán, hanem az egész fölfogáson; nincs lélek, nincs szellem, nincs érdeklődés s lelkesülés hozzá; más a divat.

De azért mindezekben a változatokban az emberi szellem mégis mindig jót akar, mindig egyet akar: boldogulni akar s *a lét harmóniájának fölértésére törekszik*. „Zu schauen und zu wissen, zu bilden und zu gestalten” ez az ő programja. Ismereteit, nézeteit, tapasztalatait, vágyait, érzéseit, reményeit... ezt a belső nagy világot harmóniába akarja hozni a külsővel. Egyre épít s egyre rombol, mert a világ fejlődik. Alattunk, körülöttünk, fölöttünk a tünemények folyama siklik. Új ismeretek új szisztémákra kényszerítenek; új átnézetek új összefoglalásokat sürgetnek. Minél magasabbra hágunk, annál tágabb perspektívák nyílnak, s minden ily új meghágott magaslatnak más az élete, más a flórája. Ez újdonságnak meleg érintése örömet s élvezetet ébreszt; az életkedv lehelete mint a tavasz szellője rügyeket s bimbókat fakaszt. Mit csináljon az egyre dagadó, mélyedő s táguló világban a lélek, az a lélek, mely csupa ideg, csupa érzék és feszültség? Elragadtatással szemléli az impozáns

valóságot s az újdonság benyomásai alatt sejtelmek szállják őt meg a még föl nem földözött, letakart világról. Már ujjai közt tartja a leplet, a még nem értett valóságnak fátyolát, már ráncigálja, néha úgy tetszik neki, hogy már le is ránthatná s szemébe nézhetne az érdekes titokzatos ismeretlennek.

Ki akarná rossz néven venni az emberi szellemnek, ha e benyomásoktól megrendül érzelmi világa, ha a ragyogó gondolatok s a kápráztató sejtelmek magokkal ragadják, mondjuk, ha szenved? Az iránytű is reszket, ha villamfolyam áramlik el mellette, s mi az iránytű a lélek érzékenységgel szemben, mely arra született, hogy értse s érezze a világot? Ki ne értené, ha a fölfogás s az érzés millió színváltozatot mutat s annak következtében a gondolatok mint az egymásra eső színek egymást oltják, egymást elváltoztatják vagy kigyújtják?

Ezekből változik el a lélek érzülete s ízlése; ezek behatásától nyeri kifejezését arculata; ezektől lesz finom, lelki s ideális, vagy durva, nehézkes és önző. Elragadtatással nézem e tipikusan alakított s bámulatatosan színezett arcokat. Egyik az égbe néz, másik a földre néz; az egyiknek szemében a hit világa, a másiknak tekintetében a tudás sugara tükrözik; majd a hit, majd a tudás, majd az ideális, majd a reális irányzat, majd az ég, majd a föld lesz kulcsa a harmóniának; majd a dedukció, majd az indukció lesz módszere a kutatásnak. Egyszer teljesen nekifekszik a lélek a földnek, csak ezt hajtogatja; ez az ő zenéje és szemévilága; majd ismét nekilendül az égnek, s a föld a „vallis lacrimarum” özvegységi fátyolába burkolózik.

Hagyjuk most a teóriát, s térjünk át a valóság szemléletére.

Tekintsük meg csak az utóbbi századoknak lelki világát, hogy fölfoghassuk azt az elváltozást, melyen a gondolat s az érzés átesett, s azt a különböző színezést, melyet magára öltött történet, tapasztalat, élet.

Valóban mennyire más és más világok azok, melyeket az egymást váltó korszakok fölfogása és érzése vetít.

A renaissance-ban a természet felé, mondjuk inkább a „szép föld” felé fordulnak a szellemek. A renaissance a fölfödözések korszaka, melyben új, feledett, elhanyagolt világot találtak föl! A középkori keresztény társadalom a végtelen, nagy eszmék benyomásai alatt állt, mindent csak e perspektíván át nézett és látott; lángszellemei dolgoztak; óriási munkában egységes kifejezést adtak a keresztény gondolatoknak, három művet állítva a létbe: a művészet terén a gót dómokat s a Divina Commediát, – a tudományban a Summa theologicát – s az életben a keresztény nyugat-európai társadalmat. Ezek művek, melyeknek súlya alatt görnyedezett a föld; nagyok, impozánsak, dicsőségükre válnak megteremtőiknek. Az a néhány század, melynek munkáját rájuk fordították, nem elveszett idő, hanem nagyszerűen kamatoztatott napszám.

Mikor e művek elkészültek, az emberi szellem kifonta és kiszötte összes értelmi tartalmát, s mikor már nem pergett az orsója, ölbe tette kezeit s szószátyárrá lett. Szórszálakat hasogatott, s szavakat hüvelyezett. Ezt a lélek ki nem tartja sokáig; fölkelt tehát s kutatni kezdett. A középkori gondolkozás és érzés rétegei alól kiásta az individuális szellemnek világát.

Ha a renaissance-nak filozófiai háttérétől elvonatkozunk s azt csak mint irodalmi és művészeti föllendülést tekintjük, akkor forrásaira a XIII. század végén akadunk.

Ezt a föllendülést a természetnek s az antik világnak tanulmányozása keltette. Két géniusz, Giotto és Dante, fordult a természet felé. El volt mind a kettő töltve hittel, el volt töltve az evangélium inspirációival s tisztelettel a nagy keresztény ideálok iránt, de azért azt a másik fonalat is kézbe vették, melyet emberkéz sodrott s melyet a középkorban elhanyagoltak, fölvették a régi művészet megszakadt tradícióit. Ők alázatos keresztény hívek voltak, de szívükben egyesítették a hitet a természettel, az eget a földdel, a kegyelmet a természetes erővel. Találtak e harmóniában annyi szép, fölséges inspirációt, annyi alakító kiindulást, hogy beérték vele.

A természetnek a kegyelemmel való párosítása oly természetes, oly következetes, mint az Istennek két egymást átkaroló gondolata s mégis óriási fordulatot jelent a világ felé.

Tény, hogy a középkor elfordult a természettől s ezáltal eldugultak az inspirációnak, a művészi alakításnak gazdag forrásai; a szimbolizmus túltengése megmerevítette az alakítás hajlékonyságát s hideg jelleget sütött a művekre. A művészet az ideáloktól elfelejtette az alakot s ügyetlen s alakatlan lett; a gondolat kitekerte a szépnek nyakát. A középkor világa is kicsinyes és szűk volt; asztronómiájában a föld központnak, – geografiájában Európa nagynak érezte magát.

Ez a szűk világ azután tágulni kezdett; a sejtés s a kutatás kiszélesítette a világ határait s az érdeklődést a természet felé terelte.

„Természet” lett a jelszó. A természet lett az emberek szenvedélye; mindenki érte lelkesült; kutatni, élvezni, nézni akarta őt. Megmásszák a hegyeket, – kezdik élvezni a szép vidékeket, – észre kezdik venni a színeket s a vonalak harmóniáját. Petrarca szerelmes Vaucuse-be s nem fogy ki dicséretéből; kertje oly kedves neki, mint bibliothecája; nyomában az érzékkel bíró szellemek mindenütt szomjazó lélekkel jártak s a természettől közvetlen inspirációkat kértek. A kutatás vágya és sikerei kritikusabbakká is tették a szellemeket s ellenszenvet s megvetést támasztottak bennük a középkori kritikátlan hiszékenység s babonás hajlandóságok ellen. A föltétlen tisztelet Aristoteles és Plinius s hasonló tekintélyek iránt ellenszenvet keltettek bennük. Nemcsak hogy nem rajongtak értük, hanem a hagyományos meggyőződést sok pontban megtámadták s sürgették a kutatás s a kritika szabadságát.

Ez a fölfogás akkor közdivat volt, de magában véve kifogást nem érdemelt. Hiszen a hit járja át még Petrarcanak s társainak életét; Petrarca maga minden éjjel fölkel imádkozni, pénteken csak vízbe mártott kenyérrel él, a Szent Születet kiválóan tiszteli. Később lett csak a renaissance-ból a kereszténység antitézise, mikor a természet szeretetével s az antik formák tiszteletével a pogány eszme is átplántálódott a szívekbe s magából az emberből bálványt csinált.

Ha a renaissance közvetlenül akadt volna rá a természetre s az antik művészethez nem jár iskolába, akkor meglehet, hogy a szép természetet, a szép formát, a szép testet nem emancipálja a hitnek s a léleknek szolgálata alól. Minek is ezt emancipálni? Hiszen Isten, lélek született urai a világnak s a testnek. Vagy nem ünnepli-e a szentírást a természetet, mielőtt Aeneas Silvius leírta az albánói hegyeknek s Amiátának kellemeit? A szép természet szeretete nem töri le a kegyelmet, sem a kegyelem a szép s nemes természetet. A szellemi szépnek s az örök szeretetnek fénye nem homályosul el a természetnek szépségétől. Bármely nagy gondolat szebb, mint valamennyi csillag s egy istentszerető lélek több, mint a világ.

A baj ott rejlett, hogy a szép természetet emelték kizárólagos uralomra s a szép formák kultuszával együtt járt a régi pogány nézeteknek föltámadása. A szép természetnek tisztelete ledér, buja, kéjvágyó, erkölcstelen, hitetlen világnézetbe öltözködött. A szép természet megigézte az embert s nem emelte őt föl az Istenhez, hanem lefogta maga számára szeretetét s a renaissance-ból a szép test kultusza lett.

Az új ideál azontúl az ember, az úr-ember, aki kifejti erőit, kialakítja testét, érvényesíti tehetségeit s... boldogul, ahogy tud. Boldogulását önmagának köszöni. Az ösztön az erő, a génusz a szerencse; akinek e kettőből jutott, az számítt, a többi nyomorult féreg. Az erős, tehetséges lélek, – az erős, izmos, egészséges, edzett test, – az erőteljes, ösztönöktől duzzadó természet, ezek teszik, ezek emelik az embert. „Sequere naturam”, ez lett a törvény. A „natura” pedig, tudjuk, tág fogalom. Lehet az a „natura” ideális, mely ösztöneivel a túlvilágba, a halhatatlanságba utal; lehet az a „natura” a nemes, elit-lelkeknek ösztöne; de lehet, hogy a „natura” alatt az alantjáró, aljas ösztönt értik. Ki tehet róla, hogy a renaissance csakhamar erre az útra tért s a „sequere naturam” elvet úgy fordította le: tégy amit akarsz, csak akarj erősen. Érvényesülj, törekedjél hatalomra, szerezz pénzt, sok pénzt... s a törvény után ne tudakozódjál; hisz a törvény te magad vagy.

Így lett az ember úrrá, így lett ő minden s a szép föld s a szép test lett gyönyörűsége. Az ellentét a kereszténység s az elpogányosodott renaissance embere közt óriási!

A középkori, mélységes, keresztény érzésben a világ, a föld elvész; a renaissance-ban a világ, a föld minden. Nézni, látni, alakítani, élvezni a világot; szerepelni, élni; erősnek, hatalmasnak lenni; ez a lelkek vágya. A metafizika elhervad az ő szemeikben, nem érdeklí őket. Nem mintha tagadták volna, de nem törődtek vele. A föld vonzotta őket s azt akarták meghódítani; az eget persze nem tagadták, de könnyen felejtették. A renaissance gyermekének lelke az érzéki, a tüneményes világon reng, s ő minden csínja-bínja iránt érdeklődik. Kitágul előtte a világ; a föld gömbbé lesz s a csillagok földekké. A föld nincs már titokzatos rémekkel körülvéve; az Okeanosz folyó tengerré szélesbül s mélységeitől nem félnek s áthajóznak rajtuk. Az emelkedő osztályok tele vannak öntudattal, duzzadnak erőtől s tettvágytól, mint a tölgyek tavaszkor az élettől. Aki a renaissance korszemének lehetőségét élbredezett, hatalmat, gazdagságot, élvezetet szomjazott, szabadabb kialakulást keres s azért szabad folyást enged ösztöneinek s szenvedélyeinek. Érzékeit akarja kielégíteni s megittasul a világ szemléletétől. Azért csupa szem a természet iránt. Lelkén most másképp tükrözik a csillag, a virág, a tenger, az ég; előbb is tükrözött, de nem méltatta, nem kutatta színeiket; a nagy gondolatok lefoglalták őt s csak a természetfeletti égbe nézett. A szent önmagába nézett s az Isten országát kereste s szerette; a renaissance nem nézett önmagába; neki csak a külvilág kellett, azon függött, abban kívánt érvényesülni. A szent lemondó volt, önzetlen, áldozatkész volt; a renaissance gyermeke erősen arisztokratikus hajlandóságú, skrupulusok nélkül s végtelenül önző. Csak a nagyot, a hatalmat, a nyilvánosságot, a közvetlenül gyakorlatit tiszteli; azért neki piac, óceán, csatatér kell; neki diadalmenet, koszorú, dicsőség kell; fényről s pompáról álmodik. A szintéren mindenütt királyok, hadvezérek, hősök, felfedezők, hajósok, művészek, építészek, conquistadorok, nagykereskedők, patríciusok, gavallérok mozognak; élni, hatalomban, erőben élni s *élni a világot*, – ez a jelszó.

Íme az ember a földszínen! A fellegekből lejött a földre. Íme az ember, mint úr a földön! A regnum Dei helyett a regnum mundi. „Die mittelalterliche Gottesherrschaft war zu einer Diesseitsherrschaft geworden”. (Julius Hart, Der neue Gott. 19 s k. 1.)

A renaissance vissza akarta hozni az embert az égből a földre; meg akarta részegíteni a föld szerelmével, a formák, a színek szépségével; akarta, hogy itt merengjen s ne ránduljon át egy más világba; akarta, hogy gyönyörködjék a természetben és sejtse mélységeit. Mindenféle változatban nevelte benne a világ szeretetét, azt a szeretetet, mely feledi az Istent. Fölléptette a kereszténységtől idegenkedő szellemet; leült a görögök lábaihoz s hallgatta Sophokles kardalait; a klasszikus világra mutatott s e föltámasztott, ragyogó világ szegényesnek s sötétnek mutatta neki a közelmúltnak világát.

Ez az ember gyönyörködött önmagában. Az erős individualitás lett az ő eszménye s önmagában akarta látni a szép természetnek fejét, urát, királyát, virágát, koszorúját. Át akarta fogni értelmi tekintetével az emberi ismeretek világát; amellet ki akart tűnni vívásban, lovaglásban, birkózásban és labdázásban. Enciklopedikus ismeretek és finom műveltség által lendületet akart adni szellemének, föl akarta ébreszteni valójának energiáját s harmonikusan ki akarta fejleszteni a test és lélek erőit.

A természetnek e kizárólagos szeretetével együtt járt a „tisza észnek” szeretete s a hajlam a természetnek a természetfölöttitől való elválasztására. „Je pense – mondhatja Albertivel a renaissance egyik történetírója, Jean Guiraud – qu’à Dieu doit être laissé le soin des choses divines et que les humaines seules sont de la compétence du juge.” A bíró, az államférfiú, a polgár ne vegyen tekintetbe „isteni”, természetfölötti szempontokat, hanem igazodjék kizárólag földi, emberi tekintetek szerint.

Ne törődjék az erkölcsstan természetfölötti törvényeivel, viselkedjék közönyösen a lelki érdekek iránt s legyen kizárólag földi javakra s ideiglenes célokra gondja! A természetnek kizárólagos érvényesítéséből szülemlett a természetes észnek kizárólagos fölmagasztaltatása,

s bizonyos apátia, hogy ne mondjam, bizonyos ellenséges érzület keletkezett az emberekben a hit s a kinyilatkoztatás ellen. Nem lehet az másképp. Ha a szubjektivizmus istenítettik, – ha az „ego”, az erős, a kifejlett s önmagában gyönyörködő individuum bálványoztatik: akkor a racionalizmus lesz a divat a gondolat világában s az erős „ego” foglalja le a maga számára a szabad kutatásnak s a legfelsőbb ítélkezésnek jogát.

Igy nézett ki a renaissance embere: dacos, erőszakos, kegyetlen, öntelt, egyoldalú, vakmerő, ábrándos, racionalista s naturalista volt. Szenvedélye a világnak s az ének szeretete volt. S ez a pszichológia a mi lelkünk terheltsége; valamiképp magunkon hordjuk s magunkkal visszük a lélek e százados örökségét.

Természetesen a renaissance szenvedélye sem volt tartós. Ez a láz is enyhült, ez a tűz is lanyhult, ez a mozgékonyság is megmerevült s mikor ez megtörtént, ismét fordult a világ.

A renaissance erőteljes kiindulása kiadta erejét, mint a vándor, miután hosszú utat befutott s az emberek más kedvtelések után néztek.

A nagykereskedő polgárságból nagy uraság, a kalandok után vágyó vállalkozókból rest, fáradt emberek, a művészekből s tudósokból udvaroncok lettek, s a renaissance-nak klasszikus életért rajongó társadalma bevezetett a bürokrácia lagúnájába. Az erőteljes, individuális kikezdésekre következett az előnyös meghódolás az állam hatalma s a király fölsége előtt. A királyból Caesar lett s ez a klasszikus eszme elnyelte a többi eszmét. Az egy cézári individuum megsemmisítette a többi individualizáló akarhatnámságot!

A renaissance öntelt, Landsknecht-természetű, független érzelmű embere átvedlett a XVII. századbeli nagyurak s királyok udvarában, miután az utcáról, a piacról, az óceánról a szalonokba tért. A teremtő génusznak nagy tekintélyű versenytársa támadt a matematikában s filozófiában. A teremtő intuíció, az összegesítő fantázia s a génusz törvényt alkotó tetteire mellé egyenrangú versenytárs gyanánt állt a filozófia, melynek inspirációi Descartes-ban, Newtonban s Leibnizban ugyancsak különböznek Thomas More, Erasmus, Michelangelo, Shakespeare génuszától. Ezek a fantáziának, azok a száraz észnek emberei!

Az irodalom is urat keresett! Maecenások szolgálatába szegődött. A természetes ragyogás s a közvetlen természetes szépség helyett hamis, mesterkelt pompába öltözött; udvaronccá lett. Az emberek élete külsőséggessé, üressé s hiúvá vált, elvesztette mozgékonyágát s megmerevült, mintha maga is csak számtani képlet lett volna, s minél tovább fejlett a szellemtelenség irányában, annál kiállhatatlanabb hatalommá növekedett feje fölött az abszolutizmus s annál terhesebbé és kietlenebbé vált a helyzet. Soká nyögött ebbe is bele az ember, de végre is elfordult a tövises, terhes, kínzó léttől s megint csak a természet, a félreértett természet felé fordult, s a természetességben kereste bajainak orvosságát. Most is természetet s nem eget szomjazott.

De a XVIII. század nem a renaissance stílusában fogta föl a természetet. A renaissance-ban a természet szeretete lázas, erőszakos, individuális szenvedély, míg a XVIII. században lágy, szociális érzést merítenek belőle. A naphősök, a Prometheusok törtető, klasszikus világa helyébe idilli jelenetek, érzelmek s tilinkózó pásztorjátékosok léptek. Rousseau idealizálta a természetet, de nem a renaissance stílusában. Ez is föld- és világszeretet volt; de nem Leonardo da Vinci föld-íze; ez teljesen más íz volt. A XVIII. század természetszeretében nem volt meg a hősiesség vonása, hanem nagy adag lemondással indult a világba.

A dolog érthető. A kedélyek diszgusztálva voltak s kiállhatatlan ostobaságnak tetszett nekik a lélekre, versre, művészetre, fasorokra, ruházatra rákényszerített póz és paróka; el volt csűrve-csavarva a világ; félre tehát ez ízetlen, kiforgatott természettel – mondták elkeseredettségükben, – szeressük a természetet. Szeretetük azonban érzélgéssé, szavuk ömlengéssé lett. Már nem akartak sakkot s lovagjátékokat, hanem csak zálogot játszani. A hősök levetették a páncélt, a rendek a kacagányt s a király is úgy öltözködött mint a polgár. Lovagok helyett nyárspolgárok, conquistadorok helyett békés családapák jelentek meg a

színen. A burzsoa öntudata duzzadt a szabadság, testvériség, egyenlőség eszméitől s várta, hogy teljesen polgárivá váljék a világ. A század ma fiára öltötte a demokratikus formákat s intézőül a harmadik rendet emelte föl a világ színpadára. A harmadik rend intézkedett is; letörte az epikainak tiszteletét s a klasszicizmus helyett a természetességet s az abszolutizmus helyett a néptömeget emelte trónra.

Látjátok a hatás s visszahatás játékát az emberiség életében?! Az emberi szellem egy irányban kifejti erőit, szétfejtí rügyeit, bimbóit; azután megfordul, mint a fölfutó inda. A lélek is sokféle tehetségek szövetéből van kombinálva; ő is a lét tengelyén fölkúszik, még pedig elcsavarodó csigavonalakban, majd az ég, majd a föld felé, majd a belső, majd a külső világ felé, majd az analízis, majd a szintézis, majd az idealizmus, majd a realizmus, majd a metafizika, majd az esztétika irányában!

A renaissance-ban nagyot csavarodott, a XVII. században ismét irányt változtatott, a XVIII. században ismét elváltozott; akkor rávágott véres pallosával a forradalom s elcsitított művészetet, poézist, gondolatvilágot, hogy a polgári társadalom kijózanodása után ismét ellentétek, kínok, örömök váltakozzanak fölöttünk.

S most? Most a játék tovább folyik; de ez a játék már nem történelem, hanem valóságos élet s épp azért minket igen nagyon érdekel. Érdeklődés, sőt izgatott kíváncsiság az, mellyel e korszak ábrázatának vonásait tüzetesen akarjuk figyelemre venni. Lázasan kutatjuk, hogy miféle gondolatok járnak e modern fejben, miféle érzelmek gyúlnak s halványulnak el ez arcon, miféle idegrámgatózásoktól vonaglik ez ajk?

Modern ember, mondd meg nekem, mi a te reményed, érdeked, irányod, hogy megmondhassam neked, hogy mi legyen hited. Annyit tévedtél, vergódtél, keseredtél, remélhetőleg okultál is, mondd meg hát, hogy mire szántad el magadat? Hová mész? Föl vagy le?

Egy szó mint száz: a modern ember reménye, szerelme, érdeke, iránya megint csak a világ, a föld, „der Erdensinn”: ő szerelmes a világba s aki hozzá közeledik, az ezt a kedvenc gondolatát ne bántsa, ez ideálját ne vesse meg.

Jól van. Nem bántani, hanem kérdezni akarjuk: melyik az a szép világ, melybe a modern ember reményét veti?

Két modern ember van: a szenvedő s az élvező ember; az emelkedő rétegek s az uralkodó osztályok típusa s természetesen az ő világuk is más és más.

A szenvedő s a reménykedő világ jelenleg egy új világteremtő hatalomnak oltalma alá vonul, s ez a gazdasági hatalom. Ez az emelkedő osztály azt gondolja, hogy eddig az ideológia sajátos törvényszerűségével váltakoztak a korszakok ideáljai, anélkül hogy ezt a törvényt ismerték, s következőleg a fejlődést irányíthatták volna. Eddig a nemzedékek nem tudták, hogy az életet tulajdonképp mi mozgatja s a társadalmi alakulásokat mi intézi. Ezt azért nem tudták, mert a nemzetgazdaság titkaiba nem hatolhattak. Gondolták, hogy a haladásnak útjait az eszmék jelölik ki s hogy a fejlődés törvényei az ideológiában gyökereznek. De mindig azon vették magukat észre, hogy valami titokzatos kísértet, mely körülöttük settenkedik, kiüti kezükből a kész rendet; ez a gonosz démon *a gazdasági élet volt*. Ők erre a hatalomra nem fektettek nagy súlyt, s azt gondolták, hogy az eszmék szerint s nem pedig a munka s a termelés módja szerint alakul a világ.

De most megkerült végre-valahára az emberi életnek s a társadalmi alakulásoknak kulcsa; *a termelés módjában* fölfedezték az élet lendítő kerekét s a társadalom alakító elvét. Ez teremti meg a társadalom alkotórészeit: munkást, polgárt, iparost, földbirtokost, napszámost, összes fény- s árnyoldalaikkal. Vallás, erkölcs, jog, művészet, az mind ideológia, forgalmi atmoszféra, mely nem egyéb, mint a gazdasági életnek vetülete. Nincs tehát már nehézség a boldog világnak megteremtésében; értjük nyitját s mihelyt birtokba vesszük a termelést s megreformáljuk azt a szociáldemokráciának programja szerint, meglesz a boldog élet a

földön, az igazán emberi természetes élet, melynek meg fog felelni a természetes érzés, a természetes erkölcs, az igazán emberi vallás, emberi költészet, jog és művészet.

Ez az igazi tudás, az igazi látás! Az úgynevezett historikus materializmus tárja föl előttünk az emberi életnek valódi képét, az érti át az emberi természetet, társadalmat s életet; „als ein Ganzes liegt die Welt vor ihr”.

Így gondolkoznak a szociáldemokrácia bölcsei.

Igen, egész s egy az ő kezükben a világ. A keresztény világnézetet, mely különböztet anyag és szellem, test és lélek közt, azt megvetik. Nincs két dolog: ami kettőnek látszik, az egy. A növény is földből nő ki s a napsugárban fejt ki szirmait; de azért összes bája, alakja, illata mégis csak a gyökérből van: úgy a társadalom is az emberi életnek komplikált, báj- s illatteljes virága; szellem és költészet színezi; de azért összes bája, illata, ereje, mondjuk szelleme, az anyagi létből való. A régi ideológia ezeket az öntudati állapotokat különálló okra, az úgynevezett lélekre vezette vissza; az új ideológia ezt nem teszi, hanem a szellemet az anyagi lét funkciójának veszi. A régi ideológia tele volt titkokkal; árnyékában jól megtermett a miszticizmus; az új ideológia föltárja a miszticizmus forrásait, melyek a meg nem értett világból, a tévesen gondolkozó, a magamagát agyongyötrő embernek világából fakadtak. A miszticizmusnak álmában ringatózó embert fölkelti az igaz tudásra; „ébredj – azt kiáltja feléje, – ébredj, láss s intézkedjél! Nem lesz már titok, nem lesz fájdalom a földön! Mennysorság nincs, de boldogságot ígérhetek neked itt a földön!” S mi az a boldogság? „Man erwartet ein neues, natürliches, harmonisches »Erdensein«, mit einem wenn nicht hell leuchtenden, doch sicheren Glück; ein neues Leben des gesellschaftlichen, moralischen Menschenwesens”. (H. Roland-Holst, Der Mystizismus in der neueren Litteratur. Neue Zeit. 1901-2. I. B. 13. H. 396.)

Íme a szenvedő, a reménykedő, az elégületlen modern ember világa: föld, föld, szép föld, boldog élet a földön... ez az ő álma!

S hogy ez álomból valóság legyen, megfeszül; karjai duzzadnak erőtől s munka által meg akarja hódítani a kapitalizmustól bitorolt földet. Praktikus irányban halad s nem törődik semmiféle metafizikával. A világot mint érzékei alá eső valóságot fogja föl s elvonatkozik minden filozofáló kérdéstől. Nem becsül mást, mint az élet-kellemet. Énekei a munkának himnuszai. A nagy vívmányok lelkesítik; a gépek ütemszerű zakatolása az ő harmóniája. Ő is meg akarja hódítani a földet, mint a renaissance embere; de ez az ember idealista s arisztokrata volt; a modern világhódító nem az. Ő reális politikus, reális számító, reális mérnök, reális gyáros, reális munkás! Ez az ember is erős, vasember; de nem azért, mert páncélba öltözködik, hanem mert vasgépekkel dolgozik. Reszket ütéseitől a hegyeknek sziklafala; reng a föld, mikor végig dübörög rajta. Befogni a vizet, a villámot, a napsugárt, a tengert, a szelet! S lesz-e mindemellett vigaszunk? Az élet praktikusa ezt nem kérdezi. Nem törődik vele, hogy a föld egykor kihül, a szél s a tenger elül, a napsugár kialszik; a kultúra elvész; mindezzel nem törődik; neki ez metafizika, neki ez mind jövő s nem jelen, már pedig neki csak a jelen iránt van érzéke; „er hat den Gegenwartssinn” mondaná Schopenhauer; ő az élet zsidaja, echt szemita.

Mennyi kemény, kegyetlen vonás van ezen a modern arcon! Mennyi elfojtott, üldözött, agyonkínzott érzelem, mennyi letorkolt s agyonhallgatott kínos aggodalom, mennyi kiátkozott, száműzött s egyre visszatérő gond e modern szívben s lélekben! Itt egyensúly nem lehet; nincs is!

Mihelyt ez a durva, nehézkes s késztetett típus gondolkodóba esik, azonnal meglágyul s kiverődik rajta saját megokolatlan állapotának kínja. Látszólag ugyan ez az erős világhódító bonomiás jókedvvel néz a világba, de kedélyvilágának tőszomszédja a pesszimizmus. A bizalomtól duzzadó s öntelt lélek oly könnyen válik dekadenssé s pesszimiztává, mihelyt feléje száll a gondolat, s mihelyt megrezzen benne a természet ősosztöneinek érzete.

Lett is dekadens. A modern világ nagyrésze az. Azok, kik az életnek napszámában s a kenyérgondok igájában nincsenek lefogva, a vigasztalan, szenvedő létből az esztétikába menekültek. Üdülést és enyhét a szépben találtak. Máshol nem kereshették. Az ő világnézetük ugyanis a valóság pusztaságában biztató perspektívákat nem nyitott, mialatt az esztétika a gyönyörűség kertjeit varázsolta eléjük. Itt találkoztak megint eszményekkel, itt szellemdús szép típusokkal; itt gerjedt föl bennük az életnek vágya s öröme s a szépnek élvezete az ő belső világuknak valósága lett.

Azonban ez a világ, az esztétikának ez a világa sem lehet elszigetelt s a valóságos világnak panasza és kínja elől el nem zárkozhatik teljesen. A nagy, való világnak küszködő és szenvedő eszményei az esztétikai eszményekhez appellálnak mint testvéreikhez s a létnek kínját, az elégedetlen szívnek fájdalmát keverik az élvezetnek mézébe.

Ez antagonizmus szüli a romantikusokat, a Werthereket, a világfájdalom áldozatait! Mások elszántabbak s mollakkordok helyett a szatanizmus, a démonizmus, a titánok harci énekeire zendítenek. Immoralisták jelennek meg a színen Goethe, Byron, Shelley után... Friedrich Nietzsche! Máshol a szatanikusból blazírt kéjenc válik, „der stumpf über dem Absynthglas brütet. Zwischen Absynth, Opium und Morphium auf der einen und der Pistole auf der anderen Seite verbringt Werther von da an seine Tage. Zum letzten hat er gegriffen, zum Alkohol, und wüste Visionen der Deliriumangst steigen vor ihm auf”. (Julius Hart, Der Neue Gott. 31. l.) Orgiákat ülni, Istent, törvényt tagadni, a hit romjain bolyongni kétségbeesett szívvel, dürrögni a nemi ösztönök kínjától s állati, kéjes elragadtatásokat végigélvezni... íme ezek a décadence ritmusai.

XII. Az esélyek törvényei

De legyen ennyi elég a modern érzés genealógiájából! Legyen ennyi elég az emberi lelkesülések s elragadtatások tragédiájából!

Mennyi gondolat és érzés s hányféle gondolat és érzés járta az ember lelki világát. S ez valamikor mind modern volt. Ezek a vad, torzonborz, kemény, majd megint szentimentálisan lágy, ezek a szenvedélyesen lelkesülő s ördögileg gyűlölő lelkek, mindenik a maga módja szerint, beleálltak a világba, s nézték s tükröztették magukon a csillagot, a virágot, a tengerfenék életét s a zónák geografiáját, a történeti korszakokat s a vallások és filozófiák járását, a tudomány s a művészet váltakozásait... mindegyik a maga módja szerint nézett is, látott is. Ugyan mit látott? Nem volt-e más és más képe a világról, más és más hozzáértése s hivatottsága a nagy föladatak megoldására?

Mindenesetre volt s mi ezen okulunk, hogy ne váltakozó nézetek s érzések behatása alatt, hanem objektív alapon állva ítéljünk az emberről s az embernek örök érdekeiről.

Rásegít minket erre az eszmék esélyeinek története, mert végig tekintve a küzdelmek s változatok, az egyoldalúságok és kizárólagosságok, a relativitások ez őserdején, megértjük az emberi pszichológiának természetét, megértjük a modern ember hibáinak s tévedéseinek okát s egyszersmind e hibák s tévedések legyőzésének módját.

Ezek után én tisztán láthatom a modern ember lelkületének jellemző vonásait s megértem őt érzéseiben s nehézségeiben. Megértem őt racionalizmusában s naturalizmusában, megértem a szép földért, a földi boldogságért való rajongásában, megértem természetimádását s hozzá való ragaszkodását s mikor ezt fölfogom, látom azt is, hogy mi a túlzott, mi a beteges, mi az egyoldalú e lelkületben s úgy nyúlhatok hozzá, hogy ő is megérezze: no, ez ért engem, s épp azért nem zárkózom el előle.

Ugyanis a pszichológiai fejlődés menetét véve, hármat konstatálhatunk:

Először azt, hogy az emberi szellem váltakozva cikk-cakkban halad mint a villám, másodsor azt, hogy ez egyoldalú irányzatok ellentétekké növekszenek, s harmadszor, hogy a modern embernek feladata ez egyoldalúságokat fölértetni s azáltal azokat legyőzni.

Ezekről kell meggyőződünk.

S az elsőre nézve: honnan az emberi szellemnek az a különböző irányítása, hogy majd a földre, majd az égre, majd a külvilágba, majd saját én-jébe néz? Hogy majd rombolni kész, majd alkotni vágyik? Ez onnan van, mert az embernek sokféle tehetsége, gondolkozásának pedig két iránya van a deduktív s az induktív irány, az analízis s a szintézis. Ezeket a különböző tehetségeket nem kultiválja egyformán, hanem majd az egyikét, majd a másikat hanyagolja el. Az élet sorba veszi a tehetségeket s a szellemnek erőit s érvényesülésüknek irányait, s ha az egyikre ráunt, átcsap a másokra. Biztosra vehetjük, hogy a jövőendő azokat a tehetségeket s erőket eleveníti föl, melyek ezidőszert paragon hevernek.

A váltakozó korszakoknak fiziognómiája e lelki folyamatot tükrözteti; mert amilyen az irány, olyan az érzés, mely kiverődik az egész műveltségen, életen, divaton, hajlamokon, kedvteléseken, művészetben, ízlésben. E szerint váltakoznak optimisták, pesszimisták, misztikusok s romantikusok, e szerint alakulnak a nemzedékek, hogy erőszakosak vagy lágyak, békések vagy türelmetlenek, idealisták vagy realisták. Így támadnak a renaissance-nak, majd megint a XVII. és XVIII. századnak típusai, az egymást váltó századoknak gyermekei, nemcsak más-más öltözettel, divattal s játékkal, hanem más-más irányba terelt lelkülettel. A pesszimizmusnak korszakát fölváltja az életöröm, – az adatgyűjtés kedvtelésére következik az ismeretek filozófikus átdolgozása, a reális gondolkozást kicseréli a lelkesülésnek s az elragadtatásnak állapota. Egy darabig kritikus lelkek voltunk, szétszedtünk

s lebontottunk mindent: majd ismét hozzálátunk az építéshez s hitben erős lelkekké válunk. Egy darabig deduktívek, majd ismét induktívek voltunk, hogy végre az intuícióban legyen örömünk. Egy darabig meghasonlottunk s kételyektől elcsigázva s ide-tova hányatva idegesek és lázasak voltunk; később ismét a betegségből föllábadt embernek nyugalalmát érezzük s érdeklődéssel keressük az egyéniség egységes átérzését, mely minden ismeretét s érzelmét, élet- és világtapasztalatait egy belsőleg kikerekített, ellentmondásoktól nem zavart, lelki életbe foglalja össze, s az ismeretből életet s öntudatot varázsol elő.

Ha valaki a szellem ez ingadozásainak azzal akarná elejét venni, hogy rendszert, összefoglalást nem csinál, míg a teljes igazságnak birtokába nem jut, az lehetetlenségen törne fejét. Hiába várunk; a tudomány sohasem lesz készen. Részletező s szétszedő s ismét összegező munkája egyre folytatódik. Ha az egész igazságra várunk, hiába várunk, az egésztest különben is nem a tudomány, hanem a tudást, művészetet, erkölcsöt s vallást összefoglaló, harmonikus élet adja.

Azt is mondhatnám, hogy a szellemi élet az inga lengéséhez hasonlít, s a lélek majd a külvilágba leng ki, majd ismét visszaleng önmagába. Majd a világ, majd a belső élet vonzza őt. Egyszer a világ minden, majd megint az én a minden. A mélységes, keresztény középkorban a világ elvész a hittől; a XVIII. század idealizmusában a világ elvész az én-től. A renaissance-ban a világ, a föld az a minden, melyben a szép, élvezetes életnek színterét látták, míg a XVII. század matematikusai a világban mint a szükségesség s a mechanika csodaművében gyönyörködnek.

Íme az „én” is s a világ is különféle alakot ölt az egymást váltó nemzedékek szemeiben. Más a szerepe az „én”-nek a középkor hitében s más a XVIII. század idealizmusában; más a világ színe a renaissance-ban s más a XIX. század realizmusában. Ez a váltakozás rejti magában a föléledésnek s a megújulásnak titkát; ez vet föl más-más megkapó gondolatot, mely tündököl, ragyog, kápráztat s másképp láttatja a világot.

Ezzel elértünk a második tételhez, hogy a különbségek ellentétekké élelednek.

Más-más korok másképp látják a világot.

Másképp-e? Igen; annyira másképp, hogy itt az a más és más már ellentétte éleled ki. Az ellentét nincs meg a valóságban, de kialakul az ember érzéseiben. A lelkesülés, a hajlam, a rajongás az egyikért, vakká, süketé teszi híveit más irányzatok iránt s aki vak és süket valamivel szemben, az könnyen tagadásba veszi azt.

A renaissance embere nem tagadta az eget, de a föld elkápráztatta szemeit s úgy tapadt a földhöz, hogy könnyen megfélekezett az égről, s az ellenszenv révén pogánnyá s Krisztus-tagadóvá lett. A hitetlenség nem tartozik a renaissance-hoz; semmi köze hozzá, de az indulatok révén lefejlődhetik belőle. A renaissance embere nem tagadta a nemzetet, a családot, a hazát, de öndicsőségében annyira fürdött, s individualitásának kifejtéséért úgy rajongott, hogy haza, nemzet tőle akár nem is léteztek volna. Itt az individuum elnyelte a szociális irányzatot. –Viszont a XVIII. századnak romantikusa nem tagadta az individuumot, mikor a csendes idillért rajongott s lovagjáték helyett pásztorjátékot játszott; nem kellett neki tagadnia a társadalmat sem az én-nek szeretetétől, s a kultúrát sem a természetért való rajongástól, de mennyire megérik e szentimentális lelkeken a kísértés, hogy ők bizony csak a zöldbe vágynak s Noválissal szeretnék, ha kezük-lábuk gyökeret verne s ők maguk csalittá változnának.

Tehát idők múltával másképp érzünk, más eszményekhez vonzódunk, még ha az előbbi gondolatokat nem is tagadjuk, s mialatt megfordul az érdeklődés, a kedv, a hajlandóság szele, a régi irányok a mai szemeinkben holt erekké, lagúnákká, posványokká válnak. Nevetjük, kicsinyeljük, megvetjük a múltat; tudománya nem imponál, módszerének nincs tekintélye; művészete nekünk copf és ízetlenség. Ily lelkiállapotban a szellemek megcsömörülnek s elfásulnak a régi gondolatoktól; nagyon hajlandók a régi tradíciók kétségbevonására s rokonszenveznek a tagadással.

Mennyi érzelem s indulat, mennyi csömör és kedvetlenség, mennyi ösztönszerűség és szenvedély, mennyi pszichológiai s társadalmi reflex szövődik tehát abba bele, amit *modern világnézetnek, modern eszméknek, modern művészetnek* hívunk. A pszichológiának pathológiája itt lépten-nyomon érvényesül. A testnek bizonyára nincs annyi betegsége s gyöngesége, mint a léleknek.

De azért az igazság nem vész el s az embernek érzéke sem fogyatkozik meg végleg az igazság s a szépség iránt; eljön az idő, midőn fejlődésünk egyoldalúságait fölértenünk, s azok fölé emelkednünk sikerül.

Mi már ismerjük pszichológiánk törvényét, mely szerint a logikai irányzat váltakozik az esztétikaival, az ész a fantáziával, a deduktív gondolkozás az induktív módszerrel, az idealizmus a realizmussal. Mi tudjuk, hogy mindezen átesünk, s ugyanakkor tudjuk azt is, hogy ez nem az egész, nem a sokoldalú, hanem a részleges s az egyoldalú igazság; nem engedjük tehát ide-oda tereltetni magunkat ösztöneink által, hanem méltányosak akarunk lenni a szociális divatban az individuuum igényei iránt, s viszont az individuális irányzatban a szociális követelmények iránt; a realizmus korszakában nem akarjuk megvetni a metafizikát, s viszont az ideális kilengésekben nem akarjuk kicsinyelni a realizmus alapjait.

Erre a belátásra tegyen szert az ember s akkor eszményt és fizikát, eget és földet, tudományt és hitet, művészetet és munkát tud majd harmóniába hozni. Szeretheti a szép földet s szeretheti a végtelenül szebb eget, – szeretheti a természetet s ugyanakkor lelkesülhet a kegyelemért, – szeretheti az életet s ugyanakkor meghalhat az örök élet vágyától, – szeretheti az erőteljes, fejlett individuumot s ugyanakkor karjain hordozhatja a gyöngét, a szegényt s az egész emberiséget?

Elismerem, hogy sem a múltban, sem a jelenben nem sikerült az embernek e harmóniának megteremtése! E részben kevés köztünk a „szerencsés művész”; s mégis csak az volna a legszebb, ha valamikor közkinccsé tehetnők ezt a harmóniát. A törtető irányokat mindig az optimizmus jellemzi s kizárólagosság a jellegük! Az új világoknak mindig prófétáik s vizionáriusaik vannak s költészetük a romantika! Hát ismerjük föl ezt végre-valahára s tegyünk ellene! E belátástól az ellentétek elsimulnak; mert a valóságban nem ellentétekről, hanem a résznek résszel való szembeállításáról van szó, mialatt érzelmeink forradalmi s renaissance-ai, demokratikus s arisztokratikus, naturalista s idealista irányzatai csinálják a zavart.

Így most már kiismerhetjük magunkat a modern ember érzelmeiben, s fölismerhetjük azt is, hogy mi kell neki.

A modern ember szereti a földet, a szép világot; szereti a természetet s a természetet tudományban s művészetben; a modern ember szereti az életet s vágyik annak minél teljesebb kifejlesztése után; az univerzális ember, ez a testben s lélekben tökéletes ember, amint azt Leone Alberti s Leonardo da Vinci megálmodta, képezi most is ideálját. Ez az erőteljes ideál a természet ösztöneivel nem néz farkas-szemet s az elesett ember gyöngéit nem igen veszi számba. Az ész imponál neki kimondhatlanul s az ő fórumához appellál minden ügyben. Az erkölcsi ideálokat nem tagadja, de a természet ösztöneit túlságosan becézi. Szóval

*szép világ és szép természet,
erőteljes individuuum s gazdag élet,
belső, érzelmes világ s művészet,
bensőséges vallásosság s harmonikus lét*

képezik a legjobbaknak ideáljait.

A mi föladatunk abban áll, hogy a mondottak szerint ez ideálokat ne a tagadás egyoldalúságának, hanem a harmonikus kiegyenlítés mélyebb igazságának alapjára állítsuk.

Én azt gondolom, hogy a legmodernebb ember is mélyen keresztény lehet, mint ahogy a századok s a korszakok változatos szellemi világában is éltek mindig keresztények és szentek; csak értse meg pozícióját s emelkedjék önmaga fölé. „Sedebit solitarius et tacebit, quia levavit super se”, üljön le, térjen magába, emelkedjék a játszi élet benyomásai fölé s akkor hinni s bízni fog.

XIII. A természet szeretete

A modern ember szereti a földet, a szép világot; szereti a természetet s a természetet életben s művészetben. Feléje fordul szenvedélyeivel, s belőle meríti számtalan örömét.

A modern ember szubjektíve fogja föl a természetet; gondolataival járja át, érzelmeivel melegíti föl a világot; hangos, illatos, hangulatos világot teremt magának; bizonyos rokonságot talál érzései s a természet jelenségei közt; emberi érzést, emberi szenvedélyeket lehel beléjük, melyektől megelevenedik fa, bokor, völgy, bérc, felhő, vidék.

Aki szeretve a szép természetet,
Eltársalog látható formáival,
Ahhoz sokféle nyelven szól az is.
Ha víg, az is víg hangon válaszol,
Beszédesen mosolyg rá s bájosan
S részt véve zordon töprengésiben
Hegyes fulánkjukat észrevétlenül
Gyöngéden és szelíden lopja el.

(Bryant.)

Van is a természetben annyi kedves s őserős vonás, annyi finom szál, annyi szivárványos szín, amennyi kellett, hogy a titokzatos Isten arcának fátyolát lehessen belőlük megszőni; van benne oly mélytűzű, kifogyhatlan s titokzatos élet, hogy az Isten szeretetének leheletét ki lehessen érezni; van benne annyi varázs, ihlet, annyi zamat és méz, hogy aki belemerül, az átélni és ízlelni kényszerül édességét és kellemét! Meg is tette ezt az ember s meg nem bánta! Valahányszor a természethez fordult, vigaszt talált a kicsinykedő élet kellemetlenségeiben; erőt talált egy túlfinom, rafinált életnek gyöngeségei, irányt talált eltévelyedései ellen. A gondolat tévútjai, melyeket filozófiának hívnak, az élet ízetlenségei, a copf túrhetetlensége, a megfogyatkozott erő, – a természethez utalták az embert. A természet az emberi gondolatnak s érzésnek egyik főiskolája; mikor szenved s túrhetetlenné válik élete, hozzá menekül. Szellemi, művészi életünk könnyen válik abnormissá; egyoldalúságok megtévesztik az alkotó géniust, az emberek ízetlen s gondolatlan majmökká vedlenek át; ilyenkor a nagy, a hamisítatlan, az erőtől duzzadó s impozáns természet nekünk erőforrás s életlehelet. A mélység árnyában éppúgy, mint a tengerek ragyogó fényszórásában, sötét felhők alatt éppúgy, mint hajnali fényben a prózai, a lapos érzés vész s érintésüktől ünnep lesz a lélekben. Erős érzés s ihlet leng felénk; a költészet forrásai újra fakadnak s a fakó avarban virágok feslenek.

Az ilyen emberek belső világa derült és kedves s érzéküket a természet színpompája iránt s örömeiket az Isten remeklésein nagyra neveli a finom észrevezés s a jelenségek tarka láncolata, „a korai mandulafa első virágának felduzzadt bimbója éppúgy, mint a fehér hóalkotta kúp a magas hegyen; a téli eső mormolása, mely a hosszú éjszakákon át az ablakot csapkodja, éppúgy, mint a jégláncaitól szabad pataknak a tavaszi mezőkön át csörgedező folyása; a mennydörgéssel és villámmal terhes tomboló vihar zaja éppúgy, mint a csöndes ligetben fészkelő csalogány dala; a vakító délvidék és meleg színei éppúgy, mint a halovány hold ezüstös fénye; a tücsök ciripelése a nyári csöndben éppúgy, mint a kakukk hangja a hallgatag lejtőkön; a virágról-virágra szálldogáló méh zümmögése éppúgy, mint a habok csobbanása a visszhangzó partokon: benned minden isteninek tetszik nekem; a szeretettől kezdve a halálig minden”.

Ki ne írná ezt alá? Ki vágná rá, hogy „hisz ez csak költészet”! Költészet? Hát az semmi? Ez az aranyporral telehintett levegő, ez a narancsszínű felhők közt leszálló nap, ez a békéltető, esti harangszó, ez mind valóság; olyan, mint énmagam! Itt nincs mit tagadni, nincs mitől félni, nincs mit kifogásolni!

Igen, úgy kellene annak lennie! S hozzá teszem: bár úgy volna!

Bár erőteljes és igaz, természetes és őserős volna minden! Bár ne lágyulna el az erőteljes, hatalmas természet iránt való szeretetünk cukrosvízű, erőtlen érzélgéssé s érte való lelkesülésünk az örök eszméknek tagadásává! De már ismerjük az emberi lélek csapodárságát s vonzalmainak útvesztőit; nem csodálkozunk tehát azon, hogy rokonszenvéből könnyen búbáj, szeretetéből kultusz, lelkesüléséből imádás lesz s hogy vonzalmainak szenvedélyességében elveszti a helyes irányt, s túlzásokba s bálványozásba téved.

Én úgy látom, hogy igen, s onnan van azután, hogy ízetlen és gyöngé és tehetetlen irányzattá válik ez a természetszeretet a lélekben s félreértésekre ad alkalmat. Túlzásokból csak félreértések és gyűlölködések származhatnak.

A félreértés kikerülhetlen s a gyűlölködés el nem marad; pedig mi szeretnők, ha elmaradna. Nem a mi érdekünk s nincs rá szükségünk.

A modern természetszeretnek szüksége van hidegvíz-gyógykúrára; ideges, hisztérikus, és kiszámíthatatlan; túloz s a valóságot ignorálja. Mihelyt lelkesül, mítoszt s mesét költ s szétfoszlik előtte a világ. Ő azt hirdeti, hogy az erőteljes, mélységes, hatalmas természetet szereti, pedig nem azt, hanem saját ábrándképeit szereti. Szereti azt a természetet, melynek elizeumi, virágos rétein az életöröm s a szépség jár karonfogva, melynek árnyában s napvilágában egyaránt az élet mosolyog. Szereti azt a természetet, melynek ultramarin-kék égboltja alatt amorettek s fecskék röptükben elkapják a hulló virágszirmot, ahol a néma öröm s az örömittas lelkesülés, a költői ihlet s a művészi intuíció lakik gondtalanul. Szereti azt a természetet, melynek csak mosolyát látja, azt a mosolyt, melyet a görög istennők s Correggionak Szent Katalinjai hordoznak ajkukon. Szereti azt a természetet, melyen az afrikai szél a khedive kertjeinek s az Indiák magnóliáinak illatától ittasan leng végig. Szereti azt a természetet, melyről mondja, hogy érti, hogy belát titkaiba, hogy az „élet értelmét” már kitudta, s hogy nincs rajta s benne titokzatosság, mélység, örvény, mely elnyel gondolatot, akaratot, észt s... tiszteletet parancsol és megadást.

S mert a természetet így szereti, a kirándulónak játszi jókedvével, a Városligetbe induló vasárnapdélutáni közönség világnézetével, azért gyűlölködik s nem szeret engem.

Én úgy látom, hogy a modern kultúrának ez a szépségittas szelleme hidegen s idegenszerűen néz reám, mintha azt mondaná: mit akarsz te nálam, te sötét férfiú? Én értem neheztelő tekintetét s a vádaskodó szót, de ez nekem pathológia; beteggel van dolgom. Ez a beteges, szépségittas szellem rokonszenvezzve megy végig Hellasz műremekeinek hosszú sorai közt s megsóhajtja azt a szép világot, mely mint az elveszett paradicsom délibábos képe foszlik szét az ázsiai, „megváltó” liftnek és kegyelemnek fuvalmától. Visszasóhajtja a szép, derült isteneket. Ha a Vatikán múzeumaiban lecsukja szemeit, aranyos fények suhannak el mellette a márványpadlón s a magas folyosókon titokzatos susogás vonul át, mintha messze, távol száműzött szellemek szólalnának meg. Azután egy tekintet... s fölrebben, megijed; mi lelte? A középkor mered reá sötéten, kioltja az istenek aranyos lábnyomait, hamut szór a napsugaras virányokra s szörkámzsát húz az emberiség fejére s ráivalg: Kyrie eleison!

Ily benyomásoly alatt a modern embernek természetszeretete egyre metszőbb ellentétté élesedik s a sötét Krisztus-képtől el a szép istenek felé hajlik,... természet-vallássá lesz! Úgy érzi magát ez a modern kultúrszellem, mintha száműztük s anathematizáltuk s a természetet az ördög művének nyilvánítottuk volna s viszonzásul csak sajnálni, megvetni s gyűlölni tud minket. Szemrehányólag s öntudatos biztossággal mutat rá a természetre, mint a gondolatok, az érzések s a művészi alkotások nekünk való forrására. Természetellenes undorodást vesz rajtunk észre s lelkületünk neki émelygősnek és sötétnek s szomorúnak látszik. Tehetetlen

viaskodással vádol, mikor a természet ösztöneit állítólag nem méltatjuk s félreértjük s más valamit, ami a természetén túl van, keresünk. Szemünkre hányja az embernek meghasonlást s megsiratja a klasszikus kort harmóniájáért, az eszme s a forma egyensúlyáért. A természet sugallta művészetre mutat, arra a ritmusra, ahonnan a görög szobrászat ékesszólását nyerte. Nézzétek ezt a márványba lehelt csodavilágot; bámuljátok ezt az ékesszóló, drámai menetű, nyomatékos művészetet; csodáljátok meg ezeket az ékes ragyogású, fényel átítatott márványszobrokat, melyekből az élő alak lágyasága s néma ütemszerűsége csillog felétek! Bámuljátok és sírjátok; e szép világ eltűnt, mikor a természet értéke elveszett, mikor a virágos földre a kereszt árnyéka borult. Azóta ingunk, bolygunk s nyugtunkat nem találjuk. Hellasz és Názáret közt, Krisztus és Dionysos közt, a kereszt s a thirus-bot közt leng idestova a kultúra. Ki lesz Megváltója?

Mily keserű, mily mérges panasz, mely csábító ábrándképekkel s nyomasztó keserűséggel tölti el híveit! Olyan mint a római sirokkó-szél, meleg, párás, kábító és mérges.

S mi mégis nyugodtan hallgatjuk e keserű szemrehányást; szívünkre tesszük kezünket s kijelentjük: mi nem gyűlöljük a szép, a nemes természetet; mi úgy szeretjük, mint az Isten képét s féltékenyen óvjuk, hogy e képet árny és szenny ne érje, hogy a romlás gőze s a sírok lehelete meg ne szállja. Hogy mit tettek, hogy hogyan éreztek régen, mi közünk ahhoz? De gyűlölünk-e mi? Gyűlöletről szó sincs! Igaz, hogy nem istenítjük, nem imádjuk, nem kanonizáljuk a természetet; de küzd-e valaki úgy a szép s nemes természetnek jogaiért, megtorolja-e valaki úgy, mint mi, a lealázott természetnek megbecstelenítéseit? Azt sem mondjuk, hogy a természet szent és szeplőtelen; hogy is mondhatnók azt, mikor bűnösségének szeplőit tengernyi könny és vér mossa; de ki siet őt úgy fölemelni, feltjait letörölni, az állatiast nemesíteni s a meghalt szépség szellemét benne föleleveníteni? Ki úgy, mint mi?!

Félre az egyoldalú igézettel; hallgasson el a szemrehányás; értsük meg egymást s értsük meg önmagunkat, hogy jól szerethessünk.

Elismerjük, hogy a középkor szellemi világában a természet iránt való érzék nem volt eleven s a szeretet s a lelkesülés a szellemeket nem a természet felé sodorta. De ez a kor ízlése, mondjuk, esztétikai s érzelmi iránya volt és semmi egyéb. Ők keresztények voltak s a természetért nem rajongtak; mi keresztények vagyunk s a természetért lelkesülünk.

A korok változnak s velük változik érzék, érzés, ízlés. A régi, klasszikus ember sem szerette a természetet úgy, mint mi. Aki azt gondolja, hogy a renaissance az antik világ természetszeretetét ébresztette életre, az rossz pszichológus, s rossz kultúrismérő. A régi kultúrák csak úgy nem ébrednek életre, mint a régi emberek; régi emberek most nem léteznek; az emberek mindig modernnek.

Az ókorban, Hellaszban, Rómában, Tivoliban, Bajaaban sem szerették a természetet úgy, mint ma szeretik Luzernben, Nizzában, Cannes-ban, Capriban. A modern ember természetkultusza idegen volna Hellaszban; mert az ókor nem találta gyönyörét a természetben, mint szubjektív érzelmeinek tükrében; nem írt le valamely vidéket, mint harmonikus egészet, melyet művészi remeknek tekintett volna. Az alpesi világ csodái iránt érzéketlen volt; neki a szép természet, mint a kellemdús életnek kerete tetszett; Aquae Albulae-ban a kénes vizeket, Bajaaban a kies, hús nyaralókat kereste; nem turistáskodott, hegyekre nem mászott.

A középkor is vak volt a természettel szemben; gyermekeit a természet szépsége nem érdekelte. Ha a virágok, levelek formáiban s színpompáján gyönyörködött is, egyes vidékeknek a maga egészében föltáruult bűbája iránt közönnyel viseltetett. Ez a közöny olvadozni kezdett a XIII. században; azóta fődözik föl lassanként s apránként az „újkori” emberek a szép természetet. Közlebb hozzák az ember lelkéhez s megkedveltetik vele.

De azért a középkornak voltak mélységes s magasztos benyomásai, hiszen érzett, lángolt, lelkesült, alkotott; de azok a benyomások nem a virágos földről, nem a tajtékzó árból, nem a

gleccserek zöldes jégmezőiről, sem a tenger foszforeszkáló tükréről vetődtek rá. Voltak érzelmeik, hiszen hőseik életet áldoztak eszméjükért; volt művészetük s gót dómjaik hirdetik kezük remeklését; de a kellem, a játszi grácia háttérbe szorult a fölséges elől. Volt költészetük s mélytűzű szenvedélyük, volt bensőségük s örvényszerű miszticizmusuk, de ízlésük nem a bájos természet, hanem a harcmező, nem a tajtékzó vízesés, hanem a monostor szigorú csendje felé vonzódott.

S honnan a harcmező s a csatazajt elnyelő monostori csend iránt való vonzalmuk?

Harcokban éltek. Barbár népek szenvedélyei tomboltak a világon végig, a régi klasszikus világ romba dőlt, elrothadt s rothadását az Úr új özönbe temette, mely nem vízözön, hanem az ázsiai népek özöne s a harcok vérözöne volt; a vadságnak és szenvedélyességnek, a világvajúdnak e kínjai és átkai közt csak egy gát bizonyult erősnek, mely a népözön hullámaint föltarthatta, csak egy hatalom bizonyult hivatottnak az új világrend megteremtésére: a szent kereszténység... a maga pápaival, püspökeivel, dómjaival, kolostoraival. Ez állította a világba a láztól égő testtel, az Istenről megfélemezett kultúrával, a szenvedélyek őrvénységével szemben a parancsoló, hódító, üdvözítő hatalmat.

Csodálkozunk-e, hogy ez isteni hatalom jobban imponált a középkori embernek, mint a vadon, mint az erdő, hol bölénybika és farkas és medve lakott, mint a kietlen hegycsúcs, hová út nem vezetett s a halál várakozott az emberre? Volnának-e turistáink, ha még nem küzdöttünk volna meg a természet őserőivel, a vadon rémeivel, ha az erdők a vadak s a haramiák fészkei volnának? S íme, a modern ember csodálkozik, hogy a középkorban nincs meg az érzék a természet iránt. Az akkor még nem lehetett; decemberben márciusi ibolyát hiába keresünk.

S ismétlem, az ó-klasszikus világban sem volt meg a természetnek modern kultusza. Az ó-klasszikus világ a természet szépségeit annyiban becsülte meg, amennyiben a jó élet harmonikus keretével szolgáltak s testüknek élvezetet nyújtottak. Művészetüknek is eszménye a szép test volt. Kezükben az emberi test, vagyis inkább a testté formált márvány érzékennyé lett a lélek összes behatásai iránt s ezek a csillogó, az élő alak lágyságát s vonalainak hullámozását oly szerencsésen kialakító márványszobrok képezik dicsőségüket. – De a középkor e klasszikus világról azt is tudta, hogy rosszul s nemtelenül szerette a világot; tudta, hogy annak a világnak fiai, kik „szőlőlevéllel s repkénnyel koszorúzottan, ciprusi serleggel kezükben, ajkaikon Chio mézével, puha rózsaágyról tekintettek az égre és habokra, az erdők s hegyfokokra, a hóövezte bércekre és tajték-mosta szigetekre”, a szép természetnek utálatos megbecstelenítői lettek. Csoda-e, hogy a bűnös, vad, megbecstelenített természetet és világot nem szerették?!

Ez az idegenkedés a külvilágtól erőt vett lelkükön s aszkézisük is ezt a jelleget öltötte magára. Szent Bernát csupa tűz és érzelem, bár nem hallgat a világ harmóniáira s nem csodálja a virágok színeit. Nyelvezete édes és érzelmes, bár nem színezi azt a hegyek kéklő árnyaival s a vízesések örökös szivárványával. Gyengédsége lágy és édes, bár inspirációit nem szedi a Rajna vidékeiről, nem a Bodeni-tó csillogó tükréről, sem a Sentis örök hóval övezett hegylancáról. Az „Énekek énekét” gyönyörűen magyarázza, bár az inspirált költőnek szeretetét a természet iránt nem osztja; hasonlatait nem kölcsönzi az árnyas, a virágos, a fölséges, a titokzatos természetből, hanem saját énjének mélységeibe s bensőségének örvényébe zárkózik.

De ez nem elv, hanem legföljebb ízlés; ez nem dogma, nem kereszténység. Szent Bernát nem nézett föl, mikor a Rajna vidékén s a Bodeni-tó partjain a keresztes hadat prédikálta; Assisi Szent Ferenc pedig nézett virágra, szivárványra, csörgő patakra; megsimogatta a gerlicét s himnuszt költött a napról.

Lehet, hogy Cassiodor, Theodorik hatalmas, aszkéta minisztere, a haldokló s romba dőlt klasszicizmusnak derült világából nem vitte el magával Taginae fölött emelkedő kolostorába a természet szeretetét. Ármány és vérengzés, népek halála, trónok kidőlése s a szép Itáliának

romjai nem voltak alkalmasak eltölteni a lelket a szép, de szenvedő s földült természet szeretetével. Ő kibújdosott a világból s megváltást keresett a hitben s boldogságot, egy szebb, elpusztíthatlan világot várt a reményben. Kolostora magasan feküdt; ciprus s tuja-fáktól árnyékolt kert körítette; ott a ciprusfasorok közt jártak redős, uszályos, sötétszürke ruhában, fejükön a kalantikával, melyet hajdan Isis papjai hordoztak, szende szüzek és bánatos özvegyek. A kert közepén forrás szökellt s márványpadok álltak köröskörül, vadrózsák fonták egymásba karcsú, erőteljes hajtásaikat s árnyékot vetettek a durva domborműre, mely Szent István megköveztetését ábrázolta.

E forrás mellett ült Valeria, a nápolyi patríciusnak leánya, fehér tündöklő ruhában, melyet arany-csat tartott össze bal válla fölött; sötétbarna haja hullámosan omlott le s repkény fonódott köréje. A leány papirusztekercset tartott kezében s Hektor búcsúját, Andromaché fájdalmát olvasta belőle és sírt.

Elevenítsük meg magunknak e színpompás képet s hallgassuk meg a klasszikus romantikának s a modern természetimádásnak félreértéseit, melyekből ellenünk vádatat kovácsolnak.

Cassiodor, a jámbor, szigorú, testet és világot gyűlölő Cassiodor oda lép a leányhoz s azt mondja neki: „Ne sírj! Ha szereted a világot, menj, ahová akarsz; hisz nem tart vissza senki.”

„Nem mehetek, – feleli Valeria – két hatalom küszködik bennem. Bármelyik győz, én mindig veszek.”

„Leányom, ne beszélj így! Nem mérheted össze azt a két hatalmat, a világ örömét s a mennyország boldogságát.”

„Ó, Cassiodor, hiába, hiába; jaj azoknak, kiknek a sors a vágy kettős ösztönét oltotta keblükbe, mely majd a csillagok felé, majd a virágok felé húz; egyiknek sem örülhetnek. Én keresztény, de római is vagyok, Az a sötét, hideg, komoly, fenyegető szent hit lelkemnek mindig idegen jövevénye volt; de hatalma van fölöttem; nem menekülhetek előle. Az önmehtagadás, a lemondás, a fájdalom, a tövises vallása elhervasztja lelkemben a virágok s napsugarak világát. Minden öröömre lesben állnak, mint az a sötét vértanúkép a rózsák mögött. Nem, nem, Cassiodor! az én lelkem a földet, a szép világot szomjazza, és boldogságot itt a földön keres. Én a föld gyermeke vagyok, itt úgy érzem magam, mint aki otthon van! Te kéklő ég, tündöklő márvány, ti piros rózsák s illat- és fénytelt levegő; ti vagytok hazám! Belőletek élek; forró ajkkal szívom leheteteket. Ki titeket élvez, az boldog. Jaj, annak, ki elvesztette e világot. A te túlvilágodról, Cassiodor, nincs képe aggódó lelkemnek... Köd és árnyak, ijesztő kétség ül a sírontúli sötétségben.”

Szegény Valeria! Ki forgatta el e szépgyermek fejét? Neki kéklő ég, csillogó márvány, piros rózsák kellene; neki ez a szép, napsugaras, zöldellő föld kell; meghasonlott, mert az egyik hatalom a csillagok, a másik a virágok felé vonzza őt. S ó, az a sötét Krisztus-kép!

„Mennyivel szebb ennél Homér derült világa!”

Szegény gyermek, ki zavarta meg eszedet? Ugye, elhervasztották virágaidat, a rózsalugasból elűzték csalogányaidat, a szökőkút vízerét kiszárították s elédbe tették a sötét vértanú-képet! Meglehet, hogy azt is mondták neked, taposd a virágot, gyűlöld a szép földet, költözködjél a márványházból Taginae barlangjaiba s ez téged oly jéghidegen érintett, hogy most siratod Homér szép világát, s neheztelsz a „sötét, a komoly, a fenyegető” kereszténységre!

Hadd el azt; én mást mondok neked! Én szeretem a szép természetet; szeretem a nap keltét s az est homályait; szeretem a tónak kristálytisza tükrét s a vihar korbácsolta tengert; szeretem az illatos, májusi mezőt s a magas hegycsúcsok gránitoromjait; szeretem s szeresd te is; de ez nem elég nekem! Mit ér nekem Itália színpompája, mit földre hullt égdarabokhoz hasonló tavai s tengerei? Mit ér nekem a napsugár, ha kihül s a virág, ha elhervad? Szeretem ezt is, azt is, míg forró s illatos, de mindkettő a túlra int s azt mondja szépségünk lépcsőül szolgáljon neked az igazán szép, bensőséges életre!

Jer, Valeria! Taginae-nél szebb világot mutatok neked; jer a Como-tó partjára. Nézd azt a csuklyás, kámzsás barátot ott előttünk! Sziklás partokon függő kertek közt, bíbor és violaszínnel átítatott vidéken jár s mégis fejére húzza csuklyáját. Az oleander tűzben égő virágai, a jázmin ágai, az illatos mirtusz arcába csapnak s ő még sem néz föl; ő ignorálja a piros gránátfát, a rózsát s a liliomot; neki nem kell babér és tölgyfa, nem föl-fölszökellő vízszugár s illattal telt levegő. Ő nem építette volna föl Velencét, – nem modellálta volna Dávidot, Mózeszt s az Éj szobrát, – ő nem festette volna a Sixtinát s nem építette volna Szent Pétert. Benne az emberi szellem nem válnék hajlékonyá, finommá; nem nevelne Rafaeleket s nem munkáltatná varázsvésőkkel a köveket. S mi azt mind megteesszük s nem félünk, hogy hitünkkel ellenkezésbe jutunk. Miért mondod tehát, hogy elhervasztjuk s elsötétítjük a szép világot?

Nem hervasztjuk el – ismétlem – de elhervad s megfagy önmagában, s nekünk biztos, maradandó városra s ki nem hűlő világra van szükségünk. S nemcsak ez a világhervadás az, mely a szép világon túlra készletti tekintetünket s úz téged is az élet örök ösztöneivel örökéletű partokra, de oda készletti minket ez a szép világ is, ha azt összességében s nemcsak egyoldalú tükrözésében tekintjük.

Te égsz Itáliáért, Itáliának szivárványos színekkel telített világáért, de meggondoltad-e, hogy Itáliát Alpeselek körítik, vad, szaggyal, föltúrt, föltorlódott szirtek, hegyek, örvények, a pokol inspirációit lehelő sötét sziklák, kegyetlenek, komorak, kemények! Te égsz a szép, derült, a napsugaras életért; de meggondoltad-e, hogy a szép élet csak ritka halandónak, s annak is gyér, fősvény kézzel szórt adomány? Meggondoltad-e, hogy a napsugár éjbe vész s a ragyogó szem könnybe lábad, hogy a derült ég elborul s a tavaszra s nyárra ősz és tél következik? Meggondoltad-e, hogy a betegség árnyéka kíséri az életet s a halálban az árnyék éjjé lesz? Lám, te mindezt nem nézed! Te ezen a lebegő, hímes, játszi fátyolán a hervadó szépségnek, te a hajnal pírján s az esti alkony színes felhőin akarsz világot építeni! Hadd el; ebből harmónia nem kerül ki. Föllengzéseidnek csalódás s őrzöngés lesz vége. Virágot és csillagot, napsugárt és éjt, életet és halált, földet és eget foglalj össze; ezt éld át; meglásd, hogy lelked mélységeiből kitör majd az elragadtatás a békének, a megnyugtatásnak ez édes harmóniája fölött.

Isten veled, Valeria, töröld le könnyeidet s úgy tekints a virágokra, hogy a csillagokról meg ne feledkezzél.

A szép világ szeretete, gondolom, nem tesz már szemrehányást nekem!

De talán nekem lesz hozzá szavam!

Sokszor hangzott már köztünk a természet himnusza. Fölhangzott a renaissance-ban s életre keltette a művészetet, de túlzott egyoldalúságában ártott a hitnek. A természet szeretői meghidegültek hit s egyház iránt. Kellott ez nekünk? Fölhangzott a szentimentális, elernyedő XVIII. században újra s variálta a jelszót: vissza a természethez... vissza, az erdőbe! S Horácius bámulhatott, hogy szállóigéjével „amare nemora”, „fugere urbem”, a kultúrát megfenyegetni lehessen. Kellott ez nekünk? S manapság ismét hangzik ez a himnusz; a szép természetbe szeret bele a világ s megittasul gyönyöreitől; a természettel hitelesít mindent; ami természetes, az szép és szent!

Ezeket a himnusokat mi nem zengedezzük. Tudjuk, hogy beteges, ideges, túlfeszült képzelet ábrándjai, de azért Virgil összes Georgiconjait elszavaljuk s gyönyörünket találjuk zsályán és kakukkfűvön, diófán és líceumbokron.

Mi e szóra „természet” nem bomlunk; egy mámoros képzelet, egy ideges gondolat nálunk nem program. Mi tudjuk, hogy a természet mélység, fönség, gazdagság, de hogy a természet ura az élet, az öntudat, a gondolat, a művészet, a kultúra s ezeknek a hatalmaknak kell a természetet elfoglalniok s átmunkálniok, akkor lesz csak egységes, szépséges, valóságos világunk. Nekünk a kultivált, a fegyelmezett, a nemesített s az eszmékkel beoltott természet kell. S mi a jelszót, hogy „vissza a természetbe” csak e megszorítással fogadjuk el.

„Természet, természet, az nekünk nem elég – írja Arthur Bonus – természet a zabálás s az emberevés is; természet a szenvedélyeknek s ellentmondó ösztönöknek fürgetege s forgataga is; ez mind természet, de ez nemtelen, nyers, állatias természet.”

Ne azt hirdessék, hogy vissza a természetbe, hanem inkább azt, hogy emancipáljuk magunkat a természet alól, amennyiben az az eszme, az erény, a kultúra győzelmeit gátolja. Mert a gondolatnak s az erénynek kell uralkodnia a természet fölött s ez az uralom nem hull készen ölünkbe, azt erőszakkal kell megszereznünk. Erőszakkal irtotta az ember az őserdőt s pusztította a fenevadat; erőszakkal szárította ki a posványt s szorította gátak közé a folyókat; erőszakkal töri a sziklát s faragja a márványt; erőszakkal gyalulja a fát s épít magának házat; erőszakkal fogja le a villámot s ír s beszél általa a távolba: éppen úgy erőszakkal töri meg az ember önmagában az alacsony ösztönt, erőszakkal teremt rendet a szenvedélyek csatamezején s kiemeli az öntudat s a nemes lélek fegyelmeztségét a vér s a szolgálai ösztönök békóiból.

Így lesz az ember úr-emberré. Aki a természetnek vakon szolgál, az tönkreteszi a kultúrát s önmagát. Még a művészetet is agyon lehet ütni a természettel. Ha a művészet úgy hódol a természetnek, hogy csak reprodukálja a természet műveit, akkor megszűnt művészet lenni! Nem másolni, hanem fölemelni kell a természetet; ezt tegye művészet és élet, akkor kultúrélet lesz belőle. S valóban ha minden költő, mint költő, túlvilági fényt, a gondolat derűjét, a hangulat melegét árasztja műveire; ha minden művész megszépíti a természetet s az átszellemül kezei közt: mit fog tenni akkora szent, a lélek embere saját természetének szolgáló-ösztöneivel? A romlásból kiemeli a romlatlanság igényeit, – a testiség mocsarain keresztül vezeti a tiszta vízeret, – a gyöngeség s a lanyhaság kocsonyás kagylójából napfényre hozza a gyöngyöt.

Miért legyen a zavaros, földült, állatias, alacsony természeté az utolsó szó? Miért ne lehetne hidegebb, sötétebb részeit megvilágítani és fölmelegíteni? A költő, a művész kezei közt az eszme fuvalmától megszépül s átszellemül a természet; miért pártolnók az alacsony, az eszméktől át nem járt, az ösztönök impulzusait követő természetet? Szép természetet akartok? helyesen; a szép természet az, mely az örök gondolatok napfényében ragyog. Ennek az átszellemült, megdicsőült természetnek szól himnuszunk.

A természetnek ily átszellemült szeretetével kezét fog az evangélium, s magaslatairól fölséges kilendüléseket vesznek a szentek. Gondoljatok az Isten trubadúrájára, Assisi Szent Ferencre! Istennel, az örök szeretet mézével, a mérhetlen napok napjának fényével van telítve az ő szemeiben a természet. Lehet azt szeretni; szárnyat ölt e szeretettől a lélek s tiszta, zavartalan érzések s örömök éteri magaslataiba emelkedik. Ragyogó ékesszólással szól az ilyen szerető lélekhez a természet s följánlja fáit, virágait, füveit, villámát, napsugarát eszméinek, vágyainak, hangulatainak szimbólumaiul. A pálma az igazat, a cédrus az erőslékűt, a lilium a tisztát; pálma, fahéjfa, ciprus, olajfa, balzsam a Szent Szűzet jelképezi; a hajnal pírjával, a hold aranyos sugarával színezi, a puszták füveinek illatával köríti alakját, olajat s drága kenetet önt fejére, ajka neki olyan, mint a karminszalag; a drágakövek csillogásából készíti a mennyország mozaikját s a tavasz szeretete, mely a cserje bimbóját s a patak vizét dagasztja, az örök szeretetnek tavaszára figyelmezteti, melynek szem nem látta s fül nem hallotta szépségeitől a szigorú aszkéták s az elfonnyadt karmelitanők szíve dagad.

Erre az átszellemült természetre támasztjuk mi is szíviesen művészetünket, költészetünket; belemerülünk, hogy annál gazdagabban vonulhassunk vissza kedélyünk mélységeibe. Nem bánjuk azt sem, hogy művészetünkben filozófiai átszellemülés, érzéssel való áthatolás által mindennek lelket s életet tulajdonítunk s a természet a mi gondolatainkban föltámad, él, lehel, beszél. Ez irányzatnál fogva a szív áll a központban s lágyság jellemzi költészetünket; minden ösztönös s emberi lesz, amit megérintünk. Szeretünk álmodni s benső világunkat a végtelenbe tágítani, de ugyanakkor kedvünk telik a természeten s a pozitív irányzatok után.

Oly lények vagyunk egy szóval, kik a kozmosz mélységei s a hullámzó kalásztenger közt repülünk; gondolataink a végtelenbe vesznek s kezünk a mező kalászaival játszik.

Az erőteljes, szép természet tehát a mi részünk s vagyunk oly modernek, hogy azt szeressük; kultuszt nem csinálunk szeretetünkből s érzésünket beteges szentimentalizmussá nem lágyítjuk. Jean Paul háromféle embertípusából: „es gibt Pflanzen-, Tier- und Gottmenschen” az elsővel nem ellenkezünk, a harmadikra törekszünk, a másodikat utáljuk. Nem lenyomni, leütni, kerülni, hanem fölemelni s egy hívő lélek bensőségével áthatni kívánjuk a természetet.

XIV. „Erős érzékiség”

Tehát az átszellemült, a gondolattal s nemes érzésekkel átítatott természetet, azt nem gyűlöljük. Nem; az a mi kertünk, gyönyörűségünk kertje, s mi vagyunk urai; mint a régi ember ura volt a gyönyörűség kertjének, az Isten- s emberszeretettől átjárt természetnek.

S mit csináljunk azzal a természettel, melyet magunkban hordozunk, mert mi is egy darab természet vagyunk? Szeressük? Gyűlöljük? Szeressük úgy, ahogy van: piszkosan, borzasan, sötéten, vadul, – vagy szeressük úgy, hogy szeretetünk által tisztuljon, simuljon, derüljön, szelídüljön? Hogyan szeressük? Két szeretettel rendelkezünk: az egyik Dionysos bacchánsaival, a másik az ég angyalaival rokonszenvez; az egyik thirzus-bottal, a másik keresztel kezében jár; az egyik kéjjel, a másik késsel fegyverkezik? Mi szerethetünk az érzékek mohóságával, a szenvedélyesség tüzével, az ösztön rohamosságával. Mi szerethetünk úgy, hogy kihajtani engedjük örömben, élvezetben, gyönyörben összes erőinket, kiélhetjük összes életkészletünket.

Hány ditiramb hangzik e tárgyról s hány program! A föld embere s az ég embere más-más ideállal, más-más tűzzel vonul el előttünk; mindkettő nagy szeretetet s nagy ellenszenvet hordoz keblében, az egyik az érzékiségtől, a másik a szellemiségtől van elbájolva.

A régi renaissance eszménye: az erős ember; az az ember, aki győzi. Kifogástalan anatómiával, erős idegzettel, egészséges izomzattal; aki futni, labdázni, evezni, vívni, birkózni tud; aki kiállhat Michelangelónak, hogy izmait, körvonalait átvigye a Sixtina boltjaira s írja alá: Ezechiél, Jesaiás, Cumaea, Persica. Más szent vagy nemszent nevet is írhat alá; mert e nevek csak címkék, keresztény vagy pogány vignetták a humanista ideálon; az erős, egészséges, természetes emberen. A dac, az erő, az élvezet, az élnitűdás és élnigyzés életveg alakjainak élén Dionysos, a kacagó, szőlőlevéllel koszorúzott isten.

S ez a típus ma is imponál... leginkább imponál beteges, fejfájós, migrénes embereknek. Aki beteg, annak az egészséges élet eszményi fényben ragyogó nap. Beleringatja s elbűvöli vele magát. Megsóhajtja az erőteljes érzékiség életét, az oroszlánt, mely összetöri az antilopát s kerítéseket ugrat át borjával szájában, – a sast, mely a fürgeteget túlszivítja s felhőin átveti magát csendesebb légrégiókba, – a tölgyet, melynek ágai alatt embereket s „isteneket” sodor a mulandóság árja; megsóhajtják s hajtogatják: ó szép, ó erőteljes, ó életerős természet! Nekem is ez tetszik: erős izom, éles karom, éles szem, azaz hogy nekem is ily erőteljes, nekem való érzékiség kellene, – érzékiség, amely győzi.

Aki a Vatikán szobrai közt járkál s az édes ragyogású s cikázó fényhatású márványnak vonalaiban a testi erő s az emberi szépség ideáljait szemléli, az megsóhajtja azt az itt ragyogó erős, szép életet. Elvonatkozva az élet reális küzdelmeitől s elvonatkozva a lélek kikerülhetlen, lépten-nyomon nyíló perspektíváitól, elragadtatásaival s lelkesülésével, szeretetével és szenvedélyeivel e ragyogó szép alakok közé ékelődik. Az antik eszményeket a testi erőben, a szépségben látja megtestesítve s meglehet, hogy egynémelyik nem látja be, hogy ez a régi gondolat miért ne lehetne új evangéliummá, mely megváltson új Poggiókat, új Albertiket, Leonardókat, Borgiákat, Bembókat?

Ó szép élet, erős, földi élet... álmódzik Nietzsche, a migrénes, beteges szobatudós, a könyvmoly, a XIX. századbeli német filológ, aki belefúrta magát a régi klasszicizmusba, mint a csibor a vizes kádba s megirigyelte a régiektől a klasszikus érzést, a klasszikus derűtséget, a lelkiismereti szűk spanyolfalakat nem ismerő világnézetet. Nevetni, kacagni akart ő is, ki többnyire elnyűtt, fejfájós melankóliával nézett a napsugarba; Chio mézéről álmódott, kinek keserű, rossz szájíze volt; meg akarta magát koszorúzni rózsával, repkénnyel s vigadni akart, tombolni akart s legyőzni Napóleonnaként a világot, ő... a filológ. „A mosolygós jókedvűnek, a

kacagónak koronáját, azt a rózsakoszorús koronát adjátok ide – írja ő –, ó felejtessétek el velem az özvegy-túzok-gunnyasztást, s a buta koldus-szomorúságot.”

Tehát neki; eresszétek meg az élet áramát; húzzátok föl a zsilipeket; hadd zúgjon, törjön, pezsegiyen le az érzékek sima lapjain; hadd nyílaljon végig idegeiteken a szép, földi élet.

Ne feszélyezzen semmi e természetes kiadásokban! Kő akar cserjévé, bokor fává lenni; nézzétek, hogy tör föl a lét az életbe, az élet a fokozott életbe; nézzétek, hogy tör fölfelé, hogy tolakodik, megolvad; selyemfinomságú, olajos folyásúvá válik a buta göröngy, csakhogy éljen s élvezzen. A cserje, a fa, a boglárka lesi, kinézi az élet nyitját; bizsereg, erjed, hogy érezzen; vágyik az érzésbe; állatnak kínálozik; az állat meg embernek, akár ausztráliai csúnya négernek, s az ember meg hová? minek? kinek kínálozzék? Az ember úri ember, Cesare Borgia, Napóleon, Goethe legyen. Előkelő és hatalmas! S teremtsen magának világot; csináljon új leltárt; amire eddig azt írták, hogy jó, írja rá, hogy rossz; amire azt, hogy rossz, írja rá, hogy jó; ismerje meg jobban a világot s becsülje meg újra a létet, az életet; már csak jobban fog érteni az új leltározáshoz, mint azok, kiket szokás, tompító tradíció, emberbűvölés, embermajmolás vert békákba.

Legyen úr, erős úr!

Kivált pedig ne silányítsa, ne hervassza az életet s az élet ösztönét önmagában! Ne illetődjék meg a szegényen, a szenvedőn, a gyöngén; földi bolha lesz mindig a világon! Ne becsülje az alázatost, a gyöngét, a szemérmest, a meddőt; ezek a hanyatlásnak álcái; az élet kadáveres, hullófélben s züllőfélben levő alakjai! Hagyjátok őket menekülni a derült világból; a denevérek is, a pókok is szétrebbennek a toronyban, ha ablakot nyitnak a napsugárnak! Én pedig mondom, ne féljetelek élni; maradjatok itt s élvezzetek! Egy törvénytek legyen: jó az, ami az életet fejleszti, ami örömeit szaporítja, gyönyöreit izzítja; az mind jó; rossz az, ami hervaszt, ami csüggeszt, mi a szív verését lassítja.

De azért Nietzsche nem az a komisz, aljas kéjenc; ő nem az a sátáni immoralista; ő az erős érzékiség dacára utálja a komiszat, az alávalót; ő az úriembert, de nem az állatot akarja fajzítani! Az ember volt már állat-ember; volt barbár és szkitha, volt hottentot és ausztráliai néger; ne legyen az többé, legyen emancipált, úriember.

Úgy-e, hogy így szoktak álmodozni az emberek? A szegény a gazdagok boldogságáról, a földönkúszó féreg a sas virtuóizálásáról, a beteg az egészségről, a filológ, a migrénes, fejfájós, beteges filológ, Graecia klasszikus érzékiségéről?

Ha akarunk pesszimizmust, kriticizmust, optimizmust, fanatizmust, szentimentalizmust, miszticizmust tanulmányozni, ismerkedjünk meg előbb a szisztémáknak eleven forrásaival, azokkal a sötét, keserű vagy derült és rajongó, beteg vagy egészséges filozófokkal, kikből az emberiségre az az árny vagy az a fénysugár vetődött. Így álmodta meg Nietzsche a modern kultúrának egyik jelszavát

Az erőteljes, egészséges érzékiséget! A virágzó, a szép embert: Apollót és Hérát!

Kár, hogy nevet adott alakjainak, mert e nevekkkel a pogányságba tért. Ha nem ad nevet nekik, a teológusok elkiáltják magukat: Ádám és Éva. Kár úgy-e, hogy Ádám és Éva parasztnév s nem előkelő? No, de hisz nem a néven múlik, ha a dolog egy. Mily különös találkozás, ha igazán egy volna.

Mi legyen az az Apolló és Héra? „Zwei blonde Bestien”? Szép vadállatok vagy szép, szellemtől ihletett állatok? Emancipált lények, emancipálva a vadság, rútság, ösztönszerűség, érzéki mohóság békőiből, tehát emberek, igazi úriemberek? Mert fokozni, éleszteni, fejleszteni akarjátok az életet, úgy-e az ember életét úriemberi életté? Fejleszteni, ébreszteni akarjátok úgy-e az embert s nem az állatot?

Azért mondtam nektek, hogy rossz nevet adtatok; ideáljaitok nem Apolló és Héra, hanem Ádám és Éva, az egészséges, virágzó, szellemtől, gondolattól, erőtől kicsattanó, ideális emberek. Erős a lelkük, illatos mint a kakukkfű a harmatos reggelen; erős a testük, betegség, halaványság nem bántja; tiszta a vérük, Isten keze s nem a szenvedélyek boszorkája keverte.

Nem sötétek, nem zavarosak. Életerejük árama kristálytisza, mély és erős; iszap, szenny, sár nincs benne. Ízlésük romlatlan; idegük finom; érzékük érintetlen. S e mély életet átjárja a fény, az intelligencia fénye, s irányozza egy királyi kéz, az Isten-gyermek méltóságának öntudata, akarat, az a romlatlan, erős, bátor akarat, az az igazi „Wille zur Macht”.

De hagyjuk a személyesítést s beszéljünk prózai józansággal. Úgy-e erős, egészséges érzékiséget akarnak? Nekünk ez a kifejezés kétes, csábító és csuszamlós. Ezer ember közül 999 elcsúszik az érzékiségnek zúgó-padján s beleesik az állatiasságba; engedjete meg nekünk más kifejezést. Mi kivesszük az egészséges érzékiségből mindazt, ami egészség és erő van benne s azt mondjuk, nekünk *emberi előkelőségre emelt érzékiség kell; nekünk az eszmék uralma alá hajtott s az erény hatalma alatt álló érzékiség kell*; szóval mi már emberek vagyunk; mi az érzékiség zúgó-padján az állatiba visszacsúszni nem akarunk.

S most ne filozófáljatok, hanem nézzetek szét a világban! Mit értek el az erős, életteli érzékiségnek hirdetésével? Embert akartok, úr-embert akartok nevelni s állatot, dekadens alakot nyomorítottok össze. Azt mondhatjátok, hogy félreértetek. De hogy is ne értsenek félre?! Állatok már gyermekkorotokban a zúgónak padjain, ahol zöld vízfónál nyálkás, csúszós felülettel vonja be a deszkát s a víz nyílként siklik le rajta? No és ha állatok talán a zúgón, de mentetek-e végig rajta? Dehogyan mentetek; lépni és fölfordulni, ott egy pillanat. Rögtön lefordultatok. Ilyen a ti erős, életteli érzékiségtek; aki rálép, elcsúszik s el is esik.

S e föltüzel, ittas, kábult érzékiség, melynek egyre csak azt suttogják fülébe, hogy élj, égj, szabad vagy... condottierinek, conquistadornak csap föl s el akarja foglalni az embernek bitorolt világát. Zsarnoknak kiáltja ki az erényt, s a szellemet; görög érzékiséget állít szembe keresztény fegyelemmel s az ösztönöknek hízelegve ígéri, hogy övék a világ.

Ez az irányzat lehet modern, elámíthatja a művészetet, erős fűszerekkel és savakkal dolgozhatik, melyekben szétfől filozófia, vallás, tudomány, erény; de az bizonyos, hogy lázba dönti s eleven parázsra teríti a lelket; pogány még a lelke is, pogány utolsó porcikájáig.

Ez az irányzat a parasztlázadás az etikában; orgia az Akadémia berkeiben; kaszárnya-éj a Santa-Maria-Maggiore templomában. Ez az irányzat megbűvöli az ifjúságot s valamint a lelkesülés a keresztért – tévesen bár – a szent sírhoz vezette a középkor gyermekeit⁴: úgy a lelkesülés Dionysosért a métely sírjába viszi a modern kor fiatalágát.

Bárki teszi, kerítő és ámító. Hiába filozófál; nem filozóf ő, hanem dervis, aki beletáncolja magát dühbe és szitokba s azután marcangol testet, lelket, eszmét. Hiába filozófál Nietzsche; nem az istenit, hanem az ördögöt szolgálja; az erős érzékiség nem istennő, hanem ördög. Neki tudnia kellene, hogy az ember érzékiséggel van kitapasztva; bőre kifeszített érző hártya, érzékeny, gyúlékony, szomjas és mohó. Az ösztönöknek lehet hízelegnie, lehet az érzékiségre kiöntenie a klasszikus szépség báját! „Wie es die Götter thun”, azt megfesteni s kivésni is lehet s az istenített érzékiségnek szobrai alá az érzékiségtől reszkető, élvszomjas fiúkat s leányokat állíthatják; de ebből csak parasztlázadás, orgia s a végnek végén rothadás lehet. Népek rothadnak, elkásásodnak, mint a túlérett gyümölcsök, melyek energiájukat erjedésbe, az erkölcstelenségnek erjesztésébe fektették. Így azután fölpuffadtak s a túltengő test, az alaktalanságba s diszharmóniába hízott test, csúnya, lágy, gyöngé és rothadt lett. A lélek kialudt benne; lámpához hasonlított, melynek pislogó lángja kékül, végre elalszik, elnyeli az olaj. Szemhez hasonlított, mely friss, tiszta, ragyogó volt, de azután az állatnak erőszakosan kitolakodott pofacsontjai s a testnek hájbuckái mögött elmerült.

⁴ Nyilván arra gondol a szerző, hogy a kereszteshadak sok áldás mellett tagadhatatlanul sok bajt is hoztak: nemcsak nem jártak végelemzésben eredménnyel, hiszen a Szentföld tovább is a pogányok kezében maradt, hanem csakhamar politikai célokkal keveredtek, sok szent lelkesedést hamis vágányra tereltek (erőszak a szellem fegyverei helyett!), és a hadakozással járó, előttünk jól ismert rengeteg erkölcsi mételyt is terjesztették.

Hát mire való ez a hanyatlás, ez a lefokozás, ez az atavizmus, hogy szellem helyett test, ember helyett állat, lelki báj helyett üres, kacér szépség kerekedjék fölül s az érzékiség sötét csillagát tűzze ki életünk égére?!

Az ember mint vad-ember világosan magán hordja az érzékies rabságnak összes jeleit. Hosszú, emancipálódási harcok után jutott annyira, hogy a békókat meglazíthatta, de lehetetlen neki, azokat levetni s az atavizmus egyre beigazul rajta; gyakran visszaesik az állatba! Ne harsogtassátok tehát füleibe, hogy erős, életteljes érzékiség kell neki; úgymint zúg mindkét füle az érzékiség dévaj, orgiás, majd lágy és csábító hangjától; inkább hirdessétek neki a tisztult, az emancipált, az előkelő érzékiséget, mely fölött az eszme ragyog s az erény uralkodik!

Ez egyedül logikus s emberhez méltó keretben lelkesüljön Goethe, Nietzsche; s velük lelkesüljünk mi is, az ideális emberért; meglátják, hogy mi nem ellenkezünk velük; mert lelkünk vágya és eszménye szól belőlünk, mikor mi is velük azon éldelgünk, hogy az ideális ember legyőzi az erőtlent s eltévelyedett ízlést és divatot s visszatér s följut a természetességnek, annak az eszmék fényében ragyogó természetességnek virányaira. Fölhasználja a történetet, a természettudományt, az antik világot, hogy eligazodjék s kiismerje magát. Nem zárkózik el a való világtól, hanem beleáll; nem csügged s nem kedvetlenkedik el, hanem annyit fogad be magába a világból, amennyit magában harmonikus életté fejleszthet. Totalításra, harmóniára, arra törekszik, hogy egész, egységes legyen; harcol és küzd minden széthúzás ellen; mindaz ellen, ami egymástól szétszakítja s széjjeldobja az értelmet, az érzékiséget, az akaratot, a kedélyt. Erős, magasműveltségű, mindenben ügyes, önmagát fékező, önmagát megbecsülő típust fogalmaz meg, s azt ideáljává tűzi ki, mint olyat, aki a természetet bőségesen fölkarolja és fölszívja, s aki ezt a szabadságot magának megengedni képes. És a többi, és a többi!

Ezt mind megengedjük, csak tisztuljon vele a zavaros érzékiség, s mederbe szoríttassék a romboló erő. Mi ismerünk ily tisztult, erőteljes, harmonikus típusokat; Nietzsche nem ismer; annyira nem ismer, hogy Goethére s Napóleonra gondol; entia realissima! Engedje meg, nekünk ezek az urak nem eléggé reálisak; bízzék diszkréciónkban, tudunk hallgatni; behunyjuk mind a két szemünket e férfiak „egészséges” érzékiségére, de ideálokul, az emberi előkelőségre emelt érzékiség ideáljaiul, őket elfogadni, nevetség volna!

Nekünk e részben csak egyetlen egy ideálunk lehet s ez az erény által kialakított s a szellem szépségétől ihletett érzékiség, más szóval ember, ki az állatot legyőzte s az állatiast az eszme fényével hatotta át. Azzal, hogy azt legyőzte, cseppet sem gyöngült; rohamosságát letörte, de erejét megőrizte; füstös lángjait kioltotta, de izzását megtartotta; – a természet fiziológiai lázadásait megfékezte, de lelkesülésének melegét le nem lohasztotta.

A mi ideálunk a harmonikus ember; test és lélek, vér és szellem, szenvedély és erény összhangban; a mi ideálunk a szép, *átmunkált* természet. Ez az igazi kultúr-ember!

S ilyennek kell lennie az embernek; mert az ember is megtestesülése az eszmének; a lélek testet öltött benne, s testből és lélekből egységes alak lett. Mint ahogy az élet elvei testet öltének vonalakban, színekben, rostokban a természet ölen, s a művész gondolatai megtestesülnek festékben s márványban a művészet ihletésétől: úgy kell az ideális embernek abban a legfinomabb anyagban, abban a levegőszerű életben kifejezésre hoznia az eszmét, az erényt. Mert a művészet alakít ugyan; de a főalakító a magamagát alakító lélek. Életben s nemcsak kőben s színben kell az eszmének kifejezést adnunk, még pedig az élet egész vonalán, úgyhogy értés, érzés, szenvedély, tevékenység, mindez takarója legyen a gondolatnak; test és idegek, forma, termet, tartás, alak, tevékenység, munka, öröm, gyönyör, szenvedés lelket alakítsanak. Szolgáltassa az eleven ember az élet összes megnyilatkozásaival, a szív összes érzelmeivel s szenvedélyeivel, azt a levegőszerű anyagot, festéknél s márványnál finomabbat, melyben kialakítjuk az ideális embert, az úr-embert.

A görög művészet azért nagy, mert a görög ideált szép formában örökítette meg, kiváltképp a férfiúi s a női szépséget. A művészi föladat megoldása szempontjából óriási előnye volt a görög művészetnek, hogy közelfekvő, emberi eszméket karolt föl, melyeket sikerült is neki a márványra ráöntenie.

A gondolatnak s az alaknak e harmóniája nélkül nincs megnyugtató, igazi művészet; mert ahol a gondolat küzd s kialakulást nem talál, ahol a forma elmarad az eszme nagysága mögött, ott a diszharmónia, ott a szakadás s az aránytalanság számúzi a szépet s az élvezetet. Szakasztott így vagyunk az emberrel. Csak az az igazán nagy élet, mely az eszmét s az erényt az egészben, testben és lélekben, szívben és észben, eszmeiségben és érzékiségben összhangzóan kialakította s a nagy eszmény közt s a szép forma közt a harmóniát megteremtette.

Heureux, qui les surprend, ces justes harmonies,
Où vivent l'âme et la forme à la fois.
(Sully-Proudhomme, *L'art.*)

Akik e harmóniát meg nem teremtik, azok kontárok s műveik, már mint jómaguk, szörnyalakok.

Lehetnek írók, művészek, politikai, katonai, orvosi hírességek, de hiányzik belőlük az igazán „szép élet”; hiányzik bennük az a fölséges, eszménytől besugárzott, mély nyugalomú, derült, békés élet. E híres emberek még erős állatok, házasságtörő, rothadó kéjencek. Bajuk az, hogy az ideális ember nem fejtett ki bennük szerencsésen; Cyrano de Bergerac lovaghoz hasonlítanak, ki vitéz lovag s poéta volt, de a mellett rémhosszú orrával szomorú alak volt. Aki a szellem s az eszme munkása, az mindig elit-ember legyen s magánéletében se tartsa lelkét moslékon. Mert mit használ a szellemi munka, mely átszellemülést sürget, mikor utána a „feiront”-ban előmászik az állat s lefalja az érzéki örömök rózsáit:

Pfuj! Láttál már csupasz, enyves csigát,
Amint rút teste rózsán mászik át?
(Cyrano de Bergerac)

E tekintetben tehát az erkölcsiség valóban alakító, tisztító, finomító munkát végez az érzékiségen, mely munkában részt kellene vennie a művészetnek s az irodalomnak. Segíteniök, emelniök kellene az embert, hogy érzékiségünkön mindig átcsillámolják az erkölcsi erő, mely szelídebbé teszi az állat-embert, – verőfényesebbé a szenvedélyektől áttüzesített életet, – s gyengédebbé az uralkodó, rossz hajlamot. Szebb, tisztább, mélyebb tűzű s mélyebb érzésű életet kellene szolgálniok s az aljas motívumokat megvetniök. Alacsonyból, buja gazból van elég; azt ápolni s öntözni fölösleges; de a lelket, a nemes lelket az állattal szemben segíteni s azt fénnel s tisztult érzéssel átjártatni, valóban ideális művészethez illő föladat.

Nincs is művészet, hol a lélek meg nem csillan s ahol megcsillan, ott kiérzi mindenki, hogy ez az, ez az igazi művészet: a *lelket sugárzó s a lelket megszerettető szépség*. Minden művészet célját hirdeti Roxan, a leányos asszony, urának, Christiánnak lábainál

Azért jövök most, hogy pirulni láss!
Azért jövök, hogy nekem megbocsáss!
Bocsásd meg azt a sértő, balga tettem,
Hogy csak az arcod szépségét szerettem.
S hogy később mint a kis madár,
Mely szökdécsel, míg végkép tovaszáll,

Szépséged és lelked közt ingadoztam
 Szeretve benned mindakettőt. S mostan?
 Férjem!... Uram!... Győztél magad felett!
 Nem szeretek mást, csak a lelkedet.
 Örülj, mert azt szeretni csak,
 Ami mulandó, szétomló alak,
 Nemes szíveknek kínosan kevés,
 Külsőd a lélek kellemébe vész.
 Az csak csinos volt, ez isteni szép!...
 Szépségedet, mellyel voltakép
 Meghódítottad halhatatlan részem,
 Most tisztán látom... mert eltűnt egészen.
 (*Cyrano de Bergerac. IV. felv.*)

Az érzéki részben ragyogjon az eszme; az érzéki emberben az erkölcs fegyelme! De a művészek is emberek; saját meg nem értett, s félreértett énük torzképeit, kinővéseit s alaktalanságait, a szellem s az állat diszharmóniáit vetítik ki műveikbe, s azok „élvezésében” az állat állatot szül.

Minek azt festeni, ami alacsony, extravagáns és rút? Minek szívni magunkba a zavart mély nyugalom helyett, a kétség s a gyűlölet boruját isteni derűtség helyett, a rútak s a túlzottak inspirációit, a klasszikus fölség és tökéletesség fuvallata helyett? Mire jó ez?

Castelár gáncsolja Giulio Romanot, hogy nincs meg benne Rafael szellemének zavartalan harmóniája, mély nyugalma, isteni derűsége, klasszikus tökélye. Giulio Romano szereti a túlzottat, az extravagánst és néha a rútat. Így Rafaelnek egyik eszményi szűz képére macskát rajzolt; ezzel akarván a háztűzhely igénytelenségét a mennyég magaslataira felvinni; Konstantin és Maxentius csatáját föltüntető képre pedig szörnyalakú törpét festett, amit sohasem engedett volna meg a mester, kinek lángeszében Phidias fölsége ülte föltámadását.

„Phidias és Rafael felsége”, ezt ugyan kevesen értik s Roxannal sem értenek egyet sokan, hogy

azt szeretni csak,
 Ami mulandó, szétomló alak,
 Nemes szíveknek *kínosan kevés*.

Kik a „kínosan kevéssel” is beérik, azok természetesen a nemes szíveknek fölséges élvezetétől elesnek; s nemcsak elesnek, de a rafinált, túlcsigázott, önvesztébe uszított érzékiességben elvadulnak, elernyednek, kiégett kráterekké, örömtelen existenciákká lesznek.

Így kell annak lennie, másképp nem lehet. Ki bírja, ki győzze erővel, ellentállással azt a tüzet, mely Jób szerint a csontvelőbe hat, – ki győzze érzékenységgel, finomsággal, mikor az a durva állat gázol a lélek érzelmei s gyöngéd fakadásai közt, – ki győzze hűsítő harmattal és üde locsolással azt a folytonos hervadást, mely lélekre, arcra, szemre, ajkra a meghalt szépségnek halaványságát teríti?

Ezt nem győzi senki, de a természet bosszúját sem tarthatja föl senki. Bacilusaival, baktériumaival nyilaz rátok s a ti foszlott életerőtök nem tart pajzsot e nyílzápor fölfogására.

Fegyelmet nem akartatok, hamut fejetekre hinteni féltetek; de fővárosaitok pora megrothasztja tüdőtöket s ti elszáradtok a tüdővéstől, miután megfogyatkoztatok az erkölcsvészben. Ti építetek magatoknak városokat, s utáljátok az unalmas falukat, de városaitok tornyos házai s e házak börtönszerű szobái nélkülözik a vizet, a levegőt, az eget, a napfényt, az erdőt. Mi lesz az oroszlánál, ha pusztájából kifogjátok, hol a vörhenyes-barna

homokhoz hasonult a szőre és sőrénye s hol a csillagbűvös éjjeleken járt préda után, mi lesz vele ha vasrekeszbe zárjátok? Mi lesz a hallal, ha kifogjátok az óceánból s aquariumaitok üvegfiókjaiba helyezitek, hogy ússzék? A természetellenes élet meggyöngíti s elveszi kedvét az élettől! Csillagbűvös s napizzított pusztá helyett rácsos börtön s óceán helyett üvegtartó! Ó ezekbe az élet nem fér be; elhervad s elrothad.

Az érzékiség börtön, rácsos fogság a szabad, az ideális léleknek; mindegyik, aki belekerült csábjai közé, érzi, hogy rab és szolga lett. Az érzékiség félhomályos, bűvös aquarium; az életösztön tarkítja képzeletes alakjaival, ingerel s leköti egy időre az érdeklődést, de mi az üvegtartó az óceánnal szemben, a friss, tiszta mélységekkel szemben; kedvetlen rabéletet zár, melynek öntudata a desperát nietzschei „Ekel, Ekel, Ekel!”

Csoda-e, ha az érzékiség mámorában tönkre tett természet erő után vágyik, erőt s egészséget keres? Csoda-e, ha kimondja: hát hagyjuk már el egyszer azokat az alakokat, melyeket Párizs sarából gyúrt Zola; hát nincs más mintásabb, igazabb alakja s oldala a létnek, mint a rothadás s a bűz? Csoda-e, ha kimondja, hogy a bordélyház s a demimonde kacérkodhatik a kávéházak söpredékével, de az élet virága, mely szép, fölséges és tiszta, nem az erjesztő gödrökben keresendő?

Csoda-e, ha a modern kor törtető szellemei többet, jobbat kívánnak s *erős érzékiséget* sürgetnek? A kifejezés ugyan veszedelmes, de gondolatmenetünkben mi is fölkiáltunk: ó igen, adjatok nekünk *erős érzékiséget*.

Ne értsetek félre! Az Isten-gondolta embernek erős, egészséges érzékiség kell; abban az elfajzott, elkorcsosodott érzékiségben pedig erő ugyan egy mákszemnyi sincs! Mert miféle erő az, mely a túlizgatott, ideges, vérszegény, halavány, kedvetlen ifjakban s leányokban él? Miféle bőség és mélység az, mely az érzéki szenvedélynek sokágú folyamát s a szív összes érzelmeit az egyetlen szerelem medrébe szorítja? Nincs-e a szívnek más, mély, hatalmas érzelme, melyet méltó volna művelni s fejleszteni? A fejlett, erőteljes egyednek érzékisége nem találna más érvényesülést, mint a csapongó szerelmet s ez legyen a férfiú s az ideális nő mindent eltöltő érzelme, mely dönt élet és sors fölött? Az egyik nemnek a másik iránt való hajlama és vonzalma egy erőteljes s természetes ösztön, de ez érzelemnek túlhajtott kultusza már magában véve is nem erős, hanem gyöngye, beteges, sorvadó érzékiséget hív létbe.

Félre az egyoldalúsággal s a túltengéssel! A buja termés, mely aranykalászt ígér, megdől és elrothad! Félre a társadalommal, ha „High Life” is, melynek filozófusai és költői „nyugodtan lépnek a szép, bűnös asszony elé, megcsókolják kezét »und schauen ihr verständnisinnig in die schönen, tränenfeuchten Augen...» alighanem hogy könnyeit letörüljék s vele megértessék, hogy a bukás elkerülhetetlen”. (High Life, Zeitschrift für die vornehme Welt. Schöne Sünderinnen von Masco Brociner.) Ki a paraszttal az „előkelő világból!”

Nekünk ez az egész irányzat az elgyengült lélek betegeskedését s a természetes érzésnek elkásásodását bizonyítja. A természet ezeket a folytonos moll-fortyogásokat nem ismeri s majd kiheveri a művészek idéltlen gondolatait és sápkórját is. Azzal vigasztaljuk magunkat, hogy az „erős érzékiséget” sem filozófiával, sem színdarabokkal agyonütni nem lehet. Az örökös szerelmi csicsérgést, a holdkóros álmodozást és rajongást éppúgy megünják az emberek, mint a piszkos verizmust s a mikroszkóppal megvizsgált nemibetegség-bacilusokat, s elundorodva a sok meztelenségtől végre azután igazán „erős érzékiség” s nem elpuhult nyávogás, nem elkásásodott testek után kívánkoznak.

Hát hagyjuk őket már egyszer magukhoz térni a görcsökből, a hisztérikus, alkoholos, morfinista verizmus álomlátásaiból. Erőt és vért beléjük! Vért, azt a vért, melyet az érzékiség apostolai lecsapoltak belőlük; s erőt, azt az erőt, melyet miután kieresztettek a bűn fertőjébe, atlétikai klubokkal, turistasággal, sporttal akarnak megfejteni. Mi, mi kívánunk most vért beléjük, mert látjuk, hogy „enyves csigák” lettek s a vérük megaludt! Mi, mi követelünk most számukra erőt, valamit abból a hősies pátoszból, mely markában tartja szenvedélyeit s

parancsolni tud érzékiségének! Mi, mi kívánunk most nekik erőteljesebb irányt, mely nem az állatot tartja erősnek az ember rovására, s nem helyezi a kiirthatlan bestiát, – akár szöke legyen (Blonde Bestie), akár barna – a fennkölt eszmétől földerített érzés fölé. Erő, vér, nemes irány akkor lesz az érzékiségben, ha a test fölött a lélek uralkodik s nem megfordítva, a lélek fölött a test burjánzik.

Tehát ne legyen a művészet s az élet az érzékiségnek s kiváltképp a szerelemnek kovácsműhelye, hol valamennyi szurtos inas és legény az ösztön-fújtatót nyaggatja s üti a vasat, úgyhogy szikrát hány; fogadjuk meg Manzóninak s Fogazzaronak szavát, akik biztosítanak róla, hogy van ebből a túltengő érzéki idealizmusból untig elég.

„A szerelem szükséges a világon – írja Manzoni, – de van s lesz is belőle mindig elég. Valósággal nem használunk vele, ha művelésében fáradozunk, mert ezzel a műveléssel nem érünk el egyebet, mint hogy fölélesztjük s lánggra lobbantjuk ott is, ahol arra nincs szükség. Vannak még más érzelmek, melyekre az erkölcsiségnek szüksége van, s melyekre ugyancsak jó volna, ha az írók ráhangolhatnák a lelkeket; ilyenek a könyörület, a bocsánatadás, a gyöngédség, a felebaráti szeretet, az önfömládozás, a küzdés, a bátorság.

Ez érzelmekből soha sincs elég, s dicsőség az íróknak, kik az emberiséget ezekben valamire segítik! De abból, amit szerelemnek nevezünk, szerény számítással legalább is ezerszerre több van, mint amennyire szüksége volna tiszteletreméltó fajunknak az önfönntartásra. Azt vélem tehát, hogy oktalan munka ezt az érzelmet irodalmi művekkel folyton élesíteni, s erről annyira meg vagyok győződve, hogy ünnepélyesen kijelentem, hogy ha akár csodalátomásban s elragadtatásban a szerelemnek legékesszólóbb megnyilatkozásai is jutnának eszembe s szebben tudnék írni róluk, mint ahogy eddig ember írt, nem fognék tollat a kezembe, hogy csak egy sort is vessek belőlük papírra; annyira bizonyos vagyok róla, hogy megbánnám!”

S mit szólna az „erős érzékiségnek” megrontóiról ma Manzoni, mit Ruggiero Bonghi a volt olasz miniszter és kritikus, ki a legideálisabb szerelemnek s az érzéki szenvedélynek leghűbb ecsetelőjére, Fogazzarora, úgy olvasta rá Manzóninak most idézett szavait, hogy Fogazzaro meghökkent, s megfogadta azontúl a mester szavát, – mit szólnának ezek mind ma, mikor művészet és költészet csak szerelemben utazik? Mikor a művészetnek legédesebb s legkapósabb motívumai a vetkőzések? Mikor a művészek a High-Life-társaság tagjainak agyvelejéből fürdőkabint csinálnak s a képzetek mind e tárgy körül forognak? Mikor a szabók kísértetbe jönnek a művészeknek hadat üzeni, mert félnek, hogy a nuditás divattá lesz? S mikor ez mind megvan, akkor az erős, egészséges érzékiség számúzve van; a gyöngye, a beteges, a túlizgatott érzékiség, az feszeleg s ront izlést és erényt. Mert az erős érzékiségnek mint az egészséges fának védő kérge, – az erős érzékiségnek mint az érző idegnek gondos takarója van: fegyelem, szerénység, szemérem a védő kérge: e nélkül nincs erős érzékiség. Ezt a gondosan szőtt takarót le ne tépjék, ezt a kergét le ne hántsák, mert különben elszárad a fa, elsorvad az ideg; s nekünk nem söprű, de ágas, lombos, virágos fa az élet.

Nőjön és fejlődjék tehát az erős érzékiség, de a szép, nemes lelkiesség keretében. Hordozza homlokán az ember jegyét. A természet is azt akarja, de meg nem teremti, ha legnemesebb erői, ész és szív, nem fognak vele kezét s nem győzik le a sötét, buta, bár tüzes ösztönök hatalmát.

XV. Kéj és szeretet

Az érzékiség mindig probléma lesz. Nagy, bűvös hatalom, mellyel nehéz boldogulni. Sikamlós, mintha az olympiai küzdők olajával volna megkenve; a mellett kihívó és merész s halálra szánt, mint egy gladiátor. Elbizakodott, mert ismeri gyöngéinket; tudja, hogy mindenkiben közülünk van nagy darab országa. Úgy jár köztünk, mint egy fékevesztett baziliszkus. Ész s filozófia, akarat és erény, hős és gyermek, világtörténelem s családi tűzhely hűledezik s sápadozik tekintetétől, reszket s reng ütéseitől. Van karma és selymesbőrű keze. Tud mélyen szántani s tud simogatni, amint kedve tartja; tud fenékhullámokat gördíteni s lágy fodrokat vetni, ahogy neki tetszik. Ha kigyullad szenvedélye, sodor, ragad, s elförgetezik áldozataival; majd meg enyhén vonzza őket, szívükbe fekteti bűbáját s ők indulnak utána; mennek, amerre nem akarnak; akaratuk vele szemben nincs; meg vannak bűvölve.

Ha hatalmas tehetségeket tudott megnyergelni az érzékiség, s azok szolgálatába szegődtek, sűrű ködöt, majd meg forró, kormos füstöt tud okádni a tiszta látás s a zavartalan gondolatvilág éterébe; ha pedig a költői lant húrjai közé veszi magát inspirált szenvedélye, kábító lehetet lehel tükörtiszta lelkekre is; a tükör fátyolos, a lélek zavaros lesz tőle.

Ez a hatalom mint testi szépség, mint nemi ösztön, mint élvezet és szerelem lép a világba. Hajlamaihoz nem kell kommentár. Minden világnézetben fölvetődik probléma gyanánt; ignorálást nem tűr; hallgatni róla nem lehet. Ifjaink s leányaink elvonulnak ez ösztön bálványképei alatt a művészet asszisztenciája mellett s észreveszik, hogy azok a gyönyörűségek saját szenvedélyeiknek idealizálásai. Mit tegyenek? Szóljatok! Hallgattok? Szóljatok, mit csináljon e bűvölő hatalmakkal az embert?

Irtsuk ki? Ha kell, tán késsel is? Vagy olvasszuk bele életünkbe örömeiket, – szöjük bele rikító színeiket? Mérsékeljük talán tüzét vagy oltsuk ki az ösztönös szenvedélynek azt a perzselő hevét, mely mint a trópusok zónájának flórája kábító s illatos, de virágai s csörgőkígyói mérgesek?!

Mit tegyünk vele? Éljük világunkat s vonjunk vállat az ember panaszára, ki flagellansnak vagy thebai mumiának készült? Menjünk Párizsba, de mutassunk utat talán azoknak is, kik La Trappe s Lourdes felé iparkodnak? Mit csináljunk? Pazaroljunk-e esprit-t az ösztönös, önfeledett, rohamos szenvedélynek igazolására és kanonizálására?

Isten ments! Azt sohasem tenném! Mert hegyszakadékokért nem mondok le az Akropolisról s viharért, hogy az szabadon bújjon és sivítson, nem mondok le Beethovenről.

Miért mondják le a géniuszról és szellemről a nyers erő miatt? Hiába beszéltek, vademberek! Nem mondok le a vad kamarai sziklákért Apollóról s Laokonról; nem mondok le a meredek lázkereszti szirtért az esztergomi bazilikáról; mindegy, ha a sziklát meg is törik, mindegy; Apollóért és remek templomért bátran tehetik.

Én alakítani akarok; alakítani ösztönös, vad természetből harmonikus, eszményi embert; minek mondanék le róla a vad természetnek proklamált jósága s Rousseau-tól megénekelt érintetlensége miatt?

Mások azonban nem gondolkoznak így.

A francia, voltaire-i szalonvilág szívesen dédelgeti az emberben az ösztönös, az élvezetsóvár természetet; karmait nem vágja le, hanem kesztyűt húzat rájuk. A meztelet szereti, s hogy érdekes s ne kaffer-stílusú legyen, lefátyolozza átlátszó csipkéekkel. Az állat rossz szagát parfümmel s az ösztön szellemtelenségét esprit-vel teszi udvarképessé. S azután vigyorog az erényre, a simpliciuss-erkölcsre, s ajánlja, hogy mondják el az olvasót a világ megtéréséért.

A francia esprit egészen olyan, mint pocsolyán a napsugár; bűzhödtebb lesz tőle. Ily világnézet tönkre teszi az eszméket, s az ideálok hajóját Kirke hegyfoka felé tereli s nemcsak

hogy viaszt nem önt utasainak füleibe, hanem viszketeggel ingerli. Az ilyen társaság biztosan kiszáll, s a kirkei metamorfózison is átesik; disznó lesz. Megtartja frakkját, cilindert, meg a selyemszoknyát s a mousseline-zsebkendőt, de a lelke s az ösztöne kirkéi.

Ez a világnézet telve van lemondással az ideál s engedményekkel a meztelen természet iránt, s mondhatjuk, hogy divatos.

Divatos az nemcsak Párizsban, divatos az másutt is. Ahol nincs Itália s Kirke hegyfoka, van Germania Venus-hegyekkel. A motívum ugyanaz, csak a színezés más.

Mi lesz e hegyel a gondolkozó, tudós nációban? Mélyen a vár alatt vonul egy kis csapat... Schopenhauer, Goethe, Wagner, Nietzsche... s mik ők? ellenségek vagy trubadúrok?

Schopenhauer nem trubadúr. Torkig van a métellyel s romlással; sajnálja a degradált nőt s a velőig rothadt társadalmat. A világ posvány neki, s úgy látja, hogy az értelem s a művészet mezőin is mocsárflóra terjeszkedik; enyves csigák húzzák meg rajtuk útvonalait; útjaik, termékük szenny és piszok. E sötét ember nem tud segítséget. Ő azt hirdeti, hogy a rothadó testet nem lehet föltámasztani. Ránk rivalg: ismerjétek föl a tényt; rothadtok; kontempláljátok s értsétek meg, hogy porrá változtok.

Goethe nem sötét ember. Faustot az ördög végig hengergeti az élvezetnek s a klasszikus szépségnek birodalmán s azután kidobja onnan s a tettek mezejére állítja. Kutass, bíztatja magát Faust – érts, tégy; alakítsd a világot; ismerd föl, hogy „im Anfange war die Tat”. Te is tégy s ne álmodozzál! Ne sopánkodjál, ne keseregj. Az élvezet nagy hatalom s azt ki nem disputálja a világból sem tudás, sem erőszak; de ne bízzuk rá a világot. Hunyjunk szemet, míg a vér tüzes s reméljük, hogy lehül.

A Venus-hegy tehát Goethének rózsaszínben ég. „Alle Theorie ist grau”; teória azt meg nem döntheti. Azt a kihívó, ingerkedő szépséget a gondolatok szürke fátyola le nem boríthatja. Mit is ér a szürke fátyol azzal a rózsaszínű, meleg, mosolygó valósággal szemben, melybe a szép élet öltözködik s mely a képzelet búbajos kertjeinek falairól int a megigézett ember felé? Minden libbenése egy-egy hulláma az igézetnek; e hullám tűz, s loccsanásától tűzvész támad agyban és ereken. Ezt a lázat érzi mindenki, apostol és tékozló fiú, de az egyik kinint, a másik abszintet vesz be ellene.

Végre azonban lejön a hegyről egy megtépett, szomorú lovag, Tannhäuser! Fönn volt, ott élt, de most lejött!

A nemes érzés győzött benne s kiragadta magát az érzéki kék s az ösztönös mámor fülledtségéből. A Venus-hegy utálatos előtte s lelkében az élet friss áramává dagad napsugár, csillagos égbolt, Wartburgi erdő. A gyönyörítas tekintet lázas távlati szétfoszlanak; a délibáb s az ábránd az erdő leheletétől szétfolyik; valami kedvesebb, kristályosabb, tisztább s mélyégesebb szemhatár bontakozik ki előtte a ködből és párázattól. Van azon is fény, ott is vannak meleg szívek, ott is szeretnek s örvendnek, de egészség s békesség a tempójuk. Ott is uralkodik szépség, de nem az a kábító, az a lázas, hanem az a derült, az a fényes és átlátszó; ott is pezseg a vér, dobban a szív, de a mozgás ritmusa a szép élet jegye alatt áll, melyet a szép lélek inspirál!

Ez valami. Ez erő és újság!

A modern élet túlcsigázott kultúrájának beteges érzékenységén és érzékiességén, – romlott, rafinált élvyszomján úgy leng végig ez az erőteljes áramlat, mint a tenger lehelete a pusztán. Életet s higgadt intuíciót hoz magával. Akikre rálehel, azok ocsúdnak s kezdik látni, hogy ez is élet. Megcsillan előttük a szépség látomása a szenvedélynek s az ösztönnek démoni éjében. S ez a szépség másfajta, mint az a hűsevő, velőt szárító Venus; ez a szépség szeretetet, szűzies erkölcsöt, békét s boldogságot lehel. Ez az a Wartburgi Erzsébet, de nem is a Tannhäuseré, hanem az a szent, kedves, thüringiai Erzsébet!

Az emberi szépség e finom szövésű, tiszta ihletű, érintetlen lelkületű lelkek érzéseiben magasztosul fel. Ösztöneik vannak, a vérük is meleg; tekintetükre nem esnek a szenvedély

szürke sávjai; ajkukat nem pittyeszti szomj; természetüket a szerénység s a fegyelem motívumai alakítják; életük nem fáradt, érzületük nem alacsony; egész lényükre lelkük szór derűt; oly fényesség játszik rajtuk, amilyen a zúzmarás erdőben s a holdtalan éjféli tejtűjén ömlik el.

Nekünk ez tetszik, mert szép, üde, erős, romlatlan; de másoknak ez az eszmény émelygős gyöngesség! Ó barbárságba hanyatlott, klasszicizmust negélyező filológok!

Ennek a mi eszményünknek, ennek a lélek által uralt szépségnek, ennek a fegyelmezett s átszellemült érzékiségnek, ennek a szépszenvedélyű életnek ront neki Nietzsche. Nietzsche „princeps in crudelitate pollita auctoritas!”

Neki az nem tetszik; mert a beteg embernek a láz tetszik s a morfinistának idegrohamok kellene. „Keine Sentimentalität; – kiált föl indulattal – sondern die Liebe als Fatum, als Fatalität, zynisch, unschuldig, grausam... Die Liebe, die in ihrem Grunde der Todhass der Geschlechter ist!” (Der Fall Wagner. 9. l.)

Ez kell neki! Úgy-e térjünk ki? A bika dühös s nekimegy a ragyogó, csillogó márványangyalnak. Nincs érzéke a vonalaknak és színeknek e játéka iránt. Neki ez gyöngesség, betegség, szentimentalizmus. Neki ez undor és utálat, s a helyett szenvedélyt, vadságot, perzselő tüzet kíván, hogy ennek is odakiáltson: „Mass halten!” Hogy a szenvedélyt lelkiségbe foglaljuk, – hogy a tiszta ifjú s áhítatának pírja van oly szép, mint egy mauritániai tánc, – hogy az erdő leheletében is van élet, annyi legalább is, mint az imperiális fölfuvalkodottságban; ez neki mind nem imponál. Ő beleszár az elfogult gögnek merevségébe; az erőszakosságnak rhamsesi múmiájává lesz.

Ilyenek azok az erőszakos emberek, kik az életet gyöngítik, s kik egy szenvedéllyel a többi erőt és tehetséget, melyek mindnyájan fejlődést sürgetnek, leütik; félnek, hogy eunuchokká lesznek s ránkfogják, hogy késsel segítjük a morálist s íme ők azok, kik lábbal taposnak érzelmeket, gázolnak virágok közt; félrebeszélnek s gyűlöletet emlegetnek ott, hol a szépség, a harmónia, a szeretet ünnepel.

E dithirambos satír-lelkek meg nem zavarnak! Mi az egységesen egészet keressük; mi a tiszta, eszményi fénytől s érzelmi melegtől átjárt életért lelkesülünk, életért, mely meleg a vértől, s fényes, átlátszó, tükröző a lélektől.

Mi az erkölcsileg tiszta emberekben s a szűzies ifjúságban nem akarunk vérszegény, holdkóros, sápadt nemzedéket. Mi is értjük, látjuk, sőt halljuk a görög szobrok ritmusát; halljuk azt a néma ékesszólást; látjuk azt az édes ragyogást, melybe a szépség öltözködik, de nekünk a szép lélek az, mely a szépség inspirációját adja; ő az, mely az ideált teremti s övé a kéz, mely azt megalkotja.

Mi a szép fejben, arcban, szemben, természetben harmóniát látunk, de ha ezen a jól fölhangolt lanton nem géniusz, nem lélek, nem kéz, hanem állat s karom játszik, akkor nekünk a lant sem tetszik.

A szenvedély, ösztön, erő szép, szinte fölséges az afrikai oroszlánban s a kőszáli sasban, de ehhez az emberben még az erkölcsi erőnek, az erkölcsi fölségnek kell járulnia. Csak ha az erkölcsi szépség ragyog föl rajta, csak ha az a csillám csillan meg rajta, melyből lélek, jóság, erény ragyog felénk, csak akkor lesz igazán szép s fölséges az ember.

A szellem által lesz az ember szép individualitás; kedves és erős, enyhe és bátor, nyugodt s csupa élet. Benne a szenvedés is más skálákat játszik, mint az állatban, s a szenvedély, ha háborog is mint a tenger, de az égbolt nem sötét; csillagok, erkölcsi ideálok ragyognak rajta.

Minden erkölcsileg tiszta emberben a fölség, a méltóság, az igazi nagyság ébred öntudatra. A mérséklet elsimít rajta sok redőt s a jóság sajátos kellemében a szépség mosolyára ismerünk. Az ilyen lélek „sub specie vitae pulchrae” áll, áll és él; erénye derült, napsugár ragyog az arcán; fejlett öntudata a kultúrának jegyét hordozza.

Ezek a típusok egyformák a Tiberis és Tájó, a Szajna s a Duna, az Eufrát, Jordán és Nilus partján. Nem ismeritek? Ezek a tipikus, ragyogó lelkek küzdöttek a bestiával az arenákon. Ez az öntudatos nemzedék dacolt a Caesarral a Colosseumban. Ezek a virágzó leányok, ezek a

klasszikus arcélú és vérű ifjak és férfiak nyúltak fegyvertelen kézzel az imperiális hatalomnak kerekéi közé emberi szabadságért. Ennek az erkölcsileg tiszta nemzedéknek homlokán ragyogott föl a csillag, mely új világnak hajnalhasadását hirdette! Ez volt a legnagyobb s a leghősiesebb harc, mely a „pro libertate” zászlót lengette; de nem beszélt, nem dühöngött, csak tett; égbemeredő tettekkel hirdette, hogy a bűzös, pontusi mocsarakkal, szír táncosleányokkal, részeg patríciusokkal, meztelen patriciákkal megmétélyezett világba ismét bevonult az Isten, a lélek, hogy embert formáljon az ő képére és hasonlatosságára.

Ezt a lelki embert csak bravúros erény, csak nagylelkű erő, mondjuk, csak szép lélek alakíthatta ki.

Mert csak a lélek alakít; itt akropoliszt, ott vatikáni loggiákat, itt Walhallát, ott kölni dómot s végre ami a fő: embert! Akropoliszt, Walhallát, dómot kőből, nyers, durva sziklából, – a loggiák bűbajos fényét tarka festék-mázból s az embert a nyers, ösztönös, szenvedélyes természetből.

A nyers természetben lélek és test, ideál és kéj, erkölcs és szenvedély hűz ujjat egymással; de hogy e szerte-széjjel húzó elemek harmóniában egyesüljenek, erkölcsi erő és kegyelem kell ahhoz, mely a természetnek bozontos, erőszakos, zavaros emberéből kultúr-embert, embert a szó legnemesebb értelmében alakítson.

Hagyjátok alakítani! Nem fojt, nem gyilkol, nem pusztít, hanem fékez, irányoz, hajlít, derít. Nem öltöztet rongyba, nem fésületlen, mosdatlan szennybe; hanem a szerénység, az illem, az érző lélek szemérmességébe. Nem telít undorító gondolatokkal, nem utáltatja meg az életet; hanem a mérséklet művészetével forrást fakaszt a pusztában s a sziklából mézzel táplál. S ha itt-ott repeszt, szakít, vés, gyúr, fúr, üt: akkor sem vandál ő, hanem kőfejtő és szobrász; munkája nem pusztítás, hanem alkotás.

Ha néha túloz, az sem baj. Túloz a test is s gazba nő s elfojtja a lelket. Miért ne nőjön egyszer virágba a lélek s miért ne hozzon gyümölcsöt annyit, hogy recsejenek s töredezenek a tehertől az ágak. A gazdag, belső világ elnyeli a külsőt, a lélek a testet; a lángész a maga eszméibe, a szent a maga belsőségébe vonul s békét s örömet élvez. Hála Istennek, hogy ily mélységek is vannak az érzéki, könnyelmű, fölületes élet lapályai közt!

Értitek-e hát ezek után a szűzies, tiszta léleknek testre is kiömlő szépségét, a limpidezzát s a gráciát? Géniusz, művészet, ideál, erény, szépség, fölség, erkölcs, mind ezt nézik; feléje fordulnak, mint a flóra a nap felé! Ez a szépség lágy és meleg és illatos és üde; csupa bensőség, tűz és élet!

Megértitek akkor azt is, hogy az ideális szépségnek művészete miért festett Madonnákat és Cecíliákat mint Rafael s Katalinokat mint Correggio? Csupa élet és finomság, csupa lélek és érzékenység, valódi szellemi előkelőség sugárzik ez alakokról. Nézzétek meg egyszer jól azt a mosolyt, mely Correggio Madonnáján s Katalin arcán ömlik el s ha e mosolyból a lelket kiérzitek, mely így tud tündökölni, akkor nem szorultok többé apológiákra, melyek az erkölcsi tisztaságot védjék s nem kell félnetek idegrohamos emberektől, kik az ideálokra haragusznak.

Cecília, Ágnes, Katalin nem hideg, nem érzéketlen, hanem lágy és tüzes és szerető lelkek! Nem Vesta-szüzek, az erőszakos, terméketlen lemondásnak kényszerében, hanem szerető, szenvedélyes jegyesek. Mind jegyesnek tartja magát, mind azzal dicsekszik. Ajkukon az „énekek éneke” zeng; azzal a tüzes, olvadékony nyelvezettel, mely összes képeit a földi szerelemtől kölcsönözte. A jegyes eped, megsebezték; elpanaszolja boldogságát, „megsebezted szívemet testvérem-jegyesem”; a menyasszony is eped: „az én szerelmesem az enyém s én az övé” (2,16); keresik egymást hegyen-völgyön, egymásban élnek.

Hogy beszél Szent Ágnes, mily nyelven, mily érzelmekkel! Ágnes, a római leány, ki „insula”-jából sétára indulva gyakran elhaladt a Mons Palatinus lábánál fekvő Vesta-szüzek háza mellett; látta a néma, rideg, kevély tömlöcöt, hol leányok pózolnak s dacolnak a szív

vágyaival s a természet szenvedélyeivel. De hát nem érezte-e Ágnes, hogy ő is az erőszakosságnak s az öngyűlöletnek e rideg útjain járt?

Nézzetek e római leány arcába! Kinevet titeket, ti tompaeszü, nietzschei barbárok, ti, kik ködben nevelkedtetek s nem értitek a lélek derült örömeit. „Nem vagyok én Vesta-szűz, én jegyes vagyok! Tisztaságom nem hideg, mint a hó, mely mégis megolvad a szerető tekintet tüzétől; tisztaságom meleg, mint a szeretet s fehér, mint a mirtus. Ujjamon gyűrű van; a Dominus Jesus Christus gyűrűvel jegyzett el magának (annulo suo subarrhavit me); gyöngyökkel s drágakövekkel ékesítette föl karjaimat s nyakamat (collum meum et dexteram meam cinxit lapidibus pretiosis... coruscantibus et vernantibus gemmis). Jegyesem szája édes nekem, mint a tej és méz (mel et lac ex ore ejus accepi). Szépsége elragad engem s nem adom oda semmiért (pulchritudinem ejus sol et luna mirantur); koszorút kötött fejemre, a jegyes koszorúját (tamquam sponsam decoravit me corona)!

Ó Ágnes, Ágnes, miféle érzések ezek? Kárhoztassuk talán vagy botránkozzunk rajtuk? De te szent és vértanú vagy s nyomaiddban járnak hősiesség, ragyogó lelkek: tehát igazad van!

Igen, igazad van! A keresztény szüziesség a leglelkesebb s legodaadóbb szeretet. „Es ist die Vergeistigung der Liebe.” Nem való mindenkinek; nem való lelkének, nem vérenek, s akinek nem való, az hagyja el a hiábavaló erőlködést s szánja rá magát házias életre. De akinek való a szeretet és szerelem átszellemülése, azt ne féltsetek, az nem vét a természet ellen, hanem fölemeli s a szellemi erő szépségébe öltözteti azt.

Ez az irányzat nem beteg. Ahol tisztán, tüzesen s eszményiesen szeretnek, ott nincsenek betegek. Jegyesek nem lehetnek betegek. Ha tüzesen és eszményiesen nem tudnak szeretni, vagy a vérüknek nem való, menjenek; de ne féltsek azokat, kiknek vérük, szívük s lelkük is ez eszményi szeretetre termett. Bízátok azt azokra, kiket a lélek emel és inspirál. Ne féltse a veréb a sást, hogy a természet ellen vét, mikor magasan repül; ne féltsetek a fecskét, mikor a tenger fölött elrepül, nem fül bele, hazamegy.

Maradjon az „animalis homo”, a sűrű vérű, nehézkesebb ember az élet rendes útjain; de ne haragudják a „spiritualis homo”-ra; ne nehezteljen az ösztön az ideálra. A tisztaságnak sok foka van; minden fok győzelem, alak, szépség és művészet; vannak azután e fokokon magaslatok, hol a győzelem mint hősiesség, a szépség mint átszellemülés, a művészet mint remekelés mutatkozik be. S ezt tisztelni s megtapsolni kell.

Rajta tehát! Ha úgy tetszik, harcoljanak az antikrisztusok a Madonna Sixtinának szépsége s Correggio Katalinjának mosolya ellen! Mondják, hogy nekik cinikus, kegyetlen, ösztönös szeretet kell! Rajta! Mi tudjuk, hogy az ember mellett a földön állatok is élnek, ki nem pusztíthatjuk fajukat, de arról le nem mondhatunk, hogy azokat magunknál alantosabbaknak ne tartsuk. Fogják ránk, hogy nem szeretünk, – hogy indulatunk víz és jég; vádoljanak, hogy szeretetünkben nincs tűz, nincs szenvedély; az ideálra mutatunk, melynek szeretete feledtet világot, dicsőséget, alacsony ösztönt; Ágnessel kiáltunk: „regnum mundi et omnem ornatum saeculi contempsi propter amorem Domini mei Jesu Christi”, hatalmat, cézári uralmat, a Palatin s a Forum fényét, az Augusták szépségét, az insulák kellemét megvettem! Ne dobjatok rám követ, mert ezt szeretetből tettem. Vagy inkább Wagner Rikárdot citáljuk? ám legyen:

Nicht Gut, nicht Gold,
noch göttliche Pracht,
nicht Haus, nicht Hof,
noch herrischer Prunk;
nicht trüber Verträge
trügenger Bund,
noch heuchelnder Sitte
hartes Gesetz:

Selig in Lust und Leid
lässt die Liebe nur sein.

S ez sem tűz, ez sem szenvedély? Ez is víz és jég? Legyőztük a világot, vérünk bíborába öltözködtünk, tiszta nemzedéket neveltünk: ez a mi nemességi levelünk!

S ti mit tudtuk? Mihez értetek? Mit hoztatok létre? Jelszavatok „zynisch, grausam”. Kedélyetek lázas és ingerült. Betegek vagytok, mert nem értitek meg önmagatokat. Még a leghősiesebb eszmények égboltján is csak egyet láttok: sakterkést! Ezt örületnek hívják.

XVI. Élet és egyéniség

„Die Musik – mondja egy jeles német író – soll man nicht ersinnen, sondern ersingen. Auch das Leben, es soll erlebt werden.” Ki hallott zenét, mely néma lett volna s ki látott életet, mely ki nem alakult volna? Az élet alakot sürget; úgy sürgeti azt, mint a szervetlen anyag a jegecek idomait s mint a szerves anyag a növények s az állatok formáit. Formát, alakot, befejezettséget keres és sürget minden. Az emberi élet is keresi a szép, harmonikus formát. *Az emberi élet alakja az egyéniség.*

A szép, harmonikus egyéniség az emberi élet műremeke. Mint ahogy a csíra szárba, lombba, virágba vágyik: úgy vágyik az ember egyéniségbe. A szép egyéniség a legszebb, amit elérni lehet. Az kifejeződése a világnézetnek, az virága az életnek, az zenéje az öntudatnak, az megtestesülése a láthatatlannak.

Az egyéniség az élet erejének és eredetiségének egy-egy kiadása. Minden öntudat egy-egy világ; de a hatalmas egyedé alakított öntudat egy szép, gazdag világ. Valóságos műremek; mert van költészet s művészet s ritmus nemcsak a színek s a vonalak s a hangok játékában, hanem az élet millió szálainak harmonikus egésszé való kiszövésében is. Ez is művészet; ehhez is formaérzék, hajlam, génius, s mindenekelőtt nagy eszmék és jó anyag kell. Az anyag az alkalmas természet.

Igen, az alakításhoz alakítható anyag kell; ha az nincs, művészetünk elszárad. Mi lett volna szobrászatunkból, ha nem volna fehér, csillogó, kristályos márványunk? Mi lett volna belőle, ha nem volna kövünk hozzá, mely vágyik az alak után s fölszívja magába a vonalak hullámzását; mely kihívja a művészt, hogy tegyen, alkosson, teremtsen jobbat, finomabbat, lelkibb vonásokat, mert ő azokat is s a lehetőszerűt is elbírja? Bizony, ha nincs márványunk, nincs ilyen művészetünk. Éppen úgy mondhatjuk, ha nincs alkalmas természetünk, melyet gyúrni, alakítani, szellemmel itatni, harmóniákkal átjárni lehessen, akkor nincsenek nagy egyéniségeink.

De természet, szellem, élet, érzék van elég; csak föl kell ébresztetni. A lelkek szomjasak és mohók, csak öntudatukra kell hozni, hogy mit akarjanak, mit keressenek; meg kell nekik mutatni az élet értékét és föladatát, melyet öntudatukban tetté kell váltaniok. A tett a hatalmas „én”. A legnagyobb tény és tett a szép, a boldog egyéniség!

Höchstes Glück der Menschenkinder
Ist nur die Persönlichkeit.

E pont körül könnyen megegyezünk. Minden filozófia valamiképp az „én”-be int. Az evangélium pláne. Lenni, élni, hatalmasnak lenni; az alacsony embert naggyá nevelni; a szolgát szabaddá tenni; a gyöngeséget erővel, a testet lélekkel legyőzni; az élet vágyait kihúzni, ki a sír árkain s a mulandóság lombhullásain s a halál fagyos mezőin túlra, túl az örök életbe; ez az ő vágya; ez programja. Vita, vita abundantius... ez az ő ígérete! Spiritus et vita... ez az ő legédesebb szava. A világ elmúlik s az ő dicsősége; az ég s a csillagok is elmúlnak; de megmarad az egyed, a szerencsésen kifejlett, az erényes öntudat. Ez nem lát halált, ez legyőzte a halált.

Az erőteljesen s erényesen kifejlett életé, az örök életet s az örök boldogságot magában hordozó öntudatá tehát a győzelem; az megmarad; az a világ virága.

Ezt sürgeti a mi Urunk Jézus Krisztus! Ő léptette a világba a győzelmes öntudatot, hogy az ember az Isten szeretetének tárgya s hogy a lélek, az az „én”, több mint az egész világ. Az evangélium azt hirdeti: Mindegyik közületek több, mint valamennyi világ!

Ez öntudatot élvezni kell! Ha Gothéról mondják, hogy „er ist das Gefäss, in welchem Europas Kultur zur Einheit gebracht wurde”: mit tett akkor Krisztus? Mit teremtett? Mit keltett? Mily életet támasztott, mily fényt gyűjtött, mily öntudatot ébresztett? Az Úr Jézus a világnézet gyűjtőpontjába az emberi lelket, az öntudatot állította, – melyben az evangélium fénysugarai az egyéni méltóság fölismerésének világosságát s a szabadság szeretetének tüzeit gyűjtötták meg. Krisztus Urunk hozta magával az individuumot, ő ébresztette föl az embert s fektette szívébe az öntudatot: filius Dei sum. Jézusban az ember lépett a világba, ki többnek tudja magát, mindeneknél, s aki az öntudatnak e hatalmát állítja szembe a világgal. Félelmet nem ismer, bizalmat lehel, bizalommal, fölényének s győzelmének öntudatával megy a halálba is, mint akinek a halál nem az enyészetnek sötét portája, hanem a fény s a derű perspektívája. Így lett fejévé annak az emberiségnek, mely öntudatlanságból méltóságának s belső értékének öntudatára ébredt, mely ez öntudatban a lét új fokára hágott s a haladásnak s a fejlődésnek beláthatlan ösvényeire lépett. Ez az öntudat a jövődőség kinyilatkoztatása, mely a kétezeréves életet az evangélium fényében csak gyermeklépésnek nézi s teljesebb s fejlettebb emberiséget sürget.

Jól teszi. A teljesebb emberiségnek típusa a fejlett, a szellemben, erényben, s erőben gazdag egyéniség!

Míg ez ritkaság, s csak nagy szerencseszámba megy: addig az emberiség álcaszerű, csecsemőszerű életben senyved. Addig az evangélium, mely Krisztus-képmásokat sürget, a nagy Krisztusnak gyöngé gipszöntvényeivel kényszerül beérni. Addig a krisztusi eszme, a „filius Dei”, még csak eszme, melyet kevesen élnek át. Addig az élet még csak fogalom, melynek eleven, meleg kiadásai ritkaságok. Addig az evangélium gondolatai mint sejtelmek lejtnek köztünk, de mélyeket stilizálni nincs erőnk! Addig csak beszélünk s harsogunk haladásról, hatalomról, fejlődésről, de hiányzik a haladás, a hatalom, a fejlődés virága: az ember!

Ez sem elég. Mikor az Úr Jézus így fölemelte az embert a lét trónjára, épp ezáltal elsüllyesztette körülötte a világot, azt a világot, mely neki csak lépcső, csak támla, csak szőnyeg s a belső világot nyitotta meg neki. Fölébresztette a zsibbadt, a fejletlen belső életet, – megelevenítette a belső világ színeinek, hangjainak, alakjainak, csodálatos valóságának fölfogására a lélek szerveit; – a küzdésnek, az ösztönöknek, az életfunkcióknak erőközpontot teremtett: így vált kezei közt a dudvás, gajos, bozontos természetből, a kásás, erőtlen, enyves emberből királyi alak, mely acélosan, erőteljesen, bátran áll a lábai alatt elterülő világ fölött, s melynek hatalmán s erején mindig ott ragyog a szépségnek, a léleknek derűje.

Azért mondom én: Krisztusban jelent meg köztünk az új ember, az az ember, ki egy új világot, az igazi emberi élet világát nyitotta meg nekünk azzal a biztatással, hogy ez a mi mennyországunk s itt kell érvényesülnünk.

Éreztünk-e már valamikor ilyesmit? Járt-e már néha közel hozzánk a sejtelem, hogy ha szép a zene, ha szép az ének, ha szép a vonalak s a színek harmóniája, hogy akkor szép, sőt sokkal szebb az a lélek, mely ezt a szépséget megpillantotta s színben, hangban, vonalakban élénk öntötte?! A külső szépséget a lélek átéli s csak saját életének mélységeit érzékíti meg hangokban s márványban. A lélek a lant s a természet a kéz, mely e lantból a szépség harmóniáját csalja ki; rajta, húrjain váltódik ki életté, gyönyörre, művészetté, boldogsággá, ami kívül élettelen. Érzékében rejlik a titok, melynél fogva gyönyört és kint képes kiváltani s ritmust és harmóniát s ütemszerűséget hozni levegőbe és éterhullámokba. S úgy-e ez érzésben, e fölfogásban, ez átélésben van az élet, s az az élet mind ott belül van? Azért mondom, fejlesszük ki az érzés, a fölfogás, az akarás világát; teremtsünk világot:

Hier fordert man Euch auf zu *eigenem Dichten*;
Von Euch verlangt man *eine Welt zur Welt*.

Teremtsetek szobrot, műremeket, de eleven szobrot, nem márványból, hanem önmagatokból! Teremtsetek világot, mely által a világ a ti világtok lesz, mely nélkül nincs világtok, nem éltek, semmik sem vagytok!

E belső kialakuláshoz mindenekelőtt nagy, merész öntudat kell aziránt, hogy a földolog, s a legfontosabb az élet; az élet pedig én vagyok; a világ központja én vagyok; az egyedül értékes dolog én vagyok; minden értem van, minden azért, hogy az az „én” kialakuljon, hogy teljes, hatalmas s boldog legyen.

Ne botránkozzatok meg e merész kijelentéseken; ezek mindegyitekről igazak. Mindegyikről igaz, hogy „én, én, én, ez minden”. Világos, hogy minden. Reám nézve ez minden s ha én nem vagyok, mit nekem a minden? Isten, világ, lét, boldogság, csak az „én” révén közeledik felém; ha én nem vagyok, nincs Istenem, nincs világon, nincs örömöm, nincs boldogságom; ha én nem vagyok, nincs gondolatom, vágyam, beszédem; néma, sötét, semmi a minden.

Nézzétek ezt a teremtő, költő „én”-t; ő csinál, ő teremt mindent! Ez a világ világ nekem, mert én állok a központjában. Én szórok rá fényt szemeim tekintetével s zenét és ritmust idegeim rezgésével. Szemem nélkül ez mind sötét; ideg nélkül ez mind néma és buta. Nekem kell azt a világot színeznem s szépségébe öltöztetnem; nekem kell benne az érthetőt fölfödözni. Nekem kell mélységeibe ereszkednem s a végtelen gondolataim aranyzálaival összefűzni. Nekem... nekem... kell ezt tennem.⁵

E föl adattól hangos lesz énem; fölébred érző, értő, sejtő, vágyódó lelkem; megizgul benne az élet s kiindul; meghúzza saját növekvésének tengelyeit; csillagokat tűz az égbe; át akarja fogni, föl akarja szívni létté a létet, hogy benne minden látássá s érzéssé váljék s hogy ez intuíciótól és ez ekstázistól boldog, gazdag, isteni élete legyen.

Így lesz a világ az én világom, melyet én átélék, melyet én léttel átjárok, s melynek én vagyok a virága s a szemevilága. Így alakul ki a lét bennem ismeretté, sejtéssé, hitté, erénnyé, szeretetté, boldogsággá, elragadtatássá. Így épül föl bennem az örök élet dantei szféráinak csigavonala, melynek csúcspontján állok én s élvezem a megnyugvást lét, élet, cél, s boldogság fölött.

Így lesz bennem enyém minden! Így lesz létté és harmóniává. Aristoteles azt mondta, hogy a lélek az értés által elváltozik mindenné, vagyis, hogy magába fogad mindent; amit ért, az az övé, az az ő világa. S az evangélium azt mondja Szent Ágoston szerint, hogy az Istenben minden, ami van, tiszta merő élet: „quod factum est, in Ipso vita erat”. S ezt a mi öntudatos életünkről is elmondhatni némiképpen; az öntudatban minden merő élet, merő szemlélet, merő érzés, kín és gyönyör, fájdalom és öröm. S ami nem az, az reám nézve nincs!

Nem vagyok én idealista, nem mondom én, hogy csak az van, amit én nézek ki a világban; de reám nézve semmi sincs, amit nem tudok, nem látok, nem érzek, amin lelkem fénye nem ragyog s szívem melege nem vibrál. Amit ismerek s amit hiszek, amit érzek és szeretek, az alkotja a világot, s más világ nincs, mint az én világom; nekem, számomra nincs.

Látjátok, hogy az egyéniségben alakul ki a világ s minden ott künn a belsőért van. Minden ott künn az élet ajtaja előtt áll s kopog s zörög s kér bebocsáttatást, koldul életet.

Töletek koldul. Érintsetek meg s élni fog. Tekintsetek rá s élni fog színeitek tűzében, figyeljétek rá s élni fog harmóniáitok zenéjében. Vegyétek föl magatokba s alakítsátok át művészetté, boldogsággá, örömmé azt a pusztát, csupasz létet. A világ kitárja előttünk gazdagságát, a végtelenbe kinyújtja tereit, feneketlenségekké mélyesztli örvényeit s meghívja az életet, hogy benne kifejlődjék.

⁵ Ez bármily merészen hangzik, igaz; nem szubjektívizmus, hanem realizmus. Nem azt mondja, hogy mindez nincs, ha én nem vagyok, hanem csak azt, hogy számomra nincs; nem azt, hogy én adom mindennek az értékét, hanem csak azt, hogy nekem csak úgy érték, ha én vagyok. Lásd egyébként a következő bekezdéseket.

S az az élet megint csak én, csakis én vagyok. Én élek s csak magamból tudom, hogy mi az élet. A világ, ég, föld, úszó csillagok az én életem tükrén akarnak tükröződni.

Méltán mondhatom mindezek után, hogy a világ utánam eped, s bennem akar kifejlődni s kialakulni életté. Ez veleszületett fölénye az életnek a lét fölött; ez filozófiája a létnek, hogy a lét öntudatszomjas és életsóvár. Ezt mondja ösztönünk, ezt fiziológiánk, ezt pszichológiánk, mely az egész világot szembeállítja velünk, fölállítja körénk, mint központ körül s ösztönöz rá, hogy azt az egész világot fölvegyük s fölszívjuk magunkba, hogy azt gazdag, bensőséges, boldog életté változtassuk.

Úgy-e igaz?

Hier fordert man Euch auf zu eigenem Dichten;
Von Euch verlangt man *eine Welt zur Welt!*

s mert igaz, eleget kell tennem e követelménynek: teremtek világot, azaz hogy kialakítom önmagamot.

Van hozzá önérzetem, mert tudom, hogy minden értem van; nem mintha én volnék mindennek korlátlan ura, hanem úgy, hogy bennem akar kivirágzani minden; bennem vágyik virágba a szár, az ág, a lomb: bennem vágyik életbe a lét. Ez a tény az én méltóságom s az én fölényem. Van hozzá ideálom; szép, ragyogó, isteni gondolatom! Van hozzá merészségem, mert harcolni s áldozni kész vagyok az igazi, az örök életért! S van hozzá génuszom is, legalább annyi, hogy érzésem van a művészet, a zene, a világnézet szépsége, a színek ritmusa s a filozófia iránt s ki akarnám alakítani magamban az életet a legkisebb részletekig, az állás, testtartás, járás, taglejtés módozatáig; bele akarom vinni az életet minden porcikámba s az öntudatot ki a lét perifériáiba.

Ezt akarom. De hát nem akarják-e ezt mások is? Veszedelmesnek s végzetesnek kell ez akaratot mondanom, mint amelyet sok örvény fenyeget és sok lidérccláng kísértetbe visz, ha végignézek a világon s szemlélem ez akaratnak próbálkozásait. A próbálkozásokból is kevés van s ami van, oly abnormis, oly alaktalan, oly bizarr és csúnya! Az emberiség legnagyobb része még öntudatlan tömeg, még csak automata; majmol, de nem él. Erkölcsei fogalmai sablonok, holt s üres formák s e formákkal van megdolgozva lelke, mint ahogy a szobafestő sablonokkal és matricákkal megdolgozza a falakat. Elismerem a nietzschei szónak kegyetlen csattanósságát a „Herdenmensch” s a „Herdenmoral”-ról; bizony ezek a tömegek csak a tömeg pszichológiájának rángatózásait érzik, az egyéniség finom hajtásaira még nem lelkiek eléggé.

Nagy rovása van az emberiség ez öntudatlan fejletlensége tekintetében a gazdasági életnek, mely a technika haladásával elkápráztatja az embereket s a külvilágra tereli összes figyelmüket. A villamosság jobban imponál nekik, mint a szép egyéniség. A villamosság kenyeret ad, de mit csináljanak a szép egyéniséggel? Minek még az Istennel foglalkozni, mondotta valaki, mikor már ismerjük a villamosságot? Ez a kérdés legjobban jellemzi a belső világnak, tehát az igazi életnek nihilizmusát. Míg a külső világ, míg a létért való küzdelem az emberrel elfelejteti a belső világot, addig még nem az életnek, hanem a gépnek jegyében él; még nem ember, hanem csak gép. Gép is, állat is. Bête humaine, machine humaine!

Mennyi félelme, kik keresik s meg nem találják magukat, kik nem készek s befejezetlenül szaladgálnak a világban, kik semmit sem hatnak át öntudattal s lélekkel s kik az egyéniség formáját nem öntik rá a hivatásra, foglalkozásra s életre. Hány ember mozog körülöttünk, aki nem él; akiben a gondolat s az élet öntudatos alakot nem öltött, s akinek nincs semmije, amit igazán övének mondhatnánk. Mikor Olaszországban látok épületeket, melyeket a stílusok diribdarabjaiból állítottak össze, mint régi dór oszlopokból, bazilikai architrávokból, olaszos-gót signoriák romjaiból, korai renaissance faragványjaiból, melyeket összeszedtek s egymáshoz ragasztottak: eszembe jönnek azok az emberek, kiknek nevük,

fiziológiájuk egy személyt jelez ugyan, de egyéniségük nincs; ami e kategóriába való, az mind másé, az dór, az gót, az renaissance-i; csak nekik nincs semmijük. Az embernek, az életnek kerete megvan, de nincs kitöltve!

Ezek közt méltán járhatunk az apostol kesergő panaszával: kelj föl – kiálthatjuk – álmaidból! A nap már fölkelt; a krisztusi öntudat, a jézusi önérték, az Isten-fíának élettelen alakja már ránk szórja világosságát és melegét. Keljetek föl; ittassodjatok meg az evangélium bódító párázatától, mely „szellemet és életet” lehel rátok! Éljétek bele magatokat az önértékbe, mely királyi trónt keres magának s az emberek társaságát, nem a vad gallusok szemeiben, hanem a hit világosságában, királyok szenátusává formálja át.

A legtöbb ember még semmit sem akar. Magvak ők, de a magtárban; nincs hazai földjük, nincs napviláguk! Mások akarnak; duzzadnak az léttől s erőtől, az öntudat fellázad bennük a formák, hagyományok, sémák, keretek ellen; de, sajnos, ez a lázadás gyakran parasztlázadásnak minősül. Az egyéniség kialakul bennük, de nem a harmónia jegyében. Pedig a diszharmónia nem tartja magát sehol, sem a természetben, sem a művészetben; filozófiában éppoly kevéssé, mint a népéletben.

Schopenhauer is, Nietzsche is egyéniség, de ezek a gyűlölet inspirációira hallgatnak. Goethe is, Wagner is egyéniségek; a kedves érzékiség s az esztétika napsugáraiban; Napóleon, Cesare Borgia, a hindu braminok, a zsidó hősök is egyéniségek, a vaspatkós erőszak vagy a lágy, engedékeny kontempláció egyoldalúságával.

Schopenhauer gyűlölte a világot a diszharmónia, a kegyetlenség, az erőszak, s a kétszínűség miatt. Gyűlölte a zsidót ószövetségi kizárólagossága s földhöz tapadt „Gegenwartssinn”-je miatt; a muzulmán koránja, a modern szellemet moralitást valló s immoralitásban megrothadó farizeizmus miatt, s ki akarván nőni valahogyan e társadalomból, egy másik, de érthetetlen világba hajlott át.

Nietzsche gyűlölte az alacsony, a filisztert, a kaptát, s megbüvölten állt a klasszikus világnézetnek hatalmas egyedei előtt, kik áttörnek mindenre, mint a lavínák s túteszik magukat törvényen, kereten, morálison. Schopenhauer kétségbeesett a morális fölött; Nietzsche kétségbe vont minden morálist.

Ne így, ne így! Így nem boldogulunk! Nem szabad éket verni az ész s a szív, a föld s az ég, az ember s a társadalom közé. Egyoldalúságoktól nem fogunk megmenekülni végleg soha; de az egyoldalúságot legfőleg eltérni szabad, elvvé emelni azt sohasem szabad! Minden kultúra valamiféle eszmét szolgál s valamiféle eszményt sürget, érte hevül, érte ég; minden kultúra egy-egy virág, egy-egy stílus jegyében áll; de ha stílus s ha virág akar lenni, legyen harmonikus, legyen szép. Más a kankalin s más a kökörös s más a vadrózsa típusa, de mindegyik szép, mert a föld s a napsugár szeretete egyesül benne. Ha a stílus szaggatott, ha a harmónia szenvedés, akkor a kultúra nem virágot, hanem rongyot produkál.

S nem rongyolt, nem szétfoslott lelkek-e ezek a modern típusok? Én e sötét, keserű, cinikus, kegyetlen, gázoló, gögös típusokban nem látom a szép szeretet vonásait. Valami oly émelygős, oly beteges hangulat ömlik el rajtuk. Mind az alávalót, az utálatost, a piszkosat, a rothadtat nézi, hogy elteljék megvetéssel, undorral s gyűlölettel. De minek a kloakát annyira méltányolni s minek a francia esprit-vel a csatornák sarában turkálni? Minek a sebeket ünnepélyesen kikötözni s a fekélyeket a színpadokon fölfakasztani s minek mindenkinek hánytatóval szolgálni?! Vagy nincsenek tiszteletreméltóbb funkcióink, mint a hányás s oly mély pszichológia rejlik-e ebben, hogy a világot az utálatossal foglalkoztatni méltó dolog legyen?! Minek a bizarr színek, a groteszk alakok, a kuncsorodó, a kacskaringós vonalak, a belek gyűrűzésére emlékeztető szecesszionak kultusza, mire való ez a zsámiska, melyet kacs-, páva-, mandula-, bélmotívumokból kotyvaszt össze ízlés és divat?

Mire valók ezek a nagy, terméketlen tehetségek?! A tiszta, nyílt sasszem, melynek éle olyan, mint a napsugár, tetszik nekem; de ha csak ködöt, homályt, éjt lát mindenütt, hát hisz akkor akár vak is lehetne? Tetszik nekem a mélységes értelem, mely örvényekből a

végtelennek mélységeibe s onnan a mérhetetlenség óceánjaiba merül; de ha árulóvá lesz s erejét a tagadás s a meghasonlás szellemének szolgálatába szegődtette, mit csináljak vele? Ha a tehetség a maga nagyságát arra használta, hogy az embert összelapítsa; ha a gigászok arra valók, hogy epigonokat neveljenek, a szív, a lendület, a művészet epigonjait: mily köszönettel tartozom nekik? Egyedüli érzelmem velük szemben az őszinte részvét s az óvakodás „nicht zu diesen werden gleich”. Nem! Nem! Isten veletek modern nagy emberek, természetes érzékem sugallja, hogy nektek nincs igazatok s hogy ti szétrobbant, terméketlen bolygók vagytok! Ti betegek vagytok! Fantáziátokat lefoglalták a betegség rémei; – szívetekben kísértének az erkölcstelenség hajótöröttjei; – ti a világban csak a gyöngét, a gazt, a gonosztevőt, az orgyilkost, a paráznát, a házasságtörőt, az örültet, a kételkedőt, az alávalót, a kéjencet látjátok; ti egy szép ember láttánál mindjárt beleibe s gyomrába merültök; ti Párizs megpillantásánál mindjárt kloakáiba vetődtök; nektek dög-öszönőtök van. Ti hasonlók vagytok azokhoz a zöld, zománcos, csillogó legyekhez, melyek csakis a dögre s a kloakákba szállnak s petéiket csak azokban rakják le; gondolataitok máshol ki nem kelnek, csak a rothadás milieu-jében.

Hát ezért nem tudok én értetek lelkesedni, mert látom rajtatok a betegség árnyalatát, a keserű, romlott gyomornak ráncát ajkaitok körül, s ha olvastam műveitekből egy-két fejezetet, kinézek az ablakon a zümmögő, illatos, virágos természetbe, vagy a fák mélázó, sötét lombja fölött el az éjnek ünneplő csillagaira s erről a szép valóságról lenézem s leélvezem, hogy nektek nincs igazatok. Nem a temető, nem a kloaka, nem a rom, nem a szemétdomb az élet s a lét tükre; egy kis lúdvirágban több a nekünk való igazság, mint mindezekben.

Akik a szép érzékiségnek, a gazdag élvezetnek, az esztétikai világnak gyermekei, mint Goethe s Wagner, azok is lehetnek kerekded s bizonyos irányban befejezett egyéniségek; de ezek az emberek olyanok, mint azok a festmények, melyeken látok fatörzseket, de nem látok lombátort vagy látok magasba meredő falakat, de nem látok égboltot. A gazdag érzékiség, a gazdag élet nő, fejlődik; de hová? A nagy prespektívák le vannak róluk törülve. Szép képek perspektívák nélkül. A lélek úgy nézi őket, mint a japán képeket; csillogó színek, kecses alakok, finom kivitel, elragadó konkretizmus s mindez prespektíva nélkül!

Ha igaz, hogy „das Gefäss, in dem Europas Kultur zur Einheit gebracht wurde, heisst Goethe”, akkor ez az edény nem a szent-Grál, s nem is vér, nem tüzes bor, hanem sör van benne. Ne értsen senki félre; nem becsmérlem Goethének gazdag, mély érzésű, szemléltető s szemléelő lelkét, de a hősök pátosza hiányzik belőle. Ő szereti az embert, a leányt, az ifjút, az asszonyt; lelkén tükröződik a természet; napsugár és virág, kő és hegy az ő gyönyörűsége; ő művészetté tudja varázsolni a természetet; ő maga is művészet volt egyedi kialakulásban: de a végtelenség nyugasztaló békéjét s az Isten-szeretet derűjét nem látom rajta. Lelkén nem tükröződik az örök remény, „spes immortalitate plena”, a halhatatlanság erejében kivirágzott remény! Neki nincs érzéke a mélység iránt.

Az európai ember nem a mélység embere; inkább könnyed, játszi, szkeptikus és cinikus. A mélység Ázsiában van otthon. Íme Tolsztoj a mélységnek modern képviselője. Nagy benyomások alatt, a végtelennek árnyékában misztikussá lett, s ugyanakkor alázatos és könyörületes. „Menj világgá és tűrj! A világot meg nem változtatod!” Ez az ő jeligeje. A célt biztosan föl nem ismerheted, – a jónak irányát valahogy kitudhatod. A világ roppant nagy, s te nagyon kicsi vagy; a lét mélység s az élet örvény! Graecia napsugaras tekintete szép virágokat s szép szemeket gyullaszt; harmóniáját zenévé s dallá változtatja egy nagytehetségű, de a mélység fölött meg nem akadt népek játszi lelkülete. Ah az a dal, az a zene! De hogy is énekelhettek a lét problémáinak örvényei fölött?! Úgy-e az a dal csak hallucináció, úgy-e az a szép világ csak káprázat?!

A lét tele van sötétséggel s borzalmakkal s az élet titokzatos, félelmes ösztönökkel; átlátszó ég, mosolygó szépség, édes boldogság csak azok számára van, kik a káprázaton túl nem látnak. E borzalmas hatalmaknak s őserős ösztönöknek alakítása csak kis mérvben illeti

meg az embert; nem annyira az alakítás, mint inkább az alkalmazkodás az ő része. Tolsztoj filozófiája az, hogy a valóságot csak annyiban ismerhetjük föl, amennyiben a sok nem-valót, a sok tévelyt s ábrándot kitapasztalni sikerül. Ezt az ismeretet is a lélek inkább saját érzékének, a jó sorsnak, mint a tudománynak s a munkának köszönheti; a génius az igazságot kinézi, s önmagában szemléli; ott találja föl egyszersmind a harmóniát; a szépet nem a korcsból, hanem a szép lélek inspirációiból tanulja megismerni.

Íme e misztikus, alázatos, könyörületes embernek mily sötét az ege, mily örömtelen a világa, mily kevés fény ömlik el rajta, s e sötét ég alatt, e fénytelen világban jár-kelel egy magát emésztő, mélységes életű lélek. Más ég alatt, más milieuban ez emberből szárnyaló Plátó lehetett volna. Tekintsétek meg Tolsztojnak arcképét s mellszobrait, s kiérzitek, hogy készakarva nem neveztem ezt az arcképet fényképnek.

De azért e misztikus, sötét égen van egy csillag, mely biztat, s melynek fényén megérezzük, hogy nem tévelybe, hanem igazságra vezet s ez az a gondolat, hogy „*az élet értéke a belső embernek kialakulása*”. Az élet, mint csíra rejlik bennünk s azt ki kell fejlesztenünk!

Ó kinek fog tehát sikerülni az ember? Ez a nehéz, ez az isteni arc és kép és alak? Ki lesz az a művész, aki megfogalmazza, kirajzolja, kialakítja magában az embert?! Csak az lesz itt a szerencsés művész, aki az *igaz s az egész gondolatot szépen kialakította*.

Az lesz az, ki az embernek való világot az egész vonalon önmagában életté változtatta s ki a nagy igazságokat, a mély ösztönöket, a nagy szenvedélyeket harmóniába hozta. Az egész kell nekünk s nem a tört!

XVII. „A szép egyéniség”

A szép egyéniséghez mindenekelőtt nagy, bízó gondolat kell, mely uralkodó hatalommá emelkedik s erőt s szépséget sugároz az ember belső világába. Ez a gondolat az Istent imádó s az örök boldogságba vágyó, derült, meleg világnézet. Ez a világnézet a nap az égen s körülötte lejtnek gondolataink csillagai, s ezek idomítják titokzatos s erőteljes behatásokkal az ember életét.

A kereszténység nagyszerű világnézettel szolgál, melytől nem fogjuk megirigyelni sem a klasszikus, antik görögöt, sem a bramint. Dicsősége az, hogy egybeolvasztotta az életet s a halált, vagyis, hogy halált nem ismer. Élet s túlélet, idő és örökkévalóság, föld és ég neki ugyan különböző stádiuma, különböző étape-ja az öntudatos létnek, de nem kettő, hanem egy: egy életnek folytatása!

Ez az egységes, meg nem szakított élet fejlődik több, hatalmasabb, belsőségesebb, mélységesebb, izzóbb, élvezetesebb öntudatosságba, mint ahogy az ember élete fejlődik embrióból csecsemőbe, csecsemőből gyermekbe, gyermekből ifjúba, ifjúból férfúba, akár Napóleon, akár Goethe, Tolsztoj vagy Assisi Szent Ferenc legyen.

Ez az élet itt a földön a fizikai rendbe van beleágyazva; világa majd Szahara, majd májusi rét, majd hófűvás, majd fenyőerdőillat, majd napsugár, majd szeszélyes felhők járása. Az életnek küzdenie kell a természettel s önmagával, a jóval s a rosszal, szenvedéssel s kinnal; az egész világ neki tört szilánkok garmadája, melyekből világnézetének ideáljai s akaratának buzdulásai szerint összerakja a szép egyéniség ragyogó mozaikképét.

A „szép egyéniséget” meg kell teremteni, ki kell alakítani; az nem terem, az nem nő magától; az nem jön készen a világba, hanem művészet által lesz. Tehát a „szép egyéniség” a művészet jegyében áll.

A világ úgy kerül el lábaink előtt, mint a tenger, szolgál kincsel, gyönggyel, hullámmal; gazdagítani s emelni akar s fálajánlja szolgálatát, hogy átvisz a boldog, fejlett élet örök révpártjaira; csak fogjuk le, foglaljuk el s használjuk föl, hogy az élet mienk legyen. Hasonlóképpen a belső világ, érzelmeink, ösztöneink, hajlamaink, érzéseink árnyalatai, mind, mind formát sürgetnek, hogy a szépség, az alak uralkodjék rajtuk. A tudomány szintén sürget rá, s mialatt az objektív világ sokoldalúságának föltárásával megóv a szubjektív fölfogás kis méreteitől, azalatt a bölcsesség s a mérséklet szelíd fényét önti ránk.

Íme a periferia, a nagy, gazdag belső és külső világ s e periferiának vezérlő, mindent egységbe foglaló központja a szép egyéniség.

A szép egyéniségnek szenvedélye az, ami az erdők, ami az élet szenvedélye egyáltalában, hogy fölszívja magába a nap s a csillagok, az ég s a föld energiáját s azt sajátosan kialakítja magában. Amit a tölgy tesz, s az árnyékában viruló kankalin, amit a kőszálakról az ég tengerére ereszkedő sas tesz s a puszták csillag ragyogású éjeiben prédára vadászó oroszlán, azt akarja a szép egyéniség is tenni, a világ energiáját életté akarja magában változtatni, még pedig szép s erőteljes életté. A világ energiája a fizikába s a morálisba van letéve s a természetfölötti rendben még az Isten külön behatásait szolgáltatja nekünk, melyeket kegyelemnek hívunk. E három energia harmonikus egységbe olvasztva, adja a „szép egyéniséget.”

Az erős fizikum, a jó ideg, az egészséges izomzat, a tiszta vér, nagy előny a „szép egyéniség” kifejlesztésében; de mindenekelőtt kell hozzá jó lélek. Lélek, az erkölcsi világ energiáinak kifejlesztésére!

Az erkölcsi világnak energiái a gondolatok, az ideálok, a motívumok; ezek azok a mennyei hatalmak, melyek fölöttünk járnak, szemünkbe ragyognak s melyeknek erejét s szépségét át kell vinnünk önmagunkra. Mindenfelől környez a természet ereje s szépsége s

minden buzdít, hogy alakítsuk ki magunkon az Isten gondolatait. Rólunk is oly harmonikusan szépet gondolt az Isten, mint a tenger kagylóiról, mint a mező virágairól, mint a lepkeszárnyakról, mint a hársfa finom ágazatú lombkoszorújáról: tehát értsük meg s szeressük meg s alakítsuk ki magunkban gondolatait. Aki az Isten gondolatai szerint alakul s az ő akaratát teljesíti, az minden tekintetben meg fogja ütni a mértéket s föl fogja találni a szép fejlődésnek útját s az élet értelmét.

Ezt az igazságot mi folyton hirdetjük, de a világ ráunt, mert nem gondolt a szavaknál semmit; csak mióta Tolsztojtól hallja ugyanezt, azóta figyel s kezdi hinni, hogy ez nem szó, hang, levegő, semmi, hanem „szellem és élet.”

Erre nézve írja Tolsztoj Leó Schmitt Jenőnek 1901. június 2-án:

„Je älter man wird, desto unbestreitbarer und klarer wird die Ueberzeugung, dass *der einzige Sinn des Lebens das Erfüllen des Willens Gottes ist*, welches eigentlich so freudig, leicht und von dem grössten Erfolge ist.” Ki akarjátok magatokban fejleszteni az egyéniséget? Teljesítsétek az Isten akaratát, mint ahogy teljesül az a vadrózsán, a kankalinon, az illatos hársfán, a művészi bravúrral kialakított kagylón!

S mi legyen a neve az egyéniség e kiépítésének? Voltak, kik ezt tolsztojizmusnak keresztelték; de Tolsztoj maga protestál ez ellen: „Es giebt keinen Tolstojismus und wird ihn niemals geben, da alles was ich in meinen Schriften gesagt habe, vor 1800 Jahren in den Evangelien viel besser gesagt worden ist. Wer die Uebertünchung entfernt, die ein Gemälde verdeckt, ist darum noch kein Maler”. (Tolsztoj levele Schroeder Félixhez 1893. május 23-án.)

Tehát ennek nem tolsztojizmus, hanem Evangélium a neve!

S képes lesz-e az evangélium energiája erőteljes egyéniségeknek s szép, hősies opusoknak megteremtésére?!

Sokan irigylik az antik-görögnek egységes individualitását s elzarándokolnak saját környezetük ködös világából Homér fénnel s napsugárral itatott Graeciájába. Sokan panaszkodnak Schillerrel: „Ich verkenne nicht die Vorzüge, welche das gegenwärtige Geschlecht, als Einheit betrachtet und auf der Wage des Verstandes vor dem besten in der Vorwelt behaupten mag: aber in geschlossenen Gliedern muss es den Wettkampf beginnen und das Ganze mit dem Ganzen sich messen. Welcher Einzelne Neuere tritt heraus, Mann gegen Mann, mit dem einzelnen Athenienser um den Preis der Menschheit zu streiten? Tehát hol van az ember, ki mint egyed méltán kiléphetne, hogy az athenei polgár egyéniségével szembeálljon s kihívja a világot: emberek, ítéljetek, ki szebb? Ő vagy én? Schiller szerint: ilyen nincs. Tudományunk nagyobb, mert az a közé, de egyéniségünk nincs; az athenei elragadná a pálmát!

Félre poéták, hamis próféták! Aki ilyet mer mondani, az vak, az nem lát, az süket is, megrögzött is. Aki ilyet mond, az nem értette meg Krisztust, annak számára a kereszténység csillagos ege felhővel van beborítva. Aki ilyet mond, az átaludta tizenkilenc századnak életét s történetét s alszik most is s agyrémekhez zarándokol s bálványokat tisztel „in der Götterdämmerung!”

Igaz-e, hogy az ideális, harmonikus egyéniség csúcspontján a hellének tündökölnék s onnan szórják szét a barbár világra kultúrájuk ígézetét? Hagyjátok el e gyerekes aggodalmakat! Világnézet ügyében a kereszténységet egy nap említeni sem lehet az antik-görög nézetek balgaságaival; ideálok tekintetében pedig türtőztessétek magatokat kevésbé s megmutatom nektek a kereszténység ideáljait: Krisztust, a Szent Szület s a szenteket! Ez a világnézet s ez ideálok el is merülnek az emberi lélekbe, ki is feszítik a térben s időben korlátolt életet a mérhetlenség s az örökkévalóság világává; csak az sajnos, hogy sok lélek nem ébred öntudatára fölséges hivatásának s hogy az agyag nem veszi föl magába az ideálok éltető leheletét. Az ideál ragyog, a géniusz virraszt, alkotásainak múzeumai telvék az általa

alakított egyéniségek élő szobraival; de a világ sár marad s buta agyag, s a költő, ki isteneket keres, elbandukál az Olympusra, ott pitymallik neki... az agyrém!

Mi ezen fönn nem akadunk. Mi látunk; látjuk azt is, hogy mások vakok. Mi meg vagyunk győződve, hogy a mi világnézetünkkel nagyszerű egyéniségeket lehet kialakítani, bár bevalljuk, hogy aránylag kevesen fordították hasznukra az egyéniséget kialakító motívumokat.

A mi ideálunk az egyéniségről különben a régi; az nem is lehet más, mint az egységes és harmonikus ember, erő és élet, élet s meleg valóság.

Kellenek hozzá nagy gondolatok, s azoknak kialakítása az ember legyen, s ne múmia; köztünk, velünk éljen, akit megértünk s akin melegsünk.

Az első elem a szép egyéniségben a világnézet. Az az ő égboltja, ahol nap ragyog s csillagok tündökölnék s sugaraik beszivárognak s beleszövődnek az egyéniségbe. Az „örök, hűséges gondolatok” áthatolnak a belső világ sötétségén, az érzékiség lágyságán s nehézségén, az ösztönök durvaságán s alaktalanságán, s megdolgozzák, megmunkálják azt, ami alaktalan; kifeszítik, finomítják azt, ami durva; átderítik, ami erőszakos és sötét s harmóniát teremtenek a széjjelhúzó erők s tehetségek közé.

Így csillan meg az egyéniségen a szépség fénysugara! A fölényes, mindenén áttetsző gondolat uralkodóvá lesz, s egységet teremt a sokféleségbe s szépséget önt az alakulásra! Így lesz az egyéniség eggyé s egységessé; ész és szív, test és lélek, Isten és világ, tudomány és hit, ösztön és erény, fizika és morális „sub specie vitae pulchrae” találkoznak benne. S ott ugyancsak jó nekik lenni! Itt az egész uralkodik a részeken s a felsőbb hatalom az alsóbbakon. Ez a felsőbb hatalom a szellem, mely az érzékiséget finomabbá s áttetszőbbé teszi s ösztönösségét s erőszakosságát az erény formáiba szorítja. Erő és alak van a szellemben, azért kezei közt a test s az érzékiség is átszellemlül s átalakul. A nagy gondolatok, a ragyogó ideálok finomabb érzést teremtenek s a testre is az erény fegyelme alatt acélosság, egészség és szépség árad.

Az ily egyéniségnek sajátos bűbája s világossága van! A nagy, örök eszméket tiszteli, szereti, lélekzi, de nem gondol csak a végső dolgokra, hiszen a végső dolgok, amilyenek az élet, halál, ítélet, dicsőség, neki közvetlen dolgokká lettek; az ő világosságuk neki örökös nap. Ezek a végső dolgok nem borítanak szemfödőt virágra, csillagra, bokorra, csigára; nem, ő ezt a szemfödőt nem tűri; ő mindezeknek szemébe néz, mosolyog s azt mondja: értlek.

Az ő felfogásában minden szebb, élénkebb, tündöklőbb lesz. A színek, a virágok, az emberek. A virágok szebbek az ő lelkében, mint a réten. Mert lelkéből, érzéséből kiárad a szeretet s a béke világossága, mely mint örök derű lebeg az általa kontemplált világon; mindenén, a betegségen, a szegényen, a hervadáson is. Ő mindent glóriában lát. Azt mondják a naturalisták, hogy „mindent a temperamentumon keresztül kell szemlélni”; ez kitűnő tanács, melyet meg is fogadunk. Mi mindent az örök s a szép életnek temperamentumán keresztül nézünk és látunk. A mi temperamentumunk a glória s a nagylelkek pátosza; azért a mi szemléletünk egy szent s elragadó vízió!

De mi nem csalódunk, mikor vizionáriusok vagyunk, sőt mi vagyunk azok, akik látnak. Mi kiérezzük a dolgokban rejlő bűbajt, mert nekünk érzékünk van az élet értelme iránt. Akinek az nincs, az nem lát, az nem érez.

Nézzétek, mennyi a természetben az éterrengés, mennyi a levegőhullám, hogy csapkod ez a kettős óceán; fát, hegyet, vizet, követ, falat, eget, földet mos, de nem vált ki színt, sem harmóniát csak a szemben és a fülben; ott, hol az élet ereje virraszt, ott válik rezgésből szín, mozgásból ének: egészen így van az a belső világban; színt, fényt, dalt, éneket, igézetet, bűbajt a csodálatos nagy világ csak ott kelt, ahol érzék van hozzá, s ahol a lélek nem alszik. Az ily temperamentumos léleknek szózatok ajkán testet öltő igévé válik az, ami másokban szunnyad, – ő nevet ad annak, amit mások nem ismernek, – ő átérzi, amit mások nem éreznek.

Minden ilyen lélek valóságos fényforrás. Benne összesűrűsödik az anyag, az éter, s kigyullad, hogy ragyogjon s másokat vezessen.

A második alkotó eleme a szép egyéniségnek a harmónia lélek és test, erkölcs és ösztön, fizika és morális közt; mert amint mondtam, az ember nem múmia, nem gondolat, nem elv, hanem élet s meleg valóság.

Az individualitás valóság s élet legyen; más szóval kimunkált s megtestesült gondolat legyen. Míg a gondolat s a gondolatok rendszere az agyba zárkózik, addig azok teóriát s tudományt alkotnak; de a teória s a tudomány, az nem élet. Mily különbség van az orvostudomány s az élet közt! Nézzétek ezt a múmiaszerű, köhögős, kiszáradt alakot, kit pólyázni kell a tavasz lehellete ellen, ennek az embernek az agyában le vannak rakva az erőteljes élet sémái, s formái, de ő maga nem éled tőlük; nézzétek azt az erőteljes virágzó ifjút, ki hegyen-völgyön dalolva jár, ki a réten szökell s a hegyeket mássza; ebben az ifjában a séma élet! Nézzétek az evangélium hirdetőjét, aki beszél s aki nem a szerint él; milyen bágyadt, hervadt alak ez; kóró az élet vízfolyásai mellett; de íme ott a szent, kiben az ige testté lett, ki úgy beszél, hogy beszédje az élet valóságából tör elő. A gondolat tehát csak forma és séma; csak lenyomat és száraz virág; ezzel be nem érjük; nekünk az átélt, a kialakított gondolat kell. A sémának test kell; a testté lett ige vonzza kezdet óta az embert.

Tehát *test* és *lélek* adja az igazi, emberi individualitást; – az emberi élet összességében kialakított gondolat jellemzi a szép individualitást.

E szerint az emberi életet nem korlátozhatjuk a szellemire, hanem a szép individualitásnak föl kell ölelnie a szellemit s az érzéket, a lelket s a testet; így lesz az ember egész, tökéletes ember. Az, hogy valaki „szép lélek”, az nagy dicséret, de hogyha ez a szép lélek egy szétrongyolt, összetört vagy fekélyes testben nyög, az nem az emberi élet s nem a szép individualitás eszménye, s ha az emberiség így alakulna, bizonyára tönkremenne. Viszont az is igaz, hogy a „szép test”, az „isteni test”, magában véve barbár gondolat; a „*corpora plus quam humana*”, dicséret volt ugyan a klasszikus írók ajkán, de a barbár gallok dicsérete; ezzel mi be nem érjük; nekünk „*animae plus quam humanae*” is kellenének azokba a testekbe. Nekünk isteni test s isteni lélek, nekünk isteni ember kellene!

Hogy az „isteni” lélek az állati testet s a vak ösztönt csak erővel és hatalommal kezelheti, aziránt kétség nincs; de én most szeretem hangsúlyozni, hogy a szép individualitás lélekben és testben erőteljesen stilizált s egységes ember legyen! Ne vesse meg a testet, ne a természetet, ne az érzést, ne az ösztönt, ne az izmot, ne a vért, hanem iparkodjék szépségét a léleknek s a formának harmóniájában kialakítani; mert csak e harmóniától szép az emberi élet. A csillogó márványszobor szép, nemcsak a rajta kifejezett szép gondolat, hanem a szép kifejezés miatt is; a kép nemcsak az alak vagy a báj fölséges eszményiessége, hanem a vonalak s a színek harmóniája miatt is lesz remekművé: éppúgy az individualitás a szép léleknek szerencsés megtestesülésében ragadja el a pálmát.

Azért bátran hirdetem, hogy mi tiszteljük a testi erőt, mi tiszteljük a testet, melyet egészség, életkedv s aranyos temperamentum villanyoz. Mi becsüljük azokat az élvezeteket, melyeket a sport, a testi ügyesség, az izmok ereje s az életöröm kiválthat hegyen-völgyön, erdőn-réten. Tudjuk, hogy mily jótékonyan hat be a testi, erőteljes élet a lélekre, s mint őrzi s telíti a lélek termékenységének forrásait; tudjuk azt is, hogy a lélek a testi élvezetet finomítja s érzéket ad a rétek, erdők, hegyek, szóval a természet örömei iránt!

Harmóniát az emberbe, egységet érzéki s szellemi világába, ez a mi kívánságunk. Ne két életet éljen, éljen egyet. Éljen itt a földön igaz, gazdag életet; éljen földi életet, mely az égbe nő! Ne mondjuk, hogy csak lelki életet éljen s a testet ignorálja; mondjuk inkább, hogy éljen úgy, hogy erőteljes és szép individualitássá fejlődjék.

Heureux, qui les surprend, ces justes harmonies,
Où vivent l'âme et la forme à la fois

mondja a művészet, vagy mint a megtestesült Istenről mondja a szentírás

„Ékes alakú vagy az emberek fiaí fölött, *kedvesség van elöntve ajakidon...* Kösd föl oldaladra kardodat, ó, hős! *Dicsőségedet és ékességedet, igen, ékességedet...*! Fölkent téged az Isten, a te Istened *vigasság olajával* társaid fölött. Mirrha és áloe és kázia van *ruházatodban*, az elefántcsont házakból királyok leányai gyönyörködtetnek tégedet... A királyné (jegyesed) jobbod felől áll ofiri aranyban, körülvéttelve sokszínű ékességgel”. (Zsolt 44,3.4 8.9.10)

„És mindnyájan bizonyoságot tőnek mellette és csodálkozóznak a *kedves igéken*, melyek az ő szájából származnak vala és mondák: *Nemde ez József fia?*” (Lk 4,22)

„És felelének: a názáreti Jézus felől, aki próféta *férfiú* volt, *hatalmas a cselekedetben és beszédben Isten s az egész nép előtt.*” (Lk 24,19)

„Soha ember így nem szólott, mint *ez az ember.*” (Jn 7,46)

Az ilyen individuumok emberek, kik köztünk élnek, kik nem emancipálták magukat az élet alól, kik nem vágták el a kötelet, mely őket a világhoz, a kultúrához köti. Hisz a világ hajóján evezünk, kultúráját élvezzük s az emberiség az a kör, az a milieu, melyben kifejlődünk. Mi volna belőlünk, ha a földtől el a végtelen ürbe hajítatnánk? S mi lesz belőlünk, ha igaz, teljes emberiségünk létföltételeit elhanyagoljuk s azoktól magunkat emancipálni akarjuk? A széptől, jótól, igaztól, nemestől függni mindig annyit tesz, mint igazán, gazdagon élni; ezek a függések boldogságok, s valóságos „uraságok”; a tőlük való nem függés pedig tagadás, szegénység és vadság.

Hol, merre jártok tehát emberek, hol, merre hajhásszátok az életet? Kérlek éljete! „Lebe dich und dein Leben!” Ha kőből szobrot, festékből képet alkotni művészet: mennyivel nagyobb, fontosabb és ideálisabb művészet lesz, létből életet, életből szép életet, emberből egyéniséget formálni!

Ez gazdagság, ez boldogság, ez dicsőség!

Gazdagság, mert a világ a szép egyéniségben válik öntudattá; boldogság, mert az élet bamba tengődés vagy hervasztó kín, ha nincs benne harmónia és öröm; végre dicsőség is, mert a Teremtőt az ember dicsőíti meg, ki az ő gondolatait átveszi s önmagán kialakítja. A szép egyéniség a teremtés koronája, benne kivirágzott az élet.

XVIII. Az arisztokrata-nemzetség

Nemcsak lenni, hanem élni; ez a mi vezető gondolatunk. Ez a gondolat sürget élni, az életnek alakot adni, rajta az eszmét, a gondolatot, a szép formát kifejezni. Ha igazi egyéniségről van szó, az mindig sajátos alakot ad az életnek; azáltal lép föl, hogy a létből sajátos életet formál. Az egyéniség tehát az önmagát kialakított, önmagát egységbe s harmóniába foglalt alak. Az egyéniség az önmagát teremtő mű és művész. S mivel műről s művészről van szó, nem lehetséges másképp, mint hogy a szépség jegyében mutassa be magát.

Amin szemünk megnyugszik, az mindig a szépség jegyében áll. A szemnek világossága a szépség. Ha nagy egyéniségekről van szó, melyek vonzanak s megnyugtannak, azokon is a szépség, a harmónia az a bűvös hatalom, mely reánk hat. Az ily egyéniségek szép művek, művek, melyek lettek, s melyeknek művészüik van. Amilyen mű a Madonna Sixtina, Correggio bájos Madonnája és Katalinja, Donatello Keresztelő Szent Jánosa, Wagner Tannhäuserja, olyan mű a szép egyéniség. Amilyen új forma, új alak Rafael vagy Correggio vagy Botticelli Madonnája: olyan új forma s új alak a szép egyéniség. Lehet benne annyi teremtés, annyi poézis, annyi mélység, mint egy remekműben; azonban lehetséges az is, hogy kevésbé világraszóló a gondolat nagy mérete, de azért mégis sajátos módon harmonikus és szép; olyan, mint a kankalin vagy egy szép dal. Lehetséges, hogy az egyéniség nap az égen; lehetséges, hogy tűzoszlop a pusztában; de lehetséges az is, hogy csak szentjános-bogárka, mely az erdőszélen, bűvös, illatos éjben lejt a sötét fenyőfák közt; s nem elragadóan szép-e ez is? Szent Pál, Assisi Szent Ferenc olyanok, mint az egyéniség hőskölteményei, melyekben kifejezést nyer a hősiesség ideálja; de kit ne bűvölne el Szent Perpetua és Szent Erzsébet, ezek a fölfutó, kúszó rózsák, melyeket az Üdvözítő leszakított, mikor legpompásabban nyíltak, s egyházának koszorújába font?! S hány van ilyen? Elragadtatással reng rajtuk gyönyörített tekintetünk.

Szépek; s a szépség az ő állapotuk s az ő tettük. Schiller szava beigazul rajtuk: „Die Schönheit ist unser Zustand und unsere Tat”. Nagyobb tett nem lehetséges. Az élet a lét legtokéletesebb kiadása, s e legtokéletesebb létnek az egyéniség a legszebb formája.

Ehhez jó anyag kell; csillogó, jegeces, fényes, erős s mégis hajlítható, s idomítható természet; természet, mely alakot szomjaz; természet, mely kihívja a teremtő kedvet. Erős, acélos physis, amilyenről Paracelsus írja: „A természet nem alkotott gyengén; nem is úgy szokott az lenni nálunk, kik fenyűtobzok alatt nőttünk fel”, s gyúrható, alakítható psyche, mely mint a márvány, szinte szomjazik, mohón vágyik az alak után.

De mindenekeelőtt *ideál, eszményi irányzat* kell, mely lelkesül, küzd és *harcol*.

Ideál, genius és gladius!

Az ideál Krisztus, az Istenfia, ki az életnek, még pedig az örök életnek jegye alá állít: „Vita, vita aeterna...” az ő jelszava. Mindenki az örök élet kezdődik ki; ezt az életet ki kell alakítani, mert ez a legnagyobb, ez az egyedüli kincs. Krisztusban ránk lehelt az örök élet s mi öntudatára ébredtünk annak, hogy mik vagyunk, mit érünk s hová vágyunk. Krisztusban jött le hozzánk s lépett felénk a morális nagyság; megérintett s mondá: kelj föl, ki a tehetetlenség s az öntudatlanság ágyában nyomorogsz, kelj föl s járj, s kiáltsd: ego sum! Kiáltsd: Én több vagyok, mint minden!

Ez a nagy igazság, hogy az ember több, mint minden, léptette világba az igazi úr-embert, az ébresztette föl életre az egyéni méltóságot. Nézzétek, mily új nemzedék jelenik meg a földön: az Istennek gyermekei! Mi isteniek vagyunk – mondják ők – nekünk isteni életünk van; nemcsak lesz, de már van; a mi hivatásunk dicsőség és boldogság, boldog örökkévalóság.

Mily óriási értékek léptek ez öntudattal a világba! Nem csoda, hogy megakasztottak mindent, letörtek mindent s kezdtek egy új történelmet; ignoráltak világot, emberiséget, időt, mely addig volt s a názáreti Jézus születésének barlangjára ráírták a világtörténelemnek kezdetét, *az anno I.*

Ez az óriási érték s erőkészlet semmi egyéb, mint az egyéniség, mely Isten képére teremtve, isteni erővel töltekezve, tökéletességre s boldogságra tör. Ember, de isteni; korlátolt, de aki mégis egy egész világot hordoz magában. Minden lélekben kifeszül egy új, mélységes égbolt, új firmamentum, végtelen perspektívákkal, s ez égbolt alá elfér a világ, elmerül benne a mindenség, mint a kavics a tengerben. Minden individuum határozottan körvonalozott egység s mégis a „mennyország van benne”. Ezt az individuumot akarja Krisztus fölszabadítani az öntudatlanság békíából; meg akarja váltani s buzdítja, hogy szülessék újjá s lépjen be a lélek világába, az isteni életbe.

Ez az Úr Jézus biztosítja az embert, hogy ő több mindennél. Biztosítja, hogy az embert nem kötheti le semmiféle hatalom; biztosítja, hogy minden a mienk, „akár élet, akár halál, akár a jelen, akár a jövődőség”; szívjuk tehát föl a világot, s alakítsuk ki magunkban igazsággá s szeretetté.

Nem veszitek észre, hogy milyen világot roppantó s világot építő új gondolatok ezek? Öntudat, érték, méltóság! Mi ezzel szemben a Caesar, mi az imperium?!

De talán káprázat, talán képzelet ez az új tan?

Nem; e szuverén lelkeknek erő áll rendelkezésükre. Isten segíti őket! Segíti, mert az ő vére! „Semen Dei”, az Isten magva van bennük s a vér nem tagadja meg magát. Van benne tűz és energia s ezt az Úr szívárogtatja bele úgynevezett „kegyelmével”, vagyis folytonos isteni behatásokkal. Csak egyre vigyázzon az „isteni nemzedék”, hogy el ne fajuljon benne „az Isten fiainak magasztos gondolata”, az Isten fiainak öntudata.

A „filii Excelsi omnes”, a Fölségesnek fiai mind az Istenen függenek; erejüket belőle szívják s ez erővel, önmagukat alakítják.

A „filii Excelsi” jelszava természetesen az „excelsior”. Ez egy lelki világot jelez, melynek öntudata csupa erő, egészség, acélosság, bátorság, lendület. Nem pesszimista, nem dekadens, nem wertheri. Érzi, hogy győzi. A formaérzék s az alakítás vágya az ő temperamentuma. A szép, teljes individuumok milieu-je. Mert az individuum önmagát alakítja; az alakítás az ő természete.

Egyre szebb, gazdagabb, tökéletesebb világot akar s akiben van hozzá erő és hivatás, azt tüzei és készleti, hogy teremtse meg a jobbat. Ez úton létbe hívja a szellemi világok hierarchiáját s az élettökéletességnek beláthatlan fokozatait. Sohasem mondja, hogy elég; mindig tökéletesebbre vágyik „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes”. Ti testvérek vagytok s e részben egyenlők, de lelketekben típusok szunnyadnak, szebbnél szebb lefátyolozott arcok, rajta testvérek, ki tudja kialakítani a szebbet? Ki tudja fölszítani a mélyéresebb tüzet, ki a gyengéresebb érzést?!

S íme a testvérekben fölforr az isteni vér s hajtja őket, hogy teremtsék meg Krisztus hívebb hasonlatosságát. Azt mondták nekik, hogy egyenlők vagytok s íme az individualitás révén versenyre kelnek, olympiai versenyre az *istenülésért!*

Úgy gondoltuk, hogy az Isten fiainak egyenlősége valamiféle szellemtelen lapossággá s a versenyt kizáró demokráciává fejlik s íme arra ébredtünk, hogy a mennyország csupa arisztokrácia s az Isten fiainak jelszava: éljen a jobb, a legjobb!

A kereszténység buzdít a jobbra; az alsóbbal be nem éri. Nem vet meg senkit, nem tapossa a gyöngét, de lelkesülése a művészi szép lélek. Tiszta s tisztább, ragyogóbb s tündöklőbb lelkeket akar s nem szereli le a törekvést soha. Parancsokat ad mindenkinek kőtblákon, de tanácsait a lelkekbe súgja s ég utána, hogy tanácsaiból valóság, élet... tehát magasabb szépség váljék. A nemtelent, a közönségest, a lemondót ki nem állhatja. Neki a lemondás a jobbról, a tisztábbról, a szebből, mindig parasztlázadás. Neki a házasság

szentség, a család szentély, de a közönséges szentség s a szerény szentélyek mellett el nem feledi a szüzesség hősiességét s a kiváló szentség dómjait. Miért legyen minden lélek közönséges, miért ne legyen köztük hősiesebb s kiválóbb? Miért építsünk csakis az apró energiák stílusában? miért ne legyen köztük ihlet és szárnyalás?

Az individuális irányzat mindig arisztokratikus, mert művészete az önálló, az eredeti alakítás. Nem dolgozik sablonokkal, hanem eszmékkel, s bár ragyogó példaképek veszik őt körül, föladata mégsem merő kópiázás; a ragyogó példaképek csak megtermékenyítik az öntudatot s az öntudat azután a benne rejlő energia és lelkesülés fokának megfelelőleg alkot és alakul.

Nézzetek végig a szentek s a szerencsésen kialakított lelkek sorain, mit láttok? Látjátok a szellem arisztokráciáját, – látjátok a „Wille zur Macht” megtestesüléseit. Mint ahogy a sudárpálma, mely leveleit a nap tüzebe mártja, mint ahogy az erőteljes tölgy, mely vastag törzsén élettől duzzadó lombkoszorút hordoz, kifejtett, erőteljes alakjai a természetnek, s az öntudatlan „Wille zur Macht” megvalósulásai: úgy ezek az izzó, pálmaágas lelkek s azok az őserős, tölgykoszorús hősök a törtetés ritmusaira hallgatnak, az „ariston”, a „legjobb” az ő jeligéjük. Mélységes meggyőződés s tiszta önzetlenség alakította ki ezeket a típusokat; a meggyőződés isteni hivatásukról s isteni erejükről. Arcuk szellemet, szemük szeretetet sugároz. Előkelő, finom, lelki lelkek, kik az emberfölöttit kifejezték testükben is, s kik a szellem szépségének fegyelmét átvitték hajlamaikra s szenvedélyeikre is, lelki emberek, kik az alak arányait külfelmájukon is megőrzik, nem elhízottak, nem hájasak Dante szavai szerint

quel capestro
Che solea far li suoi cinti più macri.
(*Inferno* 27,91)

Ez a kötél, – mondja Dante, Szent Ferenc kordájára vonatkozva – az arány, a harmónia, a fegyelem köteléke sovány derekakat övezett! Minden ily alak kiemelkedett a világból, mint a gránit-csúcsok, s az emelő erő a mulandóságnak, a szerencsének, a jólétnek kicsinylése volt. Mindegyik az önmegtagadásnak óriási erőkészletét halmozta föl magában; győzelmekről, fáradhatlanságról, odaadásról beszélt.

Kiérezzük úgy-e ez alakulásban *a génusz ihletét?*! Hogy is lehetne meg a legnagyobb művészet, az embernek, a szép individuumnak teremtése, génusz s ihlet nélkül?! Akik a szép individuum műtermében dolgoznak, azok rajongnak az életért, szomjaznak az életet. Ez az igazi filozófia! Ez az arisztokratikus nemzedék erőről s életről álmodik, s mert ezt teszi, elkerüli a szkepszisnek s a terméketlen kritizálásnak zátonyait. Neki a szkepszis oly állapot, melynek a fiziológia nyelvén *ideggöngeség* a neve; s a kritika oly foglalkozás, mely a camera obscurában képeket szemlél s azokat életre ébreszteni nem tudja. Ideggöngeségben s tehetetlen kontemplálásban az élet s az erő tavasza nem szenved.

Végül, ahol az ideál s a génusz alkot, ott harc van, *ott a gladius szerepel.*

Az alakítás alakot visz át az alaktalanra s szépséget a formátlanra s ezt az alakot csak úgy lehet átvinni, ha az alaktalanságot letörjük. A művész azáltal viszi át az alakot a márványra, hogy leüti róla az alaktalanságot; a gondolatátvitel mindig lökés, fúrás, törés, gyalulás; a gondolat az anyag országába gladiuszal kezében tör be s erőszakkal hódít.

Az egész kultúra a kard s a harc jegyében áll. Töri a természetet vésőivel, kalapácsaival, fúróival, ekevasaival, s ezáltal kivési s kitöri az anyagon a gondolatot. Mi a kultúra más, mint hódító hadjárata az emberi gondolatnak, mely nemcsak kontemplál, nemcsak lát, hanem megfogja s lenyűgözi a természetet. A kultúra házat épít, Pantheont és Akropolist, de hogy azt tehesse, széttöri a sziklát s kifejti a kőből a gondolatot; a kultúra lefűrészeli az erdőt, s hajót s bölcsőt gyalul deszkáiból; kitöri az ércköveket s zúzza s olvasztja; töri a kendert,

fonja, szövö, fehéríti; mindenütt tör, bont; a természet alaktalanságát töri le, hogy átvigye reá a gondolat alakjait, a szépséget!

Amit mondunk a fáról, kőről, ércről, rostról, azt kell mondanunk az ösztönös, vad, bozontos emberi természetről; a természet mindenütt természet; anyag, mely alakot vár az öntudatra, az alakítás hatalmi öntudatára ébredt embertől. A lélek is borzas, sötét; fényt és szépséget szomjaz; adjatok rá ruhát, mert meztelen; a lelket csak a szépség, a harmónia ruházhatja. A lélek alaktalan és dúlt; szenvedélyek járnak benne; árnyékot, sőt éjt vet reá a lét titokzatosságának örvénye; két sark közé van ékelve, a szellem s az állat közé; a világ mosolyog reá s fölébreszti a föld gyermekének vonzalmait s a csillagok tükröződnek rajta s rezgő sugaruk egy más világnak követeléseit vetíti beléje.

Allítsátok bele a kétségek s a belátások, a kilendülések s hanyatlások e rengetegébe a művészt, hogy csináljon rendet, hogy harmóniát teremtsen a föld s az ég, a test s a lélek, az Isten s a világ, a modern érzés s a vallás közé; de ha akarjátok, hogy az alaktalanságból alak, az emberből nagy, nemes individuum váljék, adjatok a művésznak, az ihletett léleknek kezébe kardot, vésőt, ekevasat; mert ő törni, vésni, simítani, egymásba illeszteni fog; ő harcolni fog a nemtelen, az alacsony, a kétértelmű, a bizonytalan, a kínos, a gyöngé ellen.

Zwischen Amboss, ja, und Hammer
Wird Gefäss zur Zier der Kammer
Ausgewirkt, doch muss es glühen,
Sonst ist eitel Künstlers Mühen.
Käme das Gefäss, o Jammer!
Kalt und eisig untern Hammer,
Bräche es und zum Verderben
Würfe man hinaus die Scherben!

énekli egy régi, középkori költő.

Tehát mi is törünk, taposunk, szakítunk, harcolunk, irtunk! A dudva, a paréj, a penész nem talál kegyelmet minálunk. Mi küzdelmes nemzedék vagyunk. Sokaknak ez nem tetszik, kik a hindu megnyugvásnak, vagy az állattal való kibékülésnek apostolai. Sokan ránk fogják, hogy félreértettük a szép természetet s az élvezet világát küzdőtérre változtattuk. Sokan azzal vádolnak, hogy széthasítottuk az embert s megkeserítettük életét; a szép földről azt mondtuk, hogy „vallis lacrimarum” s az örömek nemtőjének derekára szörövet kötöttünk.

Beszéljenek, amit akarnak; mi a kultúrának, vagyis a természet meghódításának zászlóját lobogtatjuk; mi a természetre a gondolat szépségét s az érzés harmóniáját öntjük, s ha ez eljárás harc és küzdelem, azt föl nem panaszoljuk, s nem kifogásoljuk. A mi uralmunk a gondolatnak, a harmonikus eszmének térfoglalása az alacsony természet fölött a mi diadalunk a sötétnek s hitványnak átszellemülése fényben, szépségben, dicsőségben.

Most pedig ránk zúdíthatja Nietzsche is gőgös megvetésének s gyűlöletének nyilait! Ránk foghatja, hogy rabszolgák s alacsonyok vagyunk! Rágalmazhat szolgálalkúsággal s meghunyászkodással! Mi úgy érezzük magunkat, mint az arénák keresztényei, kikre a cézároknak ráuszították a vadállatokat, s emlékszünk, hogy a görög leánynak, Agathának, is azt mondta a catanai praetor: „Nem szégyenled magadat, hogy római nemes leány létedre a keresztények szokása szerint élsz?” Nietzsche, ön plagizál! Ön nem eredeti! Ezt a maga vádját már rég hangoztatták; elernyedtek emberek mondogattak ily léhaságokat a világ legyőzőinek szeméibe. Úgy-e akkor mi is plagizálhatunk s ugyanazzal a dicsőséges leánnyal mondhatjuk: „A keresztények alázata és szolgasága sokkal előkelőbb a királyok hatalmánál és fölségénél!” Mert az az alázat a mi hódolatunk a végtelen szépséggel szemben, a mi szolgaságunk nem egyéb, mint függés az örök, ragyogó s valóságos ideáloktól.

Függjön így a márvány Apolló vonásaitól; függjön így a Madonna Sixtina vászna a színek bájától, s végezetül hagyjátok szabadon kimondanom: függjön így a lélek is az igazság s a szépség harmóniájától. Míg függ, addig remekmű; mihelyt elszakad, vége van, szétesik; por és rongy lesz belőle!

XIX. A mi Urunk Jézus Krisztus

A mi eszményünk az Úr Jézus Krisztus.

Ki ő? Ő az Isten Fia; Isten és ember. Ő az emberben nyilvánvalóvá lett Isten. Isten, ki egy teremtett léleknek gondolataiban, érzéseiben, tapasztalataiban, szenvedéseiben számunkra élt ideális, isteni s mégis emberi életet.

De hogyan lehet, az Isten emberré?

Az Isten szellem, aki áthat mindent. Sokféleképpen nyilatkoztatta ki magát; a világ az ő gondolata, a génusz az ő inspirációja; a prófétált s a lelkes imádkozók érzéseiben s látomásaiban szól; azután külön mindegyikünkhöz szól, hozzánk nem kívülről, hanem belülről; hisz Ő bennünk van.

De mindezen megnyilatkozáson túl megnyilatkozott Krisztusban. Lefoglalta a krisztusi lelket, a krisztusi szívet; magáévá tette azt, hogy valamint az én vérem s az én kezem az enyém, úgy legyen ez a krisztusi lélek s krisztusi szív az örök Igéé. A krisztusi lélek emberi, teremtett lélek; a krisztusi szív, a véges élet organuma; de mindez a „Verbum”-é, aki föllépett a világ színpadán, mint Istenember, az élet s a dicsőség koszorújával. Önmagában kialakította a legszebb lelket; fölhangolta a legtökéletesebb műszert, a krisztusi szívet; kifejlesztette a legfölségesebb életet; ránk sugározta a bűbáját s akiknek lelkén fölragyogtatta képét, azokat föltartóztathatlanul magához vonzotta.

A bolygókat a nap tömege vonzza; a lelkeket pedig Krisztus szépsége ragadja. E szépség az igazság s a jóság kelleme. A bolygók útja fényes vonal, melyet az éter tengerébe rajzolnak bele az égi testek; a lelkek útja a kultúra, melyben a jobbat keresik. A jobbnak s a legjobbnak szeretetével vonzódnak Krisztushoz, mihelyt fölismerik.

Ha az Urat méltányolni akarjuk, tisztába kell jutnunk *az ő egyéniségének páratlan fölsége, az ő szellemének nagysága s a világra gyakorolt kihatásának titka iránt.*

Az ő egyéniségének fölsége abban keresendő, hogy az a krisztusi lélek s krisztusi szív lant is, organum is, melyet Isten kezel, s melyet hangossá tesz az ő gondolata; de nemcsak az. Lant és organum a művész lelke is; a művész lelkét is ihleti az Isten; azt is áttüzesítheti s átjárhatja az, aki „szellem és élet”, s közölheti magát vele; de ezt a „szellemet és életet” nekünk-való módon élénk élni, annak az emberi élet keretében szerencsés kifejezést adni, azt csak Krisztus tette. Ami nagyot s mélységest s fölségest kiválthat az Istenből az emberi élet; amit az isteni életből folyósítani lehet az emberi élet számára, azt Krisztusban szemlélhetjük. Nekünk Krisztus azért minden, mert az isteni benne talált emberi kiadást. Ő nekünk az istenség kompendiuma.

Mi mindig csak kompendiumot használhatunk; a végtelent föl nem foghatjuk, a mérhetetlent át nem karolhatjuk. Az Isten szellem és lélek, kiben a lét a legtisztább s legtökéletesebb élet; az idő s a tér kategóriáján kívül egyszerű és szép, mint az egész létet egyszerre s nem egymásután átélő élet. Egyszerre átél minden igazságot s minden jót, egyszerre átél minden örömet s minden élvezetet. Ki sejtethné azt, hogy mi a végtelen élet?! A mi örömeink csak szappanbuborékok, a mi szenvedélyeink csak az éji szellő sóhajai a végtelen étellel szemben. A tudás s a lángész találmányai, a művészet s az irodalom aranykorszakai olyanok vele szemben, mint a fölvetődő halak csillogása. Az a végtelen élet csupa szépség és öröm; szép, mint a napsugárban izzó vidék, élvezetteljes, mint a saját illatától megittasult őserdő; titokzatos, mint a tenger élete. Gyönyörei frissek, mint az oly májusi reggel, melynek nincs sem tikkasztó dele, sem eltikkadt esteje. Kilendülései határtalanok; mélyázva terül el a kontemplálónak szemei előtt, mint az óceán; kifogyhatlanul emelkednek mélységeiből világok, s életének pulzusa ki nem fárad, csakúgy, mint a tenger hullámozása. Ez a végtelen élet a mellett, hogy határtalan, mégis oly bensőséges, mint az

örömök zárt kertje s az örök szeretetnek izzása; sötét árny, csalódás, bánat nem vonul el fölötte; szabadsága s lendülete diadalmas, mint amely fellegtelen, fénytelt világok égboltjai alatt jár.

E végtelen életnek, mint minden életnek, vonatkozásai vannak önmagához, mert ismeri önmagát s szereti önmagát, szóval kiindul önmagából s visszatér önmagába. E visszaható vonatkozások alkotják a végtelen életnek önmagában való kettős kiáradását s három személyét. Egy az Isten, de önmagában hordja önmagának képét, az *Igét* s Igéjében mint tükörben elragadtatva saját végtelen szépségétől, a *Szeretetet*, az átélt gyönyör illatát árasztja ki magában. Egy az Isten, egy az esze, mondjuk feje, egy az akarata, mondjuk szíve, egy az öntudata. Nem oly háromság az Isten, hogy három az öntudata; egy benne az öntudat, amint egy a végtelen ész, tehát a tudat is; nem jelképezhetjük a Háromságot három fejjel, mint három értelemmel, sem három szívvel, mint három akarrattal; egy, egy ez mind, de ez a végtelen egy a végtelen életnek önmagához való szükségszerű vonatkozásaiban van kialakítva. E vonatkozások alkotják a végtelennek önmagában való, osztatlan háromságát, a Szentháromságot.

Csak futólag akartam ezeket érinteni s a végtelen életről valamiféle gyöngye s árnyszerű fogalmat nyújtani.

Nagy, nagy az Istenség, elragad s elnyom; de mondjátok, képesek vagyunk-e mi e végtelen nagyságból az embernek való ideált konstruálni? Soha.

Krisztus lelkét és szívét választotta ki az Isten, hogy kialakítsa benne öntudatos gondolattá mindazt, amit a végtelenből velünk közölni akart s hogy szívének érzelmeibe öltöztesse az örök tökéletességnek emberi imitációját. A krisztusi lelken fölragyogtatta az Úr önmagának leghűbb ismeretét s szívében kiidomította a lelelkibb életet, hogy az emberiségnek eszménye s lelkesülésének célpontja legyen.

Ezt a krisztusi lelket úgy képzelem magamnak, mint egy pacsirtát, mely a lomha, még párákban úszó földről beleszántja magát a derült, napsugaras, illatos égbe; magába veszi e csillogó kékségnek s ez illatengernek báját, s úgy repes örömtől, hogy ki nem fér a torkán a szívével elandalító harmónia; szárnyal és énekel, neki mindakettő gyönyörűség. A szárnyalás kelti énekét, s az ének lelkesíti szárnyalását. Szárnyaival üt taktust gyönyörűségének. – Krisztus lelke is beleszántja magát a végtelenség kontemplációjába, s amit abból kinézhet emberi gondolattal s aminek alakot adhat emberi harmóniákkal, ami titkot s örömet beleolthat emberi életbe, azt mind kiveszi, s azt evangéliumnak s krisztusi életnek hívják.

Az evangélium nem filozófia, nemcsak tan, hanem eleven erő, eleven s folytonos behatás a lelkekre, s azt kegyelemnek hívjuk. Hívhatjuk krisztusi életerőnek, természetfölötti fluidumnak, melyet Krisztus áraszt a lelkekbe, mint ahogy ő mondja: Nélkülem semmit sem tehettek. Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők. Valamint a szőlővessző nem hoz gyümölcsöt, ha nem marad a tőkén, úgy ti sem hoztok, ha nem maradtok bennem. Ez a krisztusi életerő kiárad az egész erkölcsi világra s telítve van étellel, mint ahogy azok a termékeny ősvizek voltak, melyek fölött Isten lelke lebegett. Azért a krisztusi szó vagy tan, nemcsak szó, hanem benyúlás a szívbe; nemcsak dialektika, hanem meleg psziche; lélek érintkezik ott lélekkel, lélek szivárog át lélekbe. Az Isten e benyúlása a lélekbe olyan, mint a hímpor a tavaszi virág bibéjén; új, egészen új elv! Spiritus et vita!

Igy lett nekünk Krisztus lelke az az organum, mely az Istennek gazdag, mérhetlen világába merült s e szép világnak látomásait s az Isten kegyelmét a legideálisabb istenemberi életben alakította ki.

Ez a nagy valóság, az istenemberi életet élő Krisztus, képezi az emberiség kincsét, eszményét s életforrását!

S ez a krisztusi, ez az isteni élet természetesen emberi is. Hiszen épp az az ő különös bája, hogy ember. „Filius hominis”, az „ember fia”; ez az ő különös címe, melyet lefoglal a maga számára s melyet nyomatékozva kiemel lépten-nyomon. Ő dicsekedett azzal az új ideállal,

melynél fogva ő az igazi ember. E névből és címből sugárzik felénk szeretete, jóindulata; a kedves és szép emberség kiömlik szavaira, fölfogására s egész valójára, melyet kiérzett az apostol, midőn Titusnak írja: „megjelent Üdvözítő Istenünk *kegyessége és embersége*” (Tit 3,4), – melyet hasonlóképpen kiérez mindenki s el nem felejt soha senki, aki szívébe vette az „ember fiának” szavait: „jőjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok és terhelve vagytok, s én megenyhítlek titeket”.

Krisztus élete az egész vonalon emberséges. Ő szelíd és alázatos, imádkozik és dolgozik; nem erőszakos, nem sötét. Krisztus élete nekünk olyan, mint a hegyi rét tavaszkor, mint a mezei virágoktól hímes mező; egyszerűség és szépség néz föl róla a tiszta derült égre. Seholy túlzás, seholy keserűség. Evangéliumát boldogságok sorozatában adta elénk s e boldogságok is csupa keserűségekből lettek. Könnyekből s üldözésből, szomjúból és szenvedésből, harcból és lemondásból, s önmegtagadásból varázsolja elénk boldogságait. Bizalmat lehel s bizalmat ébreszt; beszél hathatósan, de különben előbb tesz, és cselekszik. „Kezdett cselekedni és tanítani.” A tan nála csak az élet lehelete.

Ezt az isteni s emberi valóságot foglalta ő szóba, mikor mondotta: én vagyok az élet. Ez a legigazibb szó; minden egyéb kevesebbet mond. Az igazság, az út, a jóság az is kevesebb; egyes-egyedül ez a teljes valóság: én vagyok az élet. Nem tan az életről, hanem élet. Ő az életről nemcsak beszélt, ő azt nekünk megmutatta; ő az életet elénk élte. Ő az életnek látható formát adott. Azt senki más nem tette; senkinek sem sikerült, azért van csak egy Krisztus a világon. S azért rajzolt Krisztus oly vonalat az emberiség életébe, amely vonalból a lelkek s a hadak útja lett. Hasonlóképpen azért is lesz Krisztusnak mindig hívó serege; az élet életet szül, s csakis az élet szül s az ily élet kipusztíthatlan; az örökké nemz!

Igy áll Krisztus az emberiség élén mint elsőszülöttje az Istennek, mint legideálisabb remekműve az Úrnak. Ez az a szent-Grál, melyben az örök élet titka és ereje rejlik; „das Gefäss, in welchem Glaube und Wissen, Hoffnung und Ringen zur Einheit gebracht wurde”. „Lelki edény”, „tiszteletes edény”, „választott edény”, melyet az örök művész, az Isten, kialakított s mint a „szép élet” formáját állította bele a világba. Maga a végtelen Isten semmiért sem lelkesült úgy, mint Krisztusért, mert színek, hangok, vonalak, testek harmóniájánál jobban kedveli az „élet” műremekét.

Ez az ideális, Isten-ember volt az a nagy világtörténeti tény, melyen eligazodott az emberiség fölfogása. Ő maga, az Isten-ember, lett az emberiségnek programja; nem a tan, melyet tanított, hanem *őmaga*, az egyén s azután *az élet*, melyet élt, lett a világmegújulásnak szakramentuma.

A tan úgyis róla, a valóságos Isten-emberről s az isteni életről szólt; de a tan az már csak reflexe a ténynek. Benne, az Isten-emberben ki volt fejezve, hogy az anyag nem rossz, – hogy a világ nem ördögi mű, – hogy az érzékiség nem bűn⁶ – hogy az élet nem lángoló kín, – hogy az akarat nem az Isten ellentétje, s következésképp, hogy az emberi lét nem lényeg szerint rossz, nem bűn, sem nem átok.

Mindez nem tan, hanem tény volt; ragyogó tény, mely Krisztusban világított felénk!

Benne, az Isten-emberben, volt kifejezve, hogy az ember értéke nem a fajnak tiszta vagy kevert vérétől függ, – hogy a gyöngéből erős lehet, – hogy a „rassz” nem képez kategóriát az Isten országában, – hogy a pária s a tsandala s a bramin közt nincs különbség az örök életre nézve, – hogy mindnyájan nemesekké lesznek, kik az Isten-gyermek öntudatára ébrednek.

Ez nem tan, ez tény volt, mely Krisztus életében, a betlehemi istálló aljazott szalmáján született ács-fiúnak életében talált kifejezést.

⁶ Érzékiség itt = érzéki élet, mely bennünk test és lélek egységének következménye, tehát Isten alkotása. A sötét világnézetű manicheizmus és egy megkésett unokája, a spiritizmus a testi létet és a velejáró érzéki életet mint olyant bűnnek tartja. Az érzékiség csak akkor bűn, illetve bűn ösztökéje, ha föllázad a lélek uralma ellen.

Az ázsiai szellem e fényes jelenségre vetette árnyékait. Az ázsiai szellem ugyanis impregnálva volt a bűnnek, a romlásnak, a győzelmes rossznak gondolataival; ezek bomlasztó savként járták át világnézetét s erkölcsi világát a lemondásnak s az apátiának árnyékába állították. Az ázsiai ember kontemplált és szenvedett; nézte a világnak s a létnek mélységeit és sohasem hozott ki e mélységekből egyetlen izzó, tüzes gondolatot, mely őt a tűrhetlen létnek megváltoztatására indította volna. Az ázsiai ember sötétben ült s gyertyát nem gyújtott, vagy ha gyújtott, azt is azzal a lemondó öntudattal tette, hogy attól világosság úgy sem lesz! Azért lelkülete csupa depressziót tüntet föl; nem volt aktív, hanem passzív; kedélye nem volt hímes rét, hanem békanyálás, hideg víz!

Abba az ázsiai világba s ne ebbe az európaiba, mely már az ő szellemének leánya, állítsatok bele Krisztusnak ragyogó alakját s megértitek, hogy az Evangélium nem tan, hanem tény, s hogy az egész, nagy világesemény semmi egyéb, mint Krisztusnak ragyogó egyénisége. Onnan érhető az is, hogy a kereszténység elleni reakciók, az első hét századnak herezisei, átlag mind az ázsiai sötét, szenvedő világnézetnek reakciói voltak a ragyogó Krisztus ellen. Nem értették meg, hogy hogyan lehet az Isten ember, mikor az ember alávaló, – hogyan lehet lelke, érzékisége, akarata, mikor ez a lélek, érzékiség és akarat harcol az isteni, a fölséges ellen. Mindezek a herezisek az ázsiai világnézetnek nehézségei az új világossággal szemben! S hogyan győzte le az egyház az ázsiai passzív, renyhe, lemondó szellemet? Nem okoskodott, nem filozofált, hanem Krisztusra nézett, róla olvasta le, hogy az élet és az ember micsoda, s hogy mily úton kell járnunk, hogy boldoguljunk. – Azért mondják, s helyesen mondják, hogy a kereszténység nem tan, hanem tény, s ez a tény a Krisztus!⁷ Tant adott Plato, adott Zeno, adott Demokritosz is; de az csak tan volt, itt meg a tény van!

S valamint a legszebb valóságot Krisztus nem szóban, hanem életben fejezte ki, úgy az ellentétes világnézet s a kereszténységet védő egyház is minden nehézséget s minden cáfolatot rá, nem elvont filozófiai, hanem konkrét formában, az emberi életre való vonatkozásban fejeztek ki. A gondolat problémái akkor is azok voltak, melyek most; de akkor a problémákat s azok megoldásait teológiai kifejezésre hozták. Pesszimizmus és optimizmus, realizmus és idealizmus, dualizmus és monizmus, hit és szkepszis mind, mind Krisztust nézték s reá vonatkozólag, róla vevén a formát, beszéltek. Azt mondták pl., nem lehet Krisztusnak teste, nem lehet érzékisége, hiszen a lét lángoló kín (Buddha), az anyag sötét és rossz (Montanus), az érzékiség alávaló (Arius); tehát Krisztus nem ember! Az ember jó lehet, de hogy isteni legyen, hogy a személy egységébe forrjon vele egygyé, az nem lehet; messze van az Istentől az ember (Nestorius), s bűnnel van átítatva lelke s akarata az alávalóság ösztöneinek uralma alatt nyög; lázadó rabszolga az ember, kit szerencsétlen szabadossága tüzel; nem lehet Krisztusnak emberi akarata (monotheleták)!

Ez ázsiai gondolatok nem voltak a bizanci szellemnek szörszálhasogatásai. Aki így gondolkodik, az nem érti a világnézetek szívós harcát s jelentkezéseiknek metamorfózisait. A mi derék Madáchunk is hogy veti el a súlykot, mikor egy jottáért⁸ (homoiouosios) eretnekeket égettet! Nem főbenjáró itt a jotta, sem a teológiai forma; itt a sötét, elernyed, ázsiai

⁷ „A kereszténység nem tan” mint absztrakció, mint merő rendszer, és vértelen elmélet. Ami a tanban életszerű, ami benne erő és világosság, az megjelent Krisztusban mint tény; hisz ő a Λόγος-nak, az örök „Gondolat”-nak megtestesülése, és az Egyház tanítása (dogma-rendszere) ennek kifejezése.

⁸ Madách igazságtalansága itt (7. szín) abban van, hogy úgy tünteti föl a régi Egyházat, mintha egy betűért, tehát voltaképpen lényegteleniségért ítélte volna el az embereket (az „eretnek-égetés” úgyszólván súlyos történeti anakronizmus ottan). Voltaképpen azonban nem csekélyebb dologról volt szó, mint arról, vajon Krisztus Isten-e (homo-ousios = az Atyával azonos lényegű, tehát Isten) és így a kereszténység isteni eredetű-e, vagy pedig csak teremtmény (legfőljebb homoi-ousios – hasonló lényegű, miként a mi lelkünk, mint szellem, szintén hasonló hozzá). Csak a nyelv szeszélye, hogy egy i betűn fordul itt a nézeteknek világokat szétválasztó ellentéte. Dehát az egyes ember is többnyire kész késhegyre menni, ha nem igaz, hanem gaz embernek nevezik és tartják.

világnézet köde küzd a dicsőséges Krisztus ellen, aki lelket, testet, érzékiséget, édesanyát, anyatejet, könnyet, vért, szenvedést, istállót, ácsműhelyt az örök élet apoteózisának fényébe állított bele.

S ismétlem, ezt nem tannal, hanem ténnyel tette. „Én vagyok az isteni ember! Jöjjetek utánam!” – ez az evangélium. Ezekben jellemeztem Krisztus egyéniségének páratlan fölségét.

Térjünk át most a második vonásra, az ő *szellemének nagyságára*, értem ezalatt az ő *kihatásának titkát*.

A kérdés az, hogy mi az, ami által hódított Krisztus. Mert hiszen látjuk, hogy hódított. Látjuk, hogy Európa kultúráját a kereszténység teremtette meg. Látjuk, hogy sokféle kultúra volt s van ma is a világon s hogy a régi kultúrák, a kaldeusok, babiloniak, egyiptomiak, görögök s rómaiak kultúrájánál gazdagabb, hatalmasabb, életerősebb a keresztény kultúra. Tehát mi az, amivel a kereszténység képes volt előbbre vinni az emberiség kultúráját?

E kérdésnél sokféle véleménnyel találkozunk s legújabbán Pollák Illés szellemdús művében írja, hogy „Krisztusnak legragyogóbb gondolata és egyetlen világra szóló tette... ami felforgatta a világot s forrongásba hozta a népeket és új útra terelte a fajt, a fénylő hadak útjának egyik legfénylőbb szakaszára az, hogy: „Krisztus a gyengének hirdette az élethez való jogait”. (Erősek és Gyengék. 251.)

Mindenesetre hirdette; de ez nem a krisztusi főétel; ez már csak az egyik levonás belőle. A krisztusi tétel általános s nemcsak a gyengére vonatkozik, s azt így formulázhatjuk, hogy Krisztus Urunkban kifejezést nyert az, ami a legszebb s legértékesebb: az embernek istengyermeki öntudata. Az, hogy ő több mindennél, s hogy neki jár az örök élet. S amint ez benne kifejezést nyert, úgy azt ő föl is ébresztette bennünk csodálatos, elevenítő befolyásaival: Istenek vagytok – mondotta a szentjánosi evangéliumban – s mindannyian a Magasságbelinek fiai!

Az egyéni öntudat, az egyéni méltóság, a lélek értéke léptek föl a világ színpadán, ezek lettek az értékek, melyeket ő természetesen nem a vagyontól, nem az osztálykülönbségekből, nem hatalomból vagy tudásból, hanem a lélek halhatatlanságából s az Isten szeretetéből merített s melyekre ráütötte saját páratlan fölségének hitelesítő bélyegét. Ez a ti értéketek, hogy Isten gyermekei vagytok s én szabadítottalak ki a lélek szabadságára!

Az individualitásnak ez isteni nemességlevelével lett proklamálva az új világ, az új kultúra. Ez nyitotta meg a haladásnak útját. Szegény és gazdag, római és szkitha, patricius és rabszolga egyaránt megindultak keresni az „életet” s kialakítani magukban a tökéletes embert.

Azáltal, hogy az individuum s a lélek lett központja a világnak s gyöngye az ugarnak s talentuma a szegénynek s gazdagnak egyaránt, azáltal nyílt meg a versenyfutás: „omnes currunt” a tökéletességért. „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.” Jézus buzdít a tökéletességre, az igaz életre. Finomabb, mélyebb s lelki életet sürget. Hősies odaadásra nevel. Ez az irányzat az individuum sokoldalú kifejlődésének csíráját hordja magában, s képesít rá, hogy önmagát minél gazdagabban s teljesebben kifejllessze.

Az evangélium nem vezet szükségképpen sötét s egyoldalú aszketizmusba, mely a világot gyűlöli s azt szinte a demiurgosznak s nem az Istennek hajlandó tulajdonítani. Nem, hiszen beállít a világba, mely az Isten műve, s melyet Isten gondoz, aki a mező virágait öltözteti s a madarak gondatlan világát táplálja. Világ és emberiség lehet egy darabig a pszichológiának tekervényes útjain az ignorálásnak s a megvetésnek tárgya, de ha az individuum jól van beállítva a világba s ha azt a törvényt szabják rá, hogy élj, fejlődjél, lehetetlenség, hogy értelmének látóhatárai ki ne táguljanak, hogy úri ösztönei a természetten ne diadalmaskodjanak és sokoldalú gazdag életet ne teremtsenek. Az első embernek azt mondta az Isten: Dominamini... Krisztus pedig kardot köt a törekvő embernek, a föllelkesített individuumnak ágyéka köré; kardot, hogy küzdjön minden hatalom ellen, mely szolgaságba akarja őt dönteni, s hogy e küzdelemben győzzön s a szó teljes értelmében úr legyen!

Én a keresztény kultúrának titkát az *isteni életről való öntudatba* fektetem. Ez az a győzelmes s föltartóztathatlan hatalom! Eljetez isteni életet... ez a legnagyobb tény! Ne kételkedjétek: hogy baj, éhség, halál legyőz titeket; emelkedjétek öntudatotokkal a kétség fölé. A bensőséget semmiért se adjátok oda, se kabátért, se pénzért, se kipörlendő jogigényért; hagyjatok ott kabátot és pénzt; legyetek készek ezt mind odaadni a bensőséges, mélységes életért.

Érezzétek át, hogy az Isten van veletek, hogy az gondvisel s az örök életbe átvisz titeket; így legyőztök majd mindent. Ez öntudatban lép föl a világ színterén az „Isten fia”, beékelve ugyan a világnak fizikai s az emberéletnek gazdasági szükségletei közé, de homlokán a világ fölé való emelkedésnek epikai vonásával. Az erkölcsi föladatok nagysága, az iránynak komolysága, az odaadásnak elszántsága adja hozzá a pátoszt. Ez alakok kettős életet élnek: egyiket a fizikai rend sűrű ködében s a másikat az etikai hivatás éteri átlátszóságában. Látnak szemmel, de intuícióik vannak a hitben; köztünk élnek, de extázisokba esnek. Szóval az örök élet nekik valóság, oly kézzel fogható valóság, hogy azért élni kell, másért nem lehet. Ez öntudatnak a halál nem nehézség.

Fényes porta az neki s az Isten hatalmának érvényesülése! Ez előtt meg kell hódolnunk a természet gyöngeségében, de le is kell azt győznünk készségünkkel. Mi legyőzzük a halált, mert bármikor készek vagyunk azt elviselni; bármikor, mihelyt az Isten int. A mi életünk ugyanis az örök élet jegye alatt áll; mi azt az örök életet keressük magunkban kialakítani s azt az erény, az Isten-szeretet s az Istennel való szoros egyesülés által érjük el. Az életre a halál is ráönti az ideális szépséget azáltal, hogy általa az életet Istenben folytatjuk; a halál keserű s a természetnek gyenge pillanata, de léptessük föl benne is az Isten gyermekének öntudatát; hadd ragyogjon föl rajta az isteni tetszés. Akarj Uram, hogy megtegyem akaratomat, teremtményt s lelket megdicsőítő akaratomat; akarj Uram, hogy tetszhessem neked. Az Istennek lelkesülő akarata teremtett; a Teremtőnek szeretetig hevült akarata formált engem; a Gondviselő Istennek áldozataimban megdicsőített akarata dicsőít meg engem: tehát akarj Uram, hogy tetszhessem neked!

Az ilyen evangélium természetesen tiszteli – bátran írom ki a szót – valóságban megtiszteli az embert. S mert tiszteli, azért nem töri össze, nem köti gúzsba szabadságát, sőt épp e szabadságot annyira becsüli, hogy tisztelettel áll meg előtte.

Jézus a szabadság öntudatára nevelt minket s csakis szabad elhatározást becsül; szeretetet akar s nem rabszolgakényszert! S ettől még akkor sem ijedt vissza, mikor látta, hogy lesznek, kik ezért az evangéliumot túlzónak, idealisztikusnak tartják majd; sebak; inkább káromkodjanak a hideglelkű emberek, semhogy Krisztus kicsinyesen gondolkozzék az emberről. Mondogassák inkább a világ pesszimista bölcsei, hogy az evangélium túlságos jóknak s nemeseknek gondolta az embereket; vessék szemére a fölséges irányzatnak, hogy téved, mikor az embereknek szabadságot kínál, mert hiszen azok nem akarnak szabadságot; mindegy; Krisztus mégis a szabadság mellett foglal állást.

„Szabadok legyetek azzal a szabadsággal, melyre az Isten Fia váltott meg titeket.”

„Az igazság megszabadít titeket.”

S az Isten Fia nem veszi meg szabadságtokat semmivel. Úgy-e tudjátok, hogy az ördög megkísértette őt a pusztában, mondván: „Változtasd át e köveket kenyérré”; mintha azt akarta volna mondani: „adj kenyeret a tömegnek s meghódol neked. Mert annak kenyér kell s nem szabadító ige. Aki kenyeret ad neki, annak szolgál”. S Jézus visszautasította a világmeghódításnak e módját; ő az engedelmisséget nem akarta kenyéren megvenni. Hódoljon az ember nekem szabadon, az ige s nem kenyér miatt; én tisztelem szabadságát; kenyéren lelket nem veszek!

S ismét megkísértette őt a gonosz szellem s fölvitte a templom tetejére: „Szállj le innen s hódol majd a báméskodó tömeg”, de Krisztus nem szállt le; a keresztről sem szállt le; pedig egy csapásra meghódíthatta volna az emberiséget; de ez a csapás a csodatevőnek csapása lett

volna, melyet a szabadságra mért volna Krisztus! Ő nem akarja az embert csodákkal meghódítani; a csoda csak jelzi lényének fölségét, akinek ez a fölség nem imponál, annak nyakába ő békót nem rak. Pedig szent igaz, a tömeg nem akar gondolkozni, nem akarja a fölségest szemlélni s önelhatározásából követni; inkább hipnotizáltatni kíván, de Jézus e kívánságának nem felel meg. Ő szabad szeretetet s nem kábult rajongást keres!

S végül az ördög följánlotta az Úrnak a viláгурalmat, följánlotta neki a cézár hatalmát, a császár kardját s vele az imperiumot. Imperium! Mit kíván a tömeg mást?! Hatalmat, uralmat, cézári vasas lábat a nyakára! Cézárt kíván, kiért ujjongjon! Urat kíván, kinek hódoljon! Nyáj akar lenni pásztor alatt, birkanyáj,, „Herden-Mensch”! S Jézus ezt sem akarta. Szabad embereket, szerető lelkeket keresett, kiket el ne kábítson a világ pompája, kiket meg ne részegítsen a hatalom ígérete s öntelt lélegzése. Az Isten országában csupa szabad, öntudatos ember legyen; a testvéri szeretetnek összeforrasztó erejétől s ne az imperiális gögnek benyomásaitól képezzenek egy testet, alakítsák meg a szentek községét.

Az Úr Jézustól távol volt a hatalmas lelkek gondolata a gyöngébbek elnyomására s ezáltal a gyöngéket erősekké tette. Kezébe fogta ugyan a világhódítás zászlaját, de zászlóra vezérelvül e szót írta: pro libertate. Nem egy népnek, hanem az embernek, a nemzeteket alkotó egyéniségnek szabadságát akarta kivívni.

Mily kellem és báj, mily erő és fölség s a léleknek mily színpompája van előntve ez isteni fölfogáson!

Gondolhatjuk továbbá, hogy aki az embert így megbecsülte s aki őt mindig a szó teljes értelmében nemes, egész embernek akarta, hogy az nem szakította el őt szülőtől, kedvestől, háztól, hazától sem.

Az ő lendületes, derült, életszeretettől átjárt szelleme szociális. Ő nem gyűlöl, hanem szeret. Ő nem lakik pusztában, hanem Názáretben; köztünk él; természete, szíve, lelke, olyan mint a mienk. Nem sötét, nem rideg. Nem pesszimista, hiszen az Isten országát hordozza magában. Nem sztoikus. Szereti a különb lelkeket s tanácsolja a lelkibb, az előkelő életet; de elparaboláz a kicsinyekkel s nem veti meg őket. Ő a finomabb, gazdagabb életnek arisztokratája; a közönséggel, az alacsonnyal be nem éri; ő sas, mely kifeszíti szárnyait s a magasságba repül; de e kedvtelése nem vetnek meg, nem nyomnak el senkit. Ő szereti a magányt; a csendes éj s a csendes hegycsúcs az ő lelkének gyönyörúsége; ő imádkozik éjjeleken át, de a végtelen örvényeiből ő sohasem merít sötétséget, hanem mindig fényt és világosságot. Az ő teológiája az Isten látásából táplálkozik s azt leszűrte számunkra olajjá. Olajat öntött sebeinkbe s olajat virrasztó s kutató lelkünknek mécsébe. E mécsnél gyújtjuk meg hitünket s megnyugszunk benne, hogy az Isten szeret minket, minket mindnyájunkat, nemcsak az erőst, a géniusz kegyeltjeit, a hatalom birlalóit; nem, nem; mindnyájunkat szeret.

Hát láttatok – kérlek – valamikor szebbet? Túloz-e a zsoltár, mikor hirdeti: Speciosus forma prae filiis hominum? Speciosus... igazán szép! Épp azért ki fog az ellen küzdeni? Ki fogja mondani, hogy ne kössük le a világot hozzá, hanem keressünk új ideált? Minek keressünk? Nekem ideálom az isteni emberség; ideálom a szép, a legszebb ember; mit keressek jobbat? Nem volna-e hiábavaló szebb Apollót s szebb Hérát keresni, mint amilyenek a Vatikánban állnak? Hát mi legyen szebb, mint a teljes harmónia?

Minden emberi lett benne, amit Isten nekünk általa s benne adni akart. Az erő emberi, s a részvét is emberi, s egy sem törí le a másikat. „Érzelmes szeretetre”, „affectuosus amor”-ra tanít minket; édes részvétre oktat, mert az ember önző s durva lett s a szíveknek lágyulniok kellett, de nem az erőtlenségbe, hanem az erős érzésbe. Az isteni édes lett nekünk általa, tej-édes lett, mióta az Isten édes anyától született. A nagyság elvesztette ridegségét s fölöltözködött a fölségesnek szépségébe. Az erőszak megolvadt, mint a jég s a jóindulatnak mosolya fakadt ki a jeges ajkakon. Az életnek összes vonatkozásai, gyöngeségei s szenvedései is nemességi levelet nyertek; az örök élet babérja úgy fakadt a keresztyén szenvedőnek nyomaiban, mint Buddha nyomában a virág.

Így lett az élet hatalom... a mi Urunk Jézus Krisztus által. Így került korona a számkivetett szenvedőnek „ex lapide pretioso”.

Én érzem, hogy Krisztus egyénisége győz; „il s'impose”; ki tehet róla? Az örök életnek impulzusaiból s az isteni erőnek öntudatából kialakult emberé a győzelem. Legyen is!

Ez a győzelmes egyéniség alkotja meg magának a stílszerű keretet is.

A Krisztus-arcnak kerete a világtörténelem. Ő beleállt a világba s központ lett s izzó nap lett. Ő lefogta a bolygókat s holdakat s azok örömmel keringenek körülötte. Nem erőszakkal, nem csellel s fortéllyal tette ezt; nem véres karddal, mint Mohamed, hanem az erény bűbájos hatalmával s isteni behatásainak ellenállhatatlan hatalmával. Nézzétek a tigris-cézárok, Dániel látomásának szörnyei, a szellemi hatalmak, mindmegannyi medaillonok állnak bele e keretbe díszül s a népek hódolatának géniuszai véres tölgyfakoszorúval, a győzelmes harcok füzérével koszorúzzák a képet. Ő lett intézője, ő nevelője az emberiségnek!

Még kell valamit érintenem!

A modern korban azzal hitegetik magukat, hogy mindent meg fognak érteni s azt gondolják, hogy méterekben s kilogrammokban lehet a valóságot kifejezni. Nem csoda tehát, hogy elfelejtik a régi filozófiának tételét, hogy a dolgok lényegét nem értjük. A dolgok, az állagok, azok merő tények, melyek azt harsogtatják felénk: „Vagyunk; hódoljatok! Ha szétszedtek, azzal sem tudtok többet: tehát?” De az már az együgyűséggel határos, ha valaki a teremtő gondolatot, ha a töből kinőtt virágot vagy a lélek inspirációjából született remeket részeiből akarja megérteni; ha az eredeti egészre, részt részre rakosgatva akar rábukkanni. Az ilyeneknek fogalmuk nincs, hogy az egész nem lett részekből, hanem hogy az egész mindig egész volt; a növény mindig egész volt; az állat mindig egész volt; a nagy ember is mindig egész volt; az nem tevődött össze kis emberekből.

Krisztust is sokan ki akarják magyarázni, vagyis össze akarják részekből rakosgatni. Nem fogadják el, hogy Krisztus a legnagyobb isteni tény, ők foltoznak rajta.

Pedig Krisztus nincs összerakva Sokratesből, Plátóból, Mózesből; még Rafael sincs összerakva Pinturicchióból s Giottóból; a géniusz szárnyait nem lehet összezsínálni tépett tollakból; a szárnya is egy, a lendülete is egy, őmaga is egy s osztatlan.

Ne kutassátok, hogy mit mondtak már előtte próféták és szentek, filozófok s vértanúk; ne böngésszetek Plátóban s Mózesben, hogy mily tiszta szellemnek tartották, s hogy atyának gondolták az Istent ők is, s hogy a felebaráti, sőt az ellenség-szeretetet hirdették ők is; mert féltlek titeket, hogy e tanokra akadva, azt gondoljátok majd: no hisz ezt már Sokrates is, Mózes is tudta; mi újat hozott tehát Krisztus? Megmondom. Sem az Isten szellemsége, sem az Isten atyai volta, sem a felebaráti szeretet, mint elvont gondolat, mint csillogó szó, mint általános tan, nem a Krisztus vívmánya; Sokrates is mondott ilyesmit s a prófétáknál is majd lelki, majd földízü kiadásban ugyanazt olvashatjuk, hanem ahogy azt az Úr Jézus kimondta azzal a határozottsággal, ahogy azt ő velünk átérezte azzal a különös, egyetlen öntudatossággal, ahogy ő azt átélte, ő az Isten Igéje, ahogy az benne alakot s kifejezést nyert, úgy az másutt nincs. Nem azon van a súly,⁹ hogy monda, – hanem hogy úgy monda, hogy a szó benne élet volt, – hogy úgy monda, hogy megtestesítette, életben kifejezte s mindenkinek szemei elé állította; ez volt az a páratlan krisztusi. Mondani és dadogni, buzdulni és nyögni, nagy gondolatok terhét hordozni, azt mások is tudják; de beszélni s a szót meleg valóságban átélni: hoc opus, hic labor est. Krisztus nem született a görög gondolatnak a zsidó könyörülettel való párosodásából. Ő eleven élet, ő Isten-ember; nem rendszer, nem tan.

Értsük meg már egymást.

⁹ Tehát van Krisztus tanításában más új is, mint a tanításnak módja; van ott tartalmi többlet is (rövid foglalatban: a Szentháromság mint élettartalom és életeszmény). De nem ezen van a hangsúly, hanem amint később (169. lap) meg van mondva: „tartalma a tartalomnak megelevenítése”.

A görög istenek alakjainak megteremtése képezi első nagy művét az európai szellemnek. Homér költészete adta nekik azt a ragyogó, acélkeménységű, fölséges alakot. Poézisében kialakultak mint a szépség eszményei s a görög művészet gyönyörrel dolgozott rajtuk. Avatott kezek vésték márványba, amit a kiválasztott géniuszok nem összerakosgatva, nem összefoltozva, hanem készen, teljes eredetiséggel téptek önlelkükből s így alakult ki az Olymp derűs élete, Praxiteles gyönyörűséggel telt élete, Skopas nemesen szenvedélyes élete.

De egy nagy hibája volt ez alkotásnak. Ez az élet, ez az eszményi élet meleg életté sohasem lett; nem testesült meg soha. Az alak megvolt, de szem nem látta a földön járni, fül nem hallotta beszélni. Az ő világuk a művészet világa. Gyújtanak képzeletet; ingerelnek művészi alkotásra; de mivel maguk sem meleg, eleven valóságok, azért nincs nemzetségük: Isten fiai nem születnek tőlük. Ugyanezt kell mondanunk a görög filozófiáról.

Ideált, mint elvont eszmét teremtett Plátó is; ő beszél róla; de nem éli át! Az ideál eszme maradt s nem testesült meg köztünk. Épp ez a nagy különbség a filozófia s Krisztus közt. A filozófia is ige, de róla nincs megírva, amit az Úr Jézusról írt Szent János: „és az Ige testté lön!” A meleg, valóságos ideál, az hat, az vonz. Ő vonzott... „Ecce mundus totus post eum abiit”. (Jn 12,19) Aki nem élet, az nem vonz. Akinek nincs megadva, az meg nem szeresheti:

Wenn ihr's nicht fühlte,
Ihr werdet's nicht erjagen.
(Faust)

Éppoly kevéssé osztjuk Pollák Illés nézetét, hogy mi egyéb „a kereszténység, mint a palesztinikus zsidóságnak explodálása és tartalmának nyugat felé való kiáradása... Elkövetkezett egy kor, midőn nyilvánvalóvá lett, hogy a haladás megakad; tudomány, filozófia s kutatás az iszapban elmerül s a nagy menetelés katasztrófa előtt áll; hisz' inter arma silent musae. Ekkor történt, hogy a zsidóság explóziója Rómát újra megtermékenyítette”. (I. m. 249. és 250. l.)

Ez a megtermékenyítés Krisztusban történt. De hát Krisztus maga micsoda? Jellemeztük-e, ha mondjuk, hogy amit a próféták tanítottak, azt ő még lelkibb értelemben adta elénk? Jellemeztük-e, ha tézisekbe foglaltuk tartalmát? Az ő tartalma a tartalomnak megelevenítése, a tartalomnak emberben való megtestesülése, s az embernek átistenülése. Az ő tartalma a szép, az isteni életnek páratlan igézete.

Mondjuk ki újra: az ő tartalma az eleven élet. A való élet, az eleven Krisztus, ez a krisztusi jelenségnek a veleje s kihatásának titka!

Ez az eleven, valóságos Krisztus a mi vízióink, s a mi vigaszunk! Ez a ragyogó, s nem vakító, ez a bájos s nem izgató arc a mi örömünk. Megnyugszik rajta lelkünk. Semmin sem nyugszik meg végleg, csakis rajta. Nem a jegyesnek, nem az anyának, nem a jó barátoknak arcán, mert mindez arcon ott sötétlik a mulandóságnak árnya, a hervadásnak halványsága, a romlásnak barázdája, melyet az idő, mint a halál napszámosa ás beléjük.

Ez arcon szemléljük az isteni emberséget! Emberinek kell lennie ez arcnak, mert különben idegen volna nekünk; de ez emberi arcon van az isteni szépség, valamiféle néma, csendes kifejezés, mint amilyen a fénynek zenéje, melyet erdőn, hegyen, réten, mezőn, tavon, tengeren, a napsugár játszik s az embert kéjes önfeledésbe ringatja.

Ez az arc a mi mennyországunknak világossága, oly kedves és éltető, mint a nap, hold és csillagok fényessége. E szemekből isszuk az Isten szeretetének, a nagy Krisztus leereszkedésének, s első testvérünk jóindulatainak érzését. Ez arcon váltakozik a gyermek, a fiú, az ifjú, a férfiú arckifejezése s a fejlődő lélek pszichológiájának bája. Elömlik rajta a gyermeknek látszólagos öntudatlansága, a fiúnak kedvessége, a férfiúnak jóakarátú, de gondolatossá derűsége! Fölvillan rajta a vízióknak elragadtatása, majd a szeretetnek gyengéd pírja s ismét a haragnak izzó heve; meglátszik rajta az öröm derűje s a bánatnak mélyen

megindító komolysága, a szerint amint erőszak, gyalázat, szenvedés, irgalom, szeretet vonult el fölötte.

Ez arcon tükröződik a mélység, az Isten mélysége, ahol energiájának forrásai nyílnak. A természetfölötti erő és méltóság, mely homlokán ragyog, nem nyomja el a föld szépségét, sőt kiemeli a romlatlan s büntelen természetnek bájait.

Ezt az arcot nézni, abba belehatolni, hozzá hasonulni, az kontempláció és tökéletesedés. Ez arcon keresztül a lelkébe hatolni annyi, mint az életet megízlelni s lelkesülni önmagunkban való kialakításáért!

Ó Krisztus-arc! Homályban állunk; a sötétség végtelen perspektívái nyílnak körülöttünk, mit nézzünk ki belőlük? A lét érthetlensége, a feleletek káosza, a találgatások zűrzavara ránk erőszakolja a kétséget; az pedig éj, sötét éj! A foszforeszkáló intelligenciák képtelenek ezt az éjt megvilágosítani; lidérctüzek ők, posványba visznek vagy céltalan hajszába ingerelnek. Ez éjben légy te a mi víziónk, dicsőséges és szép Krisztus! Halljuk a zűrzavarnak éjében a küzdő, törtető géniuszok harci kiáltását, mely azt üvölti: keressük a jobbat! De mi azt feleljük: éljen a legjobb, s leborulunk előtted s imádunk téged!

XX. Az Isten országa

Krisztus Jézus nagy és fölséges; ő a megtestesült erkölcsi ideál; következőleg utána vonulnak a lelkek. Azon nem csodálkozhatunk. A lélek hozzá húz, mihelyt megismerte őt. Az életteljesség a lelkek mágnese, s ez a mágnes megmondta: omnia traham ad meipsum. Szavai beteljesedtek. Nem is vonulás az, ami Krisztus fényes nyomaiban jár, hanem valóságos fergeteg, a lelkek fergetege. Dante poklában látni vihart, melyben a lelkek soraiból ostor lesz, s azzal pattogtat az örök harag a ködös, borús szférák alatt: Krisztus a fényes lelkek sorait ragadja magával a lelkesülésnek s az örök élet vágyának viharjában.

Mindazok, kik utána járnak, hozzá hasonulnak s megalapítják magukban az Isten országát.

Mi tehát az Isten országa?

Szent Pál megmondotta: erény, béke és öröm a Szentlélekben. Az Isten országa a krisztusi lelkület az emberben; az Isten országa a krisztusi lélek; azután az Isten országa a lelkületnek társadalmi organuma, az egyház. De minket most csak az előbbi érdekel, amely *a krisztusi életnek valósága az emberi lélekben*. Annyira érdekel, hogy gyönyörködünk benne, mind a kifejezésen, hogy Isten országának mondotta a lélek világát, mind a szó által jelzett dolgon, a krisztusi életnek valóságán. Valóban mi volna dicsőbb s mi fölségesebb, mint az Isten országa s mi volna boldogítóbb, mint az élet abban az országban?!

A kérdés már most az: sikerült-e Krisztusnak ez országot megalapítani a lelkekben? Megértették-e azok, kik feléje vonzódtak, hogy mi az ő szelleme? s még inkább, megőrizték-e a századok hagyományai sértetlenül Jézusnak erkölcsi irányát? Sikerül-e majd mindvégig átvinni a lelkekre a Mester vonásait s sikerül-e híven kópiázni érzéseit s melegen behelyezkedni lelki világába? Mert a legragyogóbb aranyos képek is elhalványodnak s rájuk vetődik a félreértések s az elmagyarázások foltja. Az előbb ideális kifejezés valamiképp torzul, mert észrevétlenül bomlik a vonások harmóniája. S a világitástól is mennyi függ! Új csillagok támadnak s káprázatos fényük elzsibbasztja a kortársaknak látóidegét, minek következtében az az eszmény, mely előbb tündökölt, később sápadt ködképpé halványodik, mely iránt érdeklődnek az archeológusok, de amelyből nem élnek többé a nemzedékek.

Ez aggodalmak mind arra vonatkoznak, vajon ismerjük-e még igazság szerint a krisztusi lelkületet s nem változott-e el az egyházban a régi tősgyökeres „christianismus”? Az egyház ellen való ellenszenv mindenféle kiadásban hajtogatja e gondolatot, s legmodernebb kifejezést adott neki akkor, mikor a kereszténység kialakulásában nemzeti és faji befolyásokra figyelmeztet s romanizmus s christianizmus közt különböztet. Ezalatt azt értik, hogy a román népszellem sajátosan fogta föl az evangéliumot s azáltal elváltoztatta. Vissza kell állítani a „tisza evangéliumot”, ki kell emelni a „mischmasch-népek” elgyengült szellemi világából a tősgyökeres kereszténységet; ezt csak fajilag tiszta, kedélyvilágukban sértetlen népszellem teheti, amilyen a germán faj szelleme. A germán faj kedélye van hivatva az igazi keresztény érzésnek tükrözésére; az fogja tudni kiérezni az evangéliumnak szellemét s az fogja megóvni az evangéliumi morálnak eredeti irányát.

A romanizmus elleni kifogások felölelik mindazokat a vádpontokat, melyeket a középkori eretnokségek s később a reformáció is hangoztatott s melyek az elvilágiasodott s formákhoz ragaszkodó kereszténység ellen sok oldalról most is emeltetnek. Sok a forma, a szokás, a holt hagyomány, a szó, s kevés a szellem, az érzés s az átélés. Ezt panaszoljuk föl gyakran mimagunk is, mert hiszen tapasztaljuk, hogy a legfölségesebb eszme s a leggyakorlatibb intézmény is merő formalitássá válhatik s nem fejt ki erejét a lelkek érzéketlensége miatt. A szokás hatalma, a fölfogás léhasága, a társadalmi állapotoknak mostohasága miatt az evangéliumi ige nem érvényesül eléggé, nem érvényesül oly erővel, amilyennel kellene.

Köves talajra vagy tövisek közé esik az evangéliumi mag; az erjesztő kővé fagy, mert nem lisztbe, hanem homokba dugtuk.

Sok most a kifogás kivált a morális teológiának módszere ellen, mely a kazuisztikában az egyes eseteket a polgári jog digesztáinak módjára fejtegeti. Veszedelmes dolog a jogi eljárást az erkölcsi világban alkalmazni s a kötelezettséget körmönfont distinkciók s ügyvédi fogásokkal ledisputálni. Annál is inkább, mert az evangélium morálisának elvei a szeretet, az odaadás, a nagylelkűség, mely mind az ideálisba tör, mely nem akar minket arra tanítani, hogy önző számítással különböztessünk halálos és bocsánatos bűn közt, hanem minden bűnnek utálatára nevel, legyen az akár halálos, akár bocsánatos, mely az embert minél közelebb akarja hozni Istenhez s távolabb tartani az Isten iránt való meghidegüléstől, s azért mindenütt a jobbat, a nemesebbet sürgeti. A morális különben sem mechanizmus. Tulajdonképpen világa, a lélek titkos belső élete, nem is lehet a statisztikának tárgya. A morális nem jog s nem kánoni forma, hanem a léleknek eleven viszonya Istenhez, melynél fogva bűnt utál, jót akar, Istent szeret. Azért benne a szubjektív érték a döntő; a fölfogás, a szándék, a „szív s a vese” gyakorolja a fémjelzést; senki sem vétkezik, ki jóhiszeműleg jó szándékból cselekszik.

A második kifogás a romanizmus ellen, hogy elvesztettük magunkat a szimbólumok tömkelegében s külső cselekedeteket állítottunk a meleg érzés helyébe. Külső jelekkel, milyenek a keresztség, a föloldozás, az Úrvacsora, a búcsú, s cselekedetekkel, milyenek a misehallgatás, ceremóniák, eltereljük a figyelmet az embernek belső átváltozásától. Az evangélium egyszerű, kristálytisztá folyását, mely életet, bensőséget, érzést szivároztat a lelkekbe, mely paraboláiban az Isten-országáról a figyelmet egyre a belső világra, az aktuális átérésre igazítja, elborítja a külsőségek homokpusztája s elnyeli azt nyomtalanul, mint a gleccserek vízfolyását a gránit görgeteg.

A romanizmusban Krisztus is háttérbe szorul s előtérben áll Szűz Mária. Hivatkoznak Liguori Szent Alfonznak „Le glorie di Maria” című munkájára, mely azt a tételt vitatja, hogy mindnyájan, kik üdvözülnek, a Szent Szűz által nyerik el üdvüket. A szentek jelenéseiből, a misztikusok irataiból, a jó lelkeknek látomásaiból bizonyítja a szerző, hogy mily hathatós a Szent Szűz oltalma s mindenféle bizzar történetet hoz föl, melyek igen messze esnek az evangéliumi Isten-országától.

Ilyen állítólag a romanizmussá fajult krisztianizmus; torzkép; beteges, enyves lelkület; világfájdalmas, erőtlen bujdosás! Hej, be más az erőteljes, a láthatlan ideált meleg valóságban megtestesítő élet. Aki feléje közeledik, úgy érzi magát, mint aki az erdők kábító s a kertek illatos légrétege fölött el a hegyek tiszta levegőjét szívja! Be más az a természettel s világgal szemben győzelmesen érvényesülő, krisztusi szellem, a „spiritus et vita”, melyben a hit, a bízó megnyugvás élet és erő!

Be más, az az „ember fia”, aki mindenkivel szemben, aki feléje közeledik, „élőnek mutatja magát sok bizonyítás által” s valamint maga él, úgy éltet s elevenít is! Ez a szellem, ez az elevenítő valóság kell nekünk! Ezt a forrást szomjazzuk s vizeit az elváltozott koroknak mellékízeitől meg akarjuk tisztítani! Ezt a fényt keressük s meg akarjuk sugárzását szabadítani az elmaradt, idejüket múltó fölfogásoknak s világnézeteknek reflexeitől, hamis fénytöréseitől, s filozófiáinknak sokszínű üvegburáitól!

Szabad legyen nyíltan kijelentem, amit gondolok: én tisztelen ezt a törekvést, tisztelen még túlzásaiban s erőszakos explodálásaiban is, bár mindig sajnálom, hogy a törtetés szakadássá lesz s hogy a fejlődés ösztöne és rohama átluggatja az organizmusnak szöveteit és hártáit. Valahányszor a középkori spiritualista irányzatokra gondolok s szemlélem bennük az erőteljes reakciót az egyháznak elvilágiasodása ellen, amely reakcióban ők azután tönkre is mentek, mindannyiszor eszembe jut az utolsó gót királynak szűkszávú, de egy világnak részvétét s gyászát kifejező mondása, hogy „kár értünk”.

Hasonlóképp méltányolom az egyházellenes, modern reakciónak fölfogását s értem nehézségeit s következőleg nem zárkózom el e fölfogásnak megvitatásától sem. De itt is, mint már az előbbi fejezetekben, azt a sajátos irányt követem, hogy nem csatázok pro- és contra-érvekkel, hanem föltárom a modern gondolkozású, de egyszersmind meggyőződéses kereszténynek világnézetét s érzéseit. E fölfogáson megérik úgy a régiségnek szerves átszarmazása, mint a modern embernek gondolataiban végbemenő elváltozás is.

Fogadjátok el tehát bizonyíték és cáfolat helyett a katolikus egyház egy hű fiának erkölcsi krédóját s ítéljétek meg, hogy keresztény-e.

Ez erkölcsi krédót az egyháztól tanultam. Az evangélium, a szentatyák, a Kempis Tamások és Heinrich Susók, a Rodriguezek és Szalézi Szent Ferencek tanítottak rá. A skolaszticizmustól s legsötétebb romanizmustól megfertőztetett tájakon, magában Rómában tanultam s két évig kazuisztikával is kellett foglalkoznom. A Congregatio Mariana nevelte érzékenységemet az erkölcsi tisztaság iránt s Szent Ignác lelkigyakorlataiba örömmel merültem s merülök el most is évenként. Olvastam Paul Hoensbroech kifakadásait a szellem kiölése ellen, melyet a jezsuita-rendszernek tulajdonít, s kilenc éven át magam is élveztem a „szellem e kiölését” magamban. Ismerem Viktor Müller művét a Madonna-fetisizmusról s Grassmann vádjait Szent Alfonz ellen. Ezt a „Madonna-fetisizmust” nemcsak könyvekből ismerem, hanem sok éven át a Mária-ünnepeken közvetlenül szemléltem azt a Sabini hegyek egyszerű falucskáiban. A „Santo Bambinót” nemcsak Selma Lagerlöf regényeiből ismerem, hanem hallgattam a gyermekek szónoklatait Santa-Maria in Ara-Coeliben, hol azt a szent szobrot tisztelik. Mindezekután gondolom képesítve vagyok a katolikus erkölcsiségnek hű tükröztetésére.

Hát higgyék el nekem, hogy a mi morálisunk is éppúgy, mint Assisi Szent Ferencnek s Szent Bernátnak, valamint sokkal azelőtt a szentatyáknak korában az evangélium paraboláiból indul ki, melyek mind a belsőre, a szív mélyeibe utalnak s összegezésüket bírják a szentjánosi szóban, mely az újjászületést hangoztatja. Újjászületni Lélekből krisztusi emberré, ez a mi aszkézisünknek régi s változatlan ideálja.

Amilyen az ideál, olyan a vágy utána! Mi folyton rohamra vezényeltetünk a belső embernek meghódítására s a vezényszót félreérthetlenül Szent Páltól kölcsönözzük, ki egyre azt sürgeti: Renovamini... reformamini...! Reform az élet megújítására, ez az ő csatakiáltása! Élni, beleélni magát Krisztusba, ez az ő programja.

S amilyen kizárólagos ez a mi vezető csillagzatunk, amilyen kizárólagos életforrás ez a mi napunk, az Úr Jézus Krisztus: olyan a mi erkölcsi világunknak valamennyi elve; tőle vesszük igazságainkat, parancsainkat; hegyi beszédéből merítjük a keresztény érzést; azért nálunk minden derűs, napos; nincs sötétség, nincs elhalás és rothadás.

Az Isten országa bennünk semmi egyéb, mint az élet erkölcsi föladatainak Krisztus szellemében való megoldása, s mi tudjuk, hogy ezt csak azáltal érvük el, ha a jót szívből szeretjük, – ha be nem érve a halálos s a bocsánatos bűn közti distinkciókkal, minden rosszat szívből utálunk, ha a paranccsal be nem érve, lehetőleg nagyobb tökéletességre törekszünk, mert élni, Krisztushoz hasonlítani kívánunk. Mindezt nem külső, az élet egyéni folyamától elszigetelt s az érzést föl nem kavarázó cselekedetek vagy szimbólumok által, hanem meleg, valóságos, mély átélés által kívánjuk eszközölni. A mi szenvedelmünk az, hogy beleéljük magunkat Krisztusba, – hogy venyigévé legyünk a tőkén, melyből életünket szívjuk, – hogy az apostollal elmondhassuk: Élek én, már nem én, hanem Krisztus él bennem.

S ez a Krisztus nekünk nemcsak példakép, nemcsak ideál és mester, hanem életforrás a kegyelem által. Mert hogy a mag kifejlődjék, ahhoz napsugár, ahhoz magnetikus befolyások kellenek: éppúgy hogy a krisztusi tan bennünk létté váljék, ahhoz meleg, magnetikus áram kell, ahhoz a lélek bensőségét átjáró isteni behatás kell s ezt mi kegyelemnek hívjuk. Krisztus nekünk mérhetetlenül több, mint Chamberlainnek és Kunovszkynak; nekik ideál; nekünk ideál és isteni erő, melyet valóság szerint eszközöl bennünk a minket átható Isten. Krisztus

nekünk Megváltó, aki az Isten éltető vizeit ismét reánk árasztotta, miután azoktól a bűnbeesés által megfosztattunk. Krisztus nekünk Üdvözítő, aki a tőlünk elfordult üdvöt, az éjbe szálló napot ismét egünkre tűzte. Csak miután ez éltető vizek a lelki világban ismét csörgedezni kezdtek – s ez mindjárt a bűnbeesés után történt Krisztusra való tekintetből, – csak miután az isteni kegy ismét ránk derítette delejes, villanyos sugarait: csak azután jött el ő s eleven példaképet tűzött az isteni kegyelem behatásaitól fogékony ember elé. A *krisztusi mű*, mely a kegyelemnek reánk árasztása, s a *krisztusi tan*, együttvéve alkotják az Isten-országának búzamazgát, mely kizsendül a lélekben.

Valami páratlanul szerencsés mérséklet jellemzi a katolikus morált, s megérzik rajta az isteni vezetésnek áldása, hogy örvények közt járva s szenvedélyes gondolatok lidérctüzeitől kísérvé, kísértetbe nem esett kisiklani, hanem túlzásoktól menten haladt előre. Nem állítom én azt, hogy nem voltak túlzók s túlzások a katolikusok közt is; volt abból is elég; hanem azt állítom, hogy az egyház tana nem siklott ki a lejtőkön s megtartotta az egyensúlyt ott, hol filozófiák s teológiák tönkrementek.

Pedig mennyi kísértés környékezi az emberi gondolatot! Mennyi árny s homály borul az életre! Mennyi keserűség szivárog az élet vizeibe! Nem volna csoda, ha a morálisból immorális, a hitből kétségbeesés, az életkedvből pesszimizmus válnék; vált is nem egyszer s nem egy helyen! Más tekintetben megint a szenvedély az élvezetnek s az örömmel mézes serlegeit kínálgatja s a földön az élet szépségébe öltözik; a vér meleg párázata mámoros álmot s tündöklő álmképeket tud varázsolni lelkünkbe: mily könnyű a dicső „sárban” bennrekedni s a jobbra való törekvéssel fölthagyni!

E veszedelmeket a keresztény morál szerencsésen elkerülte. Nem túlzott; mindig erős hittel vallotta, hogy van harmónia Lét és ideál, szenvedés és gondviselés, gyöngeség s boldogulás közt! Kevés bizalma volt a legnagyobb tehetségek iránt is, mihelyt a mérséklet ütemszerűségét dühkitörésekkel szakították félbe.

Mi a harmóniát az ellentétek közt következőképp alkotjuk meg.

Mi szeretjük az életet s keresünk örök életet; nekünk a lét jó; mi bízunk a gondviselő Istenben, ki vezet és segít az örök boldogságba.

Nekünk „a lét nem lángoló kín”; nekünk az élet nem oly értelemben sós tenger, hogy „valamint a tenger vizét áthatja a só, úgy az életet a megváltás gondolata”, melytől a semmiségbe, a nirvánába vágyódjunk; mi nem tartjuk, hogy „minden öröm fájdalmas szül, tehát mindegyik csak látszólagos öröm”; ezeket a buddhista psammapadam „az igazság örvénye” hirdeti; a mi morálisunk nem áll sötétségben, hanem félhomályban, az Úrjövét „penombrá”-jában.

Mi nem mondjuk, hogy az ember az ördögé, hogy csontig-velőig romlott; az apostollal ugyan panaszkodunk a „földi ember” fölött s megsiratjuk a test és lélek közti meghasonlást. „Infelix ego homo”, azt mi is hajtogatjuk; de nem tévedünk el vele a reménytelenség éjébe. A katolikus morálisra sohasem estek annak a sötét predesztinációnak árnyai, melyek a reformátorok gondolatait kegyetlenségbe hajszolták bele. A Jézus anyját tisztelő kereszténységet sohasem kerülgette a reprobációnak félelme s a reformátoroknak s janzenistáknak szigorára azzal felelt, hogy rámutatott a „Szent Szívre”.

Mi látjuk a rosszat s szenvedünk alatta, de azért nem bizalmatlankodunk a gondviselésben. Kísértéseinkkel szemben, melyek a beléje vetett hitet meg akarják rendíteni, az emberi életnek a világcél alá rendelt voltára s Krisztus keresztjére tekintünk. Az Isten szelleme nem elkényeztetett gyermekeket van hivatva nevelni, hanem a küzdelemben naggyá lett hősöket, s az apostol szerint „*virtus in infirmitate perficitur*”, szenvedésben tökélesbül az erény. Mi a fizikai rend mechanizmusába vagyunk beleágyazva s a szükségesség vashengereire rácsöpögtetjük bizalmas imádságunk olaját. Mi imádkozunk, mert a fizikai rendnek alkotója a morális rendnek is nyitott tág mezőt s a fizikai bajt és szenvedést morális erővel akarja legyőzteni. Azért a mi imánk fizika s kémia dacára bizalmat lehel az Úr iránt, s

küzdelmekben olyan az, mint az irányító a viharban; s mélységek fölött el a változatlan sarkcsillagra mutat. A manicheusok s a négerék nem imádkozhatnak igazán, mert a rosszat is tisztelik világinéző hatalomnak; istentiszteletük a félelem és rémület; a miénk pedig a szeretet és remény. A mi imánk gyengéd és erős, mint a szeretet fakadása; de tulajdonképpen senki sem lesz tőle gyöngé, hanem mindenki erős.

Lehetséges azonban, hogy a gondviselés hite s az imának gyakorlata némely lelket helytelen, beteges irányba terelt s hogy ellágyult s elgyöngült tőle. Lehetséges; de miből nem származhatnék rossz, ha azt egyoldalúan túlhajtjuk? A keresztény elvekből átkozott morálist faragtak a manicheusok s montanisták; hideg morálist a pelagiánusok és racionalisták; finnyás morálist a janzenisták, bizarr morálist a spiritualista szekták. Minden elv immoralis lesz, mihelyt rosszul alkalmazzuk. Immoralis teremt. az eredeti bűnnek gondolata éppúgy, mint az Isten-szeretet evangéliuma, mihelyt az embernek erejét bénítják. Immoralis teremt a gondviselésbe vetett bizalom, mely dolgozni nem akar, s a természetnek túlbecsülése, mely Krisztusra nem szorul. Immoralis teremt a szájalom, mely úgy ellágyít, hogy az energiát kiöli s ugyancsak immoralisra vezet a tetterő, mihelyt megkeményít s mindent elfojt, ami nem „én”.

Mi az életet sokoldalúan fogjuk föl; egyéninek tartjuk; de karikatúrákat nem csinálunk belőle; sem Nietzsche, sem Tolsztoj túlhajtásai nem imponálnak nekünk.

Mi a kultúrának hívei vagyunk, mert az ész haladása természetszerűen megteremti a kultúrát; de nem lelkesülünk a modern eszményekért, milyenek a gazdagság, a hatalom, melyektől a társadalom birtokos osztályai gögben és önzésben s a munkás osztályok kínban s nyomorúságban sorvadznak s elvész az elfogulatlan, derült, jókedvű élet. Nincs az életben öröm és teltség; mindenki dicséri a tönkrejutásnak saját maga által kitalált s szabadalmazott módját, s ki is használja busásan.

Mi szociális lények vagyunk s szeretetünk kiterjed mindenkire, de azért nem hidegül meg azokkal szemben, kik különösen a mieink. De hát miért is hidegülne meg; hisz a lélek nemesebb lesz tőle; s a nemesült lélek jobban, forróbban, lelkesebben szeret.

Olvassák el Dosztojevszkij „Ifjúságát”, hol az öreg Makar szeretettől árad s elbeszéli, hogy „mennyi kimondhatlan szépség van előtve mindenben. Minden csendes; a levegő híg és átlátszó s fűszálak nőnek mellettem. Nőjtek csak Istennek füvei! Egy madárka gyújt rá édes dalra. Énekelj csak Istennek madárkája! Egy gyermek sír elfojtott hangon anyjának ölében. Isten veled, kis ember; nőj föl s légy boldog, gyermekem!” S aki így érez s így szeret, vajon meghidegül-e a nagy szeretettől azok iránt, kik övéi?! Őszinte jóindulatot s szeretetet akarunk ápolni az emberek iránt szívünkben s „ha tőlem függne, úgy kötelességévé tenném minden embernek, hogy valakit, habár csak egy lényt is, boldogítson életében, mint ahogy minden parasztnak kötelességévé tenném, hogy legalább egy fát ültessen életében”. (Dosztojevszkij)

De mialatt ily szociálisak vagyunk, azalatt természetesen az egyént is szeretjük, de nem az imperatori, kevély, ragadozó fajtát, hanem a harmonikus embert, kiben az erény a jósággal, az erő a széplelkűséggel szinte öntudatlanul párosul. Nekem azok a legkedvesebbek, kik nem tudják, hogy ők jók; csak azt tudják, hogy készakarva nem rosszak. Egy nagy emberismerőnek szavaival élve: leginkább azokat az egyszerű, hitből s munkából élő típusokat szeretem, kik eléggé műveltek ugyan, de rá nem érnek az íróasztal esztétikájának s a túlzásokba lágyult kultúrának behatásait magukba venni. Ezek olyanok, mint a levélhordók. Értékes titkokat hordoznak maguknál; tudják, hogy van valami ilyesmijük, de hogy mi az, azt nem tudják. Sebaj; az érték el nem vész, sőt annál biztosabban bírják, minél kevesebbet okoskodnak fölötte! (Magnus Jocham)

S végre még egy megjegyzést a katolicizmusnak külsőséges jócselekedeteiről, ájtatossági gyakorlatairól és szimbólumairól.

Higgyék el nekünk a jóakarátú emberek, hogy a mi moralitásunkat nem alkotja semmi, ami külső s nem a miénk, szóval, ami nem akarát. Értelmes élet s öntudatos élet, az két vonal,

mely teljesen födi egymást; már pedig a morális élet ugyancsak értelmes, tehát egyszersmind öntudatos élet; tehát öntudatos jóakarát. Van sok szent jelünk, van sok gyakorlatunk, sok szimbólumunk; de miért mondják ezeket *mechanikusoknak*? Azért-e, mert az Isten kegyelmét vesszük föl morálításunknak alkotó eleméül s azt a szentségekből is merítjük? Hisz mi lelki, elevenítő benyomásokot merítünk hegyen-völgyön s azokat beleszójuk életünkbe: hát miért ne higgyük, hogy az Isten, aki mindent átjár és áthat, befoly a lélekbe is? de mindez a befolyás életet, öntudatos jóakaratot sürget! Mi nem mondjuk jó kereszténynek, aki misére jár és böjtöl, de Krisztus szellemét nem bírja. Mi nem érjük be ájtatossági gyakorlatokkal, szenteltvízzel, skapulárékkal, olvasókkal; mi krisztusi életet kívánunk. Eziránt a népben lehet sok félreértés, sok rossz irányzat; lehet oly fölfogás, mely az életszentséget külsőséges cselekedetekbe helyezi; de mit nekünk az idétlen, alaktalan, elcsúrt lélek? Ne ezeket, hanem azokat nézzük, kikben a kereszténység életté szilárdult!

Mindenekelőtt pedig legyünk pszichológok s számoljunk az emberi lélekkel! Ugyan hogy is veheti ki magát a szicíliai vagy reggioi olasznek Madonna-kultusza egy pommerániai lutheránusnak szemében! Okvetlenül félreértés lesz belőle! Mit gondolhat a porosz filozófus Paulsen, ha véletlenül kezei közé kerül Szent Alfonznak „Le glorie di Maria” című könyve? Mily különbség van az olasz s a pommerániai néplélek közt! Mily különbség a szicíliai s a porosz vér érzelmi világa közt még abban az esetben is, ha téziseik megegyeznek! De azért egyiknek sem kell közölközni megtagadnia Krisztust!

Nem volna-e ügyetlenség tőlünk, ha a herbarti metafizikának jéghegyeivel vonulnánk a családi körbe, hogy rendet csináljunk? Nem volna-e barbárság, ha a pedagógia botránkoznék az anya csókján, a gyermek naivságán, az élet mámorító közvetlenségein? Ó, mily kegyetlenek ezek az elvont, absztraháló elmék! Csak az a jó rajtuk, hogy terméketlenek; lábnyomaikban nem fakadnak virágok!

Vannak túlzások, vannak félreértések mindenütt. Ahol a vér heves s az áhítat izzó, ott az emberi érzés sok vizet fog tölteni a tiszta érzés borába; de az érzéseket nemesíteni s nevelni kell s a katolikus morális kifogástalan elveket szolgáltat e célra! Így van az most, így volt a középkorban; az egyház sehol és sohasem érte be a külső cselekedetekkel, mindenütt a belső átváltozást sürgette; morálisa mindig az alázatos, bűnbánó s jó életben érvényesülő szellemet lehelte.

Ennek a megvilágítására álljon itt az a „kilenc mód arra nézve, hogy az ember áhítatosan töltse idejét”, melyet egy, 1472-ben Hans Bämlernél Augsburgban megjelent föliansból írok ki:

„Ha Istennek tetsző dolgot akarsz végezni, adj egy fillért életedben Istenért; tetszőbb dolgot teszesz vele, mint ha halálad után nagy fillérrakást hagysz hátra jó célra.”

„Sírj egy könnyűt bűneidért kínszenvedésemre való tekintetből; tetszőbb dolgot végzesz vele, mint ha annyi vesszőt üttetsz a hátadra, mennyi egy tágas mezőn nőhet.”

„Túrj el kemény gáncsot kedvemért; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha patakokat sírnál mulandó dolgokért”.

„Kurtítsd meg alvásodat kedvemért; tetszőbb dolgot csinálsz vele, mint ha tizenkét lovast küldenél a szentföldre halálad után”.

„Fogadd föl szállásra a szegényt s bánj vele jól; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha negyven évig hetenként háromszor böjtölnél kenyéren és vízen.”

„Ne szólj meg s ne rágalmazd meg senkit; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha mezítláb járnád körül a földet, s lépten-nyomon véredet ontanád.”

„Ne botránkoztass meg senkit s fordítsd, a dolgokat jóra; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha naponként a harmadik égbe ragadtatnál.”

„Bármit kérsz testednek vagy lelkednek, kérd azt te magad; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha anyám s a szentek könyörögnek érted” (vagyis ne bízd magadat vakmerően a szentek közbenjárására).

„Szeress engem mindenekfölött; tetszőbb dolgot művelsz vele, mint ha oszlophoz köttetnéd magadat, mely tele van hegyes késekkel. Szeress, ó, szeress engem! Az Úr mondja: Dicsérj engem hűséggel, munkáddal, akkor munkád az én dicséretem lesz, s szeress engem kellemetlenségeidben, akkor szereteted dicsőségem lesz.”

Mi ez? Mit lehel ez a „kilenc mód”? Bensőséges, tiszta katolicizmust, mely szeretetet sürget Isten s a felebarát iránt s bűnbánatra, türelemre, s hűséges, kitartó munkára buzdít. Ez a romanizmus tehát hamisítatlan kereszténység!

XXI. A halhatatlanság

A fölséges ideált, az Úr Jézust s annak gyönyörű hasonmásait már bemutattuk; az Istenországa megnyílt előttünk; szeretnénk már most egy találó s mégis mindentmondó jellemzést adni a két világnézetéről, amely rámutasson irányukra s kiemelje szinte gyökerében a köztük érvényesülő különbséget. Ha ilyet keresünk, radikálisabbra s találóbbra nem akadunk, mint ha mondjuk: *halhatatlanság és végenyészet*.

A kereszténység szívében a halhatatlanság öntudata lüktet; lelkületéről el lehet mondani a szentírás szavát „*spes immortalitate plena*”. Vele szemben áll a „*pallida mors*”. Halhatatlanságot emleget természetesen a filozófia is. Nekigyürkőzik a problémának, dolgozik, verejtékezik, hogy a filozófiai gondolkodás mélységeiből kiemelje a halhatatlanságról való meggyőződést. Érti, hogy le kell győznie valamiképp a halált s hogy ki kell egyenlítenie az ember érzéseiben az élet szeretetének s a halál biztos tudatának ellentétjeit s hogy ezt másképp, mint a halhatatlanság tézisével meg nem teheti. „*Die Furcht vor dem Tode ist der beste Prüfstein für alle Philosophie. Eine Philosophie, die dieselbe nicht überwindet... erfüllt jedenfalls ihren Zweck nicht ganz.*” (Hilty: Glück. II. 206.) A filozófia iparkodik e föladatnak megfelelni. Mindenesetre tiszteletreméltó munkát végez!

De mennyivel diadalmasabban végez a problémával a kereszténység. Nem filozofál, hanem világraszóló, természetfölötti tényekkel fejt meg a kérdéseket. Elvek helyett konkrét tényeket, s eszmék helyett meleg valóságot állít közénk s nem azt mondja, hogy gondolkozatok, hanem inkább azt, hogy nézzetek ide, lássátok s szeressétek meg s éljetek. Mily sokat filozofáltak pl. erényről, szentségről, ideálról! A kereszténység nem filozofált, hanem a megtestesült Igére, az eszményi valóságra mutatott. Ez úton nevelt erényt, vívott harcokat s győzelemre vezette híveit! S éppen így mily sokat filozofáltak lélekről, örök életről, halhatatlanságról; a kereszténység nem filozofált, hanem a föltámadt Krisztusra mutatott, ki az életben a szebb élet felé s a halálon túl az örök életbe vezet. Az életben kialakítja a lelket s a halálban megszabadítja kötelékeitől; itt ez életben végig fúr, farag, vés rajta; kivési rajta az isteni képet s a halálban lehordja az ideiglenes állványokat, letöri a csontgerendázatot s leleplezi az elkészített szobrot!

Bátran mondhatjuk, hogy a kereszténység epikai nagyságának legjellemzőbb vonása a mélységes meggyőződés a halhatatlanságról s a dicsőséges föltámadásról, s ebben ismét annyira reális, hogy Szent Pál mondhatta, hogy fölösleges az erény, ha nincs dicsőséges, örök élet. A német filozófia s nevezetesen Strauss Dávid botránkozik Szent Pál e mondásán s biztosít minket, hogy „*ich halte ihn für besser als diesen seinen Spruch*”, mert azt szeretnék, hogy Szent Pál azt mondotta volna: ha nincs is örök élet, akkor is éljünk erényesen, mert az erény akkor is szép. Mi mégis meg vagyunk győződve, hogy Szent Pál ma is fönn tartaná állítását, hogy észszerűtlen a lét, ha a világban a halál a végleg diadalmaskodó hatalom s észszerűtlen a szép erény, ha a vége üres semmiség. Igaza van Szent Pálnak, mert érthetlenség ül ki a lét homlokára, ha a halál nihilizmusba kerget minden eszmét, minden erőlködést s erényt. Ha az ember végleg meghal, akkor az erény is csak olyan, mint a virág, mely kifejlik és elhervad, – a szent is csak olyan, mint az oroszlán vagy a sas, mely hatalmas egyedé fejlődik, uralkodik, s azután elrothad. Csakhogy a virág, az oroszlán s a sas nem tud semmit az élet erkölcsi értékéről s nem ismeri azt; de mi ismerjük, s annak élünk. Hogyan élhetnénk pedig neki, ha a sír s a koporsó nyelne el nemcsak életet, hanem minden értéket; *a mulandó létben nincs abszolút értéke az erénynek!* Az enyészet e hatalma előtt nem hódol meg a kereszténység; nem imponál neki a halál hatalma, mint ahogy nem szerelmes a semmiségbe! Mit is csodáljon rajta? Tudja, hogy a földi életben a halál jó és célszerű; tudja, hogy a halál nélkül ki nem fejlődhetnék okos és hasznos élet a világban; tudja, hogy halál

nélkül megállna a haladás s hogy már most is a közügyekre nézve ártalmasan túlhosszú életet élnek néha a hatalmasok; tudja, hogy a halál megifjítja a nemzedékek gondolatait s mikor sírköveket hengerít hullákra, ugyanakkor köveket hengerít el erőteljes s életrevaló hajtásokról: s mégis csak a halhatatlan örök életben találja meg az emberi lét ésszerűségét, s ez a tétel prelúdiumul szolgál neki valláshoz, erkölcshez, erényhez s minden jóhoz!

Nem így a modern világnézet; annak az arca hervadt s a lelke borús s nem tud, még ha akarna is, lelkesülni e fölséges hitért, a halhatatlanságért. Mintha elvesztették volna erejüket a filozófiának érvei, melyeket a halhatatlanság bizonyítására fölhozni szokás, – mintha a mindenütt empirikus bizonyítást kereső modern ember elvesztette volna érzékét e fölséges, metafizikai intenciók iránt.

Tényleg ezt a benyomást veszem, ha a hatást fürkészem, melyet a modern emberre, a földnek betegére, a filozófia gyakorol; de másrészt mégis remélem, hogy a filozófia érvei a halhatatlan, bár beteges lélekben visszhangot keltenek, mihelyt csak a modern felfogáshoz alkalmazkodnak, s azért megkísértem a bennük rejlő bizonyító erőt fölfogásunkhoz közelebb hozni.

A metafizika bizonyításai ilyenek:

I. Az emberek szükségképpen vágyódnak egy soha véget nem érő lét után; már pedig egy ily szükségyszerű, általános váagnak okvetlenül kell tárggyal bírnia, mely azt kielégítse

tehát kell a halál után is élnünk.

Így beszél a lét s az élet ösztöne, s követeléseit nyomósítja a boldogság vágya, melyből így érvelünk:

II. Minden ember vágyódik teljes s tökéletes boldogság után, melyet pedig a földön ki nem elégíthet;

már pedig egy általános s szükségyszerű váagnak kell, hogy megfelelő tárgya legyen: tehát kell egy más világnak lennie, melyben ez ösztönünk kielégítést talál.

A harmadik érvet az erkölcsi törvényből merítjük:

III. Az ember az erkölcsi törvény alatt áll s tökéletességét csak akkor érheti el, ha e törvénynek mindig s mindenütt s minden áron engedelmeskedik;

már pedig ez az engedelmesség itt a földön a legkiáltóbb jogtalanságokkal, nélkülözésekkel, sőt az egyénnek teljes tönkrementésével lehet összekötve s nem érvényesülésre, hanem nyomorúságra vezet:

kell tehát egy más életnek lennie, hol a jó s a szent s a fölséges végleg mindig érvényesül.

Kell, kell,... ezt hangoztatja a mi filozófiánk, de megállja-e helyét a modern kriticismussal szemben, mely választóvizet önt mindenre s a kétely savával szétszedi a gránitsziklákat? A modern kritika tényleg bonckés alá vette a halhatatlanság érveit, s igazán érdekes látni, hogy az ellenvetéseknek és kifogásoknak mily tajtékzó áráját zúdítja az emberi gondolat e metafizikai gátak ellen! Érvel a növény s az állatvilággal, az illúziók bánatával, a csalódások keserűségével, a meghiúsult remények panaszával, a lét érthetlenségével s a refrén egyre az:

Vágya be nem telék, az élv sem volt elég,
Mindig a változót áhítván,
Ha jön a végperc, az üres, a hitvány,
Szegény, még azt is megragadni vágya még!
(Faust)

De úgy-e mind hiába?!

Mily kitörő ösztöne van a fuldoklónak, mily szenvedéllyel ragadja meg a szalmaszálat is! Nos és beteljesül-e természetes ösztöne? Dehogy teljesül; akárhányszor megfúl. Így vagyunk

a boldogság ösztönével is! Boldog, boldog akar lenni mindenki; boldog akar lenni az állat is; nos és boldog lesz-e? Boldog akar lenni az ember is; de hiszen már itt akar boldog lenni. Itt akar élni s azért küzd a halál ellen; mindnyájan küzdünk ellene, bár tudjuk, hogy megtör valamikor ereje. S ugyan mit érünk el ösztöneinkkel? Azt, hogy a létet egy darabig óvhatjuk, azt, hogy az életet esetleg megnyújthatjuk, de az emberi természet határain s az organizmus keretein túl nem terjeszkedhetünk! Boldogságunk vágyának megvan a maga célja; mire szolgálna az másra, mint ösztönzésül a munkára, indításul a törekvésre? A boldogság vágya a haladás s a fejlődés lendítő kereke s alkalmas ösztöke az érthetetlen világ cél kezében a restség s dologtalanság távoltartására. Ez untig elég ésszerűséget ver a boldogság ösztönébe. Főlöszleges végül fölpanaszolni az élet jogtalanságait. Az élet igazságtalan az állattal szemben is, s ez igazságtalanságokból nem következhetünk semmire. Mily jó dolga van a király paripájának s a királyné ölebének s mily nyomorult dolga van a szenttamási vízfordó gebének s a dédai kutyakaparó csárda kuvaszának! S ugyan reménykednek-e ez utóbbi sorsüldözöttek abban, hogy a túlvilágon majd ők kerülnek fölül?! Végre is, mi az élet filozófiája? Az egyedek fejlődnek, majd kedvező majd kedvezőtlen viszonyok közt; az alakok érvényesülnek ahogy tudnak. Vannak beteg fák, beteg állatok, emberek; vannak egészségesen fejlett fák, erős állatok, szerencsés emberek; de beteg és erős, gyöngé és egészséges, fejlett és fejletlen valamikor tönkre megy; csak a világ halad tovább!

Így beszél a világ szélteben-hosszában. Csóválja fejét s megdöbben a hívó is, mikor ezeket hallja; hisz a példázatok az állati ösztönökre oly közel fekszenek, mint amilyen hasonló az élet vágya az emberben az állat harcaihoz az életért. Édes az élet mindkettőjüknek, ösztön beszél itt is, ott is, s ha ennyire hasonló egymáshoz e vágyak, ez ösztönök és harcok emberben s állatban egyaránt, nem csatkozhatik-e akkor az ember ösztöne és vágya lét és élet után, mint ahogy tényleg az állat ösztöne hiába vágyik az életnek folytonos meghosszabbítása után?

S mégis mily győzhetetlen erő rejlik azokban az ősrégi, változatlan érvekben, ha kellő világításba helyeztetnek; mily meggyőzőek, ha a kellő látószög alatt nézzük azokat! S ez a világítás s ez a látószög nem a létnek mint létnek ösztöne, hisz az minden létben föltalálható; nem a boldogságnak, a jólétnek vágya, hisz minden állat törekszik jólétre, hanem aki ez érvekből gátat akar emelni, melyen a skepszis s a lemondás zavaros óceánja megtörjék, annak az emberi létnek belső világát s az öntudatnak *tartalmát* kell tekintenie. Ne azt nézzük, hogy az embernek léte és élete van, hanem hogy olyan az élete és léte, melynek öntudata az igazság ismeretével s a tökéletesség szeretetével töltekezik s ezáltal egy anyagon túl fekvő szellemi világba tartozik s következőleg ösztönei s vágyai is az anyagon túl fekvő létbe s életbe érnek, s ott teljesülnek!

Igen, nem a merő élet, hanem hogy milyen az az élet s milyen annak az öntudatnak tartalma, az dönt e kérdésben! Már pedig a lélek öntudatában egy más, érzékeken s anyagokon túl fekvő világnak távlatai nyílnak.

Mi egy más világba tartozunk, melyből felénk cseng az igazság, az erény s a szépség akkordja, melyet az állat nem hall, melynek nyelvét nem érti s következőleg vágyaival s ösztöneivel s küzdelmeivel csak e világra szorítkozik. Hogy az állat is feszül, vágyik, küzd és fejlődik, az természetes; az az élet sajátossága; de hogy e feszülés, e vágy és küzdelem mennyire ér, ez már nem a vágytól, de az élet tartalmától függ.

Már pedig az emberben az életnek e tartalma tértől és időtől független; értése és szemlélete az érzékeken túl fekvő valóságba hat el: tehát az ösztöne is, mely e felsőbb élet mélységeiből tör elő, szintén a halhatatlan életre irányul!

Így áll meg az argumentum s így emelkedik egyetlen lendülettel a növény- és állatvilág életének analógiái fölé.

Erre irányozza a t. olvasó figyelmét s ebben ismerje föl az állati s az emberi lét közt nyíló örvényt, melyet áthidalni nem lehet, mert egy új, még pedig halhatatlan világ kezdődik ott.

Elemezzük ezt még egy kissé.

Van vágyunk lét s élet után. Van; de azzal nem mondtunk sokat; sőt nagyon is keveset. Vágy, ösztön sok van. Az állat is tele van az élet ösztöneivel. Mennyi feszülés és kiindulás a növényben; mennyi mag és csíra, csupa életszomj! Az élet tódul és pattog. A rög megindul; eltolják a csírák, melyek alakot, napsugárt s életet szomjaznak; de mennyi vész el, mennyi pusztul, csíra, mag, rügy, hajtás, fakadás!

S mennyi ösztön és vágy van az állatvilágban! Kifogyhatlan az élet forrásainak bugyogása; az élet differenciálódik; lenni, s jól lenni kíván! Mennyi erő küzd ezért, mennyi ín, izom, ideg, karom, szárny, fog! Mennyi gerinc feszül s görbül meg ezért! Mennyi iramlás a mezőn, csúszás a földön, mászás a fákon, tapadás a sziklához, röppenés a levegőben, úszás a vízben... az életért! Ó mily hangos ez az ösztön; minden hang az ő szava! S mily tevékeny, száz meg száz keze van akár az indiai isteneknek! Mennyi édes álma van s szenvedése! S mégis mi a vége mindennek a vágyódásnak s küzdelemnek? Az állat elvész, megölik, leütik, szétmancangolják, – az élet s vágya semmivé lesz. A növény elhervad, az állat elrothad!

S íme most föllép az ember, a „tertium genus”; az életösztön, az életboldogság vágyának harmadik megtestesülése s úgy-e alighanem egyszersmind harmadik megtestesülése az illúzióknak, a hasztalan küzdelmeknek s alighanem harmadik s legújabb s legkeservesebb kiadása a végleges elpusztulásnak? Fejletlen csírákból, eltorzult embriókból van itt is elég. Hány vész el! Még szét sem bontotta szikeit s máris elpusztult. Hány leperzselt hajtás, hány elhervadt fakadás az emberiség fáján, hány eltorzult kísérletezés az emberi típus kialakításában! Hány csecsemő, hány gyermek, hány ifjú vész el! De azért az élet bravúroskodik; az ifjú élet tavaszi fagyain túl nekilát a fejlődésnek s kifejti tehetségeinek bűvös bájait; individuumokat léptet föl az életerő különböző fokain a kultúra változatos zónái alatt, egyre finomabb s lelki kiadásokban, átítatva azokat szépséggel s kellemmel. Föllépteti az embert, az úri embert s „az erős munkától és igavonástól távortartva őt, gerincének kivasalja lenge sudárfáját, vállainak kipárnázza puha hullámvonalait s arcára ráolvassa a jólétnek csudatevő bársonyát” s ez az ember is *akar lenni s akar boldog lenni*, még pedig mindig akar boldog lenni, boldog halhatatlanság után vágyik.

S csakis ő vágyik, mert csakis ő ismeri azt meg! Megütközve kérdezitek: hát az állat nem vágyik örök élet után? Természetes, hogy nem vágyik, – felelem nektek, – hogyan is vágyódnék, hisz nem ismeri a halhatatlanságot, amint nem ismeri s nem tudja, hogy mi az örök élet. Az állat nem gondolkozik sem életről, sem halálról; egyikét sem ismeri; az ő ösztöne csak itt és most ennek a fájdalomnak eltávolítására, ennek az éhségnek csillapítására irányul. Hiába kínálgatjátok örök élettel; nem érti, hogy mi az. Akár csak a Tannhäuserről beszélnétek neki, fogalma sincs róla.

Hát akkor hogy mondhatjátok, hogy az állat örök életet kíván? Mondom nektek, hogy nem is ismeri azt!

De az ember igenis kíván örök életet; el fogja-e hát érni?

Ne azt nézzétek csak, hogy kíván s akar örök életet, hanem azt kutassátok mindeneke előtt, hogy akarhatja-e azt s megfelel-e természetének; más szóval azt kutassátok mindeneke előtt, vajon az az ösztön az örök élet után az őstermészetnek megnyilatkozása-e? Mert ha az, akkor... Tudjátok, hogy a természet nem csal.

Mi tehát az ember természete, mi az ő világa? Megmondom röviden: oly világ, melyet az állat nem lát, nem sejt, – melybe a mamutfák s a tátrai fenyőszálak nem érnek! Értelmünk elvezet a felsőbb, absztrakciókra képes ismeretbe s ott szembeállít minket a világgal, hogy azt megértsük s önmagunkban kialakítsuk s mi valóban ki is alakítjuk azt magunkban. De mennyire más kép az, melyet ugyanarról a világról az érzéki ismeret s ismét az értelmi szemlélet alkot. Az érzéki látás látja a világot a maga korlátoltságában tér és idő szerint; minden egyes darabját annak a sokaságnak külön-külön, egyedi sajátosságaival s konkrét

meghatározásaival. Látja ezt a sárga, kilenc ablakos, zöld kapus, cserépszindelyes házat s mellette az istállót s jobbra tőle ezt a botolt szederfát. Mindent így lát konkrét kialakulásban!

Mily végtelenül messze áll ettől az értelmi ismeret, mely a dolgokat egyedi sajátosságaikból kivetkőztetve szemléli. Minden fogalom, amilyen pl. a ház, a fa, az istálló, az egyedeknek beláthatatlan sorát födi; a „ház” szemlélete¹⁰ minden lehető házat, – a „fa” szemlélete az őserdők s a távoli csillagokon is teremthető összes fákat tartalmazza, s tényleg kimeríthetetlen. Ez absztrakt szemléletből a tér s az idő kiesik; a legnagyobb távolságok, a fényévekkel mért csillagászati távok elmerülnek a gondolkozásnak perspektíváiban. E szemléletek nem egy, de minden lehető világot tartalmaznak magukban s elnyelik az érzéki, véges valóságokat, mint a tenger a kavicsot.

Mily szegényes e szempontból az érzéklés tartalma s mily kicsiny térfogata! Ellenben mily óriási világ az értelmi szemlélet világa! Valamiféle végtelenség és korlátlanág, valamiféle kiemelkedés jellemzi minden térből s időből.

Nem csoda, hogy filozófusok, kik e szemléletet nem absztrakciónak tartották, hanem a szemléletnek teljesen megfelelő, tehát tértől s időtől ment reális valóságokat vettek föl tárggyul, ez örök, csodálatos valóságokat majd Plátóval „örök, isteni ideáknak” úgy látszik tárgyi léttel, majd a gnosztikusokkal isteni *lényeknek* tartották. Ne keresd az Istent, – mondja a gnózis, – hisz a te szemléletedben látod az Istent; az a tértől s időtől független szemlélet állítja szemeid elé az Istent.

Mi tudjuk, hogy a gnózis téved, mert absztrakt fogalmaink nem adják a végtelent, a mindent, hanem mindig egy darabját a mindennek, pl. a fát, a házat, az embert; a darab pedig nem minden, a valami nem végtelen. De azt szívesen elismerjük, hogy ez ismeret oly belső, öntudati világot tár elénk, mely a szemlélt a tér s az idő korlátain túl fekvő valóságba inti s a láthatatlannak is látójává avatja.

Mint ahogy az óceán partján a kéklő határtalanságba, úgy ismeretünkben, szemlélődő lelkünknek abban a belső világában a valóságnak s az igazságnak végtelenségébe merül tekintetünk!

Ez az ismeret képesít egyszersmind a mechanikán s a mozgáson túl fekvő valóságnak, a lelki világnak, az isteninek megközelítésére. Az érzékin túl, a phaenomen-on túl elmélyedünk az anyagi s a szellemi metafizikába; megértjük a noumenon-t, mely vagy anyag vagy szellem, s megismerjük az ősokot, melyből minden eredt, s melybe minden vágyik! Ez a mi világunk; ez a mi öntudatunk tartalma. Mi hivatva vagyunk ily látókká lenni!

Zum Sehen geboren,
Zum Schauen bestellt.

Lenni, enni, nemzeni, ez minden élet sajátága, de az emberi individuumnak elsőrendű aktusa az ismeret; az a látás, mely az igazság szemébe néz. Csak ez lát s ismer igazán létet s életet; az állat nem ismeri; az csak a közvetlen s konkrét determinációkra hat vissza. Olyan szűkkörű s határolt tehát az élete, amilyen az ismerete. De mi, a látók, nem nézhetünk a végleges semmiségnek sötétségébe!

Igazság, valóság, ez a mi világunk s lelkünk arravaló, hogy az egész valóságot önmagán tükröztesse s önmagában egységesítse. Térből s időből kiemelkednek, tértől s időtől elvonatkoznak ismereteink s mi egy szellemi világ felé ragadtatunk, hogy abban elmerüljünk s azt élvezzük!

Ismerni, tudni, látni akarunk!

¹⁰ „Szemlélet” helyett itt megfelelőbb szó: „fogalom”.

De hát miért akarjuk azt? Talán csak az ideiglenes életnek szükségleteiért? Talán csak azért, hogy ismereteink által gyakorlatilag hasznosítsuk a világot s annak erőit? Talán csak az emberiség haladásáért, mely végre is a természet erőinek meghódításában áll?

Nem, nem; az igazság s a látás szenvedélye nem erre való. A praktikus ismeretek csak kis erecskéjét képezik az ismeret folyamának, mely minket tovaragad. Mit is reflektáljunk egyáltalában a gyakorlatra s a haszonra, mikor szemléletről s a lélek csodálatos világáról van szó?! Az absztraháló értés és szemlélet a tér s az idő korlátaiból kiemelkedő igazságnak világa! Annak a világnak gyermekei a kontemplátorok, a filozófok, a szentek s nem a praktikus hasznosításban utazó mérnökök s szenzálók. Inkább India van e zóna alatt otthon, mint Manchester, – inkább a bramin, mint a gyáros.

Igaz, hogy ez ismeret által lesz az ember úrrá a földön; ez ismeret által halad s folytatja rettenetes hódításait, míg lábai alá nem vetette a természetet; de ez az uralom az anyag fölött nem cél, hanem csak következmény. Kevés ez neki! Kevés annak, ki a végtelent fölismeri, a Sirius távolsága is. Mit pöffeszkedjék a maroknyi világgal, kinek képzeleti mérhetlen sok világgal játszanak, mint a gyermek a homokkal? Ez ismeretnek látni a célja s elérni a végtelennek minél teljesebb fölismeréséhez! A Duna sem azért folyik, hogy a helembai malmot hajtsa, s ha le is fogják erre a munkára, mily kevés az az erő, melyet lefognak, ahhoz képest, mely szabadon lejt! Úgy vagyunk az értelmi ismerettel is. Fényfolyam ez, nagyobb a golfáramoknál s mélyebb az óceánoknál; praktikus célokra, szövésre, fonásra s tühegyezésre csak nagyon kis mérvben hasznosíthatjuk; mélységeit az érdek nem hogy lefogni, de még megmérni sem képes; s áradzásait s szétágazódásait nem a mulékony földi érdek, hanem az örök valóság igazítja el.

Ezt még korunk tudományának pszichológiája is bizonyítja. A gyakorlati haszon nem izgatja föl az emberi lélek kielégíthetetlen ismeretvágyát, nem éleszti azzá a szenvedéllyé, mely mindenben mint kíváncsiság veti az első lobbót s azután tűzvészé növekszik a modern tudományban. A korszellem ittas a tudomány szeretetétől, bizonyára nem a villamos lámpák, nem a finomodó szövet- és papír- és vas- és majolikaipar miatt, hanem ittassá teszi a tudomány egyre tágabbra nyíló országa, ittassá teszi az igazság szemlélete.

Erre a szemléletre ösztönöz és izgat lelkünk természete; e szemléletért áldozzák föl az ideális férfiak erőiket, egészségüket, életüket; ideiglenes károkért s áldozatokért kárpótolja őket az igazság élvezete. S minél nemesebb s kitűnőbb s kiválóbb a tehetség, annál magasabbra emelkedik e szellemi régiókban.

Mit keresnek tehát? igazságot! Mit akarnak? látni akarnak. Hova törekszenek? elemükbe! Mert a madárnak a levegő, a hálnak a víz az eleme; az emberi léleknek pedig az igazság s az örök valóság ismerete alkotja elemét.

A lélek ez örök, halhatatlan, végtelen világba való. Szeme e világosságnak fölfogására van berendezve; szenvedélye e végtelenség felé húz; azt élvezi s benne megnyugszik, az ágostoni szó szerint: *quid fortius desiderat anima quam veritatem?* S minden lélek ilyen, mert természetük egy. Ha az élet kedvezőtlen körülményei el is terelték a lelket a műveltség útjairól, vagy ha gyermekkorában halt is el az ember, mindegy; mindenben szunnyad ez a tehetség, s az adja meg az egyednek értékét!

Mily csodás, mily gazdag világ ez, melynek igézetétől végleg nem szabadulhatunk s melybe ha beletaláltuk magunkat, úgy nézünk le az életnek térben s időben korlátolt szakaira, mint magas hegyről a párás vidékre. Uralkodó, ünneplő lelkünk úrnak érzi magát s fölötte állónak az egész világ fölött. Én állok ott, s alattam az a minden, melyet fölfogok, öntudatomra hozok, szemlélek s élvezek, de mindebben a világot lábaim zsámolyául érzem. S minél öntudatosabban élek, annál inkább kifejezésre hozom a *subjectumnak*, mely én vagyok, fölségét és fölényét az *objectum* fölött, mely a világ. S ugyancsak, minél öntudatosabban élek és szemlélek, annál inkább látom, hogy mindig csak egy-egy darabjával foglalkozom a valóságnak, az igazság egy-egy törtjével. De épp ez a tudat a végtelennek is, meg a szellemi

világnak is partjára állít engem, ahonnan az atomokon túl terjeszkedő valóságba tekintek. Ennek a szellemi világnak én is egy darabja vagyok, bennem is megnyilatkozik mint élet, mint akaratérő, mint alkotó s alakító lélek. Az öntudatos, teremtő szerető léleknek világa máris fölötte áll annak a mechanikának, „wo hart im Raume sich die Dinge stossen”. Lelki erőnk, akaratunk erélye, szeretetünk heve, boldogságunk mélysége nem az erőfőntartás törvényének funkciója. Mi köze a mozgásnak Rafael Madonnáihoz vagy Hamlet tépelődéseihöz! Az egy más világ.

Die Geisterwelt ist nicht verschlossen.
Dein Sinn ist zu, dein Herz ist tot!
Auf, bade, Schiller, unverdrossen,
Die irdische Brust im Morgenrot!

Lám ezért a tértől s időtől elvonatkozó szellemi tartalomért él a lélek. S a tartalom mutatja a lélek értékét. Ez az érték pedig követeli a léleknek a tartalomhoz mért létét s életét. Igazság és valóság a lélek tápláléka; igazság és valóság az eleme. Megtelnie vele nem lehet, mert végtelen; de benne kell élnie örökké, mert örökké kifogyhatatlan. S nemcsak azért kell a léleknek élnie a halálon túl, mert itt az igazságból még keveset élvezhetett, – ó, de mily keveset; semmit; gondoljatok a hülyékre, az elhalt csecsemőkre, a pápuákra, a csordapásztorokra, – hanem azért kell élnie a halálon túl, még ha az Istent magát intuitíve látta volna is, mert világa halált nem ismer!

Térjünk most át a halhatatlanság második érvére.

A halhatatlanság második érve az akaratból indul ki. Hová, merre nyílik a vágynak világa? A vágy a lélek szárnya; ezt a vágyat nem a lélek növelte magában, mint ahogy nem a madár növesztette meg a maga szárnyát, hanem megnőtt az, mint mondani szokás, magától; megnőtt s úgy nőtt, ahogy neki való!

Hová, merre nyílik – kérдем tehát – a vágynak világa?

A boldogság felé, mely a földi jóval be nem éri s be nem éri azért, mert nem nyugtatja meg őt. Az ember a földön nem boldog, azzal a lelket megnyugtató s ösztöneit kielégítő boldogsággal. Nem boldog a fejletlen, szenvedő típusokban; nem boldog azokban a megakasztott, korán elhalt s elnyomorodott egzisztenciákban s éppúgy nem boldog a legfejlettebb egyedekben sem, sem a gráciák kegyenceiben, sem a szerencse bálványáiban.

Nem boldog a „boldog” ember sem! Ki lehetne az, akit megcsap az örökkévalóság s a végtelenség tengere felől a szenteket s hősokeket nevelő légáram? Ki lehetne az, aki öntudatában van saját törpeségének s az igazság égbe-ködbe meredő magaslatai előtt révedezve jár s hallgatózik egy más világ felől zsongó harmóniákra? Érzy, hogy hasonlít a bard-énekeshez, kiről az ének mondja:

Stumm schläft der Sanger, dessen Ohr
Gelauscht hat an fremder Welten Tor!

Révedezve, hipnotizálva járunk, s ha nyugodtak is vagyunk nagy harcok és lemondások árán, de azt is érezzük, hogy minden, az igaz, szép és jó, amit élvezünk, egy elfojtott életnek várakozási stádiuma. Valamiféle boldogság itt a földön csak az Istent szerető, Benne megnyugvó, s derűjéből felénk mosolygó lélekben van; mondjuk, a tiszta szív harmóniáiban. Másutt nincs: nincs a skepszisben, nincs az immorálisták földjén; nincs a költői idealizmusban Goetheék és Wagneréknél; nincs a szerencsében s a hatalomban sincs.

Hozzak föl példákat? Fáradt, vén vivőroket? nagy urakat? királyokat, költőket? Talán a népek ébresztőjét említsem? Gentzet? kinek zsebei tele valónak bonbontartókkal és illatszeres üvegcsékkel?

Persze, ha van pénz, van cukor,
 Van parfüm... Mindakettőt imádom... Itt a kor
 Mellékes. Lássá: vén gyerek vagyok,
 Egy kis haut-gout-val.
 (*Sasfiók*)

Goethét? Napóleont? Kossuth Lajost? Érdemes erről „a boldogságról” beszélni? Mily tragikusan panaszkodik Duse, a nagy tragika, kit a tűz (d’Annunzio regénye „Il fuoco”) megégetett:

„Fáradt vagyok; nem a művészet, hanem maga a színház, a kulisszák, a kollégák, a direktorok, a titkárok, a lámpagyújtogatók fárasztottak ki. Szabad akarok lenni, szét akarom törni azokat a láncokat, melyek a színpadhoz kötnek. Ez nem élet, rosszabb a pokolnál. Undor fog el, ha visszagondolok arra a sok hitványságra, mely a színház világában lejátszódott előttem. Úgy a színészek, mint a színésznők, akikkel pályámon találkoztam, mind csöcseléknepség volt. Ha egyszer megszabadulhatok tőlük, soha többé nem fognak engem látni. A színpadok királynéjának neveztek el, a század legnagyobb művésznőjének tartanak. Micsoda gúnyolódás! Életem a szállodák rideg szobáiban s a színpadon folyik le. Legborzasztóbb pedig – hogy öregszem, az isteni szikra, érzem, mint alszik ki belőlem lassacskán. Kétségbeesetten tekintek magam elé, mindaz, amit tanultam, semmi; mindaz, amit tudok, semmi! Amerikai turném lesz utolsó művészi körutam”.

Mennyi lemondás egy lélekben, mely a világ dicsőségét élvezte, de a földi boldogság ligeteiben nem paradicsommadárnak, hanem költöző fecskének bizonyult. Hiába, hiába, a léleknek szárnya van.

S mily boldogtalan volt Humboldt Sándor, a modern műveltség fejedelme! Mily boldogtalan volt ő, ki még 90 éves korában rossz vicceket csinált halhatatlanságról, lelkiismeretfurdalásokról „und über all die blauen Dinge jenseits des Grabes”; ő, az aggastyán, ki még akkor is oly gyöngeségekkel kacérkodott, melyeket 20 éves korában is elszántan kellett volna legyőznie. Azért azután itt sem maradt ki a tragikum, a panasz, melyet elsír egy sivár élet tévedezései fölött, s mely megborzongatja lelkét „hideg, buddhista pokollal, mely őt környékezi, s szomorúságba s nyugtalanságba meríti.” (Janssen, Zeit- und Lebensbilder 107. l.) Mit is mond ezzel szemben a zsoldár? „Mert jobb egy nap a te tornácaidban ezreknél (ezer más napnál). Inkább akarok utolsó lenni az én Istenem házában, mint lakni a bűnösök hajlékaiban”. (83,10)

A földi élet a legszebben fejlett lelkeknek is keveset ad abból a valóból, melyet végtelennek ismerünk, de csak parányi mértékben élvezünk; keveset juttat abból a lefátyolozott szépségből, melyet egyre szomjazunk, de leleplezni nem bírunk; keveset ad abból az őserős, fejlett, szép életből, melyet megkívánunk, miután lelkünk ösztönei irányulnak feléje s egész valónk nyugtalanul vágyódik utána. Élet, hatalmas, boldog élet,... élet, isteni élet; nem az az anyagba fült, érzékiségben elernyed, hanem az a harmonikus, lehetőleg emancipált, szép élet,... ugyan mennyi van belőle még a világ imádottjaiban is?

S lehet-e más vágyunk, mint az, hogy boldogok legyünk? Ki tehet róla, hogy e vágy nyel el minden életmoccanást szívünkben? Ki tehet róla? Saját ismeretünk módja, a valóságnak értelmi intuíciója, a végtelennek látása fakasztja e vágyat a szívben. Ha így ismerünk, akkor kell így vágyódnunk. A vágy mindig a jót, a magának való jót keresi s az örök s végtelen igazság ismeretének nyomaiban jár. Már pedig az örök s a végtelen igazság ismeretétől ittas léleknek vágya nem irányulhat másra, mint a minket kielégítő s ez ismeretnek megfelelő boldogságra. Bennünk a boldogság után való vágy a fölismert boldogság után való vággyá, tehát a *fölsimert boldogság után való öntudatos vággyá lesz.*

Az állatban nincs meg a boldogságnak öntudatos vágya. Az állat vágya az ember vágyától oly távol van, mint amennyire távol van ismerete az ember ismeretétől. Allati s emberi vágy közt párhuzamot vonni lehet, de csak gyönges szerény analógiák alapján, különben pedig e kettő annyira távol esik egymástól, mint az ég a földtől. Az állat vágya ugyanis az itt és most jelentkező jóra, utálata s iszonyódása pedig az itt és most ijesztő rosszra irányul. Öntudatos ismeret s így öntudatos vágy sincs benne. Életet, mint öntudatosan fölfogott és lendületesen stilizált életet s boldogságot, mint végtelen jót élvező, szép életet az állatról emlegetni sem lehet. Az állat éppúgy nem érti élvezeteiben a boldogságot, mint ahogy nem tudja énekelni a Tannhäusert, bár látja a kottákat. Tulajdonképp pedig kottákat sem lát, hanem csak pontokat és vonalakat. Enni, inni lát, de a boldogságot nem érti ki belőle.

S ez a mérhetetlen különbség szolgáltatja ismét a feleletet arra a nehézségre, hogy az állat is kíván boldogságot, s mégsem nyeri azt el, jóllehet ösztöneinek nyomában keresi. Dehogyan kíván boldogságot; nem is keresi azt. Csak az ösztön dolgozik benne, az az öntudatlan, rohamos impulzusokban megnyilatkozó ösztön, melynek tartalma nem a fölsimert boldogság, hanem az evés, mikor éhes, – az ivás, mikor szomjas, – a futás, mikor az ellenség közeledik s így tovább; de vágy a fölértett boldogság után az állatban ugyancsak nincs. Ellenben az ember vágya a boldogság után a fölértett, s nekivaló jó után való vágy! Mi tudjuk, hogy ez nekünkvaló; mi öntudatosan vágyódunk a boldogság után, s úgy gondolkozunk: minek adta volna azt belénk a természet, ha azt egyáltalában soha és senkinek kielégítenie nem lehet?

Azt mondják erre: szeretném, ha úgy volna; de lehet-e abból az általános, határozatlan vágyból biztosan következtetni a halhatatlanságra? Hisz e vágnak más érthetősége is van. Azért adta azt nekünk a természet, hogy küzdjünk, törjünk a jobb után. Azért adta, hogy a rest tömeget megmozgassa. Mert ugyan ki dolgoznék, ki harcolna, ha a boldogulás vágya nem készítené harcra az embert? Az ember fut a nyomorúságtól s azért küzd. Szenvedés nélkül nincs harc, harc nélkül nincs haladás. Megpenészednék a világ, megposhadna az emberiség, ha vágya a jó után nem sarkálná, s azért állította szemei elé a természet a távolfekvő jót, a boldogságot, hogy haladásra indítsa:

Kéklő lepelben jár előtted a remény,
Magához int; de meg nem vár; tovább-tovább repül.
S míg lepkeszárnyait hiába kergeted, lezajlik életed.
S állasz pályád végén.

S mi volna, ha a boldogulás reménye nem csalogatná az embert? Megállna a világ energiáinak óraműve. Lám, mily nagy jó tehát a boldogság vágya az emberiségben! Ez az emberiség tetterejének inspirációja, – a benne lefektetett erők megmozgatója. Hogy egy világot megmozgassunk, hogy a természetet gondolataink szerint kultúrvilággá kialakítsuk, hogy a jobb, a több ember típusát kifejlesszük: azért van szívünkbe belefektetve a jobbnak vágya. Ez az a prometeuszi tűz, mely éget és tüzel, hogy küzdjünk és alkossunk.

Valóban sok szép szó ez, s mégis barbár beszéd! Mondhatom, hogy szégyenlem magamat e barbár fölfogás miatt. Barbárnak mondom, s valóban az, mert nincs e fölfogásban érzék az individuumnak fölértése és méltánylása iránt. Barbár ugyanis az, ki physice ugyan egyed, de erkölcsi világában még nem ébredt az individualitás mivoltának s értékének tudatára, tehát még csordaember. Ember, aki még nem mondhatja teljes joggal, hogy „én”, mert a világ, a csillagok és a nap, a virágok és a föld, az érzékelhető tömegek előtte még többet érnek s többet jelentenek, mint a lélek fölséges s csodálatos világa. Az imponál neki, amit lát, amit számlál, amit befut; imponál neki az a sok, hangos és színes adathalmaz s az én elhalaványul tőle! Az evangélium nem barbár, hiszen telve van az egyén nagyrebecsülésével: „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkének pedig kárát vallja”; íme, az egész világnál több az ember, az „én”. De Schiller is ily barbár realistáktól tartott, mikor írja

„Welcher Einzelne Neuere tritt heraus, Mann gegen Mann, mit dem einzelnen Athenienser um den Preis der Menschheit zu streiten?” Aki át nem érezte hogy ő több, mint a világ, az ne keljen versenyre, mert az athenei polgárral szemben csúfot vall. Az érezte a nemes individualitás értékét; a modern barbár nem érzi. Neki a faj, az emberiség s más ily elvonások több, mint az igazi realitás, az individuum.

Valóban hát mi az „faj”, „emberiség”, „kultúra”, „haladás”? mik ezek s hol vannak? Hisz ezek elvonások; sehol sem léteznek s ami legteljesebben s legigazabban létezik, az az öntudatos individuum!

Mily irreális, oktalan, illuzórius eljárás ignorálni elvonásokért a valóságot, a való, igaz életet s annak elfojthatlan ösztöneit, s elvont fogalmaknak alárendelni az egyén értékét!

Aki a boldogság vágyában rejülő érv erejét akarja fölérteni, annak az individuum értékét kell helyesen megállapítania; annál is inkább, mert a halhatatlanságnak harmadik argumentuma is ezen fordul meg.

A harmadik érv a következő:

Az ember az erkölcsi törvény alatt áll s tökéletességét csak akkor érheti el, ha e törvénynek mindig s mindenütt s mindenáron engedelmeskedik:

már pedig ez az engedelmesség itt a földön a legkiáltóbb jogtalanság, nélkülözésekkel, sőt az egyének tönkrehajtásával lehet összekötve s nem érvényesülésre, hanem nyomorúságra vezet:

kell tehát egy más világnak lennie, hol a jó, a szent, a fölséges végleg érvényesül.

De miért kell a jónak, szentnek s fölségesnek *bennünk* érvényesülnie? hátha érvényesül *általunk*, de *kívülünk*, mint ahogy érvényesül a vegetáció célja a növények virágzásában éppúgy, mint azoknak elrothadásában?

Íme ismét a barbár fölszólalás, mely nem érti a valóságot, mellyel szemben okvetlenül ki kell emelnünk az individuum jelentőségét.

Mi hát a valóság? A valóság az, hogy a lét érthetlenné válik élet nélkül. Minden az életért van; de miután az életben magában megint beláthatlan sok fokozat lehet, a természet egyre az erősebb, fejlettebb, szebb s egységesebb életet sürgeti, melyet az öntudatos, erőteljes s erényes individuumban alakít ki. Azért kell a természetbe élet, azért kell bele értelmes s erkölcsös élet, s ennek virága és koronája: *az erkölcsi tökélybe s szépségbe öltözött egyéniség*.

Ezért van s ezért történik minden a világban. A világot Isten a maga dicsőségére teremtette, de dicsőségét első sorban az ember tökéletességében s boldogságában akarja föllelni; az egek hirdetik az Isten dicsőségét, de sokkal inkább hirdetik azt a hősies lelkek, a szentek!

Az individuumnak e királyi helyzetét kell a gondolkozónak fölismernie, ki az élet problémáiról írni, halálról s halhatatlanságról értekezni akar.

A természetben az individuális elv éppoly hatalmas s általános tényező, mint maga az anyag. Az individuális elv adja a tömeget. A természet nem mondható tömegnek, hanem igen, típusok összefoglalatának és rendjének. Hasonlóképpen a természet nem arra törekszik, hogy minél nagyobb tömegeket tömörítsen, nem arra, hogy minél több erő gyülemeljék föl egy rakáson, hanem inkább arra, hogy formákat alakítson s azokat egymás mellett fönntartsa: minél több differenciálódott típust akar. A mechanika tömörít; a tömeg vonzza a tömeget; ellenben az individuális elv a különállásnak elve, mely szétválaszt s a világba állítja „ezt” és „azt”.

Különösen az élő természet jár ez úton. Mohó és szomjas, vágyik az alak után, a növényországban csakúgy, mint az állatvilágban. Az állatok némely fajáról ugyan azt szokás mondani, hogy ott a faj s nem az egyed a cél, mert mihelyt az egyed elérte ivari érettségét s nemzési szerepének megfelelt, elvész; de voltaképp ez az állítás, hogy ott a faj s nem az egyed a cél, semmit sem jelent, mert hiszen csak egyedeiben létezik a faj s ott is a természet az erősebb s a tökéletesebb alakot keresi, azt, amit keres az erőteljesen hajtó vadrózsában s

gesztenyefában s ugyancsak az oroszlánban és sasban. Az erőteljes alakot keresi, ha nincs is benne erkölcsi tartalom, vagyis ha az az alak nem is öncél! S ezt a fölfogást az evolúciónak gondolata hathatósan nyomósítja, mert hiszen mindenütt az erős individuumé a vezető szerep, annyira, hogy ha a faj vonalát a fejlődés áttöri, azt is csak az arra termett s szépen fejlett individuumok által teszi! Azért ezt az állítást, hogy az alsóbb állatoknál a faj a cél s nem az egyed, jó volna kitörölni a tudományos nézetek inventáriumából.

S ha a természet mindenütt az alakot keresi s a szebb s erősebb alak után vágyik: mennyivel inkább célozza az emberben a típust. Itt a természetnek célja a tökéletesebb embernek, az öntudatosan nemes és szent, tehát tökéletes individuumnak kialakítása s nem a „faj”, nem a „világélet”, nem a „kultúra,” sem a „társadalom”. Mindezek a szép és erős individuumoknak funkciói és következményei; de a fő az „én”.

Ez az egyed létezik; a faj nem létezik. Faj, nemzet, önmagában nem existál. Az egyed van; az élet fizikája benne lüktet. Az egyén öncél; célja önmagának kialakítása s boldogítása s ebben s ezáltal az Isten dicsősége. „Ha a fajfenntartás volna az alaptörvény, az egyének csak számban szaporodnának, ám maguk közt azonosak volnának;... nyilvánvaló azonban, hogy az új egyének önmagukért születnek” s bár a lények miriádjaival összeköttetésben állnak, de az összefüggés nem akadályozza meg az egyént abban, hogy mint ilyennek önálló létele és létjoga ne legyen. (Pollák, Erősek és gyengék. 268. l.)

Méltán mondatik, hogy az értelmes individuum öncél, s az élet virága. Ez a legegységesebb lét. Értés által összefoglalja magában a világot; Isten után utángondolja a gondolatokat s megérti a lényeket. Ez a tudás az ő gazdagsága; de még nem mindene. Értésében ugyanis fölismeri az ideált, az erkölcsi jót és szépet s kötelezve érzi magát a jobbra; megismeri hivatását önmagának s a világnak kialakítására s a szellem uralmának diadalra juttatására!

Biztos, hogy az individuumnak hivatása megfelelni az erkölcsi tökélynek s emancipálni magát az anyagtól s az öntudatlan, ösztönös létől. E részben már csak nem lehet azt mondani, hogy a „theozófia”¹¹ túlságosan széles, elszállingózó és lehetetlen ködökbe fullad”. (Pollák i. m. 157.): mert bizonyára az erkölcsi tökély s a szentség az a „magasabb cél, mely felé megyünk és ott kell keresnünk azt az anyag rabbilincseitől emancipált típust”. Másban mint az öncélban nem kereshetjük, s ha abban találjuk föl, akkor az öntudatos erkölcsi élet a non-plus-ultrája a létnek, mely lehet ugyan finomabb, lelkibb az egyesekben, de lényegben mégis csak ugyanaz. Különbség lesz Judit és Sziénai Szent Katalin, Dávid és Assisi Szent Ferenc közt; erkölcsi nézeteikben is lesz többféle eltérés; de abban, hogy Istent szeressük, benne bízunk, neki minél tökéletesebben, – módunk szerint, szolgáljunk, nem lesz eltérés!

S mivel a földi létnek s életnek s az életben az öntudatnak virága az ember, világos, hogy az lenni, élni akar. Mire volna való különben az öntudat s annak önmagában való világa, ha lenni megszűnik? Lenni akar, mert benne öntudatra ébredt a természet. Lenni akar; neki nem vigasz tudni, hogy halálával nincs vége a világnak, hanem folytatódik a faj élete, vagyis, hogy szaporodnak mindazok az egyedek, melyek közül egy sem él magának, hanem egy meg nem ismert világcélnak. Ez se nem vigasza, se nem tartalma az életnek.

Élet, öntudatos élet s a mellett elszállingózó, végleges ködbe fojtott élet képtelenség; már pedig ha van értelmes, öntudatos individuum s nincs halhatatlanság, akkor ködbe vész az élet. Ne mondják, hogy a természettudomány túlságosan összeszorítja s a theozófia meg túlságosan kiszélesíti s „lehetetlen ködökbe fullasztja” az életcél; kérdem, hol van sűrűbb s lehetetlenebb köd, ott-e, ahol azt mondják, hogy élünk, fejlődünk, haladunk, de nem tudjuk, hogy hová s minek, vagy ott-e, ahol azt mondják: természetünk harmóniája s az individuum

¹¹ A theozófia itt betűszerinti (etimológiai) értelmében van véve, mint „Istent tárgyazó bölcsesség”.

öntudata kívánja a halhatatlan létet? Nincs kétség benne, hogy a zűrzavar s a lehetetlen köd ott van, hol a természetnek s az öntudatnak harmóniája képtelenség.

A természettudomány az anyag mechanikáját vizsgálja, s én e mechanikán túl önmagamban egy lelki világot látok törvényekkel, eszmékkel, ideálokkal! Egy mérhetetlen világot hordozok magamban. Lelkemben rejlik a végtelen, „das Grenzenlose, welches ich für den gesamten Kosmos mit seinen ungezählten Sternen nicht hingäbe”. (Chamberlain, Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts. II. 685.) S minek is adnám oda? S mit kapnék érte, ha odaadnám? Valóban bámulatos ez a szellemi világ a maga fölséges irányával az örök és szent Isten felé s a maga hajthatatlan, fizikát, tért és időt meghaladó törvényeivel! Én, aki külsőleg a fizikában tér és idő szerint korlátolt vagyok, egy mérhetetlen világot hordozok. Az egész külvilág arra való, hogy ezt bennem fölébressze és kifejlessze. Mintha minden öntudatomba folyni s ott életre ébredni akarna! S csak az, aki a világot harmonice fölérteni s önmagában kifejezésre hozni képes, csak az a valóságos ember!

Ez az individualizmus be nem éri a földi lét korlátaival; nem ismer különbséget élet és túlvilág, idő és örökkévalóság közt; egyöntetű létet kíván. Valamint eszméi és eszményei örökkévalók, úgy élete is örök létet kíván.

Hol éreznők ezt élénkebben s közvetlenebbül, ha nem a nagy embereknek s a nagyok közt ismét azoknak sírjánál, kik éppen a legszebb s legideálisabb individuumnak önmagukban való kialakításán dolgoztak, kik az erkölcsi tökéletességnek áldoztak s egy tisztult, isteni világot hordoztak lelkükben? Hol éreznők ezt élénkebben, ha nem a szentek sírjainál? A lelki ember ösztöne e sírokban csak a lepke gubóját látja s érzi, hogy a fölséges életek itt nem végződhetnek. Azért üres a Messiás sírja is; „surrexit, non est hic”, föltámadt, nincsen itt. Mint ahogy mindent, ami eszményi, érzékelhető tényekben adott elénk, úgy fejezte ki a halhatatlanságot is a dicsőséges föltámadásnak fényében.

Vedd el a halhatatlanság hitét s letagadtad a lelki élet tökélesbülésének követelményeit, elfojtottad az erkölcsi haladás vágyát s kiöntötted a belső világ tartalmát az állatember útjainak sarába! Szent igaz, hogy nem lesz, aki törődjék lélekkel, tökéletességgel, szentséggel, ha nem hiszi, hogy az emberi lélek halhatatlan. „Be kell azt látnunk – mondja Sokrates, – hogy a lélek halhatatlanságától függ az, vajon neki éljünk s vele törődjünk-e. Mert ha a halál egy végleges megsemmisülés, akkor a gonoszok jól járnak, kik a halálban nemcsak testüktől szabadulnak meg, hanem lelküktől s így saját gonoszságuktól is”. (Plato, Phaedon. 107. l.)

Mit lehet ez ellen mondani, mikor az erkölcsi törvény kötelező ereje s a felelősség érzete úgy él s érezteti magát ösztöneinkkel, mintha csak izzó parázs égne homlokunkon!

Elementáris hatalomként érvényesül s szemébe nevet a tagadás hóbotosainak, mintha csak mondaná: mindennek eltagadásával, az öntudat legvilágosabb s legbiztosabb adatainak kétségbevonásával természetesen engem is letagadtatok; de míg észszerű emberek vagytok s biztosabb alapot a „cogito ergo sum”-nál nem találtok,¹² addig én is élek s élek úgy, hogy hódolatot követelek.

Mit használ ezzel szemben a pozitívizmus, mely nem ismeri föl a végtelent sem, mihelyt az nem érzéki, s a materializmus, mely nem ütközött még az érzékin túl fekvő valóságba? Mit használ mindez az ismeretelméleti gyarlóság, mikor az „én” s az öntudat minden bizonyosság alapja s mikor ugyanez az eltagadhatatlan öntudat minket egy lelki világba állít bele?!

A nehézkes, érzéki elmék ellenkezéseivel szemben elég utalnunk a felelősség érzetére, melytől nem szabadulhatunk s mely egymaga bizonyítja az erkölcsi törvények létét s a léleknek halhatatlanságát. Az erény elhervadna s a bűn burjánóznék, az áldozatkészség

¹² Vagyis az öntudat tényeinél biztosabb alap nincs. Így már Szent Ágoston: Soliloqu. III, 1; De lib. arbitr. II 3, 7.

megszűnnék, s a vivőr győzelmesen menekülne a halálba a megtört szíveknek s a megcsalt erénynek romjain át;

Mert ki viselné a kor gúny-csapásait,
Zsarnok bosszúját, gőgös ember dölyfét,
Utált szerelme kínját, pör-halasztást,
A hivatalnak packázásait,
S mind a rugást, mellyel méltatlanok
Bántalmazzák a tűrő érdemet:
Ha nyugalomba küldhetné magát
Egy puszta törrel? – Ki hordaná a terheket,
Izzadva, nyögve élte fáradalmin,
Ha rettegésünk egy halál utáni
Valamitől, – a nem ismert tartomány,
Melyből nem tér meg utazó, – le nem
Lohasztja kedvünk, inkább tűrni a
Jelen gonoszt, mint ismeretlenek
Felé sietni?

(Hamlet III. felv. 1. szín)

Íme a halhatatlanságnak gránit-alapjai.
Ne lépjünk le róluk.

Ez állásponton egy nyílt, derült mennyország ívei boltozódnak fejük fölött; világosság, lendület s öröm a részünk! Ez állásponton hiszünk! Ez állásponton hiszünk az eszmékben s ugyanakkor ki akarjuk fejteni erőinket. Erőkifejtéssel, melynek nincs irányítása, be nem érjük, mert látjuk, hogy azok, kik az erőkifejtést hangoztatják, de az örök eszmék irányítását el nem fogadják, lassankint az eszméket is megtagadják. A mi irányunk az, hogy hiszünk az eszmékben; az ő irányuk, hogy hisznek az erőben; „Glaube an die Macht, Unglaube an die Ideen”. (Paulsen)

Onnan az a nyugtalan, szomorú élet, mely a modern embert jellemzi. Onnan az a különös szimptóma, hogy a modern embernek annyira érdekes és feltűnő mindaz, ami tele van ellentmondással és vajúdással. Bizarrság és köd kóvályog fejében. Tolsztojnak, Rousseau-nak ellentmondással, homállyal s egyoldalúságokkal telt világnézete, a gyakorlati teendők iránt való tanácsstalanság, a kivitelben való vergődés azért vonz annyi olvasót, mert e lelkiállapot közös, olvasók s írók osztják s így egymásnak megfelelnek.

A modern világnézetben nincs egy nyugvó és megnyugtató pont, s azért nincs benne igazi lendület és öröm. Míg az életet a halhatatlanság hitében szemlélte, addig mindenütt célokat látott s reménye zöldellt. De mióta tudunk valamit a mechanikából, azóta törvényeket ismerünk törvényhozó nélkül, fejlődést cél nélkül, remekművet művész nélkül. Míg az életet halhatatlansággal oldottuk meg, addig az örök szépet szemléltük; az örök szépnak látása s a lét harmóniája volt az élet zenéje. Ez adott ihletet s lendületet a teremtő művészetnek. Azóta, hogy a halhatatlanság hite hervadozik a művészekben, törekszenek ugyan új harmóniákat teremteni, iparkodnak Hauptmannal „új harangot önteni”, de harangjuknak nincs szava; a felsőbb régiókban hiába kongatják; nem szól. „Az erény, az igazság és szépség triója, mely a szférák zenéjéből olvad le hozzánk, kihív minket e ködös, temetőföldről egy más melodikus világba. Minek s kicsoda fektette e csodálatos képességeket és vágyakat e felsőbb valóságok iránt szívünkbe, melyek mintha csak lenyelt gyémántok volnának, szétszelik porhüvelyünket? Ki ragasztotta rá az embert e sárgömbre s minek adott neki fényből szőtt szárnyakat, ha csak az vár rája, hogy visszarothad a rögbe, anélkül hogy éteri szárnyaival fölemelkedhetett volna? Azért csuktak be angyalt a testbe, hogy néma szolgája és fűtője és pincére és szakácsa és

ajtonállója legyen a gyomornak?! Szívünk s a földi lét közti aránytalanság rejtély volna, ha így kellene élnünk, s káromlás volna, ha végleg megszűnünk. Hegyi lakók, kiket a sors síkságokba üldözött le hegyeikről, elsorvadnak a lapályban... mi magasabb régiókba valók vagyunk, azért emészt minket a vágy valami szebb, valami nagyszerűbb után... S mit hozunk le mindebből? Nem azt, hogy szerencsétlenek, hanem azt, hogy halhatatlanok vagyunk! Még ha a földön csupa csalóányliget bokrosodnék s a szigetek mind a Senki-szigetei volnának, ha a mezők mind elíziumi mezők s a szemek mind mosolygó szemek volnának, – ó, akkor igen – nem, akkor sem volnánk itt úgy, mint otthon, ha a teremtő a boldogságot halhatatlansággá ki nem nyújtaná. De most? most, mikor annyi otthon siralomház s annyi mező csatamező, s annyi arc halavány, most, mikor annyi hervadt, kisírt s lecsukott szemmel találkozunk... ó, akkor a sírgödör, mely pedig megváltónk volna, végső, mindent elnyelő örvény nem lehet!”

„Ó Carlson – mondja ki itt minden kétkedő a saját maga nevét – Ó, Carlson, miért hengerítet a virágos földre az örök halál rémséges sírkövét? Legyőzik-e nehézségeid, melyek voltaképpen az ember tudatlanságára támaszkodnak, azt a végtelenül nagyobb nehézségeket megoldó hitet, mely nélkül életünk céltalan, küszködésünk érthetetlen s az erénynek, igazságnak s szépségnek hármasszörűsége, mely keblünkben nyílik s lelket boldogít, háromszoros, borzasztó ellentmondás volna?...” „Szívem – feleli Carlson – Önnel egy véleményen van, s fejem nemsokára követi szívemet.” (P. A. Sheehan, Mein neuer Kaplan! 200. l.)

Kinek feje ne követné ezt az irányt?

S még valamit!

Tekints a létnek befejezetlen s fejlődő folyamatára. Mindenütt vajúrást, készülődést látsz s ahová pihenni szállnál, onnan fölrebentenek; mintha azt akarnák, hogy ne pihenj meg itt e földön semmiben és sehol, hanem igazodjál vágyaiddal Isten, a minden-jó, az örökkévaló felé. Te ezt érzed, s így egész életed a várakozás *jegyében áll*; várakozol s vágyódsz a végleges, a befejezett, a tökéletes Jó után.

Bárhová nézesz, a természetnek egy-egy arcát látod; vidám és szomorú, szép és komor arcokat. De akár derült, akár szomorú, akár szép, akár komor arca legyen a világnak, mindezek az arcokon észre fogod venni a közös vonást: *a várakozást*. Vonásaik azt mondják, azt hirdetik, hogy nem maradandók, s épp azért a lélek *meg nem pihenhet rajtuk*. Ha a természet nem is esett volna el, akkor is úgy volna, hogy ki nem elégítené a lelket. Van a lélekben valami mélység, mohó mélység, kavargó örvény, mely százával nyelné el a szebbnél-szebb, kedvesebbnél-kedvesebb világokat s mégis mindig éheznek, mindig tátongó űr, terméketlen sivatagszerű érzés töltene el. – Az Isten arca után vágyódsz tehát, azon biztató, kielégítő, megnyugtató, örök valóság után. A teremtett lét s az élet ezzel a természetszerű irányítással van megbízva; csupa útmutató kéz, mely a végtelenbe int; csupa útjelző tábla, mely azt hirdeti, hogy egy élet-, egy jó-élet-távolságra van a haza, a község, hova a lélek való.

Némelyik már itt a földön valamiképp megközelíti azt a láthatatlant, s az ilyennek lelkén a láthatatlannak fölséges képe tükröződik s szemeiben elváltozik a világ. A kedves természet mosolygó virányairól, az élet tarka játéktereiről elverődik a kontempláció félelmes, isteni sivatagjaiba, hol a természet csak kongó, visszhangzó, mély magányt talál, sziklacsúcsokkal, melyek az égbe nyúlnak s mélységekkel, melyek más világok alagútjainak látszanak, de e fölséges, rideg magányban a lelkeken víziók tükröződnek, melyek édességéért elviselik a környező valóság fanyar vigasztalanságát.

Ezek a víziók olyanok, mint a világitó tornyok, melyek biztatják a hullámokkal küzdőket. Előlegezett leleplezések ezek, próbaleleplezések, melyek végtelen boldogságot ígérnek. Inger van bennük végtelen, s amely lelkek megízlelték, nem telnek el velük!

Azok érzik át igazán a krisztusi szónak egész fölségét „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkének pedig kárát vallja? Kicsiny nekünk a világ és szegényes, s

minél tovább nézünk virágzó arcába, annál hervadóbb lesz; végül szürke öreg arccá torzul, mely már nem vonz, hanem ijeszt.

Ijeszti azokat is, kik Goethével mondják:

Das Drüben kann mich wenig kümmern,
... Aus dieser Erde quellen meine Freuden.
(Faust)

Ijeszti azokat is, akik fönnen hirdetik:

Dem Tüchtigen ist diese Welt nicht stumm,
Was braucht er in die Ewigkeit zu schweifen!
(Faust)

Mert végül Goethe maga is bevallja, hogy e véges, halandó életet csak az örök élet fejti meg:

Und so lang du das nicht hast,
Dieses „*stirb und werde*”,
Bist du nur ein trüber Gast
Auf der dunkeln Erde.

Tehát Carlson, gyerünk erre felé; itt élet és erő, öröm és szépség int felénk! „Áhítatos tisztelet – mondja Carlyle a deákokhoz intézett búcsúbeszédében – képezze a léleknek azt az égboltját, mely alatt minden nőjön. Mert minden elvész s tönkremegy s minden mentési igyekezetünk csődöt mond, ha az hiányzik. Tudománynak és technikai ügyességnek nagy hasznát vesszük a világban, de ezek a léleknek azon hitével szemben csak másodrendű szerepet játszanak, akárcsak hideg szerszámai volnának a kovács műhelyének... S íme te tüzet hozasz, de tüzed csak fáklya, mely gyújtogatásra jó, s nincs kalapácsod, mellyel építhetnél? Isten veled; nincs szükségünk rád!... Hagyjátok el az utcai lármát, a tüntetést, a fenyegetőzéseket! Szeressétek a bölcsességet, mint ahogy szeretni akar, hogy kincseit kioszthassa; szeressétek istenfélő, bátor, alázatos lélekkel, forróbban, mint az életet, egész szívből s egész lélekből”. S mi lesz az ilyen életnek vége? „Inebriabuntur ab ubertate domus Dei et torrente voluptatis potabis eos”, megittasodnak a boldog élet örömétől s megnyugvás tölti ki szívüket.

XXII. Egyház és modern világ

Dosztojevszkij az ő utolsó regényében (Karamazov) egy nagyszerű látomást tár elénk, melyben Krisztust látja lejönni az égből, de nem a dicsőséges Krisztust, aki ítélni jön eleveneket és holtakat, hanem azt az emberséges, régi Krisztust, aki itt köztünk járt valamikor a földön. Ez a szelíd, alázatos szívű Krisztus a spanyol inkvizíció napjaiban leereszkedik a sevillai piacra, hol éppen száz eretneket égetnek elevenen. Megjelenése nem feltűnő, nem lármás s mégis mindnyájan ráismernek „ez ő, ez Krisztus”, mondogatják, megérintik s eleven erő árad ruháiból tagjaikba... Ekkor vonul el a főinkvizítor a katedrális előtt, egy száraz arcú, villogó szemű aggastyán, utána tisztjei és a szent őrség. Az Úr éppen egy leányt támaszt föl halottaiból s a nép szeretettel s bizalommal környékezi őt, ki bajaikra írt hozott; de az inkvizítor int, s az őrség elfogja Krisztust s mély börtönbe csukja. Éjjel az inkvizítor gyertyával kezében végigmegy a folyosókon, megáll az Úr börtöne előtt, – kinyitja az ajtót s belép: Tudom, ki vagy – kezdi beszédét – ismerem művedet; hiszen a te műved tulajdonképp a mi ügyünk s hivatásunk volna; hát hogyne ismerném; de te rég elkészültél velem, mondd meg hát, mit akarsz itt köztünk, minek jöttél? Valamikor azért jöttél le a földre, hogy az embereket megváltsad; „szabadokká teszek titeket”, mondottad. 1500 év óta láthatod, hogy mire mentél velük. 1500 év óta kínlódnak e veszett programmal s nem megyünk vele semmire! Rengeteg sokba került az a program nekünk; hanem most végre-valahára végeztünk e vergődéssel; elvettük az emberek kínzó szabadságát, s ők örülnek, hogy megszabadítottuk őket tőle. A szabadság nem nyújt békét s megnyugvást; de a szabadságról való lemondás, a kutatástól való menekülés, az békéltet meg csak igazán. Azért mi azt gondoltuk: vegyük el az ember szabadságát, mentsük meg az önelhatarozás kínjától, s szabadság és szeretet helyett adjuk oda neki a *misztériumot*, a *csodát* s a *tekintélyt*, mely előtt föltétlenül meghajlik; azoktól biztosan megbékül. S így is tettünk; mi kikorrigáltuk a te művedet s az Isten országába beleállítottuk a három léleknyugtató hatalmat: a *csodát*, a *misztériumot* s a *tekintélyt*. S az emberek örültek neki, hogy megint csodanépekké lehettek, s nem kellett önálló gondolkozó s szerető egyedekké válniuk. Jót tettünk-e velük? mit gondolsz? Nem szerettük-e őket, mikor gyöngeségükre való tekintetből, könnyítettünk terhükön? Mit vergődjenek szegények a nekik nem való nagy igények rémképeivel?... Látod, úgy-e, hogy e részben elpártoltunk tőled s odaálltunk hozzá? Kihez? a Cézárhoz! Mi a Cézártól átvettük az imperium kardját, melyet te nem akartál elfogadni s „in virga ferrea” vezetjük az embereket a lélek megnyugvására. Mi ezáltal szerény, de biztos boldogságot szerzünk nekik, a gyermekek édes boldogságát, kik nem kutatnak, nem törtetnek, kik sokat kérdeznek ugyan, de bármily felelettel is beérik. Hadd féljenek, az nem árt nekik, féljenek úgy, mint a csirkék, melyek a kotlós tyúk szárnyai alá iramodnak. Lelkiismeretük aggodalmait kitárják majd nekünk s örvendve fognak engedelmeskedni a kötő és oldó hatalomnak. Ó, boldogok; szinte megirigylem őket; hogy oly alázatosan igénytelen s megnyugvó lelkük van, mert lásd, nekünk az nincs. Mi, akik a misztériumot őrizzük, ily gyermeki lelkületnek nem örvendhetünk; hisz mi látunk, s épp azért, a mi kínjainkra nincs ír, s a mi kérdéseinkre nincs csitító válasz. Mindegy; az is jó, hogy ezermillió megnyugodjék s százezeren titokban tőrjenek s épp azért szenvedjenek, hogy a milliók boldogok lehessenek. Ezért azután fölhozzák ellenünk az Apokalypsis paráznaasszonyát, ki a szörnyetegen ül s a misztériumot tartja kezében s azt mondják: „Te római egyház, te vagy a paráznaasszony, kezekben a misztérium, te megigézted a népeket, megbabonáztad őket; eszük megállt, s szívük szolgai lett.” Mi pedig e váddal szemben rámutatunk a milliókra, kik boldogok és az Isten gyermekei! Ítéld el, ha bírsz! Mi is akartunk nemzedéket nevelni, mely szabad és boldog legyen, de kudarcot vallottunk vele; amely mértékben szabadok lettek, oly mértékben boldogtalanokká váltak; csoda-e, ha elpártoltunk e

büszke, szenvedő csapattól, s hozzáálltunk az alázatos s megnyugodott lelkekhez? Így javítottuk ki művedet. Dixi”.

Valóban impozáns látomás! A költő kifejezi vele a modern kornak egyik nagy vádját, hogy a római egyház a lelki világban a régi imperium nyomaiban járva, szabadság helyett szolgaságot, önelhatározás helyett engedelmességet, egyéni felelősség helyett a tekintély föltétlen uralmát állította föl; álmos lett szárnyai alatt a gondolat, parlag lett imperiumának határai közt a kutatás földje; a lélek elernyed s örült a zavartalan s dologtalan békének. Ha támadt valahol egy nyugtalan ember, aki fölemelte fejét a tudomány nevében, azt leütötték; mit is zavarja – gondolták – agyrémekkel milliók békéjét! „Örvendjünk az igazságnak, – zengette karban a hívők serege, – élvezzük a békét, melyet az Úr adott az anyaszentegyházban! Nihil innovetur; nisi quod traditum est. Csak a régi, a hagyományos, az kell nekünk! Le a reakcióval, mely az egyház szent imperiumának falait döngeti. Torkoljátok le azt a sipogó hangot, mellyel az erkölcs fitogtatása rikácsol az elvilágiasodott egyház hatalma ellen!” De túl van már a világ e vakságon, e szolgai hódolaton, s hogy harsog manapság a harci riadó, a „Los von Rom”, ez a régi, reformátori szózat! El, el Rómától, a lelkek nyugtázójától! Félre e tekintély Medúza-fejével, mely megrögzíti a kutató gondolatot s gyermeki fejletlenségben akasztja meg a népeket.

S most elmondok én is egy látomást; kérem, figyeljenek. Az Isten Fia, mikor a földön járt, kikeresett magának egy sziklát, gránitnál, porfirnál keményebbet, melyet az idő vasfoga ki nem kezdhetett s e sziklára állította azt, amit ő úgy nevezett: „Ecclesia”. Ez az Ecclesia egy fölséges, szép alak, olyan, aminőnek őt, az új Évát, szenvedésének háromórás éjfelében, kínos szeretetének álmában, megálmodta az új Ádám, Krisztus! Lelket adott neki, tüzes, pünkösdi lelket, mely gerincét sudárpálmává vasalta s arcára észbontó szépséget s kellemet lehelt. Homlokára odatűzte saját tekintélyének csillagát s azt mondta neki: te most egészen úgy tégy, mint én tettem, szavad az én szavam, tekintélyed az én tekintélyem, hatalmad az én hatalmam: neked adom a mennyország kulcsait. S ott ült a sziklán a szép Egyház s úgy tett, mint a népek anyja. Magához hívta őket s fölnevelte, s nemcsak hitet, hanem kultúrát is adott nekik, olyat, mely azóta is egyre hajt, buján fakad s nem lehet megállítani. Hit és élet az Egyház kezei közt egybeszövődött; vallás és jog kompakt kultúrát adott s ő a népek királynéja lett. Őlében volt az írás, jobbra tőle a kulcsok, balra a kard. De országlása nem volt békés s dicsősége nem volt felhőtlen; mert lázadók törtek ellene, s ki az írást, s ki a kulcsot s más ismét a kardot bántotta. Erőszakos ázsiai, afrikai s európai típusok rácsaptak, elragadták a könyvet s fosztották, tépték, szaggatták. A gnózis fogta s hozzáadott más, állítólag mélyebb bölcsességű lapokat; a manicheus fogta s leöntötte tintával; Pelágus fogta, egybekötötte Plátóval s ráírta „klasszikusok”. Jöttek koronás fejek buzogánnyal, jöttek sisakos alakok hosszú bárdal, rácsaptak a könyvre, hogy csak porzott; piszkálták, szurkálták bárdjukkal. Végre jöttek kritikusok, a kritika élesre fent főreivel, s kibökdöstek mondatokat, szavakat, fölforgatták a sor- s a szórendet s csináltak belőle egy új könyvet. Szegény könyv, mi lesz veled? Nincs annyi betű benned, ahány részre tépnek szét téged! S nemcsak téged, de azt az Ecclesiát is s kulcsait, kardját, ruháját, székét, szirtjét; azt mind szétszedik. Rávetik magukat csúfszörnyek, agyaras, karmos, patás hatalmak s tépik, szaggatják; medvenépek, barbár esetlenséggel s kegyetlenséggel kullognak s mozognak körülötte; sima, mérges kígyók sziszegnek s szíják méregfogaikat rája. Óriások közelednek s sziklátat hengergetnek, köveket dobálnak feléje! Kegyetlen, sötét emberek, örületes, de elszánt fanatizmussal támadnak neki, s szétszedik oltárait, fölbujtatják híveit, kulcsait eldobják, kardja ellen kardot húznak s hirdetik: csinálunk új világot. S mit tesz az az egyház? Első gondja a könyv; azt őrizi, azt védi féltékenyen; a szétszaggatott s szétszórt lapokat összeszedi, a foszlányokat egyberagasztja, a könyv elnyűtt kötését kijavítja; a hozzáadott részeketől megtisztítja, Plátótól külön választja; a kibökött sorokat s mondatokat visszahelyezi; a foltokat kiradírozza, a ráöntött tintát kimossa s a könyv az ő ölében a kedves régi könyv! Nem a filozófiának terméke, nem a zsidó

népszellemnek vagy az augustusi korszellemnek megnyilatkozása, hanem az Úr szava. Ezt a tépett, szétfoszlott, szétrongyolt könyvet fogja az Ecclesia s a bölcsességgel, filozófiával s kritikával szemben fölolvassa azokat a régi, ősi, füleinkben csengő mondásokat, az Úrnak szavát, s megnyugszik, s nemcsak hogy ő nyugszik meg, hanem megnyugtat milliókat, s a bölcséket megszegényíti. Mert minél többet olvasták ők is e könyvet s minél jobban tárult ki szemeik előtt az Írás inspirált fölsége, annál savanyúbban húzták el szájukat, annál sárgább fényű lett tekintetük, annál inkább csúszott szívük helyére májuk s bosszankodtak a varázson, melyet az a könyv áraszt. „Ostoba könyv”... mondogatták s olvasták tovább. „Gonosz, veszedelmes könyv...” mondogatták ismét s még sem csapták a földhöz. „Fel kell szabadítani az emberiséget e könyv babonázó hatalma alól”... tört ki belőlük a düh s mégis görcsösen szorongatták, mintha szerették volna. S az Ecclesia mit művelt? Mint ahogy a cézároknak s a régi szektáknak ellentállt: úgy szánakozott a kritikuskon; de a könyvből nem engedett. S íme most feláll s ócsárlói felé fordítja a régi szépség összes vonásaival s a kellem bársonyos tónusaival ékeskedő arcát s így szól hozzájuk:

„Ifjú, röpke kornak impressziós, ideges fiai, nektek nehéz szívetek van rám, kiolvasom a szemetekből, ne tagadjátok. De lehetséges-e az, hogy végignéztétek a szellemek dulakodását, mely e szirt s e szék s királyi alakom körül folyt, anélkül hogy méltányosságot tanultatok volna velem szemben? Lehetséges-e, hogy a százados harcok e mezeiről nem szállt lelketekre a kétségnek valamiféle felhője, mely megrendíthette volna elfogult, egyoldalú meggyőződésüket s arra a belátásra segített volna titeket, hogy más korok, más korszellemek?!

„Különös, hogy a történelemből legalább ennyi belátást nem tanultatok s műveimet, szellememet, eljárásomat nem az akkori fölfogásnak, hanem a mai korszellemnek szemüvegén nézitek! Mit fogtok így látni? a valót bizonyára föl nem ismeritek, hanem igenis, saját eszméitek s a mostani nézetek éles ellentétjeit szemlélvén a múltban, rajtam üttök és... kiöntitek a fürdővízzel a gyermeket. Ez ugyan nem bölcsesség, s éppoly kevésbé igazságos. De még az ilyen pártos bíró elé is bátran lépek s kérdem:

„Hát mit tettem, amit tennem nem kellett volna? S mit tettem, amit mások nem tettek vagy az én helyzetemben nem tettek volna? A szellemi sötétség századain vonultam keresztül s világítottam, ahogy tudtam s világítottam én magam, s csakis én. Mindenütt sötét éj ült a lelkekben, csak az én fáklyám világított. A népvándorlás medve-népeit neveltem; szájukra zabolát kötöttem; a vadságot én fékeztem; a kegyetlen erőszak viharjában én csináltam rendet. Hogy néha rövidebbre fogtam a gyeplőt, s keményen vágtam középük vasvesszővel, hát ez is bűn? S vadállatok közé tán sétapálcával kellett volna mennem, s merőben erkölcsi hatalmammal imponálnom, mely elveszett volna, ha ki nem váltom tetteiben s a bűnösnek megfenyítésében? No, de úgy-e véres a kezem s vérfolt van ruhámon? Igen van; van ti Napóleon- s Moltke- s Bismarck-tisztelők; van! De én hitért ontottam vért úgy-e? ez az én bűnöm! Ó mily bűn! Vért ontottak mindenért, ami nagy és szent; vértorral ültek meg mindent, mit szeretni s tisztelni megtanultak. Hogy harcot vívtam török, tatár s mór ellen, hogy a kereszt szent jelében milliókat harcba vezettem a hitetlenek ellen, az bűn a ti szemetekben! A tietekben igen, no de hát csak ti vagytok látók, s más korok mind baglyok voltak és vakok? Az a harc hősiesség volt a keresztiesekben; mert önfeláldozó készséggel harcoltak a legnagyobb kincsekért s úgy harcoltak, amint akkor lehetett. S mit gondoltok, mit fognak mondani a későbbi évezredek, mikor már háború s emberöldösés nem lesz a vitézség színtere, mit fognak mondani rólatok, hőseitekről? Barbároknak fogják-e deklarálni őket? Ha megteszik, nem lesz igazuk; jóllehet szakasztott úgy tennének ez esetben veletek, mint ti tesztek velem most. Küzdeni fegyverrel a legideálisabb kincsért, a hitért, – küzdeni eretnekek s tévtanítók ellen, kik hitet s társadalmi rendet, evangéliumot s polgári törvénykönyveket egyaránt fenyegettek, akkor oly természetes volt, mint amilyen természetes, sőt dicsőséges még manapság is küzdeni s vérzeni a hazáért!” Dixi.

De úgy-e mégis csak borzasztó, embereket elevenen égetni s az inkvizíciónak rémeit ha nem is földidézni, de még csak el is tűrni? Rettenetesek az albiaiak s a husziták elleni harcok, s hogy szíthatta ezeket Krisztusnak jegyese?! S mintha valami nemes méltatlankodás kergetné az egyház felséges arcába a vért, ócsárlóit végigméri s szenvedéllyel kiáltja:

„Ó igen, ti nemes áldozatai a kegyetlen egyháznak, albiaiak, husziták, mórók! Ti drága vértanúi a szabadságnak! Ti derült, fénytszóró csillagok az én éjemben! Ti érzékeny, humánus, szelídlelkű hívei az evangéliumnak az én apokaliptikus bestializmusommal szemben, ti elpusztultatok; de fölhívlak az alvilág mélyeiből, jöjjetek elő, s mondjátok: kinek kellett volna hát elpusztulnia helyettetek? Úgy-e nekem? Ha nem nektek, hát nekem. Azt természetesen tűrnöm nem lehetett. Legázolni az evangéliumot patkós lábbal, – földúlatni a civilizációt agyrémekkel, azt nem engedhettem. Azért volt harc, volt erőszak, volt máglya. S minek kellett volna lennie? Talán a lelkiismereti szabadság kihirdetésének modern kiadásban 700, 500, 400 év előtt?! Mélyen tisztelt modern urak, s Dosztojevszkij, skizmatikus barátom, van egy kérdésem magukhoz: Ugyan mondják meg: lejöhettek volna-e Krisztus a 15. században s kiállhatott volna-e a sevillai piacra nézni a spanyol kultúrát, ha nincs egyház, az a bizonyos, középkori, a népeket fegyelmező, a barbárságot fékentartó egyház? Tovább megyek: mondják meg csak, állt volna-e a sevillai piacon a katedrális s ha Krisztus bemegy, hallgathatta volna-e a 15. században az evangéliumnak fölolvását, ha nincs egyház? Ne hőköljenek! Én ezt a kérdést a lehető legjózanabb, de egyszersmind legnagyobb nyomatókkal vetem föl s ajánlom figyelmükbe. Nézzenek végig a kereszténység történetén, történeten, melyet millió támadás kudarca s az egyház páratlan „szerencséje” jellemez, s mondják meg, mi tartotta fenn a kereszténységet, mi őrizte meg az evangéliumot, mi lett volna a krisztusi tanból, ha nincs egyház? Gondoljanak a cézárookra, Bizáncra, a politikára, a diplomáciára, az erőszakra, a vadságra s mondják meg, hogy mi tartotta fenn a kereszténységet, ha nem az egyház? Semmi a világon, semmiféle külső hatalom, semmiféle politika vagy diplomácia vagy césarizmus; egysesgyedül az eleven szervezet, az egyház. Az állt ellen az elpogányosításnak, az küzdött az eltorzulásokkal, az űzte el az ázsiai pesszimizmus árnyékait, az ellensúlyozta a derültebb világnézetek vizenyősségét, az irtotta az ultraspirituálista szekták babonáit, az mentette meg számunkra Krisztusnak ragyogó, ideális alakját. Valamennyi ellenség, s ami volt ellentét és széthúzás, az mind beleverte ékét, neki zúdította faltörő kosait az evangéliumnak s hogy a világ kincsei el nem veszték a szenvedély s a tévely tatárjárásában s a düh s a fanatizmus parasztlázadásaiban, azt egysesgyedül nekem köszönhetitek. Homlokomon az isteni tekintély, ajkamon az evangélium, kezeimben a misztérium és a csoda; a természetfölöttinek következetes s föltétlen érvényesítésével törtem át az alávalóság s az állaton. Karjaim acélkemények, homlokom a próféta kovakemény homloka volt; így bírtam megküzdeni a tévely paroxizmusával s a szenvedély dühkitöréseivel. S végül, mit bámuljátok csak a vért s a máglyáknak égre vetődött pírját, a lelkes, de gyötrődő emberiség vajadásainak ez elkerülhetlen emlékeit? Mit izgatjátok gyöngye idegeiteket, hogy ellenszenvetektől gyűlöletet szítsatok e borzalmas erőpróbákkal? Hát mikor az európai kultúra nevelőjével álltok szemben, nincs más látnivalótok, mint hulla, tört cserép, izzó parázs, véres kard? Hát az én munkám kiválólag a gyújtogatónak robotja volt! Ezen is láthatjátok, hogy nincs igazatok! Templomot építettem eleven kövekből; kultúrát teremtettem vadnépek közt; lelkeket neveltem, melyeknek erénye, mint a déli sarköv tűzhányóinak fáklyája, izzik éjben s örök fagyban. Minden kincset, mellyel ember dicsekedett, megmentettem számotokra; örvényes utakon ezer veszély közt jártam s hordoztam az üdv igéit s a jövő fejlődés csíráit, s oh, ti gyöngye lelkek, fönnakadtok ruhámon, hogy szörcsuha s nem lyoni selyem s kezeimet kifogásoljátok, hogy kérgesek s nem bársonyosak s hogy nincs kesztyű rajtuk. Azt fogjátok rám, hogy ott éreztem magam jól a máglyák s a kínpadok közt s oda vágyom vissza, hol szabadon pörkölhettam s vagdalhattam embereket hitért, meggyőződésért! Helyes, helyes, hígvelejűek! Egyet mondok nektek! Ha még egyszer

kellene végig élnünk a klasszikus világ rombadőlését s népvándorlás sötét korszakait, szeretném, hogy akkor rátok bízna a világ folyását, hogy ti rendelkeznétek benne, ti bölcs kritikusok! Dixi.”

Bizony ez is látomást S kinek van igaza? Annyi igaza e második látónak bizonyára van, hogy az egészet s nem csak a részét látja a világfejlődésnek!

Valóban végtelen sokat tett s létesített a katolikus egyház, végtelen sokat. Megőrizte az evangéliumot, sértetlenül fönntartotta Krisztus misztériumait s átszarmasztatta reánk valamennyi nagy ideálját. S hogy ezt tehesse, szírtre állt, Krisztus helyezte oda s bástyákat épített isteni s történeti jogokból s vasszerkezetet állított föl az isteni érdekek megvédésére az állati erőszak s az emberi szenvedély ellen.

A kereszténység benne lett organizálva; az egyház lett a cédrus acélkemény, gyantás fája s benne rejtett az evangélium veleje s rajta fakasztott az Isten kegyelme életet, új rügyeket, lombot s virágot. Aki az acélkemény, gyantás fát kivagdalta volna, az széthányja a velőt s elhervasztja a lombot.

Maga ez az egyház mint társadalmi szervezet, óriási nagy tény a világtörténelemben, mert a fajszereteten, a nemzeti motívumokon, a fizikai erőn és hatalmon épülő királyságokkal szembeállított egy más községet, melynek nem fizikai erő, nem világi hatalom az érdeke, hanem más valami, ami szellem, lélek, igazság, erény s ami közös kincse keltának, rómainak, gótnak, bizáncinak, szarmatának, germánnak, szlávoknak. Van egy más ország Duna, Rajna, Szajna, Arno, Tájó, Themse fölött el, melynek támaszai nem a várak, s megyéi nem a „gau”-ok s a megyék határai. Nagyszerű perspektívákat nyitott ez úton az egyház a lelki szabadságnak, az emberi érzésnek, az erkölcsi öntudatnak, s kiemancipálta a barbárokat s a római polgárokat az imperializmus alacsony fölfogásából. Van egy nagy közösség, a lelkek, a szentek községe, Krisztus nyája és gyülekezete, s ez fajon, véren, nyelven, nemzeti érdeken felüláll. Ez oly virány, melyre nem szabad ráhengeríteni az állami mindenhatóság sírkövét! S hogy nem hengeredett rá, azt az egyház tette; harccal is, vérrel is; de folyt-e a vér nagyobb érdekért?! Hogy Európából nem lett Bizánc, az az egyház érdeme; elzsibbadt volna a kultúra a szellemi világ szabadsága nélkül, s a szabadságnak ez öntudatát az egyház szította!

Üdvözlégy katolikus egyház, szolgálónak mondanak téged, pedig te a szabadság leánya, s a szabadság zászlájának hordozója vagy! Az voltál s az leszel! Nem a lármás szabadságé, mely lázba kerget tömegeket piacokon s torlaszokat épít boulevardokon; te a komoly szabadságnak érdekeit óvod, te az erkölcsi élet s az emberi méltóság alapföltételei fölött örködöl!

S hiába mondják, hogy az egyházból kiveszett az evangélium; az nem úgy van. Azt megengedem, hogy az élet az egyházban sem felelt meg az evangéliumnak,¹³ azt igen megengedem és fájlalom, de hogy az evangélium elveszett volna, azt meg nem engedhetem? Hát honnan vették elő mindannyiszor? Valahányszor pünkösdi tűz lett a hamvas üszökből, mindannyiszor az egyház tűzhelyéről vették az izzó paraszat. De különben se vádaskodjunk az anyaszentegyház ellen, mintha emlői elszáradtak s termékenységé elapadt volna. Hiszen minden időben hitre, bizalomra, szeretetre, hamisítatlan alázatra, odaadásra, hősiességre nevelte gyermekeit. Hitre nevelte; bízó hitre a természet erőin túl s az azokkal szemben érvényesülő természetfölötti hatalomba, mely vezet, véd és segít. A világ a tanú rá, hogy a lelkeknek az egyház ezt a természetfölötti irányt adta s hogy a lelkek jól jártak vele. Bizony jól jártak; annyira, hogy nagyok, hatalmasak s boldogok lehettek általa. E természetfeletti világban oly lelki közösségbe állított, hol óriási alakok, szentek, próféták, vértanúk környékeznek s hozzászokunk e környezethez, mint az erdőnek tölgyeihez, vagy a régi

¹³ Nem valósította meg az egész vonalon az evangéliumban, nevezetesen a Hegyi beszédben elénk tűzött eszményt.

templom-udvaroknak százados hársfáihoz. A legnagyobb gondolatok testvéreinkben testet öltve szólnak hozzánk; megelevenedik a hit. Ábrahám, Izaiás, Jeremiás, éppúgy, mint Assisi Szent Ferenc, Sienai Szent Katalin, s a többi régibb s újabb testvéreinkben. Testvérek vagytok... ez volt az apostoli egyháznak szívhódító programja s e programot beváltotta, mielőtt püspökeinek s pápáinak vállára [nem] borult az imperium bíbor-palástja, s azután is, mikor már a társadalom hatalmas rendjévé nőtte ki magát az egyházirend, még mindig a testvériség nyomdokain járva a lelkek testvériségét a népek életébe iparkodott átvinni, s faji különbségek s nemzeti ellentétek dacára nagy népközösséget teremteni. Új néplelket nem alkotott. Az újszövetség nem volt nemzeti, mint az ószövetség. Zsidó, az faj; de keresztény, az nem faj; hanem csodálatos szellemi erő, olyan mint a napsugár, mely beleszövődik az erdő legkülönbözőbb fáinak lombjába, s mindnyájukat élteti fajuk, családjuk, nemük sajátossága szerint.

Ezek az ő művei, ezek cselekedetei, ezek közül melyikért akarjátok megkövezni?

Hallgassatok meg még egy korona-tanút.

„A római egyház – mondja Harnack „Das Wesen des Christentums” c. művében – a legkiterjedtebb és leghatalmasabb, a legbonyolultabb és mégis leginkább egységes alkotás, aminőt a történelem, amennyire ismerjük, létrehozott. Az emberi szellemnek összes erői, minden elemi erő, amelyekkel az emberiség rendelkezik, építettek rajta.” A kérdésre: Mit hozott létre a római katolikus egyház? így felel a berlini tudós: „Fölnevelte a román-germán népeket. Az ifjú népeknek keresztény kultúrát adott, és nemcsak adott, hogy azután az első lépcsőnél megállítsa, – nem, hanem valami tovafejlődési tehetséggel is megajándékozta és ezt a haladást majd egy évezreden át maga vezette. Egészen a XIV. századig vezető és anya volt; eszméket szolgáltatott, megjelölte a célokat és fölszabadította az erőket. Egészen a XIV. századig – innen kezdve látjuk, hogy önállók lettek azok, kiket nevelt és most oly útra térnek, amelyet nem ő jelölt ki, amelyre őket nem akarja követni és nem is követheti. De még ekkor az utolsó hat században sem marad el annyira, mint a görög egyház. A politikai mozgalmakban, aránylag rövid megszakításokkal, tökéletesen megállta a helyét – mi azt itt Németországban elegendőképpen tapasztaljuk – és a szellemi mozgalmakból még mindig jelentékeny részt vesz ki magának. Természetesen nem vezető többé, ellenkezőleg gátló; de a modern világ haladásának hibáival és elhamarkodottságaival szemben gátvetése nem mindig áldástalan”.

A második, amit a népek a római katolikus egyháznak köszönnek, Harnack szerint az a tény, hogy „ez az egyház a vallás és egyház önállóságának gondolatát Nyugat-Európában fönntartotta az itt sem hiányzó állam-mindenhatósági törekvésekkel szemben a szellemi téren”.

Harnack a római egyháznak *katolikus* jellegét nyíltan elismeri, sőt amaz elemek egyikének állítja, amelyek „a római egyház sajátosságát alkotják”. *Apostoli* jellege, vagyis a történelmi folytonosság, mely a pápai egyházat a kereszténység kezdetével összeköti, nem kerülhette ki a historikusnak figyelmét és midőn kiemeli, hogy „az egyházi hivatalnokoknak helyes successiója” oly tárgy volt, amelyre a római egyház mindig a legszorgosabb gondot fordította, – e körülménynek újabb megállapításáért csak köszönettel tartozunk neki, hiszen ez az az alapgondolat, amelyből az apostoliságnak eszméje kidomborul. Hogy a római egyház *egységes*, azt Harnack föntidézett soraiban tisztán és világosan kimondotta: „A leginkább egységes alkotás, aminőt a történelem létrehozott”. Harnack szerint *sentségi* jellege sem hiányzik ennek az egyháznak. „Minden időben voltak szentjei, amennyiben emberek így lehet nevezni és még most is vannak. Istenbe vetett bizalmat, mesterkéletlen alázatosságot, az üdvösség bizonyosságát, az életnek odaadását a felebarát szolgálatában találjuk föl benne; sokan veszik magukra Krisztus keresztjét és gyakorolják egyúttal az önmegtagadást és érzik azt az örömet Istenben, amelyet Pál és Ágoston élveztek.”

E nagy érdemek megszerzik számára az anya tisztességét s az európai kultúra nevelőanyjának dicsőségét s mi anyánkul akarjuk őt szeretni s tisztelni! Átala lettünk barbárokból emberek és szegényekből gazdagok, s ha sok vérbe s kínba kerültek is kincseink, – vérbe, melynek emléke megfagyasztja vérünket, s kínba, melynek története mély szomorúságba meríti lelkünket, arra az egyre gondolunk, ugyan mi került kevésbe, ami az emberiségnek tényleg kincse?!

Mit nem védtek meg tűzzel-vassal, ami nagy, s ami szent volt a népek szemeiben? Nem lettek-e fűriák az édesanyák gyermekeik védelmében? Nem lett-e oroszán a lovagból szívének választottjáért viselt küzdelmeiben? S család, haza, nemzet, nem épülnek-e föl vértanúk csontjain? Csoda-e, hogy az oltár lépcsőit is a küzdőknek hullái borítják? Szent volt előttük az oltár, szent az oltár misztériuma, – szent volt az evangélium, s aki az evangéliumot kezeiben tartotta, az anyaszentegyház, az is szent s legtisztéletreméltóbb hagyományoknak hordozója volt: csoda-e már most, hogy a műveltség alacsonyabb fokán álló érzés, melynek pszichológiája mindig erőszakos és kegyetlen, oltárt, evangéliumot, egyházat is úgy védett, ahogy tudta, ököllel és karddal? Csoda-e, hogy az a korszellem, mely vért ontott léptenyomon, vért ontott a legszentebbéért is?

Így volt ez, igen; így tettek, így éreztek akkor mindnyájan. Mi már másképp érezünk, másképp gondolkozunk; mi vériszonyban szenvedünk s szenvedélyünk nem kínozni, hanem a kint mindenütt kevesbíteni.

Mi tehát más emberek vagyunk; lágyabban, emberségesebben érzünk; megjártuk a százados tapasztalat iskoláját, tanultunk s okultunk! De hát tulajdonképpen illik-e hozzánk, hogy büszkélkedünk? A mi fejünkben termett-e a régi századok keménységén megütkező bölcsesség? Nem szenvedték, nem verejtékezték-e azt ki számunkra mások, kik bölcsességben kisebbek, de áldozatkészségben nagyobbak voltak?! Örülünk a belátásnak, s ne dobáljunk követ azokra, kiknek vállain állunk.

Ismétlem: mi tehát más emberek vagyunk, s azt nyíltan bevalljuk.

Ki akarna közülünk lelkesülni az ordaliákért, az Isten-ítéletekért; midőn tűzbe ugrottak, parázson jártak a vádlottak s remélték, hogy az Isten a rosszat győzelemre nem segíti? S nem volt-e igazuk, hogy az Isten a rosszat nem segíti? Igazuk volt, de ezt a hitet itt nem helyesen alkalmazták. Ki akarna közülünk lelkesülni az inkvizícióért, mely erőszakkal akarta kiirtani a herezist s réműlettel biztosítani a szívek békéjét? S nem volt-e igaza, hiszen az Írás mondja, hogyha kezed vagy szemed vagy lábad megbotránkoztat téged, vágd le azt s dobd el magadtól? Igaza volt, de a vér nem űzi el a kétség árnyait; azok újra föltámadnak. A léleknek mélységes mélyeiből törnek elő s a konkoly az evangélium szerint is a búzával együtt nő. S ki akarná védeni közülünk a boszorkánypöröket, vagy a babonának borzalmas kinövéseit, melyek századokon végig éppoly betegségei a vallásos érzésnek, mint a bélpoklosság s a vitus-tánc a vérnek s az idegeknek? Múló tünetek, hibás nézetek, korszakokon uralkodó tévelyek voltak ezek, melyeken át kellett esnünk, s melyeken hála Istennek szerencsésen túlvagyunk, s remélem, hogy senki sem fogja magát velük azonosítani.

Ne azonosítsuk tehát velük az egyházat sem! Tekintsünk rá szeretettel, mint aki magasra emelt kezeiben hozza misztériumait s az evangéliumot, de az útja a századok változatos életén vonulván át, majd derült, majd borús, majd véres, majd kenetes, majd erőszakos, majd békés; fájdalommal s örömmel van behintve, s majd tövis, majd meg virág fakad nyomaiban.

S annak így kell lenni! Mert az egyház, ha isteni intézmény is, de emberekben áll fönn; az isteni intézménynek is lesznek történeti alakulásai; az isteni mellett sok lesz az emberi; az abszolút mellett sok a relatív értékű, melyet fejlődés hozott s fejlődés söpör el.

Az egyház is a fejlődés folyamában állt. Dogmákon túl tenger az élete. Élet és dogmák nem fődik egymást. Az élet tarka nézeteknek, gyűlöletes küzdelmeknek, szerető ragaszkodásoknak beláthatlan komplikációja. Rengeteg sok fölfogás, nézet, érdek, vélemény

hullámzik benne. Ez mind nem dogma. Hozzájárul, hogy a dogmák esetleg rosszul alkalmaztatnak az életre, ami például az ördögről való tannal történt a boszorkánypörökben, vagy hogy kiterjesztetnek oly kérdésekre is, melyekhez nincs közük. A szellemi munkának irányai s a tevékenységnek tempói közt is nagy a különbség. Némely korban lázas, máskor csendes a tevékenység tempója. Azt is megengedhetjük, hogy az emberi szellem a tekintély folytonos befolyása alatt a szabadabb irányokra, melyeken önerejéből kellene haladnia, nem neveltetik, s hogy az, amit a középkorban teológiai szellemnek hívnak „bizonyos megszokottsága volt az értelemnek”, hogy mindent apriori, a deduktív okoskodás által vagy a szentírás tekintélyével akartak eldönteni. A természetet is nem annyira önmagában siettek fölismerni, mint inkább azt kutatták, hogy mit mond róla az Írás. Ez tehát az emberi értelemnek az a korszaka volt, melyben a dedukció s a tekintély volt a vezető csillagzat, s nem volt meg az érzék az indukció s az önálló természetkutatás iránt. De ez az érzék később ébredni kezdett; új eszmék, nagy föltalálások, érdekfeszítő vállalatok fölzsendítették az addig alélt tudományos életet s a figyelem új irányok felé fordult.

Hasonlóképpen elkerülhetetlen, hogy a középkorban a népeknek hódolata az anyaszentegyház iránt szinte föltétlen lesz, melyet nemcsak a hit dolgaiban, de a jogban, az állami, a polgári életben is érvényesíteni fognak. Az embernek úgyis az a hajlama, hogy szívesen áll be nehéz dolgokban erős szellemek igézetes befolyása alá s éppen úgy szívesen hódol nagy tekintélyeknek. Könnyebb úgy élni: szívesen megteszi. Még a modern népek is teszik s a szabadságvágy kitörései után hanyatt-homlok rohannak Napóleonok után. Hát még a középkori gyereknepek! Ezek az éretlen, jóságos kamasznepek! Pszichológiai szükségletük volt a hódolat, s mivel akkor az egyház volt a legnagyobb tekintély, hát az egyháznak hódoltak s mindent teológiai szemüvegen néztek!

Ezt a pszichológiai tünetet az emberi lélek az isteni egyházban is magán hordozta s ebből sem neki, sem az egyháznak szemrehányást tenni nem lehet; hiába szidjuk; e nélkül nincs ember, nincs értelem; elfogultság az ő eredeti bűne s dolgozni, törni magát nem szeret; szívesen elhiszi, hogy érti már s hatalmában bírja a világot. Erre nézve mondja remekül s finom megfigyeléssel Turgot: „Ce n'est pas l'erreur, qui s'oppose aux progrès de la vérité. Ce sont la mollesse, l'entêtement, l'esprit de routine, tout ce qui porte à l'inaction”. (Pensées II. 343.) Ne csodálkozzunk azon, hogy ez lévén az emberi szellem nehézkességének s csökönységének pszichológiája, időnként föl kell robbantani a balhiedelmeknek, a tévtanoknak, s a céhbéli tudományosságunk föltorlódott inventáriumát; – ki kell kotorni az eliszaposodott medret, hogy az élet vize ismét szabadon áradozzék. S azt néha erőszakkal is végre kell hajtani. Ne haragudjunk Kunovsky-ra, ki „Durch Kunst zum Leben” c. könyvében fölkiált: „Die Hälfte jener versoffenen und vollgefressenen Landsknechte und Höriger, Bauern, Äbte und Bürger mussten im dreissigjährigen Kriege erschlagen werden, um den Rest mit eiserner Faust aus Bestialität zur Gesittung zu zwingen”. (106. l.) Minden téren van ilyen megfeneklés, s ott azután a szenvedély lép föl s csinál rendet. De jaj annak, ki ezt teszi; mert a „beati possidentes” nagykönnyen fejéhez vágják nemcsak kódexeket, de anathémákat is, s idő kell hozzá, míg a szenvedélyesség által fölkavart porfelhők elülnek s az emberek ismét tisztán látnak.

Hiba nélkül tehát nem vagyunk; szentjeinken is van eredeti bűn s tudósainkon is ott borong az elfogultság árnya; mindnyájan Ádámnak s koruknak gyermekei! Egy darabig kizárólagosan a tekintély lesz csillaguk; később megegyeztetik a tekintélyt a szabad kutatással s így sem esik bajuk.

Van azonban a modern egyházellenességnek még egy más kiadása is, mely mindenféle ellenszenvékből, mint megannyi csalánszálból szövődött s mely az egyház ellen, mint világi hatalmi rendszer ellen irányul. Az a hármaskorona, világi fejedelemségre igényt tartó, követeket küldő s fogadó pápa, – azok a gazdag arisztokrata főúri püspökök, kik a középkorban lovon jártak s most a társadalom vezető osztályában az egyház érdekeit

képviselik, egy oly szervezetnek fejei, mely az evangéliumért hatalmi eszközökkel is küzd s befolyását a nagy világban, fönt is lent is, meg akarja tartani! Mily különös benyomást tesz az evangéliumot olvasó lélekre az a hatalmas, szenvedélyes középkori történelem, a maga csatázó, politizáló, hatalomért császárokkal, királyokkal ujjat húzó pápáival, püspökeivel! Mennyire nőtt bele az egyház szervezetébe az állam s megfordítva, mennyire azonosítottatott az állammal az egyház! S nekünk úgy látszik, hogy mégis csak nagyot haladtunk, mikor a csatázó pápa helyett atyát, s a lovag-püspökök helyett apostolokat nyertünk s a két hatalomnak középkori összekapcsolásán is szerencsésen átestünk.

Valóban ez nagy haladás, s bár mondhatnók, hogy mindnyájan így gondolkozunk, s az egyház erejét a lélekbe s a szellembe s nem a közjogi pozíciókba fektetjük!

A vallásos ember a mai világban nem akarja a krisztusi tekintélyt a világi hatalommal s még kevésbé az erőszakkal párosítani; lelki világának trónján nem akarja a hatalmat tisztelni! Nem érezte ki ezt annyira senki, mint IX. Pius pápa, aki, mikor a 48-as olasz hazafiak s köztük Rosmini is, biztatták, hogy Ausztria ellen ő is a hadviselő felek közé álljon, sehogy sem volt rávehető a hitetbontó lépésre. Kiérezte, hogy a keresztények Atyja, Krisztus helytartója, nem lövetheti Ausztriának katonáit, kiket szintén az egyház nevelt, s kikért a távoli csendes falukban édesanyák és testvérek járnak imádkozni misére! Megtehették azt a középkor urai; de nem tehetik a bensőséges vallást kereső újkornak pápái!

Meg vagyok győződve, hogy az egyház ez irányban fog haladni, – hogy egyre lelkibb, erkölcsibb lesz, úgy érve ezt, hogy tekintélyét nem a kard, nem a diplomácia, nem is a kormányok, hanem a hívő népek szeretete s ragaszkodása által érvényesíti.

De a történelmi kategóriáknak is megvan fejlődésük. Nem lehet azokat egyszerre eltüntetnünk; azok is lettek s érvényesültek; következőleg lassanként majd megint elernyednek, elszáradnak és eltűnnek. Legyen türelmünk! Akinek nem tetszik a középkori állapot s még sok középkorit észlel most is, az legyen annyira filozóf, hogy föl bírja fogni s biztosan tudja remélni, hogy később ez nem lesz így, de amíg az a tisztultabb, fejlettebb kor beáll, addig türelemre, mérsékletre s fölvilágosult közreműködésre van szükség.

De mennyit vétenek épp a modern kor fiai e józan s méltányos követelmények ellen!

Ha végignézek a mozgalmakon, melyek az egyház ellen irányulnak, ha figyelek a fanatikusokra, kik minden ellen, ami egyházi, kígyót, békát kiabálnak, el nem zárkozhatom a benyomás elől, hogy ideges, hiszterikus, túlzó s szinte hóbortos emberekkel van dolgunk. Ki gondolhatta azt, hogy az egyházat a román népszellem alkotásának nyilvánítsák ki, melyet a germán népszellemnek kell megreformálnia, vagyis inkább szétrobbantania? Hová jutunk Chamberlainnek a germán s román fajokról fölállított téziseivel? Ahol germán vér pezseg, ott „Heil! Heil!”; ahol pedig nincs belőle semmi, ott sötétség, elbutulás, terhelttség kísért. Krisztus természetesen áriai, – kár, hogy nincs kimondva, hogy germán; de Szent Pál rémségesen sötét farizeus, borzasztó fajszemita, aki nem értette meg az evangéliumot s bizarr gondolatokat kevert bele! Ágoston szintén egy rém-típus, „misch-masch”-lángész: de bakokat lődöz, mert nem germán; gondolkozásán ott ül az átok, a kereszténység eltorzítása. Neki s a hasonszórú kereszténységnek már az Evangélium mellett imponál az „Ecclesia”. – Evangéliumból csak a „misch-masch”-vérű, egészségtelen népek fölfogásában alakulhatott ki az Ecclesia. Azért azután végig a középkoron nem az evangélium, hanem az Ecclesia áll előtérben. Ahol ugyan a német vér forr s öntudatra ébred, ott Petrus Waldus, Abaelard, Wicleff nézeteiből s a spiritualista szektákból ki-kitör az igazi, halhatatlan evangélium, de csak az ős-német típusban, Luther Mártonban, kelt föl újra rabágyának kópárnáiról a békókba vert, krisztusi gondolat! Aquinói Szent Tamás, Dante, Rafael, no meg pláne Assisi Szent Ferenc, jórészben, szintén német vér voltak; csak azért tudtak nagyot teremteni.

Ily hülyeségek s következetlenségek már csak nem boríthatnak árnyat a „román szellem alkotására”, az egyházra?

S mit szóljunk Nietzsche dühkitöréseire s Tolsztojnak s az oroszoknak túlzásaira s mit a német protestáns teológiának panaszaira, mely a katolicizmusban a gyűlöletes „Ecclesia”-tól nem látja az evangéliumot, – az intézmény kereteitől a lelket, – mely búsul azon, hogy ezerhatszáz évnek kereszténységére sírkövet hengerített a római jogász szellem s Krisztus evangéliumának erőteljes életét fölhasználta az elsorvadt imperiumnak más alakban való föltámasztására? Ez a „nagy hamisítás, ez a lélekmérgezés, ez az életirtás” nyomja a római egyháznak lelkét. Azért ő a parázna asszony s végzete az Isten átka!

E siralmas vádakban csak egy gondolat talál visszhangra lelkünkben, még pedig az, mely az egyháznak oly gyakori elvilágiasodására mutat pápaiban s püspökeiben. Ez igaz, de érthető. Ember az ember akár infula, akár tiara legyen a fején s az ilyeneknek is szól az apostoli szózat: „Inimicos crucis Christi, quorum finis interitus, quorum Deus venter est”. Az egyházi méltóságok fénye, a gazdagság, a hatalom kihívják a hivatástalan lelkek ambícióját, s a fényvel s a hatalommal bevonulását tartja az egyházba a világias szellem is. Fölkerülnek azok, kiknek a lélek hierarchiáiban nincs helyük; VI. Sándorok lesznek Krisztus helytartói, a Savonarolák a máglya áldozatai; az apostolok utódai udvaroncokká vedlenek s Judásnak csak annyi utóda van, mint Pálnak, ha ugyan nem több. E révén a tekintély természetfölötti jellege s a hivatalos egyház lelkülete közt gyakran kínzó s botránysos ellentét fejlődik s De-Retz kardinális jellemezvén Memoires-jaiban önmagát, jellemez sokakat, mikor írja: „L'âme peut-être la moins ecclésiastique, qui fut dans l'univers” s ismét: „Je haissois ma profession plus que jamais”, (21. l.) s ez is püspök, érsek és kardinális volt! Mindez volt ő jog szerint, de szellem nélkül.

Ez mind igaz; de mit akarunk már most ebből levonni? Azt-e, hogy az egyház nem krisztusi intézmény, azt-e, hogy elromlott vagy hogy nincs rá szükség? semmi ilyesmit következtetnünk nem szabad, nem lehet; azt az egyet azonban szabad is, kell is következtetnünk, azt, hogy az isteni gondolatok emberekben vannak megvalósítva s az isteni stílus törékeny, porló, szétmálló közetből építette templomát! A pszichológus tudja, s a teológus hirdeti, hogy az erkölcsi világ mily kilengéseket enged s mily elváltozásoknak van kitéve; de ezeknek óvszere nem a szabadságot megrögzítő, hanem a szabadságot megnemesítő hatalom. Jó a tenger áldásthozó, gördülékeny, fáradhatlan hulláma; de azért még sem lehet reá kőből házat, hanem igenis fából hajót építeni, s bár a hajó ing, bár reng, de az nem baj; annak így kell lenni; ez az ő törvénye. Az erkölcsi világot is hullámzó, szeszélyes, gördülékeny elemek alkotják; finom, érzékeny, markolhatlan hatalmak; vágyak, érzelmek, hajlamok, lobbanások, félelmek, örömök, szabad elhatározások; létföltételük a függetlenség; tökéletességük az erény; kulcsuk, nyitjuk az önelhatározás. Törvényeik vannak, de mindenki tesz, amit akar. Az Isten is, az evangélium is tiszteli a szabadság vámfáit s nem töri le azokat, szabad hódolatot kíván mindenütt s mindenkitől, a magánéletben éppúgy, mint a társadalmi funkciók végrehajtásában: ez a szabadság teremti meg a szenteket s az árulókat, a Szent Pálokat s a Judásokat, a vértanúkat s a Juliánokat. De-Retz s Talleyrand-féle püspököket s Borromei Szent Károlyokat.

Mindezen a borún és nyomorúságon túl pedig az Isten mégis csak eléri célját, s elérte azt az egyházban is!

Fölléptette benne az erkölcsi hatalmat s a kemény népeket kioktatta általa a törvény tiszteletére. A népek a buzogányon s dárdán kívül megtanulták tisztelni a védtelen jogot és erkölcsöt. Ezért kárhoztatták Alighieri és sokan utána és előtte a rossz papokat, püspököket és pápákat, de szívük mélyében végtelen részvétet s lángoló szeretetet ápoltak az egyház iránt, melyet mindig anyjuknak neveztek.

Ezt mi nem értjük; mi az emberit összezavarjuk az istenivel, az efemert az örökkévalóval. Mi nem nézzük azt, hogy az edény gyönyörű s a kenet isteni, mi csak a foltot rögzítjük, mely az edényre esett.

Az egyház az Isten választott edénye,¹⁴ ez alabastrom-edényben őrizte meg az Isten a nemzedékek számára az evangéliumnak kenetét, – e vaskeretben óvta meg a jövődőség számára Krisztus képét. Az edény nem a kenet, s a vaskeret nem a kép: hasonlóképpen az egyház nem az evangélium s a jogi szervezet nem a Krisztus-kép. A vallás nem a hierarchia s az evangélium kenetéből gyakran kevés van éppen a hivatalos fölkeneteken; de az evangélium lágy, erkölcsi, lelki velejének kellett ily kemény héj, mert különben elpusztult volna; kellett a kincsnek féltékeny s a korszak szenvedélyeivel elbánó őrizet, hogy szét ne szedjék, meg ne hamisítsák, el ne tékozzolják.

Ez kellett s ezt megtenni erő, jog nélkül nem lehetett s az erőhöz – tudjuk – közel áll az erőszak; oly közel, hogy a századok érzése nagyon elütő annak meghatározásában, hogy hol végződik a jog s hol kezdődik az erőszak.

Ha néha többet léptettek föl erőből s erőszakból, mint kellett volna, ismerjük azt el s okuljunk. A jelenre nézve pedig ismerjük el mindakettőt: *a lelkiismeretnek jogát s az egyháznak mint természetfölötti tekintélynek regulázó hatalmát*. Emancipálni lehet önmagunkat politikailag, de nem lehet vallásilag; királyok lehetünk, a királyi hatalomban mindnyájan osztozkodhatunk, de istenek nem lehetünk s a természetfölötti tekintélyt önmagunkban föl nem lelhetjük. A természetfölötti tekintély tehát mindig velünk szemben áll; nincs bennünk, hanem kívülünk. Remekül mondja e részben Sabatier (Vie de S. François d'Assise): „La Révolution a fait de nous tous des rois, mais ni le treizième siècle, ni la Réforme n'ont pu faire de nous tous des prêtres. C'est sans doute là que gît la contradiction intime de notre vie et ce qui met périodiquement en péril nos institutions nationales. *Émancipés politiquement, nous ne le sommes ni moralement, ni religieusement.*” (V. I.)

Vallásilag csak az emancipálja magát, aki a természetfölöttit egyáltalában elveti. Kereszténység és vallási emancipáció annyi, mint fából vaskarika. A protestantizmus is csak áttette a tekintélyt az élő egyházból a holt írásba; s ezzel Krisztust a szubjektivizmus kódéba állította. No ha igazán van kinyilatkoztatás s ha tényleg a tekintély vezet: akkor nem a kritikusoktól elgyötört írás, hanem az egyházban szervezett hagyományos tekintély van hivatva a kereszténységnek vezetésére!

A „Los von Rom”-kiáltás tulajdonképpen semmi egyéb, mint pángermán tagadása a kereszténységnek!

¹⁴ Az Egyház természetesen nemcsak edény, nemcsak keret; hanem miként Krisztus embersége istenségének nemcsak kerete, úgy az Egyház az evangéliumnak is nemcsak edénye, gerince, hanem élő egységet alkot vele, miként test és lélek alkot egy embert.

XXIII. Tekintély és szabadság

Ez a két szó jellemzi az emberi szellemnek világtörténelmi harcait, melyeket az egyéni lelkiismeret vív a hatalom ellen. Sokféle változatban, bámulatos következetességgel, akár csak egy kiirthatatlan princípiumnak lüktetéseként érvényesül a világtörténelemben még pedig minden téren, ez az antagonizmus a szabadság s a tekintély közt. Szigorú barátok, spiritualista szekták, újkori anarchisták szolgáltatják hozzá az illusztrációkat. Pedig mily különbség van a XIII. századbeli ciszterci apát, Joachim de Floris s Krapotkin közt! Mily különbség az „evangelium aeternum” s Bakunin proklamációja közt! Joachim de Floris nem kívánt mást a földön, mint egy citharát. „Qui vere monachus est – írja – nihil reputat esse suum nisi citharam.” Az elég volt neki s kincsek után nem vágyódott; az internacionálénak „manifesztuma” pedig a földön akar mindent s a földön kívül mást sem nem akar, sem nem remél. S bár e törekvések tartalma annyira különböző, az irány s a lélek vágya mégis egy. A citharás barátnak teológiájában s a petárdás kommunistának politikájában ugyanaz a gondolat érvényesül: ne más valaki parancsoljon, s igazgasson engem; ne más valaki gondoskodjék rólam; minek az a más valaki, mikor itt vagyok én? Bennünk van a lélek, bennünk hangzik szózata; a tekintélyt saját lelkiismeretünkben, a szuverénitást saját emberségünkben találjuk föl. Az lesz az új világkorszak, a „tertia aetas”; akkor lép föl az Isten gyermekeinek hamisítatlan nemzedéke, a „tertium genus”, mikor majd mindenki egyéniségének saját ura lesz; mikor majd a benne érvényesülő istenségnek öntudatára ébred s törvényen s külső tekintélyen úgy tör át, mint a pillangó a gubón, miután szárnya nőtt!

A tekintély, a törvény, a száraz jog, ezek csak gubói a léleknek, de a szárnya a szabadság; mihelyt szárnyunk megnőtt, ne respektáljuk a gubót! Ki fogja a jégvirágot siratni, mikor már a muskátli virít ablakában?

Valóban citharás, költői hangok ezek a nagy szenvedések s a nagy szenvedélyek koraiból.

Csakhogy ezeken a citharás barátokon s e hallucináló spiritualistákon, valamint az elkeseredett anarchistákon a képtelenségeknek miszticizmusa s a túlzások patológiája jelentkezik s nem zárkozhatunk el a benyomás elől, hogy nagyon-nagyon túloznak. Tény, hogy e csuhás „szentek” lehetlenné tették az egyházat, mint ahogy a petrolőrök lehetlenné teszik az államot; azért azokat a szerafikus doktor záratta örökös fogságba, ezeket pedig a humánus modern kor üldözi, ahogy tudja. Így tehát a problémát sem a „zelanti”-k, sem a petrolőrök nem oldották meg; szabadság és tekintély most is a Scylla és Charybdis, melyek közt a bölcs mérséklet keresi az utat.

Lehet-e már most ezt a kettőt egymással összhangba hozni?

Csak az kételkedhetik erről igazán, aki még nem értette meg önmagát s nem találta meg a maga helyét a mindenségben. Az kételkedhetik csak erről, aki így következtet: szabad vagyok, érzem; tehát határtalan, végtelen, korlátlan, föltétlen vagyok; kár, hogy nem teszi hozzá: tehát formátlan vagyok. Pedig hozzá tehetné. Forma és alak, mi legyen az egyéb, mint határvonal és korlát; s ahol nincs korlát és keret és határ, honnan kerüljön oda a forma? Már pedig ami formátlan, az csúnya. Határvonal, korlát, tempó, arány, viszony, összhang nélkül semmi sem szép a világon; mivel pedig a szabadságnak is szépnek s formásnak kell lennie, azért korlátoznak, határooltnak s arányoltnak kell lennie.

Tiszteljük tehát a szabadságnak nemes és szép formáit s utáljuk meg a csúnyát s a nemtelent, ami a szabadságnak tagadása volna; ne keressük a szabadságot másutt, mint a nemesnek, igaznak s szépnek kereteiben. Szabadon ostobát s rosszat cselekedni, – szabadon helytelen s hazugságot mondani, – szabadon garázdálkodni, pusztítani s rontani, lehet; de tulajdonképpen az ostobaságnak, hazugságnak, gonoszságnak a szabadsághoz csak annyi köze van, mint az árvíznek a májusi esőhöz; víz mind a kettő; de az egyiknek nyomában halál

és rothadás, a másoknak kíséretében élet és virágzás jár. „Szabadon elfajulni, elzülenni, elrothadni”, ily összeköttetésekben bűn a szabadság nevét emlegetni. Mert mindez nemlét és tagadás; ami pedig lét, erő és élet, az formás szabadságnak örvend s a szépség géniusza örködik éppen a formának határain! Aki e géniuszt elriasztja s a korlátot összetöri, az a gondolatba tévelyt, az egyénbe bünt, az életbe romlást plántál. Exlex dolog nincs a világon, akár arkangyal, akár szentjános-bogárka legyen, akár gondolat, akár epeömlés legyen. A helyes viszonyt, a harmóniát, a mindenség rétegein és emeletein végigvonuló folytonosságot egy ponton sem szabad tagadnunk; kivált pedig nem szabad a szabadság nevében a gondolatot a tévely sötétségébe s az egyéniséget az elfajulásba kergetnünk.

„Úgy-e szabadon akarod egyéniségedet kifejleszteni? – írja az ünnepelet John Ruskin – látom, hogy hová fejleszted! Szabadon akarsz enni, inni, dorbézolni; szabadon akarsz tántorogni, botlani s elesni, hogy végre szabadon átkozd meg magadat s szabadon menj tönkre... A létnek legjava – folytatja – nem a szabadság! Az arkangyal szolgálatától le a bogárka tevékenységéig, a bolygók iramlásától le a porszem titkos gravitációjáig a mindenség hatalma és szépsége nem a szabadságon, hanem az engedelmségen épül!” Tehát megint csak igaz, hogy a törvény, az arány, a korlát, a forma, s a töméntelen sok dirib-darabnak gyönyörű harmóniája alkotja meg a fölséges világot.

De ki is kételkedhetnék arról, hogy a szabadságnak is van mértéke? Hogy azt is a valóság, az igazság, a szépség keretezi?

Keretek közt mozog s alakul ki a szabadság mindenütt; tehát formásnak kell lennie, akár a gondolat, akár a lelkiismeret, akár az egyén, akár a politikai élet szabadságáról legyen szó. A gondolat szabadságának formája az igazság; a lelkiismeret szabadságának formája az erény; az egyéni szabadság fegyelmezett, harmonikus egyéniséget keres s a politikai szabadság sürgeti a tekintélynek harmóniáját az egyéni szabadsággal.

Minket most csak az első, a gondolat szabadsága érdekel, mint amely körül dúl a szellemek heves harca. Két zászló leng itt; az egyikre a „tudomány szabadsága”, a másikra a „dogmatikai tekintély” jelszava van írva. De hát miért is veszekednek ezek tulajdonképpen? Jogos érdekek harca-e ez, vagy „agent provocateur”-ök zavarják itt a vizet?

Nekem a tudomány szabadsága is korlátolt. Korlátjai közt lesz csak igazán szabad és igaz, s a korlátokon túlra nem terjed; azokon túl terjed még egy végtelen valóság, mely viszont szabad... a tudománytól. Lehetséges-e, hogy az ész határtalannak s az agyat a mindenség összefoglalatának gondoljuk? Mily alaktalan, csúnya gondolatok ezek! Korlátolt az agy, véges az ész, foszlányszerű az emberi gondolat! Agyunk csak egy darabkája annak a kifogyhatlan termékenységű talajnak, melyen a világ élete fejlődik; gondolataink csak apró foszlányok abból a csodálatos árny- és fényegyvelegből, mely a mindenséget tükrözi. Kipontozott apróságok, foszforeszkáló dirib-darabok ezek az agyvelők; fényes ködfoszlányok ezek az emberi gondolatok, foszlányok „super faciem abyssi”; a semmiség néz ki belőlük.

A világegyetem az anarchiát nem ismeri; fegyelmezettsége példás; még elmosódott határvonalakat sem tűr meg. Benne minden vonal és korlát pontosan meg van húzva s ha ránk néha azt a benyomást is teszi, mintha a vonal elmosódott volna, még akkor is aggályos s aprólékos tüzetesség rejlik a látszat alatt! Nem mi vonjuk meg a határt; meg van az már vonva. A tudomány sem vonja meg a maga határait; meg vannak már azok is vonva. Azt az Isten tette; körülsövényezett minket misztériumokkal, áthatatlan sötétséggel; abból néz felénk a „facies abyssi”.

Geheimnisvoll am lichten Tag
Lässt sich Natur des Schleiers nicht berauben,
Und was sie deinem Geist nicht offenbaren mag,
Das zwingst du ihr nicht ab mit Hebeln und mit Schrauben.

(Faust)

A különbség csak az, hogy az egyiknek a természet, a másiknak a végtelen, személyes intelligencia vonja meg ezeket a határokat.

Van tehát korlátolt ész; van korlátolt tudás. S azontúl van egy titkos, mélységes s mérhetlen valóság, mely a létnek s az erőnek s az életnek forrása, melyet önmagában meg nem ismerhetünk s szavakkal fátyolától meg nem foszthatunk. Ezt hirdeti Neith, egyiptomi istenasszony, kinek a szájszi romok közt akadunk lefátyolozott szobrára; a több ezer éves szobor felirata ez: „Én vagyok minden, ami van, volt és lesz, fátyolomat még föl nem lebbentette halandó”. S ugyan közelebb jutottunk-e legalább azóta a tudás határtalanságához? A feleletet megint csak Faust adja

Dass ich erkenne, was die Welt
Im Innersten zusammenhält,
Schau' alle Willenskraft und Samen
Und tu' nicht mehr in Worten kramen!

No, de mire való is a pozitivista allűrökkel díszeskedő modern irányzatnak bizonyítanunk, hogy az agy, s hogy az ész határolt? Minek ezt bizonyítanunk, hogy a tudomány korlátolt, s a gondolat akár csak a néma, alkonyati villanás?! A korlátokon s határokon túl van még valóság, mely nekünk misztérium; s e misztikus, korláton túl való világból lép felénk a tekintély!

A pozitivisták protestálnak e föltevés ellen! S ugyan mi a kifogásuk? Talán az, hogy az ész korlátolt s hogy darabja az egésznek? Az ellen már csak nem lehet protestálni! Vagy hogy a korláton túl van még valami? Az ellen protestálni abszurdum! Vagy hogy onnan nem jöhet át semmi? Az dogma. Mi majd ezzel szemben a történetet tekintjük! Azután meg az éppen nem tőlünk függ.

De különben is, nem veszitek-e észre, hogy ez állásfoglalásban mennyi ingerültség, mennyi pátosz és szenvedély lüktet? Nem veszitek-e észre, hogy a tudomány zelótái a természet korlátaikat börtönrácsoknak nézik s rázzák, döngetik s ez oktalan dühben fanatikusakká lesznek? Különös; pedig ugyancsak megférhetnének. Kimérte Isten a tudás határait s a tekintélynek is kijelölte helyét; észet adott valamire s hitet kér a mindenre. Hogy a földön járjunk s boldoguljunk, szemet, észet s kezet adott, s hogy a halhatatlanság s az örök élet iránt eligazodjunk, tényleg hitet követelt. Leereszkedett hozzánk a Végtelen mint tekintély, s értelmünket a kinyilatkoztatásnak sugaraiból, s szívünket a bízó szeretetnek s vigaszoknak kegyelmeiből szőtt gyeplőn vezeti az örök hazába. Tiszteljük tehát a tudományt s ne döntsük föl az auktoritást. Mindkettő illetékes és hivatott az élet elrendezésében; mindkettőnek megvan ereje és súlya, csak a helyét találjuk el. Aki az auktoritást tagadja, az egy dogmatizáló, apriorisztikus ember; legalább is oly fanatikus, mint az, ki a tudományt megveti és diszkreditálja.

Nekem sem ez, sem az nem tetszik. Nem tetszik a tekintélyben az az irányzat, mely hatalmi szózatokkal minden vitát s minden szétkülönbözést letorkol s így csitít el kérdést, kételyt, kifogást; nem tetszik a tudományban sem az a fönnhéjazó gőg, mely hirdeti, hogy neki korlátjai, határai nincsenek, s hogy ott vonja meg azokat, ahol éppen akarja. „Die Wissenschaft zieht sich überall selbst ihre Grenzen”... no már csak a végtelenbe nem? E formátlan gondolatok gyökeréből fakad a türelmetlenség, mely buján megterem, hol hév, lelkesülés s fanatizmus melengetik; e féktelen érzelmek hoztak régen inkvizíciókat a népek nyakára Velencében, Spanyolországban, Angliában s teremtenek gyűlölködést s üldözést modern kiadásokban a modern világban. Egyikét sem védem, egyikét sem szépítem; örülünk, hogy túlvagyunk pszichológiánk e szomorú vergődésein s őrizkedjünk, hogy azokba újdivatú, elfogadható formában vissza ne essünk. Mert csak a forma változik; a lélek

fenékáramlatai ugyanazok; lelkesül és szeret és gyűlöl és üldöz, s ha elfogadható formát talál ez érzelmeinek, bizonyára kitörésre juttatja azokat. Fanatizmusból van a modern lélekben is elég, s ha nem is jár talárban s nem is védekezik a kereszt szent jelével, de azért fanatikus tud lenni soha ki nem fogyó, örökbe kapott elfogultsággal.

Hogy kikre vonatkozom itt, azt Reinke szavaival mondom el:

„Ich habe ein *atheistisches Pfaffentum* getroffen, unduldsamer als jedes andere, das alle, die ihm nicht unbedingt folgten, für Schwachköpfe und Heuchler erklärte; Leute, die alles glaubten, was sie wünschten und die den Kopf in einen Busch steckten, wenn es ihnen nicht nach Wunsch erging.” Nekem egy sem kell, sem az ateista, sem a teista gyűlölködés; sem az ateista, sem a teista elfogultság és erőszakoskodás. A „Pfaffentum” gyűlölséges frázisa jelzi azt a rendszert, mely a megszokott gondolkozás terheltségével nyakában ül az emberiségnek s hatalmi kijelentésekkel akar dönteni ott is, hol annak helye nincs; ilyen „Pfaffentum”, sajnos, gyakran föltűnik a történelemben s a tudomány éppenséggel nincs megóva a szellemnek ez eltévedése elől.

Fanatizmust s „Pfaffentum”-ot manap is láthatunk eleget, még pedig nemcsak a középkori tradíciók nyomában, hanem a modern tudomány kíséretében is. Csak ki kell nyitnunk szemeinket. Lépten-nyomon arra a tapasztalatra jutunk, hogy a hideg észnek csakúgy van fanatizmusa, mint a meleg szívnek. Az a kultúra, mely agyvelőnkben kioltotta a zelótának tüzét, nem óvott meg a fanatizmusnak görccseitől; megdermesztette érzéseinknek ideális irányát, s mi jellemünk energiáját most már a tagadásra használjuk, mint ahogy előbb lelkesülésre s lendületre használtuk; s valamint régen a hitbuzgalom az eretnekeket bilincsbe verte s máglyára rakta; úgy tüzei most a hitetlenség a nagy tömegek gyűlöletét egyház s hit ellen s máglyát rak robbanó szenvedélyekből a kereszténységnek.

Hagyjuk a zelótákat. „Raum für alle hat die Erde”. Korlátolt lények szépen megférhetnek egymás mellett. Korlátolt energiák szabadon működhetnek. Megfér a nyugalom a tekintély mellett; nem bántják egymást. Néha lesznek határvillongások, de lassanként tisztul e helyzet, s mindegyik háborítlanul örül birodalmának. Az auktoritás fénye nem vet árnyékot a tudományra s viszont a tudomány mécse nem homályosítja el a tekintélyt. A vallási igazságok s az élet nagy problémái mélységek, melyekbe egyre jobban lehet behatolni; de bármennyire hatoljon is beléjük valaki, csak saját kárával nélkülözi majd a tekintély vezető s útmutató kezét. Ez igazságok világosságában vagy talán inkább ködös derűjében saszellemelek szárnyalhatnak, de bármennyire érvényesüljenek is, a tekintély nemhogy nem feszélyezi, hanem inkább segíti őket.

A kinyilatkoztatásról e részben nem is szólok. Ki akarná az Isten gondolatait s irgalmas végzéseit apriori meghatározni? Krisztust, Betlehemet s Golgotát az ész elveiből megszerkeszteni? A kinyilatkoztatás maga s a természetfölötti tények legalább is oly szabadok, mint egy szerető lélek éneke; azt tudomásul vesszük s gyönyörködünk benne, de képleteket nem keresünk megfajtásához. Sokkal feltűnőbb az, hogy a természetes vallás keretében sem ismerünk föl mindent, amit fölismerhetnénk akkor, ha természetes képességünket nem zavarná meg a bűn s az élet terhe. Van képességünk erkölcsi s vallásos életünknek emberhez méltó kiépítésére, de hol van az a páratlan halandó, kinek e nagy föladat sikerül? Az óriás problémák, melyek életünket sövényezik, lépten-nyomon magukra irányítják figyelmünket s kényszerítenek rá, hogy eligazodjunk rajtuk. Nem hiszek a pesszimizmusnak, mely azt gondolja, hogy a reájuk pazarolt munka létünknek egyik érthetetlen kínja, s hogy a metafizikának álmodat nem ismerő tekintete tehet róla, hogy tépelődésünket elnyugodni nem hagyja; azt azonban a tapasztalat mutatja, hogy e problémák sötét árnyakat szőnek az emberi ismeretbe s tétovázó nézetek labirintjei terülnek el lábaik körül. Igaza van Bossuet-nek, hogy „la sagesse humaine est toujours courte par quelque endroit” és Fénelonnak, aki mondja: „Les hommes n’ont point assez de force pour suivre tout leur raison”. Biztos és megnyugtató értesülést e pontban a kinyilatkoztatásból merítünk,

abból a könyvből, mely mindnyájunk előtt nyitva van; nemzetek olvassák, de a világ valamennyi föltalálása és vívmánya sem adhat hozzá egyetlen verset sem. Nincs a teológiában olyatén haladás, mint a kémiában, geológiában és nautikában. Nem esik ott latba, hogy föltaláltuk a kompaszt, a lőport, a könyvnyomtatást és sok más ezer dolgot. Hogy az ember csakis a hit vagy egyéb jó cselekedetek által is igazul-e meg, azon a tudomány semmit sem lendít.

Remélem tehát, hogy eziránt megegyezünk s szabadság s tudás és hit közt különböztetve megteremtjük a szabadságnak s a tekintélynek igazi harmóniáját. De van itt más bibe is. Az ellenkezés s a féltékenység a tekintély ellen nem származik a hitnek a tudománnyal való teoretikus ellentétességéből; hiszen a hánytorgatott ellentmondásokat még senki sem mutatta ki, s a szakemberek tudják, hogy ilyenek egyáltalában nem léteznek; hanem a tekintély elleni animozitás forrását inkább érzésünkben kell keresnünk. Én úgy látom, hogy mikor a szabadságot féltik a tekintélytől, féltik azt többnyire az *illetéktelen tekintélytől*, másodsor féltik azt azért, mert a *tekintély hívei hajlandók gyakran kiterjeszteni a tekintély illetékességének korlátjait* s a tudomány territóriumába törnek.

Nekünk éltető s nem szellemölő tekintélyek kellenek. Kell, kell a léleknek tekintély; az alól azt fölszabadítani nem lehet. Az a fölszabadítás szánandó elvakulást jelentene az élet legnagyobb problémáival szemben. De a tekintélynek oly módon kell képviselőiben megnyilvánulnia, hogy az életet, s a szellem fejlődését, szóval hogy a több-életet szolgálja. Nem békó, nem kolonc, nem korlát a tekintély, hanem irányító; inkább szárny, mint rablánc. Ha korlátnak akarjuk nevezni, azt se bánom; de akkor oly korlátnak kell azt mondanom, mely a meredek útnak az örvény oldaláról való korlátfája; irányt ad, de haladásomban meg nem akadályoz. Az igazi tekintély oly éltető szelleme a léleknek, mint az evidencia, a belátás; forrásaiból ismeretet merít. Nem rögzíti bele a lelket lemondásba, nem ringatja bele élettelenységbe s erőtlenségbe. Nem dolgozik szuggesztiókkal, nem utópiákkal. Amely tekintély ezt teszi, az olyan mint az a betű s az a forma, mely öl. Természetes, hogy ez ólmos szellemtelenségtől irtózik a lélek. De az igazság, az élet, a lélek mélysége és gazdagsága, mely az isteni tekintélyből árad ránk, nem nyugöz le, hanem elevenít. Vonz s nem rémít, éltet, villanyoz, tevékenységre indít, „non littera sed spiritu”. Az ilyen tekintély valóságos *szellemi hatalom*, mely csak jót s áldást teremt!

Ilyen volt az Úr Jézus tekintélye: szellem és élet; az élet imponáló fölségében érvényesült az ő tekintélye. Ilyennek kell lennie az egyházi tekintélynek; mert e tekintélyből kiérezzük az Urat, ki velünk marad a világ végéig. Az az ősi, jó Jézus, ki velünk volt s minket élni tanított s nem tanított sem fizikára sem asztronómiára, s nem csinált jogrendszert s nem szervezte közvetlenül a társadalmat s aki velünk van most is, bizonyára nem korlátozza a lélek alkotó szabadságát most sem; úgy mint régen nem. A velünk való Krisztus hat reánk az egyház közösségében; szellemének termékenyítő, elevenítő befolyása alá helyezkedik a lélek; eleven sejt lesz Krisztus testében s azáltal csak elevenebbé, erősebbé, lelkesebbé válik; valóban ez a tekintély nem nyűg, hanem élet.

De nem gyanakodunk-e mindazonáltal a tekintély elvének zelótáira, s vakmerően ítélünk-e, ha azt gondoljuk, hogy a tekintély elvének érvényesítésében is lehet túlozni? Nem tehetek róla, de úgy érzem, hogy nem ítélünk vakmerően, ha a túlzás lehetőségét föltételezzük. Hiszen minden életnek és elvnek van kóros tünete! Lehet a tekintélyhez is helytelenül s bénítólag ragaszkodni; s ha a szabadságnak féltői tagadják a tekintélyt, miért ne volna lehetséges, hogy mások megint a tekintély elvét hajtják túlzásba.

Azon cseppet sem csodálkozom. Az ember mindig hajlandó a dolog könnyebb végét fogni; már pedig tekintély által vezetetni mindig könnyebb, mint valamit munkával megszerezni. Bizonyára könnyebb módja a problémák megfejtésének, ha dogmatikai decíziókkal tisztázhatjuk a kérdéseket, mint ha nekiállunk tanulni, kutatni s várakozunk türelemmel, míg a kérdés tisztul s a dolog valamiképpen dűlőre kerül. Az ember tehát

veszélyben forog, hogy enged e kísértéseknek. Azért nem is csoda, ha az ember néha a tekintély alá nem tartozó kérdésekben is erre az útra tért s munka helyett hitet ajánlott föl. Ily lelki hangulat mellett még egy más veszedelem is fenyeget, s ez az, hogy hajlandók leszünk féltetni a kinyilatkoztatást. Gyanús szemmel nézzük a szabadabb kiindulásokat s a félelemtől inspiráltatva kasszandrai jóslatokat kockáztatunk. E lelkület zsémbeskedő kislelkűséggé fokozódhatik, s magára ölti a szellemi világ elsatnyulásának jellegét.

Az ilyen emberek egyre féltik „igazságait” és „tényeiket”, melyeket úgy szönek egybe a kinyilatkoztatással, hogy igazán teológus legyen, aki a kinyilatkoztatást az emberi gondolattól elválassza s a kettőt széjjeltartsa. Pedig a kinyilatkoztatással semmiféle bölcséleti rendszert, semmiféle tudományt vagy iskolát azonosítani nem lehet. Paulsen Szent Tamás filozófiáját a katolikus egyház hivatalos bölcséleti rendszerének mondja, bizonyára, mert a pápa ajánlotta, s a keresztény iskolák figyelmét Szent Tamásra felhívta. Tudjuk azonban, hogy e hivatalos filozófiától bármely filozófiát követhetünk, sőt újat is találhatunk föl, föltéve, hogy a keresztény tant föl nem döntjük vele. Igazi szabadságot kívánunk s tudjuk is, hogy azt élvezzük.

Még kevésbé szabad állapotokat s jogfejlődéseket s állami szervezeteket a kereszténységgel azonosítani. Aki azt teszi, az az egyházat kalodába zárja. Még az egyházat sem szabad a történeti fejlődésnek adataihoz szegezni. Senki sem tudja előre, hogy az, ami történet s nem lényeg, hogyan változhatik el s hogyan állhat elő esetleg egy új állapot, mely a lényeggel éppúgy egyeztethető össze, mint ahogy megfelelt a szervezetnek az előbbi történeti alakulás. Számtalanszor olvassuk modern kultúrtörténetekben, hogy a katolikus egyház szenvedélyes előszeretettel viseltetik a középkori állapotok iránt s mindenütt útjába áll a föltartóztathatlan kultúrfejlődésnek. Csak egy klasszikus tanúra hivatkozom. Harnack írja: „Wir erleben heute an der römisch-katholischen Kirche, zu welcher einer schweren Last die Verbindung mit einer bestimmten Kulturepoche für die Religion wird. Im Mittelalter war diese Kirche volt Teilnahme, formgebend, gesetzgebend auf alle Fragen des Fortschrittes und der Kultur eingegangen. Unvermerkt hat sie aber ihr heiliges Erbe und ihre eigentliche Aufgabe mit den Erkenntnissen, Maximen und Interessen, die sie damals gewonnen hat, identifiziert. Nun ist sie gleichsam festgenagelt auf der Philosophie, der Nationalökonomie, kurz auf dem ganzen Kulturbestand des Mittelalters”. (Wesen des Christentums. 76. l.) Így írnak számtalanszor. Teológusaink erre azt felelik: dehogy van az egyház leszegezve, s igazuk van, nincs leszegezve; az isteni kinyilatkoztatás nincs azonosítva a történelmi fejlődéssel. Úgy is legyen! De ha nincs – amint hogy biztos, hogy nincs – mutassuk azt ki érzésünkkel, viselkedésünkkel is. Ne kössük össze nagyon az ideiglenes állapotokat a kinyilatkoztatással ezentúl sem. Aki azt teszi, az az elváltozott koroknak összes ellenszenvét s az elmaradásnak gyűlölködő vádjait fűzi az egyház sarkához. Ugyancsak rossz szolgálat; pedig ezt is a szeretet, csak hogy az elfogult szeretet sugallja. Mit nyerünk vele, ha a középkori állapotokat mintaszerűeknek mutatjuk be? Van-e ez eljárásban tapintat és józanság s a mi a fő, igazság? S mit akarunk ezzel? Vissza akarjuk hozni azokat, vagy csak elégiákat zengedezünk, mint a zsidók a jeruzsálemi falak tövében? Ily merengések romantikus költőkhöz illenek, de történeti érzékkel bíró férfiakhoz nem valók. A korszakok elváltoznak; a középkor is a fejlődésnek egy szaka; az vissza nem tér, ha vissza is hívnók; értsük meg tehát inkább korunkat s teremtsük meg az állapotoknak megfelelő keresztény életet.

Mennyi munka, hány föladat vár itt ránk s mily szabad tere nyílik itt a tudományos kutatásnak s a hitbuzgalmi tevékenységnek! Beláthatlan tér! Hagyjuk szabadon ezt a tereket a tudományos kutatásnak s munkálkodásnak számára. Hadd dolgozzanak a tudósok! ne féltékenykedjünk rájuk. A szellemi erjedés korszakában ne vágjunk a tisztán tudományos kérdések és vitatások elé parancsszavakkal. Ez az atyáskodó s nagynéniskedő kislelkűség elcsüggeszti s megbénítja a szellemelvet, s elveszi munkakedvüket. Félre a kislelkűséggel, félre azokkal a gyanakvó, szűkkeblű szellemekkel, melyek mindenütt definíciót sürgetnek,

hogy a szabad mozgást megakadályozzák s nézeteiknek érvényt szerezzenek. S hogy senki meg ne botránkozzék e nyílt fölszólaláson, kijelentem, hogy így gondolkozott magának a csalhatatlan tekintélynek ezidőszerinti egyik hordozója, XIII. Leó pápa, kinek fölséges személye ellen senkinek sem volt kifogása a tudomány szabadságát illetőleg. XIII Leó pápa így szólt Msgr. d'Hulsthoz „Il-y-a des esprits inquiets et chagrins, qui present les congregations romaines de se prononcer sur des questions encore douteuses. Je m'y oppose, je les arrête, *car il ne faut pas empêcher les savants de travailler. Il faut leur laisser le loisir d'hésiter et même d'errer.* La vérité religieuse ne peut qu'y gagner. L'église arrive toujours à temps pour les remettre dans le droit chemin.” (Annales de philosophie chrétienne 1901. décembre.)

Mily fényes eszmék! „Nem szabad a tudósokat gátolni a munkában.” „Hagyjátok őket bakokat lőni és tévedni.” Lehetetlen a gondolat tengerén hajóznunk, s az ingadozásokat elkerülnünk. Aki azokat el akarná kerülni, az fagyassza meg a tengert; akkor ugyan elkerüli az ingadozást, de lehetetlenné teszi egyszersmind a hajózást. Az ellentétek elkerülhetetlenek már a dolgok sokoldalúsága s a szemlélőknek változatos szempontja miatt is; de az nem baj, s a tudománynak nincsen ártalmára. XIII. Leó pápa nem akarta a tudomány e szabadságát korlátozni. Ő volt az, aki a Vatikán levéltárát is megnyitotta s a történetíróktól is azt kívánta, hogy ne szépítsenek, hanem mondjanak igazat. Ugyancsak ő jegyezte meg bizonyos jámbor, de félénk lelkekről, hogy ha rájuk bízták volna az evangélium megírását, bizonyosan elhallgatták volna Judás árulását s Péter tagadását az Úr jó hírnevére való aggodalmas tekintetből.

Ily pápai szózat a tudomány szabadságának valóságos programja! Az ily tekintély nem akadályoz, hanem ösztönöz, nem bénít, hanem lelkesít.

Ez a pápai szózat leheli a krisztusi tekintélynek szellemét, mely tért nyit, időt enged a tudománynak s nem vág eleje a kutatásnak, s mégis „arrive toujours à temps”, jókor érkezik, hogy irányt mutasson. Túlsúlyban van benne a finom, erkölcsi érzék, mely a lelkeket nevelni s szeretni tudja s mindazt, amit Krisztus beléje fektetett, tekintélyt, hatalmat, jogot a lelki élet újjászületésére, az erkölcsi tökély fölvirágoztatására fordítja. Maga a jog s hatalom csak olyan az egyházban, mint a csontváz meg az izom a testben; mindkettő a meleg életnek kemény s rostos tartója. Keménység kell bele, mert különben nem hordhat terhet; de azt a meleg, belső életet, melyet az Úr Jézus kegyelme éleszt a lelkekben, a keménységgel azonosítani nem lehet. Mert a tulajdonképpeni élet természetesen nem a jog, nem a tekintély, nem a csontváz, nem az izom, hanem a krisztusi élet összhangban a tudományos, művészeti, társadalmi étellel. Az egyház élete is elsősorban az Istennek az az országa, mely a nyolc boldogság hegyéről leszáll az érzés s a cselekvés termékeny mezeire, s az Isten gyermekeiben átélt boldogsággá válik. Ezt az Istenországot az egyház hordozza s szolgálja; miatta, érte van. A lelkekért, a lelkeknek boldogításáért van az anyaszentegyház. Valamint a hegyoldalnak függő kertjében minden: falak, támoszlopok, kerítések, csatornák, föltöltött talaj, ásók, kapák, kannák a fakadó virágért s az illanó illatért vannak: úgy az egyházban is pápa, püspök, joghatóság, szentségek, templomok az Isten kedvtelésének nyíló virágáért, a szerető lélekért vannak. A tekintély is, a hatalom is, csak eszköz e célra, a minél teljesebb, színpompásabb, gazdagabb virágníulásra! Ha ezt eléri, akkor imponál. Ha a lelkek erénye mint Magdolna nárdus-olajának illata tölti el az egyházat, akkor érezzük, hogy ez az Isten háza!

A szentek szelleme s a belső életnek reményteljes kitavasodása mindig sürgeti a lelki haladásnak s a lelkek fejlődésének megfelelő atmoszférát, a szabadságot s készséget, a szeretetet s engedelmisséget. Az egyházi reform is mindig életet keres, szellemet s életet, elmélyedést s bensőséget s az egyházat nem csupán kanonista, jogi úton, hanem a vallásos föléledés útján is reméli megreformálni. Az egyház szervezetét nem töri le, a jogot nem tagadja, a tekintélyt tiszteli, de egyszersmind azt is tudja, hogy a házba illat, meleg élet, a kertbe pedig virág s tavasz kell.

Azok, kik e kettőt nem tudják megegyeztetni, könnyen zavart támaszthatnak az egyházban. Először azért, hogy a gyakorlatban szinte azonosítják az egyházat a joggal s a jogi jelleget túlságosan léptetik előtérbe; másodsor azért, hogy a méltányos szabad mozgás korlátozásával fölléptetik a vad reakciót, mely a szenvedélyt féken eresztve, az egyház hierarchikus szervezetét is tagadja. Azt „papi uralomnak”, ezt anarchiának hívják. Mindkettő rossz. Az egyház nem a papság, hanem a lelkek miatt van; hatalom és tekintély csakis ezt szolgálják.

Ne tegye senkire azt a benyomást az anyaszentegyház, amit Kant fölpanaszol: „Das Reich Gottes auf Erden, das ist die letzte Bestimmung, des Menschen Wunsch. Dein Reich komme! Christus hat es herbeigerückt; aber man hat ihn nicht verstanden und das Reich der Priester errichtet, nicht das Gottes in uns. Im ganzen Weltall sind tausend Jahr ein Tag. Wir müssen geduldig an diesem Unternehmen arbeiten und warten”.

Nem a papok országát, hanem az Isten országát jött Krisztus fölállítani, s az anyaszentegyház is így vallja. Ha vannak is az egyháztörténelemben korszakok, mikor az egyháznak mint nemcsak isteni, hanem történelmi jogalkotmánynak érdekeiért folyt a harc, – ha vannak is harcok, melyek azt a benyomást keltik, hogy itt a „regnum de hoc mundo” állt előtérben: az egyháznak lelkéből sohasem vezett ki a tudat, hogy ő a lelkek anyja s hogy nem keres s nem óhajt semmit sem annyira, mint lelket, szellemet, szenteket. III. Ince összes dicsőségénél nagyobb fényt árasztott az egyházra a „poverello di Cristo”, Krisztus dicsőséges szegénye s VIII. Bonifácnak s valamennyi kanonistának jogi tudománya nem lendített annyit az egyházon, mint azok a rajok, melyek Assisi lejtőiről szálltak szét a világba s viaszt s mézet vittek magukkal, az erény világosságát s a békének s örömnél édességét. Széttérjett általuk s fölébredt szavukra az Isten országa, mely „erény, béke és öröm”. Az „Inno al sole”, melyet Szent Ferenc Umbriának erdeiben nyolc álló napig énekelt, nagyobb harmóniát öntött ki Olaszországra, mint valamennyi békekötés, szerződés és szövetség. Ezt el kell ismerni, de azért sem a jogot, sem az egyházi tekintélyt nem szabad tagadni, hanem tisztelni kell s kérni az Istent, hogy küldjön pásztorokat, kik legeltetik a nyáját s küldjön citharás embereket, kik békítenek és bűvölnek lelkeket. Akkor megszűnnek majd a panaszok, hogy a „civitas Dei” a római imperium szubstrukcióin emelkedik s a hatalomnak hagyományából táplálkozik; akkor szétfoszlik a félelem, mely a római hierarchiában politikai hatalmat lát, mely isteni varázssal diplomáciai finom érzéket kombinál az európai nemzetek gyöngítésére s a római szék világi hatalmának biztosítására. Ez aggodalmak megszűnnek, ha Krisztust látják a püspökökben s a papokban a népek; e félelmek szétoszlanak, ha az erkölcs hatalmával lépünk föl köztük, ha nem a kardra hivatkozunk, mely vág és öl, hanem citharát hordozunk magunkkal, melyről Joachim de Floris, olasz egyházreformer, mondja, hogy az Isten embere ne járjon mással mint citharával, Istent s embert szerető, harmonikus lelkülettel. Azzal győz!

XXIV. Az evangélium s a munka

Az eddigi századok nem a nép századai. Nemzetelv jóformán még nem léteztek; csak egyes kiváltságos osztályok élvezték a jogokat, javakat és kiváltságokat s az ország érdekét azonosították a kiváltságos rendek érdekeivel. A népnek nem volt öntudata. Nem egyebek ezek a rendi alkotmányokban foglalt népek, mint nagy tömegek, melyeknek föladata néhány hatalmas családnak érdekét szolgálni a politikában s a nagy tömeggel szemben elenyésző tízezernek lehetővé tenni az emberséges létet a társadalmi életben. Mi volt a magyar nemzet 1848 előtt? az a háromszázezer nemes, ki rendi kiváltságainak megőrzésén fáradozott. Ezek mondták: mi vagyunk a nemzet, mint ahogy azt már más valaki még nyersebb kizárólagossággal mondotta: én vagyok az állam.

Nem mondjuk ezt szemrehányásképp, hanem rámutatunk mint eltűnt társadalmi alakulásra s mint oly fejlődési fokozatra, mely a történeti fejlődésben átmenetet képez, de sem ideálnak nem vehető, sem meg nem örökíthető. Minden kor teljesíti a maga munkáját, s akkor állunk jól, ha kiismerjük efemer, átmeneti érvényét s meg nem akasztjuk a múlttal a jövőt. Az ember ugyanis nagyon könnyen beleringatja magát abba a meggyőződésbe, hogy a viszonyok, a társadalmi alakulások és kapcsolatok mindig olyanok maradnak, mint az édes jelenben, s revolúciónak, jogfosztásnak, erőszakoskodásnak bélyegzi a fejlődést, nyilván azért, mert nincs fogalma az életről, s a társadalmat sem tekinti élő szervezetnek.

A megálmodott s kiváltságokkal kihímezett stabilitás helyett a történelem folytonos változást tüntet föl, amely változást az alsó *néprétegek emelkedése s a tűrhetőbb, emberi létnek általánosítása* jellemzi. Látunk századokon végigvonuló s egyre emelkedő mozgalmat, mely a nyomorult tömegeket az uralkodó osztályokhoz közelebb hozza s a munka által termelt javakban s a közélet jogaiban részelteti. Ez a mozgalom néha stagnál; máskor ismét gyorsabb tempóban halad; jelenleg rendkívül gyorsan fejlődik és sebesedő sebességgel tör előre; méltán mondhatjuk, hogy szociális korszakban élünk. Ébresztő, mozgató szellem szállta meg az emberiséget s az új idők arculatának és pszichológiájának jellemző vonása éppen ez, hogy minél több emberrel kívánják megosztani mindazt a jót és jogot, mit a felsőbb társadalom szűkebb körben élvez.

A XVIII. század rémes forradalma a világ színpadára léptette a polgári szabadságot követelő embert, kiemelte őt akkori lekötöttségének békóiból s megosztotta vele az uralkodó rétegeknek politikai és gazdasági szabadságát. Ez a darab szabadság tovább érleltette a világot; mint ahogy a napsugár kifejleszti a csírákat s az illatos aromát: úgy fejlesztette ki a gazdasági szabadság az individualizmus erőit; de nagygyá növesztette ugyanakkor a gazdasági szabadságból és garázdálkodásból származó hátrányokat, úgyhogy most ezek a társadalom nyakára nőttek hátrányok, melyek mint milliók fájdalmai és jajai jelentkeznek, kényszerítik ismét a társadalmat új lépések megtételére, új alakulások és intézmények megteremtésére.

Minden ilyen új lépés több és több embert emel a jogok és javak élvezetébe. Ellenkező irányban haladni, a javak élvezőit csökkenteni, lehetetlen. A törekvések, haladások, átalakulások célpontja a nagy, közös emberiség. Eddig is az volt; de ezentúl már öntudatos ismeretünké vált ez a folyamat, mely a kiváltságokat a közösség javára letöri s a javaknak élvezetét intézményesen tágasabb néprétegeknek lehetővé teszi. Innen van, hogy a lent és fönt közt való különbség a társadalomban egyre jobban vész, ha nem is érzület szerint, de legalább is az intézmények szelleme szerint; a kiváltságok vesznek; a szellem s az élet kincseiben való részesülést nemcsak elvben el nem tagadjuk senkitől, de méltányoljuk is az erre vonatkozó jogok kivívását; a társadalom kezdi belátni, hogy az uralkodó és élvező tízezer nincs predestinálva a javak bírására, valamint a sanyargó milliók nincsenek

reprobálva örökös és végleges nélkülözésre; a társadalmi különbségeknek kegyetlen örvénye kezd kitöltődni, s az emberiséget meg-megszállja egységének érzete és sejtelme.

Hogyan áll most már az evangélium a világ e kultúrhaladásával szemben?

Az evangélium nem azonosította magát sem a klasszikus, sem a középkori világgal; az Úr Jézus nem lett cézár, s ha volt is ács, de az Isten országát nem a munkába helyezte. A munka az embernek természetes funkciója; az teremteni fog új meg új társadalmi alakításokat, de nem hozza le a földre az Isten országát. Az Isten országát Jézus hozta közénk. Ezt a kettőt tehát: *a munkát s az Isten országát összezavarni nem szabad!* Nem szabad azt mondani, hogy *az Isten országa a haladó s diadalmaskodó munkának programja*; éppoly kevésbé szabad más oldalról azt állítani, hogy *az evangélium a munkát megveti, vagy a klasszikus világ állapotait szentesíti.*

Mindekét fölfogás túloz; a helyes nézet pedig az, hogy *legyetek Isten gyermekei minden társadalmi alakulásban s minden társadalmi alakulás dacára; ez az Isten országa; de küzdjétek, érvényesüljétek Isten-adta erőitek szerint; ez az Isten örök gondolata s a ti földadatotok!*

Jézus nem adott szociális programot; de Jézus nem is akadályozta az *Isten gondolatainak kifejlését a világban*, nem akadályozta meg az emberiség fejlődését, mely természetünkkel adva van, s mely arra tör, hogy mennél több ember részesüljön mennél több jóban: anyagi, szellemi, erkölcsi jóban.

A szentírásnak az a szava: „töltsétek be a földet és hajtsátok azt birodalmatok alá és uralkodjatok a tenger halain és az égi madarakon és minden állatokon, melyek mozognak a földön” (Ter 1,28), a kultúrának első paragrafusa, magának az Istennek gondolata. Az Isten gondolata az, hogy az ember úr legyen a földön, s nem troglodita; azt akarja, hogy uralkodjék s hajtsa birodalma alá a földet s a természeti erőket, s e lenyűgözött erőkön építse föl kultúréletét a földön. Ugyanez a kultúrföldadat sürgeti, hogy a javakat ne csak néhányan élvezzék, hanem hogy azokból minél többnek jusson.

Mindezen az evangélium nem változtatott semmit; s éppen azért e természetes fejlődést az evangéliummal megakasztani nem szabad. Az bűn és hazugság volna.

Az evangélium ez állásfoglalásának helyességét föl fogjuk ismerni, ha a kultúrhaladásnak tényezőivel tisztába jövünk.

A kultúra az embernek érvényesülése s uralmának kiterjesztése. Két világa van; a külső s a belső; az igazi kultúra mindkét országra terjeszkedik és súlypontja természetesen nem a külsőben, hanem a belsőben fekszik.

Az ember úr lesz tehetségeinek kifejlesztése által, a teljes embernek kialakulása által; s ha a külvilágot tekintjük, úr lesz első sorban a technikai haladás, a munka által.

A munka a haladás lendítő kereke.

Az ember úr a földön a természetnek kihasználása által lesz. *Keze által tartja esze a maga szolgálatában a természetet.* Ha halad az ész, ha fejlődik a kéz, akkor emelkedik az ember s ura lesz a természetnek. S minél nagyobb az ember e diadala, s minél általánosabb az életnek egész vonalán: annál hathatósabban csúszik a praktikus észbe s a technikus kézbe a társadalmi élet súlypontja is. A munka kezdi érezni, hogy hiszen mindezt a gazdagságot, pompát, kényelmet ő szolgáltatja; érzi, hogy mindezt az ész s a kéz teremti; azért aztán követeli is, hogy ez általa teremtett világban ő maga s ne a kiváltság, ne a tunyaság vagy a pénzcsinálás henye mestersége érvényesüljön.

Ekképp a társadalmi alakulás egén a munka csillaga kel föl s emelkedik vezető szerepre s a munkának befolyása és súlya szerint alakul át a társadalom.

A régiebb múltban nem a munkáé volt a vezető szerep, nem pedig azért, mert nem volt meg az az óriási kihatása, nem volt meg az a hatalma és súlya, melynek ezidőszerint örvend.

A régi rabszolgatársadalomban, értem ezalatt a rabszolgákat tartó társadalmakat, óriási a különbség a herus s a servus közt, mely örvényt szakít a két osztály közé, s ha ugyanabból a

népből valók voltak is, mégis távolabb veti szét egymástól, mintha külön zónák alatt születtek volna. A munka meg volt vetve; azt a rabszolgák nyakába varrták, s az élvezetet, a jogot s a javakat kizárólag az urak tartották fenn maguknak. A középkori jobbágy enyhébb alakját tünteti föl az elnyomott embernek; a munka itt is nagyon egyenlőtlenül volt megosztva; ő a teherviselő, s a jogot csak kis mérvben élvezi; de mégis élvezi. A haladás a rabszolgai termelésből a jobbágyi munka viszonyaiba abban áll, hogy több jót és jogot juttattak a jobbágyinak, mint a régi rabszolgának. Amit a rabszolga még soha és sehogy sem élvezett, azt élvezte már a jobbágy. De a munkának még sem itt, sem ott nincs meg a becsülete. Bizonyára azért, mert még nem intézte a társadalom sorsát!

De a modern társadalomban a nagyipari termelésnek tényezői viszik a főszerepet s minden a munkára utal s a munkától várja boldogulását; a nemzetek közti harc is áttette a harctér a csatamezőkről a piacokra. Lehet-e akkor csodálkoznunk, hogy a munka vezető szereppel bírván, s öntudatában lévén hatalmának, föladatainak és sikereinek, a maga képére és hasonlatosságára teremti, illetőleg alakítja át a társadalmat? A vezető társadalmi osztályok szoktak részesülni a legtöbb jogban és jóban; így volt ez a feudális korban, melynek jellege nem a munka, hanem a hódítás s annak nyomában járó kiváltságosság; így lesz ez a munka társadalmában is, s ha a munkásság a társadalom súlypontja, akkor természetesen a társadalom javai is feléje áramlanak.

Nálunk is az a társadalom, mely ki fog fejlődni, ha fog egyáltalán valami kifejlődni, nem lehet más, mint az, melyben a főszerepet a munkásság játssza, amelyben a demokrácia a vezető elem. Ez szakítást jelent a hűbéri kor valamennyi hagyományaival s a társadalmi súlypontnak, a jogok és javak elosztásának új korszakát hozza ránk. A folytonos emelkedés az alsóbb rétegeket a felsőbbekkel ellenkezésbe hozza; az uralkodó és vezető osztályok jól érzik magukat javaik és jogaik élvezetében, s az emelkedő osztályokat betolakodóknak nézik; nem fontolják meg, hogy az ő jogosultságuk a társadalom jellegétől és életétől függ s kiváltságaik és jogaik csak külső héját és alakját képezik a társadalom belső egyensúlyának; ők akkor is szeretnék még a formához ragaszkodni, mikor annak tartalma már kiesett, mikor a forma már üres, vagy jobban mondva, mikor a tartalom pl. a vezető eszmék, már nem az övéik.

A társadalmi rétegeknek új elhelyezkedése alkotja mindannyiszor az illető kornak társadalmi kérdését. Ez a kérdés annyiszor válik akuttá, ahányszor a fejlődés miatt új elhelyezkedésre van szükség. Az elhelyezkedésnek meg kell történnie; azt föltartóztatni nem lehet.

Ha ez álláspontból ítéljük meg a társadalmi mozgalmakat, eleven szervezeteknek fejlődését látjuk bennük. A fejlődést pedig semmi eleventől sem tagadhatjuk meg. A fejlődés egymásutánjában minden csak időszaki s az egyes alakulásoknak is csak ideiglenes értéket tulajdoníthatunk; jogok, törvények vagy pláne kiváltságok csak addig bírnak érvénnyel, míg célszerűek s a haladásnak szolgálnak; mihelyt idejüket múlták, az ócska vas lomtárába, sárguló kódexek világába valók. Föltételezem, hogy amily észszerű ez az igény, oly észszerűen essék meg kivitele, ami akkor történik majd, ha nem az önkényre, nem az egyesek kényére és öklére bizatik a jogok és törvények megváltoztatása. Hogy pedig a társadalom e változtatásokat megtegye, arra hajtja és sürgeti őt az élet maga, és eszmék hatalma, mely ha egy intézményből kivonult, az intézmény maga csak üres hüvely, okvetlenül elszárad és elvész.

De íme épp e helyen ötlük szemünkbe egy nagy nehézség! Helyes fejlődés-e az, mely a technikus munkának, mondjuk, a természet meghódításának útján halad? Helyes fejlődés-e az, mely a világot a munkának, az ideiglenes jó életnek efemer csillagzata alá helyezi s az embert kísértésbe hozza, hogy az Isten országáról megfélekedezék?

E nehézség megoldásánál két gondolatot kell szem előtt tartanunk; az egyik az, hogy a munka nem boldogít s hogy vele az Isten országát agyonütni nem lehet; a másik az, hogy a

munka szükséges fejlődés s az Isten országával a munkát számúzni nem szabad. Mindkettőt kell érvényesíteni s mindkettőnek helyes kiegyenlítésében fekszik majd az igazi, társadalmat boldogító egyensúly!

Hogy a munka nem boldogít s hogy nem veszi le egünkről az örök problémák csillagait, minek pazarolnék arra szót. Az élet áramai oly mélyek, mint a tenger mélyei, a gőz és villany nem tereli el azokat másfelé, sőt még csak el sem éri, nem is fodrozza széleiket. A harmonikus ember hálásan fogadja a munka vívmányait, de azt is látja, hogy azokkal az élet problémáit megoldani nem lehet. „Minél öregebb lesz az ember, annál inkább érzi, hogy belső világunkat a külső dolgok folyása, a kultúrában való haladás, elő nem mozdítja. Ott vagyunk, ahol voltunk, s rá vagyunk utalva azokra az erőkre, melyeket elődeink használtak.” (Harnack, *Das Wesen des Christentums* 77. l.) Vallás, szeretet, erő, bátorság, jóindulat, szóval az erkölcsi nagy világ, s annak bűbajos élete, lendületes motívumai s mélyenjáró áramai, mind a technika korlátain túl terülnek el! Az egyéniség erkölcsi világát, a személyes érzést, a szívnek melegét, a technika összes gépeivel lehetetlenség kiszorítani; átvitt értelemben itt is igaz:

Azt a kis patakot, mely a szívet hajtja,
Ha egyszer elapadt, ki nem pótolhatja
Óceánja vérnek.

Krisztus Urunk folyton az erkölcsi erőkre utal, a szeretetet sürgeti, az Istennel való egyesülést, a teljes odaadást, az irgalmat, a könyörületet ajánlja. Ezek azok az áradó források, melyek életet hoznak a világnak. Ezek azok az erők, melyek boldogságot, békét teremtenek s szent örömet hintenek lélekre s társadalomra. Ha majd ezek elhatalmasodnak, akkor lép ki a szív szentélyéből a társadalomba is az Isten országa. Dolgozzunk e térfoglaláson; munkálkodjunk az „Úr szőlőjében”, használjuk föl a „talentumokat”.

A fejlődés tehát, mely a munkával szemben a morális életet ignorálná s az ideális irányzatnak érvényesülést nem engedne, csúnya materializmus volna, s ily materializmusnak tartjuk azt az elméletet is, mely az emberiség összes haladását kizárólag a termelés módjából eredezteti. Ez annyit jelent, hogy a munka egyenlő az étellel. Már pedig nincs ennél kézzelfoghatóbb tévely. Belső világunkat a munka nem érinti, legalább is nem elégíti ki. Reméljük azonban, hogy az emberiség haladása nem törtet sokáig ez egyoldalú fölfogás útján s elismeri majd az erkölcs világát s annak igényeit is s mind a kettőt köti össze akkor, mikor kultúráról beszél. A kultúra nemcsak a munkára vonatkozik, hanem kiterjed az emberi élet összes irányaira; technikus munka s erkölcsi élet együttvéve s éppúgy a külső természetnek s a belső világnak az emberi méltósághoz illő kialakítása adja a kultúrának teljes képét. Az úr-ember, vagyis a szellemi, erkölcsi s technikai tekintetben kifejlett úr-ember, az igazi kultúrának ideálja!

A kultúra az ész és a szív kifejlődésében s az ész és szív uralma alá hajtott természetben áll. Ha az ész kifejlett, akkor okvetlenül megtalálja módját annak, hogy a természetet fölhasználja. Hiszen fejlettsége a természet tüzetesebb s mélyebb átértéséből való. E mélyebb átértést hasznosítja szolgálatára; befogja a természet erőit, a gőzt és villámot s amit addig tíz ujjával végzett nagy fáradsággal s kevésbé tökéletesen, azt most elvégzik könnyű szerrel és gyönyörű kivitelben szolgálai, a természeti erők s a „dominamini” lesz a jelige. Az ember úr lett.

S úr lett Isten gondolatai szerint.

Nem szabad a természet s a kegyelem közé éket verni; nem szabad azt mondani, hogy a kultúra az ész és a szív műveltségében s a földi élet nyers, durva keretezésében, a lehető legnagyobb nélkülözésben s minden anyagi jónak ignorálásában áll. Nem; a kultúra az egész embernek minden irányban való érvényesülésében, – a szellemi, erkölcsi, lelki és anyagi élet

lehetőleg szép s célra vezető kifejlésében áll. A szenteket sem szabad e fölfogásunk ellen nehézségül fölhozni, mint akik a világból minél kevesebbet élveztek s annak megvetésére tanítanak. Már csak azért sem, mert mindnyájan a pusztákba nem vonulhatunk s nincs is arra szükség; Jézus sem vonult el oda, s a Szent Szűz sem élt a pusztában. A pusztákba s a barlangokba az emberiség nem vonulhatna a teljes elzülles és elvadulás veszedelme nélkül. Remete Szent Antalon és Pálon azt látni, amit az eszmék apostolain mindenütt csodálunk, hogy rideg és fölséges egyoldalúságban állítják elénk az egyetlen egy gondolatot, melynek éltek; az örökkévalóság sarkcsillaga alá ültek s e gondolat fölségétől elfelejtették a világot s a mulandóságot. Fölséges stilitái a hősies erénynek, kik az élvezet mámorába merült világot öntudatra ébresztik; sziklaszilárd sarkantyúk, melyeket az Úr a világáramba épített, hogy a szenvedély megtörjék rajtuk, a part ne szakadjon, s az áram a helyes irányba terelődjék.

Az embernek földi és égi, ideiglenes és örök hivatása van. Az Isten földet, természetet, kegyelmet és dicsőséget teremtett. A teremtés Istennek egyik képe s a kinyilatkoztatás a másik; a tudomány, mely a természet lapjairól olvas, s a szentírás, mely a hit fényét tükrözteti, nem arra való, hogy egymást agyonüssék. A kegyelem a természetet nem teszi tönkre, hanem ellenkezőleg megnemesíti s átszellemesíti azt; hiszen a segítő kegyelem egészen az ész s az akarat bensőségébe hatol s az értelmi életet a maga legfinomabb gyökérszálain ragadja meg, hogy azontúl kegyelem és természet már nem két különálló valami legyen a természetfölötti tevékenységben, hanem egy, bár összetett elv. Nem is vagyunk mi manicheusok, kik az anyagot rossznak mondták, sem ólutheránusok, kik az emberi természetet lényegében romlottnak állították; mi a teremtést nem tekintjük gnosztikus felfogásban aposztaziának a végtelentől, sem pedig valami lázadó szellem művének; nekünk a teremtés az Isten képe s a föld és ég tele van az Úr dicsőségével! Az Isten beleállította a természet és kegyelem e kettős dicsőségébe az emberiséget, hogy mindkét világosságban teljesítse föladatát. Tehát uralkodjék a természetben; használja föl erőit; fejtse ki rajtuk tehetségeit; hozza összhangzásba a földet az éggel, a testet a lélekkel, az érzéki jót az erkölcsivel, az időt az örökkévalósággal. Ne bélyegezze rossznak, amit az Úr alkotott, de fölértvén saját természetét s annak árny- és fényoldalait, fejtse ki összhangzatosan tehetségeit. Hogy azután lesznek képviselői, kik az örökkévalóság szeretetéből barlangokban laknak vagy fahéjjal ruházkodnak, nem mosakodnak s minden élvezettől iszonyodnak, az természetes is, érthető is, hiszen a nagy gondolatok elragadják a fogékony lelkeket s megdicsőülésüket áldozataikban ünneplik; de az emberiségnek föladata nem az lesz; föladatát Isten adta elé, midőn azt mondta: dominamini... és salvamini.

A keresztény filozófia így igazít el minket időn s örökkévalóságon, s e szerint alkothatjuk meg tüzetesen a kultúra fogalmát.

Tehát az Isten gondolatai szerint az emberiség úr legyen a földön, legyen kultúr-emberiség. Ettől csak egyet kell lépnünk s fölfogjuk azt is, hogy az Isten gondolatai bizonyára a kultúrjavaknak szélesebb s tágabb körökben való élvezését szánják az emberiségnek, el fogjuk tehát ismerni azt is, hogy a társadalom mozgalma, mely egyre minél több embert részesít a kultúr-javakban, a természetes fejlődés követelménye; el fogjuk ismerni, hogy az emberi szabadságok kiterjesztése nem liberalizmus és tévtan, hanem isteni gondolat, – valamint azt is, hogy az emberi jogok kihirdetése nem szabadkőművesség, hanem igaz, való kereszténység.

Elismerem, hogy a legtermészetesebb mozgalmat gyakran téves irányzatok zsákmányolják ki, valamint a francia forradalmat sem helyesli senki vértől izzó, embertelen kegyetlenkedéseiben; de ami az emberi jogokat, s a szabadságnak kitérését illeti, azt szemére gáncsképpen senki sem vetheti, még akkor sem, ha e szabadságnak illetéktelen és mértéktelen kiterjesztése az éretlen tömegekben nagy kárt tett. Nekünk, katolikusoknak, az az öreg hibánk, hogy a történelmi fejlődéssel s a tényleges állapotokkal nagyon is összenövünk s a ténylegesen fönnállóra ráruházzuk az isteni rendnek és akaratnak tekintélyét; őrt állunk

minden intézmény mellett, amelynek szerencséje van, hogy fönnáll, pedig sok más intézménynek több joga volna ahhoz, hogy a helyén álljon, s azután baltaszemeket vetünk azokra, kik az újat pártolják, kik az új viszonyok célszerűségében a réginek helyet nem találnak; szociálistáknak hívjuk azokat, kik a társadalmi egyensúly megzavarodásával új elhelyezkedést, s ennek nyomában járó új jogmegoszlást hirdetnek. Kár a buzgólkodásért; a helyett jobb volna egy kis történelmet s nemzetgazdászatot tanulni.

Bármint legyen azonban, a fejlődést megakasztani nem lehet; a társadalom fejlődik s a súlypont áthelyezkedése új rendszereket teremt!

XXV. Az evangélium és a szociális fejlődés

Az Úr Jézus az Isten országát jött megalapítani a földre, az pedig nem állam, nem jogi intézmény, hanem a nemzetek apostola szerint: „erény, béke, öröm”.

Az Isten országa az Istennel való, bízó szerető egyesülés. Eleven, átélt, tapasztalt egyesülés. Az Isten országa az Istennel telített lélek, mely teljes öntudattal mondja: „Atyám”. Ez a tudat az ő meggyőződése s uralkodó érzelme s ettől megnyugszik. Van sok rossz a világon, mely az ember ellen küzd; ne kérdezzük sokat, honnan jöttek, ne okoskodjunk, hogy mire valók, érvényesítsük az Isten fiainak tudatát minden körülmények között mindannak dacára, ami aggaszt, ami gyötör és nyomorgat s megtaláljuk szívünk békéjét. Az embert sok kétely, sok kísértés és szenvedés bántja; legyünk „starke Ja-sager”. Jézus azt akarja tőlünk, hogy hitünkben legyőzzük a világot, s megpihenjünk Benne.

Az evangélium ezt leheli. Rajta van előlve az a derült, megnyugodott lelkület, mely az Isten szeretetének tudatából és saját méltóságának átérzéséből való. Fényes, erős és boldog! A karácsonyi éj glóriája tükröződik rajta: *Pax hominibus bonae voluntatis*. Ez a „bona voluntas” a legnagyobb erő; az élet hullámai fölött leng, mint a sirály a viharban; csendesen ül a mulandóság korhadt ágain, mint a vadgalamb a száraz fán; nem fél, hisz szárnya van.

A léleknek e megnyugvása s átélvezett békéje az emberi életnek legnagyobb ténye. Édes azt átélni; nagyobbat, nemesebbet át nem élhetünk. Ez az az elásott kincs, ez az a drága gyöngy, melyre miután ráakadtunk, azt semmiért a világon, de még az egész világért sem adjuk oda, nem pénzért, nem jogigényért, melyet ki kellene pörölnünk, nem ruháért, melyért másokkal kellene veszekednünk, nem társadalmi szolgálatokért, melyektől hogy szabaduljunk, mások ellen kellene küzdenünk; az Istenben megnyugodott s az embereket átkaroló szeretet mindennél több; tehát azt oda nem adjuk s nem is veszélyeztetjük.

Íme, ez a „hegyi beszéd” szelleme. Ez őszinte, nemes jóindulatba, e készséges hódolatba, az erkölcsiségnek e legtisztább szférájába állít bele minket az Úr Jézus. Minél kevesebb lesz benne jogból, kényszerből, pörből, erőszakból, küszködő igényekből, annál melegebb, bensőségesebb, boldogabb lesz életünk. Mert a jog hideg, rideg erő, mely testvéreket nem ismer, s kényszerrel dolgozik; mialatt az élet szeretetet, jóindulatot, bizalmat, önfeláldozást sürget; azaz, hogy ezeken épül. Jézus nem tagadja a jogot; azt már csak Tolsztoj Jézusa teszi; de a joggal szemben a jobbat, az önkéntes szeretetet ajánlja s az áldozatos élet illatát leheli. Mert az élet fakadásai s a lélek legideálisabb irányzatai, a művészet ihletése, a jóindulat az önfeláldozásig, mindez a jogon kívül áll; a leggazdagabb életet ez a bensőséges világ rejti.

Jézus erre az Isten-országára utal; ezt sürgeti tőlünk. Következőleg ne várjunk tőle pontokba szedett, befejezett szociális programot. Jézus közvetlenül nem szabadította föl a rabszolgákat; az evangélium sehol sem ösztönöz lázadásra, fölkelésre s belépésével nem teremt rögtön új társadalmi szervezetet. Jézus az Isten-országát állítja föl a római s a barbár világban s kívánja, hogy a tűz, melyet meggyújtott, égjen. A fejlődő keresztény társadalom majd megteremti magának a megfelelő formát; megteremti az egyikét, hogy elvesse a másikat, mihelyt fejlődési stádiumának meg nem felel. A keresztény társadalom ugyanis csakúgy fejlődik, mint akármely más szerves lény, s azt, hogy fejlődjék s elváltozzék, hogy újra meg újra szervezkedjék, éppoly kevésbé akadályozhatta meg az evangélium, mint ahogy nem akarta, hogy a fiú a gyermeknek s a férfiú a fiúnak szükké lett ruhájában szorongjon. Valamint a kegyelem nem akadályozza meg a csecsemőnek tejeskorú férfiúvá való kifejlődését, úgy az Isten-országa nem akadályozza meg a társadalmi újjászervezkedést.

Lesz tehát társadalmi szervezkedés, lesz elváltozás, szóval lesz szociális kérdés; az Isten-országa nemcsak nem akadályozza azt, hanem sürgeti annak szerencsésebb kialakulását. Akik azt gondolják, hogy az evangélium fölöslegessé teszi a társadalmi átalakulást, vagy hogy egy

csapással nyélbe üti a mindenkorra érvényes társadalmi rendet, azok sem azt nem tudják, hogy mi az Isten-országa, sem azt nem értik, hogy mi a társadalom. Éppen olyan fölületes, nagy szó az is, hogy az evangélium, vagy az egyház egymagában képes megoldani a szociális kérdést; arra ugyan nem képes, hanem igen az evangélium fogja szolgáltatni az erkölcsi, ideális elemeket, melyeket a szociális kérdés időnkénti megoldásában érvényesíteni kell; a többi elemet nem az evangélium, hanem az azon időbeli társadalom szolgáltatja.

Mondom „azon időbeli”, mert a szociális kérdés mindig relatív, mely az adott társadalmi osztályoknak új elhelyezkedését keresi. A társadalmi osztályok történeti adatok, melyeknek kialakításába sok tényező folyt be s különféleképpen osztja el a jogokban s a javakban való részesülést. A társadalmi osztályok kialakításában legfőbb szerepet játssza a munka megosztása, tehát a termelés módja.

A mi korunkban a szociális kérdés nagyon előhaladott stádiumban van és sok oly gondolatot érvényesít, mely rokonszenvünket bírja, sőt melyről bátran mondhatjuk, hogy keresztény gondolat. Ebből magyarázhatjuk a keresztény demokráciának rokonszenvezését a szociális törekvésekkel, melyeket a hitetlen szociáldemokráciából kisajátít s lefoglal az evangélium számára!

A mai szociális mozgalom ideális rokonságban van az evangéliummal!

Ugyanis a szociális kérdés annál előhaladottabb stádiumban van s annál nehezebb problémákat fejteget, minél teljesebben fogja föl az embert s minél nagyobb, nemesebb s több jót és jogot akar neki juttatni. Hogy ismét hasonlattal éljek, azt mondom: valamely művészet vagy mesterség annál magasabb fokon áll, minél finomabb anyaggal s minél több munka által előkészített félgyártmánnyal dolgozik, s másodsor annál tökéletesebb, minél teljesebb alakot, elevenebb kifejezést, minél több szellemet és életet juttat művének. A szociális fejlődés is hosszú, millió tényezővel dolgozó munka. Anyaga az emberiség; magát ezt az emberiséget egyre magasabb s fejlettebb fokozatokra emeli; minél finomabb lesz ez az emberanyag, minél magasabb fokán a műveltségnek, annál finomabb s művészibb kéz kell hozzá, hogy azt idomíthassa; éppenúgy minél komplikáltabb a társadalom élete s minél nagyobb és szellemibb igényeket kell kielégítenie, annál nehezebb lesz munkája, de dicsőségesebb a célja s elismerést érdemlő a jó siker esete! A XIX. és XX. század szociális problémája ezek szerint igazán nagy és kitűnő művészetet igényel, mert mindkét irányban fejlett stádiumban áll. E fejlett stádiumot épp a modern szociális kérdés jellegeiből olvasom le.

E jellegek a következők: magasabb fokú szabadsága s magasabb fokú műveltsége az egyénnek.

Legfontosabb jellege a mai szociális mozgalmaknak az embernek mint önálló, öntudatos individuumnak föllépte. Ez teljesen keresztény, evangéliumi gondolat. Az ember annyiban halad és fejlődik, amennyiben önmagán uralkodik; annyiban válik sorsának intézőjévé, amennyiben szabad és önálló egyéniségre tesz szert. A társadalom pedig ebből kifolyólag annál tökéletesebb, minél teljesebb érvényesülést biztosít szervezetében a kifejlett egyedeknek. Valóban nem is kereshetjük az ember tökélesbülését másban, mint a helyesen s jól kifejlett, teljes egyediségben; az értelmi s etikai életet önmagában öntudatra hozó „én” közvetlen célja az embernek. Ennyiben igaz a német filozófia szava, hogy az ember „Selbstzweck”, öncél. Az egyéni szabadságnak s ezáltal az etikai értéknek sok fokozata van és sok tényezőnek van reá befolyása. Az egyed meg lehet kötve, szabadsága sok tekintetben korlátozva; meglehet, hogy az ember csak tökéletlenül ismerheti meg bizonyos korban a tudomány elmaradása miatt föladatait; lehet, hogy nincs tisztában a társadalom életével, a fejlődés szabályaival; ilyen körülmények közt az individualitásnak még nem lesz meg őt megillető szerepköre. Az ilyen fejletlen ember még durva anyag; a belőle épülő társadalom még nyers és tökéletlen. De amily fokban halad és fejlődik az etikai elem, a szabadság, az önelhatározás, az individualitás, abban a mérvben finomodik az emberanyag; s amily

arányban tudja a társadalom a maga szervezetében biztosítani a minél *nagyobb szabadságot a társadalmi kapcsolatok és célok biztosítása mellett, abban az arányban tökélesbül a társadalom* és sikerül neki nehéz problémákat megoldani.

Vegyük most már szemügyre, hogy az individualitás mily fokán állt az ember régen s áll mostanában a társadalmi élet tekintetében. Erkölcsi tekintetben az evangélium kihirdette az emberek egyenlőségét, mert az Isten-országával szemben nincs különbség görög és barbár, úr és szolga közt; de hol maradt az emberi méltóságnak méltatása a társadalmi életben? A középkori társadalomban az egyed szabad elhatározása nem érvényesülhetett minden tekintetben; az egyed bele volt szorítva a rendek keretébe. Maga a társadalmi rend adott neki értéket, kijelölte helyét, biztosította kenyerét, de ugyanakkor lekötötte a rend keretén túl való gazdasági, társadalmi érvényesülését. Minden ember egy-egy rendhez tartozott; lovag, pap, kézműves, kereskedő, paraszt lehetett Németországban; főnemes, nemes, pap, polgár, jobbágynálunk; azontúl semmi sem volt. A társadalmi harcokban és mozgalmakban az egyed önállóan egyáltalában nem szerepelhetett, azokban a rendek küzdöttek egymással s a rend sorsát nyögte s örömeit, vívmányait élvezte minden egyes tagja a rendnek. Az egyed tehát másodsorban jön tekintetbe a középkori társadalomban; elül áll a rend. Az egyesnek érdekei csak mint a rend érdekei jönnek tekintetbe. Az egyed, amint nem rendelkezik önállóan a társadalomban, úgy meg van óva, védve az egész rendnek közös érdekei által; de viszont az egyes nem is keresheti önállóan és függetlenül a rend, a céh szabályaitól jogait és nem szolgálhatja érdekeit.

Példával világosabbá tesszük e gondolatot.

Tekintsük meg a munkabér-mozgalmakat a középkorban s hasonlítsuk össze azokat a mostaniakkal.

A középkori iparossegéd munkadíját meghatározta a hatóságilag megállapított bértarifa; ha a mester nem fizette ki díját, akkor a hatósághoz fordulhatott; de önállóan magasabbra nem taksálhatta munkáját; a tarifánál többet senki sem fizetett. Hogyan juthatott mégis a haladó iparossegéd nagyobb munkabérhez? Csakis az egész rendnek, vagyis az iparossegédek osztályának mozgalma s a céhmesterekkel létrejött megállapodásuknak révén. Manapság a munkás jog szerint saját elhatározásának ura, sem rend, sem törvény nem feshet; keresheti, ahol akarja munkájának gyümölcsötétését. Nincs lekötve; mehet, amerre akar; köthet szerződést, ahol, akivel s ahogy akar. Az egyén már nincs lefogva a rend keretébe; saját elhatározásának ura lett.

Ezt a szabadságot sokan gáncsolják s a munkásosztály is nagyon kétséges vívmánynak tekinti. Kifogásolják, hogy ez a szabadság csak írott malaszt és nem érvényesíthető, mert tényleg a munkás nagyon is le van kötve s ha önállóan és függetlenül szabadságát hánytorgatja, akkor ez a szabadság reá nézve az éhenhalás szabadságává válik. Régen volt legalább mit ennie; urasága adott neki élelmet; most azonban ettől is elesett s maradt arany-szabadsága.

Csak azt a kérdést vagyok bátor e nehézséggel szemben kockáztatni: tehát ajánlják-e, hogy elvegyük a munkás szabadságát s adjunk neki helyette kenyeret? ajánlják-e, hogy visszahozzuk a jobbágyságot, a régi céhrendszert, a hatóságoknak kotnyeleskedését, a tevékenységnek s a szabad költözködésnek megkötöttségét? Senki sem egyeznék ebbe bele; mert mindenki látja, hogy a munkás önrendelkezése és szabadsága az emberi egyéniségnek a diadalra jutása; belátja, hogy ez a dolog s a természet rendje és nem akarja a jászolhoz állítani az embert láncsal a nyakán, még ha ingyen adnának is neki enni. Ez visszaesés volna. Ha bajokat akarunk orvosolni, nem szabad meghaladt álláspontra visszaesnünk; hanem a haladást biztosítva, a bajt a haladás alapján, újabb vívmányokkal és intézményekkel kell leküzdenünk. Legyen a munkás szabad, tartsa meg önrendelkezési jogát, s keressük a mai társadalmi s gazdasági viszonyok közt a munkás jogainak érvényesítését a bérhez, az őt megillető élethez. Hogy csak egyet említsek, e bajon úgy segíthetnénk, ha a társadalom

készséggel adná meg a szabad embernek, a munkásnak jogos bérét, s hogy azt készséggel tegye, ahhoz az kell, hogy a bérmegvonásnak vagy a bér túlságos csökkentésének utálatos és alávaló voltát belássa; továbbá, hogy a munka méltányos bérében mindnyájunknak, a köznek javát lássa s ne akarjon emberhússal táplálkozni, amit az esetben tenne, ha a munkásnak bérében, amelyből házbérre, élelmezésre, üdülésre kerüljön, vissza nem szolgáltatja azt a velőt és vért, melyet a munkás munkájába fektetett.

Gondoljuk-e, hogy a társadalom a gazdasági viszonyok és törvények mélyebb fölértése s az ezek szerint alakuló közvélemény befolyása alatt, nem tér majd egykor egészen az igazság s a méltányosság ösvényeire? Meg vagyok győződve, hogy megteszi ezt; ki fogja küszöbölni a barbárságnak, az emberirtásnak, a nemzedékek elsatnyulásának modern kiadásait. A szociális gondolat, hogy mindnyájan egy testet képezünk s közös boldogságon dolgozunk, hatalmassággá válik majd, melynek ellene nem állhatnak. Most csak a morális szorít és buzdít erre, s ennek szavát a szenvedélyek, az önzés zavarában elfojtják; később a szociális tudományok fognak e belátásnak s e közérzésnek utat törni. Valamint a közegészségügy a művelt népeknél oly közjó, melyet mindenki óv és ellenőriz: úgy idővel a közjólét is emelkedik majd arra a polcra, melyen mint közügy és közkötelesség mutatkozik be majd nekünk. Be fogjuk látni, hogy valamint a bacilus közrossz, s az anthropofagia, még ha nem is az én bőrömről van szó, közbarbárság; úgy a munkabérek leszorítása s a szegénység közigazságtalanság, közszégyen! „La faim c'est le crime public.” Mindnyájunknak köze van hozzá, vajon a mészárszékekben hullát vágnak-e vagy friss húst, – mindnyájunknak köze van hozzá, hogy a pékek mily lisztet használnak s a műhelyekben, a dagasztókban mily tisztasági óvszabályokat tartanak szem előtt; és pedig azért van ehhez közünk, mert életünkhöz s halálunkhoz már csak van közünk. Hogyne volna akkor közünk ezek életéhez és százezrek nyomorához, kiknek vére és veleje forog a piacon. Az árukban van megaludva a <munka, mint a> vér, – „geronnene Arbeit”, mondja Marx Károly –; mi nem akarunk embervért a leszorított munkabéren termelt árukban venni, annál kevésbé enni!

A társadalmi tudományok éles világosságot lövellnek az emberiség életére; öntudatára hozzák a társadalomnak a közjót, a közéletnek legszorosabb összefüggését és egységét, s mihelyt ez az ismeret átment az életbe, megváltoztatja a föld színét.

Térjünk ezek után vissza tárgyunkhoz.

A modern szociális mozgalom színterén az önálló, szabad ember áll, aki követeli a maga jogát, hogy egyéniségét minden irányban szabadon kifejleszthesse. Széthulltak a korlátok, melyek az embert lekötötték s a maradiság sablonjaiba szorították; a francia forradalom nyitott utat az új eszméknek, azaz jobban mondva, erjedésbe hozta a régi, örök gondolatokat s hatalmas lendítést kölcsönzött a fejlődésnek. Az ember egyéniségét lekötő copfot, az érvényesülésnek ezer akadályát eltörülte; politikai szabadságot adott, hogy a szabad polgár maga vegyen részt a kormányzásban; fölszabadította a jobbágyot a röghöz való lebilincselés alól s tért nyitott az individuális erők szabad játékának. Előbb csak néhány ember volt ember; csak néhány élvezett jogokat; a többi egy szellemtelen gyámságban mint önálló ember egyáltalában nem számított; hiszen nem volt önálló; most az embert saját lábára állítják, s azt mondják neki: szabad vagy, boldogulj; felelős vagy önmagad tetteiért; tégy, amit akarsz.

Ezen sokan ezidőszerint csak botránkozni szoktak s istentelenségnek, illuminatusok művének, szabadkőművességnek bélyegzik e szabadságot. Azonban itt egy quid pro quo-val állunk szemközt. Az embert, az egyént a szabadság jellemzi; ez az Isten gondolata róla; következőleg senki sem veheti tagadásba, hogy a szabadság s a felelősség, s az önelhatározás az ember ideális jellege; többet mondok: ismerjük el, hogy e szabadság polcára való kilépés a legnagyobb lépés volt, melyet az emberiség hosszú fejlődésének századain át tett! De mikor ily nagyot lépett s egy új világ tárult ki előtte, ugyanakkor a szabadsággal együtt járó új problémák jelentkeztek; jelentkezett az a kérdés, hogy miképp lehessen majd *az egyéni szabadság alapján a szociális szervezetet megcsinálni.*

A páratlan és hallatlan szabadság megadta az egyesnek méltóságát, de atomizálta a régi társadalmat. A szabad ember szabad emberrel áll szemben, ember ember ellen. Az „én” megjelent a színen, de a köz még nem találta meg alakulását. Pedig nemcsak „én” mindenki közülünk, de társas lény is. Mikor saját lábainkra állított a szabadság korszaka, ki akarta fejleszteni az individuális tehetségeket és erőket, s szétszaggatta a társadalmi formákat s nem adott helyükbe újakat. Pedig meg kell teremteni a társadalmi formát; mert az emberiség a legcsodálatosabb ismereteket éppen társadalmában építi föl, s a fejlődés nem maradhat meg az atomoknál, neki „egész” kell. A szabadság alapján megtalálni a társadalmi alakot, azt az új alakot, melyben az ember szabad maradjon, de eleven közösséget képezzen embertársaival, ez az új idők problémája.

A modern szociális kérdés tehát abban áll, hogy *a fejlett, magas fokú szabadság megóvása mellett miképp lehetne eleven közösséget képezni* a társadalomnak? Új, társadalmi formát keressünk az egyedeknek.

Gondoljuk-e, hogy a társadalom csak néhánynak szabadságával s a legtöbbnek bambaságával kombinálható eleven, összetartó egésszé? Essünk-e kétségbe aziránt, hogy az embert emberibbé, emberségesebbé, nemesen öntudatosabbá tenni nem lehet? Lehetséges-e az, hogy a szabadságnak csak múlt századi, rétegeket, rendeket ki nem fejlesztő adagával szabad a társadalmat boldogítani, ha pedig ez adagot növeljük, akkor a szabadság méreggégé válik, melytől a társadalom veszni tér? Nem, ezt sem apriori, sem aposzteriori bizonyítani nem lehet; a haladást és fejlődést a múlt századi stádiumba szorítani s azt az emberiség koronájának tartani nem lehet. Ezt különben nem is teszi senki; tehát a nagyobb szabadság, s a fejlettebb emberiség a közjelszó.

E nehéz kérdés elől ki nem térhetünk. Ez a kérdés a modern ember kérdése; mindnyájunknak közös és legfontosabb ügye; oly széles és tág és mély, mint az ember élete s ezt a kérdést az egész világ feszegeti és oldozgatja. Eddig kivált az egyik elemet óvták és nyomósították, a szabadságot s a másik hatalmat, a társulást, nem részesítették kellő figyelemben. A megoldást azonban e kettőnek kombinálásában kell keresnünk. Ha csak az ösztönökre, akár a szabadság, akár a társulás ösztöneire, bízunk magunkat, túlzásokba esünk s az eltévesztett életirányok nagy társadalmi rétegek eleven kínjában nyilatkoznak majd. Nyilatkoztak a társulás túlhajtott kínjai a múltnak nyomorult népeiben; nyilatkoznak a szabadság ösztönének kihágásai a mai nemzedékek nyomorában; de ha tudományos belátással, tüzetes hozzáértéssel fogunk a társadalmi kérdésnek időszerű fejtegetéséhez, akkor bizonyára lehetőleg kikerüljük a téves irányokat s a méltányosságnak s igazságosságnak aranyos útjára terelődünk.

Magas fokú szabadság s magas fokú műveltség, mint társadalmi két közkíválatom, jellemzi a modern szociális mozgalmat, s teszi nehezzé az új alakulást.

Így értjük mi a szociális fejlődést. Valami végleges, eszményi állapotot a társadalom alakulásában hiába képzelünk; a munkafelosztás s a társadalmi rétegek elhelyezkedésének megváltoztatásával megváltozik a társadalom belső alkata is. Az Úr Jézus – mint már annyiszor említettem – nem teremtette meg a társadalomnak eszményi, non-plus-ultra-állapotát; nem tette azt, hanem fölszította bennünk a lelket, kiárasztotta ránk kegyelmeit s buzdított, hogy imádkozzunk s tegyünk is róla, hogy jöjjön el hozzánk az Isten-országa. A földi ország elé pedig s annak tökélesbülése elé nem gördített akadályt, sőt tanításával s az Isten gyermekeinek testvériségével, melyet a világba léptetett, irányt adott s utat mutatott a lehető legjobb s legméltányosabb társadalmi állapotoknak megteremtésére. A társadalomnak uralkodó osztályai nehezen értik meg az evangéliumnak ezt az alkalmazását, s a társadalmi átalakulásokat átlag nem ők, hanem az osztályharcok intézik, de mikor az átalakulás megtörtént s az érdekharcok zavaró benyomásai elmúltak, azon vesszük magunkat észre, hogy a fejlődés folytonos, s ha nem is halad egyenes vonalban, hanem tekervényes zigzages

úton, mégis csak közelebb érünk az Isten nagy gondolatainak nemcsak az örökkévalóságban, hanem az időben való kialakulásához.

Jöjjön el a földön is a Te országod!

Függelék

Harc a félszepségek ellen (1892)¹⁵

Dániel látomásaiban szörnyek jelképezik a társadalmi alakulásokat; az emberiség kicsiben és nagyban folyton iparkodik megvalósítani az Írás szavait: „Homo, cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus”. Hanem míg Dániel szörnyeiben az ember ereje nyer vad, rideg alakokat; addig az újkori ember jellemének, kedélyének, belső életének vonásai inkább a *tehetetlenség, a tengődés, a kihalás jelképévé* szövődnek. Az átlagos, modern ember jelképe az a negyvenéves, érzelgő koldus lehet, ki Franciaország Bourges nevű városának tömlöcében már nyolcadízben ült fogva; jobb karjára ezen szavak voltak túvel bekarcolva „le passé m’a trompé; le présent me tourmente; l’avenir m’épouvante” – „Múltam megcsalt; jelenem gyötör; jövőm borzaszt”. Ez inaszakadt nemzedék lapályából sóvárogva néz szerteszét tekintetünk, keres alakokat, kikre alkalmazhatná az apostol beszédének bekezdő szavait, melyeknél szónok nagyobbakat s megtisztelőbbeket nem mondhat, – azokat a szavakat: „ἀνδρες ἀδελφοί”, „viri fratres”, „testvéreim, férfiak”; azonban hol teremnek e hithű, jellemes, következetes, egész emberek? ha a bevallott, katolikus hitélet földjén nem: akkor sehol!

Pedig mennyire kíván a társadalom egész embereket, s mily megfeszüléssel s áldozattal akarja azokat megteremteni!

Vannak lelkes muzikusok, kik hegedűvel és tilinkóval, síppal és dobbal akarnak segíteni az emberek sorsán, – kik hangversenyeket, dalárdákat, estélyeket rendeznek, kik a vihar csattogásában, a haraszt zörgésében, a szellő suttozásában dalokat hallanak, s kik még a csillagok bölcsődalára is fülelnek, melyet állítólag a csendes éjben nyugvó föld felett zengenek: „Egy állat sem énekel, szokták mondani, csak a madár, az is repül; hagyjátok az embereket repülni”. Több ember a daloló ember! de az élet vihara oly erőszakos, hogy benne a zene csak olyan, mint a légy zümmögése, – a gond, a félelem, a küzdelem, a kísértet, a keserűség oly vaskezek, melyek ha belenyúlnak akármily hangszerbe, szerteszéjjel pattannak húrjai, – az emberek, kiknek csak egy a zenéjük, mikor üres gyomruk korog, nem igen fülelnek a legszebb olasz éjnek fülemüléjére.

Vannak mások, kik tornával akarják felpeszíteni az emberek vérért, mely megaludt ereikben és kiszáradt a szenvedélytől, a kicsapongás, a ledér élet hevétől. Ez a vér, mint forró nyáron a patak, lassan hajtja azt a fáradt malmot, a szívet, – búskomor az a molnár, a lélek, megunta életét s szinte várja, mikor fordul utolsót a nyikorgó vizikerék! Hát segítsen, ami segíthet! Torna, tánc, zene... akárcsak egy kintorna is (így híják magyarul a verklit, melyben több a „kín” mint a torna).

S ezek mind jó emberek, akik ezt akarják, szeretik ezt a vén törzset, melynek Ádám apánk a gyökere, mely folyton hajt és folyton hal, ahány levele sarjad, annyija elszárad s viszi a szél, zörög velük, mint a halál a csontokkal. Nem is akarjuk kedvüket rontani ezeknek a jó embereknek, inkább mosolygunk rá, de nem mondunk ellen. Mert tetszik nekünk, aki embert keres, – embert a szív nemesebb érzelmeiben, embert az élet tisztább örömeiben; tetszik nekünk, ha valaki még rögeszmével is ki akarja emelni az embert abból a sűrű, kuszált

¹⁵ Megjelent a Magyar Sion 1892-i évfolyamában és külön kiadásban: *Harc a félszepségek ellen*. Írta: Prohászka Ottokár, esztergomi papneveldei hittanár és lelkész. Az 1892. évi „Magyar Sion” hetedik füzetéből utánnomatta Sujánszky Antal, wowardai vál. püspök, pápai prelátus, prépost és esztergomi olvasó-kanonok. Esztergom, 1892. Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája. (Nyolcadr., 24 lap.)

hínárból, melybe az élet gondjai s az emberi szív haszonlesése temetik, aki szárnyra akarja segíteni a föld porát csiptető lelket, – aki fel akarja támasztani azt a nemzedéket, mely tud valamit szeretni, amit nem lehet kézzel fogni, fonttal mérni, krajcárral kiguberálni.

Nem is hiszik, hányan keresnek most embert; mert azok a teljes tökéletes példányok, azok a telivér s még inkább telilélek emberek mind ritkábbá válnak. Keresik az iskolában, mert hát König Gyula úr, a műegyetem rektora panaszkodik Csáky miniszter előtt, hogy azt a lelkes, tenni s áldozni kész ifjúságot kell megteremteni; nem boldogulunk emberekkel, kik miután születtek, nemsokára megöregedettek; gyermekekkel, kiknek karja még csak porc, nem is csont, s máris pisztolyokat emelgetnek; ifjakkal, kiknek még csak pelyhesedik álluk, s máris álmos szemmel néznek bele a világba; férfiakkal, kikben lelkesülés más javakért, mint a pizskos bankókért s a zizegő arany pléhecskéért egy garas ára sincs!

Keresnek embereket a közélet terén, egész embereket, kiknek necsak eszük, hanem szívük is legyen és lelkiismeretük, – kiknek fejében necsak paragrafus-raktár legyen, hanem akikben a törvény szelleme s a törvény kútfeje, az Isten árassza világosságát, – keresnek embereket a törvényhozásba, kik ne bókoljanak és hajtogassanak térdet egy hideg bálványnak, melyre ráfogják, hogy ez csinál törvényt és jogot, s melynek azt a nevet adták, hogy „állam”, – hanem ismerjék el, hogy az állam is csak egy kis fazék annak a nagy alkotónak kezében, ki az Úr, s kitől hatalom, jog és törvény származik, s kinek kezéből, ha a fazék kiszabadul, leesik és izzé-porrá törik! Egész embereket a családi tűzhelyhez, – egészeket a bolti-pudlihoz, – egészeket a csákok, cilinderek, főkötők, párták, – a koronák és papi süvegek alá!

„Egész ember” ez a jelszó; a föld szomjas, rálehel az égre forró, tikkadt lehetét, esőt akar, melyben felnőjön az a sárguló, satnya vetés: az emberiség szomjas, csak lóg rajta minden, nincs egészsége, miért? mert nincsenek *egész emberek*. A magyar szó legjobban dicséri az egészszet, midőn róla nevezte el az egészséget, s legjobban megbélyegezte a „fél”-t, midőn belőle nem félséget, hanem félszogséget csinált. Magyarban az egész embernek egészsége van, a félemlernek nincsen félsége, hanem félszogsége; félség nincs, csak félszogség; a fél ember mindig félszeg ember. A fél emberek kísértetek, – fél ember, akinek a latin költő szerint feje ló- vagy számárfej s a többi teste szerint ember, – fél ember, aki az evangélium szerint kívül ember, belül farkas, – fél ember, akinek közmondás szerint veleje lágy, szíve kő, – fél ember, kinek embertársára nézve ujjai karmok, ha kesztyűben jár is, – fél ember, kinek húsa van, csontja nincs, – fél ember, kinek csak csontja van, húsa, vére, szíve nincs. Mik ezek a nyomorékok? ezek a félemlerek! Emberek meggyőződés, elvek nélkül, – emberek hit, remény, szeretet nélkül, – emberek önzetlen becsület nélkül, – emberek elszánt, következetes jellem nélkül, – s mondjuk ki egy szóval, miután a mieinkről van szó: magyar katolikusok katolikus elvek és katolikus tevékeny hitélet nélkül.

Fenyegető vész gyászos jele ez a félszogség, mely mindenütt kísért. Az emberek akár mint hazafiak, akár mint keresztények nem egész emberek. Elvek helyett, belátás helyett rút alkalmazkodás, csúszó-mászó meghunyászkodás foglal tért; azt okosságnak hívják; félnek, fáznak az elszánt lélektől, a meggyőződéstől, s annak külső megvallásától. A szívük, lelkük hisz, szeret, remél valamit, de csak úgy suba alatt azt tartják, hogy ne menjen az ember neki a falnak, s a sok bölcs óvakodástól egyet se lépnek. Azt mondják, ne legyen az ember vakbuzgó, ne legyen önfejű, ne erőszakolja rá másokra saját elveit és nézeteit, s ettől az előrelátó mérséklettől befagy saját meggyőződésük; azt mondják, elég ha az ember magának jó, magának ismeri a jogot, magának tiszteli a törvényt, ne akarjon annak mások előtt is érvényt szerezni, ne vigye bele szent meggyőződését az életbe, az utcára, a kaszinóba, a választásokba; legyen liberális, hagyja leszedni a fejét s tétessen a helyébe egy üres álarcot, melynek nincs veleje, de annál nagyobb orra és szája, mintha bizony nem ismernék Arany János szavát: Jelennek él, aki közöttünk él, aki közöttünk hisz, szeret, remél. S azt a töméntelen sok embert, kiket a természet ösztönöz arra, hogy szívük szent tűzének melegét

külre is sugározzák, kiket a természet egyenessége úgy alkotott, hogy a jognak, az igaznak, a hitnek, az örök élet vágyának nyílt homlokú lovagjai s ne subás baktériumok legyenek, – azt a töméntelen sok embert, kik keblükben hordják lelkiismeretüket, mely a nagy német filozófus szerint, maga Kant szerint, oly nagy, oly emelő, oly ragyogó tény mint a csillagos ég, azt a töméntelen sok embert mondom, azok esztét, szívét, meggyőződését leborítják a félszepségek szakajtójával, mint a márciusi plántát, de nem azért, hogy meg ne fagyjon, hanem azért, hogy fel ne nőjön, hanem elcsenevessedjék.

Itt kísértenek azután köztünk azok a fejletlen hektikus jellemű emberek, kik se hús, se hal, kik félnek minden friss légáramlattól, melyet a tevékeny közélet és hitélet megindít, mindjárt köhécselnek, félnek... Itt kísértenek közöttünk azok a desperátus alakok, kik remélni, bizni, jobbat várni, már rég elfelejtettek, kik midőn látják a világban a rossz, a hitvány elemek özönvizét, olyanok, mint a tiszai árvízkor a szegedi paraszt: leült s várta a gáton, hogy mikor viszi el már a víz! Vannak mások, kiknek a lelke olyan, mint egy százéves boltnak a küszöbje, úgy ki van taposva, kimosva, kikopva, hogy nem hisznek semmit, nem remélnek semmit, nem tisztelnek senkit. Hányavetileg mondják: „Mit bánjuk mi, tartozik is az ránk?” Pedig dehogy nem tartozik, tartozik bíz az a késő jövőre is. Minden egyes egyén élete belevág a társadalmi élet keretébe. Mindenkinek megvannak sajátos kötelezettségei, melyeket lerónia kellene, mindenki számára ki van szabva saját munkaköre. Ha az ember elveit, nézeteit szélkakas módjára forgatja: félemler... szélkakas. Mit ér a mélységes értelem, ha azt fenséges hit nem koronázza meg! Holt erő, mint a kőszén a bányák mélyében. Az elmébe fogadott eszmék ott halnak meg, tettekben nem gyümölcsözhetnek, mert nincsenek elveik, meggyőződésük, hiányzik náluk a vallásos, éltető elem. Hitvallásuk semmi, semmiből pedig semmi sem lesz. Nem lelkesülhetnek nemes célokért, nem buzoghatnak magasztos eszmékért, nem képződhetnek önálló jellemekké. Ha vannak is okos, tudós, bőbeszédű ékesszóló emberek, de a sok tudás, a sok nézet, az mind mint a száraz csontváz, egymáshoz kapcsolt száraz csontok, ha életet nem önt beléjük a lélek, ha igazsággal, buzgalommal, örömmel ki nem tölti, fel nem eleveníti.

Szóval, hogy terjengő ne legyek, ha az igazság, a belátás csak *az agyvelőbe zárul s nem vált ki* érzelmet a szívben s ha a szív melegétől nem reszket meg a vágy, *az életkedv*, nem perdül meg a nyelv, nem jön mozgásba a kar... az ilyenek a beteges, gyönges, félemler!

Ilyenek vesznek minket körül; egy hírneves francia író le is fotografálja őket; de csak árnyképet ad, nem fényképet: „Bármerre tekintünk is, mindenütt szemünkbe ötlük a hit s kötelesség iránt való merev közöny, másfelől a gyönyör s pénz után való lázas hajhászat, mert csak ez olthatja az epeztő szomjat. Minden eladóvá lett; nemcsak a leány, hanem az erény is, – a lelkiismeret, becsület, hit, meggyőződés, méltóság, hatalom, tekintély, sőt még az önérték is... elvek és erények romba dőlve hevernek szerteszét. A bölcsészeti elvek a hitetlenség tanain szétbomolván, beolvadnak a közönynek mindent felemészítő *vermébe*, ez lett mostanában a szellemi élet sírgödrévé, amelyben minden elv, minden tévedés pusztán, összekuszáltan, összezavartan merül el, üres sírverem az, melyben még csak a csontok sem porladoznak.”

Ha ilyen félszeg, ilyen bankrót az a közönséges emberi élet, – milyen félszepségek szakadnak nyakába *a katolikus, hitből való tevékeny életnek, könnyen elgondolhatjuk*, hacsak azt az egyet is fölértjük, hogy mennél magasabb az állat, annál nehezebb tökéletes alakját látni; egy tökéletes kapanyelet könnyebb faragni, mint egy tökéletes keresztképet, – egy tökéletes pipacsra könnyebben akadni, mint egy tökéletes, elegáns tearózsára, – s egy tökéletes gombócot könnyebben találsz a konyhában, mint egy tökéletes, ramflis pampuskát: s lévén a katolikus hitélet az értelmi, erkölcsi, keresztény gyökérnek legtökéletesebb virága, ugyancsak nehéz és bajos dolog azt a katolikus jellemet úgy kidomborítani, külsőleg és belsőleg úgy kifaragni, hogy a vaksi is rámondja: no ez az! Bizony a félszepségnek az a nyavalyája úgy belénk vette magát, hogy a csontjainkat is hasogatja, mint a szű. Mikor mi

úgy szeretjük takargatni a szép szavakkal, a XIX. század bókjaival és illetlenségeivel alamusziaságunkat; mikor mi úgy fázunk attól a telivér és telilélek katolicizmustól, az elszánt, a teljesen kifejtett, kidomborodott katolikus jellemtől s a hegyek és csúcsok helyett szeretjük azt a szép lapályt, melyből azután lép lesz, hol szépen brekegnek a békák! S ugyan mit brekegnek? békét, atyafiságot, emberszeretetet, s azt mind oly elandalítólag, hogy a békés, mézes érzelmektől elalszik az a békés, katolikus atyafi s meg se érzi, hogy csipdesi, hogy szíja a vérét s vérében erejét az a szúnyog; sőt az oldalrúgásnak sem néz oda, oly békességesen alszik, csak ha már tapossák, dögönyözik, ha már azok is, akik oly édes szeretettel megdolgozzák a hátát és bordáit, csodálkoznak s ámúlnak, hogy hát mégsem ébred, tán bizony el is szenderült békességesen... akkor ébred s látja nyomorult s alávaló voltát. Hát szegény magyarom, félemlernek ez a sorsa; háromlábú nyulat lefülel még a sánta kuvasz is; ami csak fél, az meg nem él. Ha élni akarsz, légy egész! Egész ember, egész keresztény! Se egész, se fél, leszed egy nagy semmi; ha egész katolikussá nem fejleszted magadat: katolikussá eszedet és ítéleteidet, nézeteidet és elveidet... mindenről, ami él és nem él, mozog és áll a földön. Katolikus elveket az egyházzól és államról, katolikus elveket a királyról és a törvényszékről, – katolikus elveket vallj a tudományról és művészetéről, mesterségről és kereskedésről, iskoláról és családról. A házakban és házakon, sétatereken és múzeumokban katolikus képek és szobrok kellene, nem szent képek, hanem katolikus képek, melyeken nem szégyenkeznek meztelen alakok azért, mert csak úgy ruházkodnak mint a cigánypurdék. A könyvpolcokra katolikus könyvek, újságok és naptárak valók, nem szent könyvek, nem oly újságok, melyek csak harangszentelésről s bérnálási ebédekről regélnek, hanem katolikus szellemű könyvek, katolikus regények, katolikus lapok, melyek nem szolgálják a hitetlenséget, a fejvesztett liberalizmust, a botrányt, a piszkot, hanem szolgálják az ember s a keresztény legszentebb érzelmeit és elveit s a szórakoztatóba is beleszövik az illedelmest és hasznost. Az iskolába, a családba, a társadalmi életbe, a közkerülésbe így majd berukkolnak a katolikus dogmák teljes erejükkel s nem kontráznak azoknak a szédelgős fejeknek, kik a tintatartójuk mellől vagy a sörös kancsó mögül az általános testvériség s édes rokonszeretet reszkető karjaiba ölelnek keresztényt, zsidót, törököt, négert s a közvélemény nagy üstjében szóvirágokból és elvgyökerekből oly általános gyógyított főznek, hogy attól minden különbség az igen és nem közt, erkölcs és erkölcstelenség közt, vallás és hitetlenség közt, dogmák és álmok közt, elvek és frázisok közt, katolikus és közös iskola közt egy sóhajtásra szétfoszlik. Egészen katolikus családok kellene, hol a férj a feleséget úgy fogadja Isten kezéből (s nem a falu bírójából vagy a város polgármesteréből) mint Ádám fogadta Évát, – hol az emberi lét forrása nem az irodák füstös, poros, dohos iratcsomói és köpöladái közt nyílik, hanem az oltár szent kövéből, melyre leteszik a gyűrűt, a hűség és szeretet jelét s melyről megszentelve kapják vissza, hogy azt a hűséget és szeretetet jelezze, mellyel Krisztus szereti az anyaszentegyházat. – Oly mesterségi és kereskedői életre, viszonyokra, törvényekre van szükség, melyeket katolikus szellem, katolikus jog és méltányosság éltet, melyek nem vezetnek szétzüllésre, kiszipolyozásra, fehér rabszolgákkal való kereskedésre, hanem megkötik a pénznek uralmát, megállítják a kisipar süllyedését, minél több önálló, szabad polgárt adnak a béres és napszámos és gyári munkás elnyomított, emberiségéből kifordított ezrei helyett. Katolikus társadalmat, melynek nem az az egyedüli dicsekedése, hogy itt teljes szabadság van az éhenhalásra, az elnyomorodásra, az összetiportatásra, az elzüllésre, hanem amely tud kötelékeket lazítani és összehúzni, a gyerekek nem nyújt borotvát, s a kétségbeesettnek nem nyújt alamizsnát, hogy minél előbb kikerüljön belőle egy adag patkányméregre.

Mindéhez kell bevallott katolikus *egészség* az észben, *egészség* a jellemben, *egészség* az életben; kellene *egész* katolikus férfiak: katolikus meggyőződéssel, melynek melegétől fölenged az a szó, mely a félemlerbe belefagy; – katolikus karral, mely úgy tesz, ahogy érez, s ha kell erő, megfeszül; – katolikus ajkkal, melyről nem kétszínű, hanem őszinte, az elveket

tükröztető szó folyik; – katolikus zsebbel és pénzzel, mely a szabadkőművesség oltárára nem szúr még egy faggyúgyertyát sem; – katolikus hazafisággal, mely meg tudja különböztetni a cégért, ha még oly sallangón is, a lőrétől, melyet ott mérnek, s akár „népkönyvtárról”, „közművelődési egyletekről”, akár „Fröbelkertekről”, „gyermekkertésznőkről” legyen szó, a hangzatos szavak mögött rejtőző csúnya, keresztényellenes érdekek elé nem áll be a hámba... előfogatnak.

Ez kellene s ebből oly kevés van; mert a félszegség a mai kor divatja, s az emberek átlag divatbábúk; de ha nem is azok, mindannyian koruk gyermekei; át kell rágniok a gubót, mint a selyemhernyónak, hogy szárnya nőhessen; föl kell magukat küzdeniök, ki kell magukat küzdeniök, ki kell emelkedniök; s mindez a jellem s a meggyőződés becsületes, de hosszas munkája. Meg kell küzdeniök ezer ellenséggel, minden lépten-nyomon taposniok kell azt, aminek mások hódolatteljesen kitérnek az útból. Egész emberek számára kedvezőtlen a talaj, melyen nőnek... a család, az iskola, az a falu, az a város, – kedvezőtlen az a levegő, melyet szívnak, – azok a példák, azok a hírek, azok az elvek, – kedvezőtlenek azok a beszédek, pártok, az a társadalmi élet és táplálék; mindez oly silány, oly gyenge, erőtlen! Összeesküdött ellenük a divat, a szokás, az illem; ellenük dolgozik a betűszedők becsületes és tisztességes, de az írók – nagy részükről van szó – piszkos és becstelen keze, – rájuk dönti az a sok kiélt, hite és erénye hámlott ember a kalamárisát; ha beszélni akarnak, kinevetik, letorkolják őket; elveiket hóbortnak, felekezeti szűkkeblűségnek, elfogultságnak, vakbuzgóságnak mondják; – érveinkre vállat vonítanak; s valamint a régi római keresztény nem léphetett egy pogány házba a nélkül, hogy a manesekkel és laresekkel össze ne tűzzön, – nem mehetett színházba, nem a törvény elé, nem lakodalomra, hogy meg ne sérüljön s be ne piszkolódjék: úgy most is száz szónak is egy a vége s ez az: nehéz egész, teljes, tevékeny katolikusnak, de még becsületes embernek is lenni.

Azonban ne hátráljunk s győzni fogunk; ne hátráljunk *a közvélemény félszegsége* előtt; ne hátráljunk a vallási közöny *félszegsége* előtt; ne *a félnevelés, a félerkölc, a féliskola* előtt; ne engedjünk a félembereknek; ne hagyjuk magunkat lágyítani, puhítani, tompítani, lapítani annyira, hogy azután szétmálljunk s a régi egész emberek helyett hitetlen, jellemtelen, fáradt lelkű, bágyadt reményű *félférfiak s félasszonyok* lézengjenek a földön.

Tehát *harc a félszegségek ellen. Harc a közvélemény félszegsége ellen.* Az apostol így szólítja meg a maroknyi keresztény községet: *vir fratres, testvéreim férfiak!* dupla cím; belülről a szeretet *testvérei*, külre *férfiak!* Férfi legyen a keresztény, aki térdét meg nem hajtja a téves közvélemény előtt, akár az első században, akár a XIX-ben. Hogy van az, hogy Kínában kígyókat imádnak istenekül, s a legbölcsebb embernek azt tartják, kinek leghosszabb orra van, jóllehet mindenki saját eszével meggyőződhetik róla, hogy ez igaz nem lehet? Mert ez Kínában közvélemény; s aki eszével élni nem akar, az utána dadogja a többinek azt, amit azok mondanak. Ötszáz millió ember közvéleménye oly hatalom, hogy egy ember, akinek világos belátása volna arról, hogy egy kígyó Isten nem lehet, mégse bírna bátorsággal azt nyíltan bevallani. A kínai annyira meg van győződve, hogy az ember becsülete a hajtincstől függ, mely hátán lóg, hogy erkölcsileg meggyilkolja önmagát, ha hajfonatát levágja, bár tudhatná, hogy a becsület nem a hajtól függ. A közvéleménynek mindenütt roppant hatalma van mindazok fölött, kik önállóan nem gondolkoznak, – az emberek fölött, kik mindnyájan azzal az ösztönnel születnek, hogy majmolják s utánuk mondják, amit másoktól hallottak. Ha millió és millió ember hozzácsokott, hogy vakon szajkózza azt, amit mások hirdetnek, s majmolja azt, amit másoktól lát, a nélkül hogy gondolkoznék: akkor az a millió és millió ember évről évre, századról századra vallásban és politikában szajkó és majom lesz, s e szépséges állapotok megteremtik a közvéleményt!

S az ember bókol a közvéleménynek: Kínában a kígyóistenítésnek, – Afrikában az emberevésnek és rabszolgakereskedésnek, – a régi Egyiptomban az Ibis madárnak, s az új Európában a hitetlenségnek, közönynek, állammindenhatóságnak, s beláthatlan sok más kis

és nagy bálványnak! A régi atheni bölcs lámpával keresett embereket világos nappal az atheni piacon; hogy milyeneket keresett, azt elgondoljuk magunknak; alighanem egy kevés józan ész keresett s csak szajkó- és majomészt talált. Az *egész* katolikus okvetlenül dacol a közvéleménnyel, úgy gondolkozik, úgy szól, úgy tesz, amint mások gondolkozni, szólni, tenni nem mernek; állítsanak föl e meggyőződésteljes, bátor, bevallott katolikusoknak emléket e fölírással: „Nemcsak a hitnek, hanem a józan észnek ajánlja a törpe nemzedék”; vagy ne szaporítsa a szót; írja csak ezt rá, amit az apostol mondott: Viri fratres! Testvéreink... férfiak!

E férfiakkal fogjanak kezét az *egész* asszonyok! A világ félszeg asszonyokat akar! Hatalom, politikai tekintély után sóvárognak ezek is, *holott a világ teljesen az ő otthon kifejtett tevékenységükhöz képest alakul*. S így a keresztény nők óriás hatalom képviselői! Szavazati jog elnyeréséért kardoskodnak, óhajtják az „egyenjogúsítást”, de hát mit gondolnak, boldogabb lesz-e a haza, ha öt évenként ők is jogosítva lesznek, hogy országgyűlési képviselőkre vagy választás alá eső tisztviselőkre szavazzanak? Aligha. Szent Pál a pálmát az olyan nőknek nyújtja, akik otthonülők, mert nagyon jól tudta, hogy az otthon a társadalom tükré, hogy a családi szeretet s kötelesség az előttünk legdrágább javaknak legszilárdabb biztosítója. De Maistre grófnak volt egy nagytehetségű leánya, aki panaszkodik, hogy a nők oly elzártan, a nyilvános tevékenységtől távol rejtegetik tehetségeiket; De Maistre ír egy gyönyörű levelet a leánynak, melynek néhány szava is elég, hogy bámulatra ragadtassunk: „Ötleteken nő fel az Isten remekműve, az ember, s te panaszkodol, hogy szűk a ti teretek!” Egész asszonyokat kívánunk: *egészeket* a keresztény, családi, nőies erényekben, – *egészeket* a vallás s a tiszta erkölcs szellemében; *egészeket*, milyenekről Tompa Mihály ír „Azon, nemes tulajdon, ó nők, mely titeket tisztelteké, a kis körben oly nagyokká téssen; mely körületek varázskört alkot, mindent fénybe, s boldogságba borít, ez a nemes tulajdon: a nőiség! Talán lehetek nagyok a ház körén kívül is, de nők nem lesztek többé. Bámulhatunk, de fájdalom, többé nem szerethetünk. Bizonyára voltak a nők közt nagy jelenetek, hősök, országkormányzók, tudósok, művészek. Látni Juditot Holofernes véres fejével, az orléans-i szüzet fénylő arccal, ragyogó karddal, Sapphót, midőn a leukádiai tengeröbölbe ugrik, Zenobiát, Erzsébetet az ország kormányán, Agnodicét, ki férfi ruhába rejti nőiségét, hogy tanulhasson, Aretát az általa írt 40 kötet előtt, Dardoff Katalint mint akadémiai elnököt; ezeket látni nagyszerű s bámulatra ragadó; de látni ellenben Penelopét, ki férje iránt való hűségben éjjel bontogatja ki nappali kötését, hogy a kérőket elutasítsa; a weinsbergi nőket, kiknek III. Konrád császár megengedi, hogy legféltettebb kincseiket kivihetik az ostromlott várból, s ők férjeiket s magzataikat emelik ki vállaikon; Egyiptus királynéját, ki megissza szeretett férje hamvait; Kornéliát, ki gyermekeit mutatja, midőn ékszerai felől kérdezősködnek, vagy azon nőt, ki éhhalálra ítélt apját saját tejével táplálja a tömlőben, látni ezeket a dicső női jellemeket: megragad, fölleskesít, tiszteleltre buzdít, szemünket könnyel, szívünket irántok szeretettel tölti el”.

Aki az asszonyt e polcról leemeli, az törpévé és félszeggé teszi; ad neki tudományt női jellem helyett, felsőbbrendi képzettséget lelki nagyság helyett. Csiszol, csiszol egyre, folyton, s a pusztá csiszolással szeretné a hitvány rézpénzt arannyá átváltoztatni. A szentírás „erős asszonya”, ki indiai gyöngyöknél többet ér, az *egész* asszony; a korszellem asszonyai divatbábúk, szívük-fejük egyaránt kong, mint az üres hordó.

Valóban nagy törekvések kellenének, melyek az ember szívét, jellemét, *egészségét* védjék a félszég bacilusai ellen, melyektől hemzseg a világ, megmételtyeztetik a palotának levegője csakúgy, mint a kunyhóé. Nem, még sincs egészen úgy; a kunyhók és lakóik *egészségesebbek*, mint a felsőbb rétegek; a bárányborsapkához nehezebben tapad a félszég bacilusa, mint a selyemkalaphoz; a selyemkalapok alatt a félszég már jobban elharapódzott s veszélyezteteti a legdrágább kincseket, az emberi társadalomnak, ennek a vén,

de nemes szervezetnek legbensőbb részeit; itt már közvetlenül a szívre tapadt, megmérgezi az embert.

Halljuk csak azt a tömérdek bölcs beszédet, mely majd dörgősen, majd bűgva, majd nyögdecselve, majd harsány hangon, finom és vastag változatban ismételteti, hogy uraim szeressük egymást. Félre a papi obskurantizmussal, felekezatiséggel, türelmetlenséggel, ultramontanizmussal, elvakultsággal, földühödéssel, elfogultsággal, középkori léleknyűgözéssel! Fel, vívjuk ki a szabadság, a felvilágosodottság, a türelem, a szeretet szent jogait. Vallásunk, hitünk, erkölcsünk ezentúl egy... az emberiség, a szeretet! Ő igen, szeretni!... Szíve oly tág, mint a pajta kapuja, de mindjárt náthát kap, ha oly légáramlatba áll, amely elvek, következetesség, tettek felé húz! Ah, a korszellem olyan, mint egy hisztérikus kisasszony, ideges, ábrándozó, négyféle görcsökben szenved; esze mint a pecsérke gomba, mely két nap alatt terjedelemre nézve egy tót kalappal versenyez, de szíve, az oly gyengéd szövetű, mint a legfinomabb japán legyező vagy lámpaernyő. Minden, ami meggyőződésre és elvre vall, az előtte kiállhatatlan; ne hozakodjatok elő dogmákkal; ki disputálna arról, hogy mi igaz, mi nem, hisz ettől megfájdul a XIX. század gyermekének feje s elvész az étvágya; ne mondjátok, hogy hitetekért, reményeitekért készek vagytok küzdeni; hogy nem engedtek, micsoda vakbuzgó elfogultság ez; – minden ami erőteljes, az előtte durva és parasztos, ami kifejlett és markolható, az előtte érdes és darabos, minden ami határozott, az előtte éles, szűrő és kiállhatatlan; tetszik tudni, ő oly ideges és szenvedő, hogy minden, ami színt vall, az szűrja önagyságát. Tehát csak puhán és nesztelenül, ujjhegyen és négykézláb kell mozogni, hogy a „korszellem” kisasszonyának ne fájjon! S azért uraim, legyenek oly lojálisak és lovagiasok, hogy ha vallásról beszélnek, ne emlegessenek dogmákat, – ha erkölcsről, ne emlegessenek vallást, ha iskoláról, ne tegyék szóvá a felekezetet, mert ha ezt teszik, a „korszellem” kisasszony rögtön elájul, s mit csinálnak Önök azután egy elájult kisasszonnyal, gondolják ezt meg s legyenek illemtudók!

Ennyire lapult el az emberi gondolat; gyöngé, hitvány, félszeg lett. Híres embereink Magyarországon többé-kevésbé e félszedségek alatt lettek gyöngé, következetlen, meghasonlott, műveikben s működésükben megakasztott jellemekké; szavak, szólások szolgálivá, a közvélemény aláztos uszályhordozóivá.

De az éjnek is múltia kell, kell a pitymallatnak beállania; az értelmes emberek mindvégig szavak, frázisok békóiban le nem láncolhatók, ítéletnapig bolonddá tenni a népeket nem lehet; a félszedségnek is ütött már az órája.

Ne mondja már senki, hogy ő a vallás barátja, de nem híve a felekezatiségnak, – hogy ő az ultramontanizmust gyűlöli, de a katolicizmust szereti, – hogy ő a tiszta vallásosság híve, de nem a középkori egyház tagja. Félvallás nem létezik, nincs *vallásosság hitvallás és felekezet nélkül*, aki ilyet keres, az magát és másokat ámit! Ne beszéljete „középkori” és „modern világnézetéről”, ne takarjátok gondolataitokat, mondjátok ki nyíltan, hogy választanunk kell „kereszténység” és „Isten-tagadás” közt. Így szólt két hónap előtt a német birodalom kancellárja, Caprivi, a porosz országgyűlésen, s lerántotta a félszedség hímes leplét azokról a bujkáló szellemekről. Aki Krisztustól elszakad, az az Isten-tagadásba süllyed. Aki keresztény akar lenni, de nem akar az egyházhoz tartozni, annak nem szabad eszt egészen használni, csak félig.

Aki azt mondja: én keresztény vagyok, de szabadkőműves is vagyok, az egy félszeg ember, az nem tudja, hogy ki vezeti kurta pórázon a titkos testvéreket, az nem tudja, hogy a titkos szekták igazgató tanácsa ott van a londoni zsinagógában, amely tanácsba keresztényt soha föl nem vesznek, hanem a keresztényeket, mint teherhordó állatokat és vályogvető s maltert hordó együgyű napszámosokat felhasználják. Ha azt Del Medico nem tudja, ha ő Budapest fő- és székvárosának közgyűlésén nyilvánosan azt mondja, hogy ő katolikus, de azért a szabadkőművességet nemes és szent célzatúnak tartja; mit változtat az a dolgon? egy rászédett emberrel van több, hiszen annyian vannak! S ezekkel szemben az idők jelei még a

nem éles megfigyelők szemeit is szűrik s a pápa is ismételten óva inté a kereszténységet: vigyázatok! a szabadkőműves-zsidó-szocialisztikus sajtó és ligák magatartásából világos, hogy ez a három csoport ugyanazon gyűlölettől van eltelve az egyház s a kereszténység ellen.

Báró Sennyey Pál hajdanában azt mondta, hogy ő katolikus, de nem ultramontán, s Csorba Ferenc ugyancsak Budapest városának közgyűlésén különböztetett tiszta katolicizmus és ultramontanizmus közt; Németországban pedig különbséget tettek katolicizmus és jezsuitizmus közt: de mikor javában különböztetettek, s ez – Sennyeynek és Csorbának is szól, mikor javában különböztetettek, azon vették magukat észre, hogy a gyűlölt jezsuitizmust és ultramontanizmust akarván évtizedek óta lerázni a német nép kultúrájáról, végre is ki kellett tűzni a keresztény vallás megmentésének zászlóját, mert lábaik alatt szedte el az az áramlat, mely az ultramontanizmust akarta elmosni, a kereszténység talaját s elborzadva a pusztulástól, a pogányság sötétségétől, mely rájuk borulni készült, fölkiáltottak: mentsük meg a kereszténységet.

Ezt az elvet kell manapság mindenütt érvényesíteni: mentsük meg a kereszténységet, – félre a félszeggel. Ezt az elvet kell érvényesíteni az iskolában; az iskoláknak egészen keresztényeknek kell lenni. A félszeg haladás fél ettől; fél a nemzedékek vallásosságától, fél az üdvözítő kereszténységtől, mely a földnek sava. Ostoba gögtől felfuvalkodva hajtogatja: ne hozzuk be a hitvallást az iskolába, neveljük az ifjú nemzedékeket a tiszta, vallástól független erkölcsösségben; ne vessenek keresztet gyermekeink, ne mondják ki hódolattal a Krisztus nevét a zsidó tanulók miatt, a gyermekek az óvodákban ne taníttassanak a kereszténység régi imájára a „Miatyánkra”, ne szívják magukba az „Üdvözlégy”-ben a Szent Szűz szeretetét, ne...! csak fohászokra tanítsuk őket, melyeket nyögdésselhet török, zsidó, tatár! Így beszél a XIX. század! Szégyenletes, nyomorult s másrészt hazaáruló gondolat! Ki hitte volna, hogy mennyire feledkezhetik meg magáról a keresztény, a katolikus társadalom, mely árulásnak tartaná, ha valaki a gyermektől megvonná az édes anyai nyelvet, ha elfojtaná szívének ébredező nemes hajlamait, vonzalmát szülője, háláját jótévője iránt s a keresztény társadalom oly bárgyú lett, hogy megtagadja gyermekei nevelésében főnállásának, biztonságának alapját, kultúrájának, társadalmi életének éltető szellemét, a kereszténységet. A helyett, hogy átadná gyermekeit a népek édes anyjának emléire, melyekből az isteni szeretet a lélek és a szív édes tejét árasztja, a helyett, hogy átadná kisdedeit a nagy isteni mesternek, ki szívéhez szorítja és megáldja őket; szegény elzüllött, mámoros mostohák ölébe veti, kik savó szemmel néznek a kisdedre s vizenyős, földszagú gumókkal etetik; halvány, színtelen, örömtelen gyermekeket nevelnek. Szégyen az oly keresztény társadalomra, mely félti gyermekeinek ajkait azon nevek hangoztatásától, melyek szeretetén egyszer nagyra nőhet erkölcsük, jellemük, – félti gyermekeinek szívét azon benyomásoktól, melyek áldásos hatalmában atyáink nemzeti létünket biztosították s melyekből a múltnak nagy tettei, ragyogó példái, hősiei erényei táplálkoztak. Hát akkor minek keresztelteti meg őket? Aki keresztény, azt keresztényen kell nevelni. Ha nem szabad így nevelni, nem is kell megkeresztelni. Ha nem szabad a gyermekeket keresztényen nevelni a zsidók és pogányok miatt: akkor a zsidók és pogányok miatt nem is kell megkeresztelni őket. Legyünk zsidók, a zsidók miatt!

Századunk meghamisítja azt a legtermészetesebb nevelő érzéket, mely az anyából szól, aki gyermekének szemei elé a kis Jézust, az őrangyalt állítja, aki őt ahhoz a mennyei anyához vezeti, aki kezeit összeteszi, vele dadogja azt, hogy „Miatyánk”, „édesanyám Mária!” Szégyen az oly keresztény társadalomra, mely először volapük nyelvre tanítja gyermekeit, s azután a hazai nyelvre, mely először világpolgárt nevel gyermekéből s azután hazafit: s éppen úgy szégyen az oly törvényes intézkedésre is, mely először hitközönyt önt a gyermekekbe s gyengéd eleven vallásosság helyett üres fohászokkal a „mindenható alkotóhoz”, „az öslényhez”, „a világszellemhez”, „a nagy építőmesterhez” zavarja meg a gyermek szívét s kedélyét.

Félre a félszegséggel! ismételten hangoztatom! félre a félkeresztény iskolákkal, a félkeresztény erkölcstannal; ez mind merő pogányság s Krisztus Urunk is úgy érti, midőn mondja: aki nincs velem, ellenem van! Aki nem egészen keresztény, az pogány!

Még csak egy félszegséget akarok említeni, mely az újságok, könyvek, kalendáriumok országában tengődik. Van a világon roppant sok félszeg újságolvasó. Ezek az olvasók azt mondják: mi keresztények, mi katolikusok vagyunk, olvasók, kik nem mondom katolikus, de keresztény lapot kézbe nem vesznek, – s annál kevésbé fizetnek rá, – olvasók, kik ellenkezőleg fizetnek azért, hogy rugdalják őket s tapossák legszentebb érzelmeiket, kik közreműködnek abban, hogy (ha őket, tegyük fel, nem is mértelyezik meg a pogány elvek) a zűrzavar, az elvtelenség és erkölcstelenség e lapok szárnyain mindenfelé elterjedjen. Azt mondják: nincsenek érdekes katolikus lapok; lesznek, támogassák, amik vannak, hogy kifejlődjenek. Ne ámítsuk magunkat! A katolikusok csak a bevallott katolikus újságoktól várhatnak jót: csak ott van tisztán, önérzetesen kimondva, hogy mit akarunk, mit követelünk; csak azok merik kimondani, hogy mi fáj nekünk, mi keserít minket; csak ott hangoztathatjuk a meggyőződés hamisítatlan érveit, s emelhetjük közérvényre jussunkat. – Más lapoktól semmit sem várhatunk. Hiába irkálunk, hiába küldjük be hozzájuk cikkeinket, föl se veszik. Hány katolikus lelkész fordult helyreigazító tudósítással az elkeresztelési ügyben egyik-másik lap téves közleménye ellen az „Egyetértéstől” kezdve az összes lapokon át: egy sem fogadta el. Saját érdekükben jártak el. Ők nem a felekezeten képviselői, – ők nem bánthatják meg az egyik olvasót a másikkal nézeteivel, s ki húzza a rövidebbet? mi, és mindig mi! Csak maradjon mindenki a béke édes álmában, – csak lézengjenek azok a katolikus olvasók közönyösen azon a hitetlen és helytelen állásponton, – ne ébredjenek öntudatra, – ne lássák be, hogy nyomják őket, hogy tiporják jogaikat; hiszen ha egyszer ez öntudatra ébrednek, akkor ott hagyják a faképnél azokat a lapokat, melyek kis ujjukat sem mozdítják meg soha katolikus jogok védelméért; – zsidót, törököt, unitáriust, kálvinistát védenek; ájuldoznak, ha valaki nyúl hozzájuk; katolikus kérdésben pedig hallgatnak, egy kukk is sok volna tőlük. Kiket altatnak el az ily irányú lapon? *a félszeg katolikusokat!* akik már hitetlenek, vagy legalább közönyösek, akik nem törődnek katolikus hitérzülettel, akik nem értik a napi kérdéseknek az egyház hit- és erkölcsi életével szoros összefüggését, s végül azt a sok divatembert, kik tele vannak türelmességgel, kiknek szíve-lelke csurog a szeretet mézétől, valóságban pedig lehámlott róluk már minden pozitív vallás s csak vizenyős frázisokból tengetik lelki életüket.

Kik olvasnak katolikus lapokat? Azok, kik a katolikus kérdésekben biztos útbaigazítást akarnak, kik nem hagyják magukat orruknál fogva vezetni olyanok által, kiktől tudják, hogy csak tévútra vezetik őket; ennyit pedig csak tudunk; hiszen a pogány újságíróktól, a zsidó riporterektől csak nem tanulhatunk katekizmust s annál kevésbé találhatunk náluk fölvilágosítást a kereszténység szelleméről. Minél többen leszünk, kik e belátásra ébredünk, annál több katolikus, egész katolikus, annál több egész ember lesz köztünk. Csak akkor indulhat meg egy egységes keresztény áramlat a magyar társadalomban, – akkor fog diadalra jutni a szívekben a teljes meggyőződés és érvényesül majd a tevékeny hitélet, akkor fognak majd egyesülni, tömörülni a hívek a keresztény elvek zászlaja alatt, mikor ez elvek áthatották eszünket, szívünket, jellemünket, más szóval miután megteremtettek egész embereket, egész keresztényeket.

Akkor azután felnyílnak még jobban szemeink, s be fogjuk látni, hogy a harc, melyre ösztönöztetünk, a harc a félszegségek ellen, nem mások jogainak eltiprására, nem zsarnoki uralmunk megalapítására irányult, hanem hogy e harc a kereszténység harca a pogányság ellen volt. Nem akarunk mi másokat megenni, de az a mi hő kívánságunk, hogy mások se egyenek meg minket; az pedig már csak szerény kívánság!

Kívánjuk és siettetjük annak a szent, a népek tiszteletét kivívott kereszténységnek teljes győzelmét, mely az emberiséget a legmélyebb vallási, erkölcsi, értelmi zűrzavarból kiemelte;

szívet adott neki, melyet már elvesztett, felebarátot mutatott neki az emberben, kiben üldözte s gyűlölte nem hasonmását, hanem ellenségét. Feleséget, gyermeket adott neki, kiket addig csak jószág-, baromszámba vett; igazságra tanította, melyről lemondott, erkölcsre és tiszta életre, melyet lehetetlenségnek nézett. Miért nem vagyunk mi ama szomorú hagyomány öröklői, mely azokban a századokban, melyek Krisztus előtt gördültek le, elődeink nemzetségeit egyikét a másika után érte? Mikor és hogyan állott meg futásában s veszett ki a föld nagy részéből az ősvilág nyomorúsága? Mely forrásból merítők az igaz Istenbe s ennek az emberiséget vezető végzéseibe vetett teljes és változhatlan hitünket? Honnan szereztük világos és általános erkölcstörvényi ismereteinket, s minden nagy és társadalmi alaptörvényben az egyöntetűséget és összhangzást? Honnan nyertük az igaz felvilágosultságot, a jóakarátú nézeteket, a valódi házias élvezeteket s az egyéni biztonságot, melyek aránylag oly bámulandó fokának örvendhetünk most még a kereszténység leghátrább álló tartományaiban is? A kereszténységből!

No hát mi ezt a kereszténységet tiszteljük, szeretjük, valljuk s újjászületésünket is belőle várjuk. A tények ékesszólása, a történelem meghamisíthatlan tanúsága mellettünk bizonyít. Az emberek semmire se mentek kereszténység nélkül! Ha szemléljük az emberek millióit Krisztus előtt, s a kétségbeesésig felszaporodott viszontagságaikat, ha figyelembe vesszük fényes tehetségeiket, észlelő tapintatukat, józan ítéletüket, a tapasztalat s a bölcsészet által kitágított ismereteiket, azt kell következtetnünk, megtették mindazt, elérték mindazt, mit az ember tenni képes, ha önmagára marad. Ha tehát az egész emberi nem négyezredéves kísérlet után nem bírt egyebet felmutatni összes képességei, kutatásai, tapasztalatai gyümölcséül, mint a nyomorult társaséleti intézményeket, – már csak joga van a léthez a kereszténységnek, mely egy összehasonlíthatlanul jobb társadalmat, az emberi névhez méltó állapotokat teremtett! Méltán kívánja, hogy üres szavakért, hamis, tehetetlen elvekért ne pártoljunk el tőle; hanem hogy hajtsuk szellemének uralma alá az erőt, a hatalmat, a törvényt, a művészetet, tudományt, kereskedelmet, ipart, családot, iskolát, sajtót, társadalmi életet, hogy az emberi nem újjászületését, melyet oly dicsőségesen megkezdett, a teljes kifejlődés áldásával koszorúzza!

Régi és új utak a hitvédelemben (1906)¹⁶

Örömmel írok bevezetést e jeles munkához, melyben az öntudatos, kritikus, reflektáló teológiai tudásnak termékét üdvözlöm. Sok e tudásból minálunk nincs; de ha meg tudom sóhajtani hiányát, annál jobban tudok örülni minden jelentkezésének, kivált az ilyennek, mely nagy készütséggel műveli a teológiának egyik legkorszerűbb ágát s gyümölcsözőleg tudja belefektetni a divatos Isten-keresésbe jelentős és kitartó munkáját.

A hitvédelem ugyancsak ily teológia s ily Isten-keresés. Keres s nyit utakat az erőszakos, szeszélyes, saját gondolatainak őserdejébe s önszenvedélyeinek számumszeleiben eltévelyedett embernek; – utakat az észnek, mely el tud sötétülni, – utakat a szívnek, mely el tud keseredni; s minden korszaknak megjelöli az irányt, melyben a „magnus infirmus”, a korszellem ráakadjon a világ futóhomokjában is a „magnus medicus” lábnyomaira.

Válogathat bennük. Vannak régi útjai, melyek a szellemi világ nagy országútjai, akárcsak jól megalapozott, bazalt kövekkel kirakott római utak volnának; de vannak kacskaringós ösvények, szeszélyes, girbe-görbe csapások, melyeknek topográfiáját kipontozni s megbízhatóságukat megbírálni vajmi nehéz. Ez utak méltatásához érzék s érzékenység kell,

¹⁶ Ezek a sorok, melyek a megfelelő elméleti teológiai keretbe állítják bele a Diadalmas világnézet-et, és így „Végszó” számba mehetnek, bevezetésül szolgáltak dr. Zubriczky Aladár, egyetemi magántanár és esztergomi teológiai tanár „Régi és új utak a hitvédelemben” (Esztergom, 1906, 287 lap) c. munkájához.

de nem idegesség. Észre kell venni rajtuk a gondolat s észjárás szélkakasának szeszélyességét, annak a szélkakasnak, mely a korszellem, az appercepció, a divat, – mondjuk – a filozófia tudatában áll, azaz hogy állna, ha folyton nem forogna.

E változó, régi s új utakon járnak azok, kiket apologétáknak, hitvédőknek hívnak, mert föladatuk az, hogy a támadások taktikájának s a lelki szükségleteknek fordulatait észreveggyék s a hitnek várát minden támadással szemben megvédjék, s akkor ezek mind úgy festenek, mint az az „armatus fortis, qui custodit atrium”; de akiket manapság inkább hodoegus-oknak, vezetőknek hívnék, mert ha kell is küzdeniök a támadókkal, de – gondolom – inkább fölvilágosítaniok s vezetniök kell az isteni kinyilatkoztatás s a lelki béke szent városába a hit nélkül szűkölködő embert. Vezetnek is, meg utat is keresnek a hitetlen kultúra pusztaságában bolyongó embernek.

Mindig modern emberekkel van dolguk; mert a hit a régi ugyan, de hinnem nekem kell, nekem az intellektuális, férfias vagy a puha neurasztenikus embernek, nekem a thomistának vagy kantistának; nekem a modern problémák betegének! Ezt a beteget erős hitre segíteni; kit új, kit régi úton, amint pszichológiája engedi, vezetni; tudni a régi utakról s az újakról, tudni, hogy az út nem mindenkinek út, hogy ennek út, annak nem út: íme az apologéták föladata mindenütt s mindenkor.

Aki ezt a mesterséget érteni akarja, annak természetesen magának a modern embernek kell lennie, vagyis kora emberének. Meg kell felelnie annak a nagy követelménynek, hogy a „theologia perennis” s a „philosophia perennis” világában mégis korának embere legyen. Nagy szó és nehéz tett.

Látjuk ugyanis, hogy a legtöbb tudományos ember inkább a múltban, mint a jelenben él; a jelen az ő számukra még nincs földolgozva. Még könnyebben esik meg, hogy a teológusok elkésett életet élnek; jó apologéta tehát nem válik belőlük. Jó apologéta csak az lesz, ki a jelenben él, kinek érzéke van a szellemi világ időjárása és időváltozása iránt, ki kortársaival érezni tud, mert ismeri őket s viszont ismeri őket, mert érezni tud velük; ki ezeknek a szenvedő, hitszomjas vagy hitiszonyos embereknek a lelkébe lát s kinek gondolkozása s érzéke tükrözteti a szellemi áramok irányát s fordulatait.

De ugyancsak ez érzékeny pszichológiában rejlik az apologéták veszedelme. A sok modernségtől ugyanis egyoldalú emberekké lehetnek, kik a korszellem befolyása alatt állnak s az appercepció törvényénél fogva mindig csak a divatosat látják s nem a legjobb választják. Inficiálja őket a korszellem, ha életerős s mély teológiával meg nem fertőtlenítik fölfogásukat. Filozófia veszi körül őket, melynek hite megrendült a valóság s igazság iránt s csak kételkedni tud; korszellem árnyékolja be lelküket, mely ellenszenvvel telik el logika, metafizika iránt; a pszichológia immanenciába szorítja vissza fölfogásukat s megtéveszti a transzcendentális következtetések alaposága iránt; értékekkel kedveskedik nekik, melyeknek egyetlen becse az, hogy én érzem és élem át azokat. Szóval a korszellem kiéhezteti a valóság érzékét s foszlányokba öltözteti az értelmet, s ha lázadni akarunk, kinevetnek vagy az „erős egyéniség” kultuszára utalnak. Él, képzelődjél, érvényesülj... de maradj magadban!

Mily könnyű ez úton belekerülni a metafizika-izszonyba s a pszichológiai neuraszteniciába az apologétáknak is, mily könnyű eltévelyedni a vezetőknek is; akkor azután ezek az apologéták apologétára, ezek a vezetők vezetőre szorulnak, ki megmutassa nekik a helyes utat, ki kiigazítsa az ellenszenvet s rámutasson arra az erőteljes tartalomra, mellyel a megfogyatkozott vallási öntudatnak töltekeznie kell. Széllal nem lehet bélelni a kabátot, ha még annyira követelné is a divat, s a metafizikát nem lehet pótolni semminemű pszichológiával, ha még úgy él-hal is a korszellem a pszichéért.

Gondolom, hogy ezek a „régis új utak” azt a nagy szolgálatot teszik meg a modern apologétáknak, hogy figyelmeztetik a veszedelmekre s megóvják a korszerűséget a fölületességtől. Elismerik, hogy mindenkivel a maga nyelvén kell beszélünk, de az erősen individualista irányzatba is erős metafizikai érzékkel kell oltanunk, a pszichét az értelembe s

az igazságba vetett bizalomra kell tanítanunk; e nélkül az individuumnak nincs gerince s a pszichének nincs szemvilága. Az állítólagos „új utak” útvesztőknek bizonyulnak, melyeken bénák és vakok kocognak céltalanul. E kimutatásért a „régis új utak” megbírálójának hálával tartozunk s útmutatását szívesen követjük. Útvesztőkön az öntudatos teológiának, mely örök célok felé mutat, nincs mit keresnie. Ha néha új utakat épít is, de irányát változatlanul megtartja, s ha más-más hangulattal, más-más kísérettel halad is útján, de minden lépését kettős energia intézi, az örök érvényű ész s a hangulatokban kifogyhatatlan szív. Kimondjam-e, hogy ez ősi energiák egészen új utakra sohasem lenek? Az ő útjaik valamiképpen mindig a „régis utak”, de az apologétának az újság hangulatával kell járnia rajtuk; így lesznek a régi utak újak, s az új utak a régiek.

E régi-új utakra utal a mi szerzőnk! Jó utat!